

ΕΙΡΗΝΗ ΚΑΤΣΙΠΗ -ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ

Στο οροπέδιο των ρόδων

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΕΝΩΣΗ ΣΠΑΡΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ
Αθήνα 2011

Η Ειρήνη Κα-
τσίπη - Σπυρι-
δάκη γεννήθηκε
στη Σαντορίνη

και υπηρετεί από τη θέση Προϊστα-
μένης Γραφείου την Α/θμια δημόσια
εκπαίδευση.

Σπούδασε στην Αρσάκειο Παιδα-
γωγική Ακαδημία Ψυχικού και στη
Νομική Σχολή Αθηνών, μετεκπαιδεύ-
τηκε στο Μαράσλειο Διδασκαλείο
Δημοτικής Εκπαίδευσης κι έχει πα-
ρακολουθήσει πολλά επιμορφωτικά
σεμινάρια.

Στο χώρο της εκπαίδευσης ασχο-
λήθηκε ιδιαίτερα με θέματα προστα-
σίας του περιβάλλοντος και διά-
σωσης της πολιτιστικής κληρονο-
μιάς.

Ξεκίνησε τη συγγραφική της δρα-
στηριότητα γράφοντας σενάρια για
παιχνίδι ρόλων, ποιήματα και θεα-
τρικά έργα για σχολικές γιορτές και
παραστάσεις.

Έχει πάρει μέρος σε λογοτεχνι-
κούς διαγωνισμούς κι έχει λάβει τι-
μητικές διακρίσεις. Το 1999 πήρε
έπαινο από το Φιλολογικό Σύλλογο
«Παρνασσός» για το ηθογραφικό μυ-
θιστόρημά της «Οι δυο πέτρες», ενώ
τα έτη 2006, 2007 και 2010 βραβεύ-
τηκε από τη Γυναικεία Λογοτεχνική
Συντροφιά για τα ιστορικά μυθιστο-
ρήματα «Ταξίδι στη Βασιλεύουσα»
(εκδόσεις Κέδρος), «Στο δρόμο του
ήλιου» (εκδόσεις Κέδρος) και οι
Αμαζόνες της Ανατολής.

Είναι παντρεμένη και μητέρα δύο
χοριτσιών.

Στο Οροπέδιο των Ρόδων

ΕΙΡΗΝΗ ΚΑΤΣΙΠΗ - ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ

Στο Οροπέδιο των Ρόδων

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΕΝΩΣΗ ΣΠΑΡΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ, 2011

Στο Οροπέδιο των Ρόδων
Ειρήνη Κατσιπή - Σπυριδάκη

© 2011: Εκδόσεις Ένωσης Σπάρτης Μ. Ασίας
Αλατσάτων 27 - 142 31, Ν. Ιωνία
Τηλ.- Fax: 210 27 70 978

Το εξώφυλλο και το φωτογραφικό
υλικό είναι παρμένο από εκδόσεις
της Ένωσης Σπάρτης Μ. Ασίας.

Ιστορικός σύμβουλος και επιμελητής
της έκδοσης: Χάρης Σαπουντζάκης

Παραγωγή: Γράμμα
Τηλ.: 210 52 25 202

ISBN: 978-960-9592-00-0

Εισαγωγή

Από το 1978 έως σήμερα η Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας έχει εκδώσει 8 βιβλία κι ένα μεγάλο λεύκωμα με στόχο την παρουσίαση των στοιχείων της Ιστορίας και του Πολιτισμού της αξέχαστης πατρίδας στο ευρύτερο κοινό αλλά και την ενημέρωση των νεότερων Σπαρταλήδων για την καταγωγή τους.

Πέραν αυτών των εκδόσεων υπήρξαν βέβαια και δεκάδες μελέτες και περιγραφές που υπογράφονται από σημαντικές προσωπικότητες των γραμμάτων, Σπαρταλήδες και μη, και αναφέρονται σε επί μέρους κεφάλαια της ζωής των προγόνων μας στους τομείς της θρησκευτικής, κοινωνικής, πολιτιστικής, εκπαιδευτικής και οικονομικής δραστηριότητας τους. Δεν είχε ωστόσο γραφτεί κανένα μυθιστόρημα, με βασικό χώρο αναφοράς τη Σπάρτη.

Τον τελευταίο καιρό όμως καθώς διαπιστώνεται μια μεγάλη στροφή στη λογοτεχνία προς το λεγόμενο «Ιστορικό Μυθιστόρημα», που μεσουρανούσε στα πολύ παλιότερα χρόνια σ' ολόκληρο τον κόσμο, αλλά και ένας προσανατολισμός στο χώρο της Μικράς Ασίας και των γεγονότων της μικρασιατικής εκστρατείας, της καταστροφής, του ξεριζωμού και της προσφυγιάς εκδόθηκαν, με πολλή επιτυχία, βιβλία αυτού του περιεχομένου.

Πολλά από τα βιβλία αυτά μάλιστα γνώρισαν αλλεπάλληλες εκδόσεις και έγιναν σενάρια για να γυριστούν κινηματογραφικές, ταινίες και τηλεοπτικά σήριαλς.

Συνήθως ο χώρος είναι η Σμύρνη, το Αϊβαλί, η Πόλη, τα παράλια, ο Πόντος...

Ποιος θα το περίμενε όμως ότι και η Σπάρτη μας θα έμπαινε στο χορό; και μάλιστα με περισσότερα των τριών μυθιστορημάτων;

Η συγγραφέας του βιβλίου που κρατάτε, του ιστορικού μυθιστορήματος «Στο Οροπέδιο των Ρόδων», η κυρία Ειρήνη Κατσίπη-Σπυριδάκη δεν είναι συμπατριώτισσά μας. Δε θα τη γνωρίζαμε καθόλου, αν δεν μας μιλούσε γι' αυτήν μια καλή φίλη του συλλόγου και μέλος του Δ.Σ. της «Γυναικείας Λογοτεχνικής Συντροφιάς» η κ. Ζαχαρούλα Καραβά, γνωρίζοντάς μας ότι ένα βιβλίο της με τον τίτλο «Αμαζόνες της Ανατολής», είχε βραβευθεί από τη «Συντροφιά»!

Ποιες ήταν λοιπόν οι Αμαζόνες; Μα οι γυναίκες της Σπάρτης που στα πολύ δύσκολα χρόνια του διωγμού των ανδρών (1919-1922) πήραν στα χέρια τους τις τύχες των οικογενειών τους και αγωνίστηκαν σαν άλλες αμαζόνες να τα βγάλουν πέρα.

Όπως ήταν φυσικό ζήτησα από την κ. Κατσιπη να δω το έργο της για το οποίο είχε βραβευθεί!

Το διάβασα αμέσως. Κι έμεινα έκπληκτος για την σχεδόν πλήρη κι ακριβή γνώση των ιστορικών στοιχείων που αφορούσαν σε πρόσωπα και πράγματα της αξέχαστης πατρίδας. Μπράβο! Πώς τα ήξερε όλα αυτά, ενώ ποτέ δεν είχε σχέση με την πατρίδα μας;

Η απάντησή της με κατήλωσε.

- Μα έχω διαβάσει ή έχω δει στο διαδίκτυο όλα σας τα έργα. Μου είπε.

Την παρακάλεσα να κάνει ελάχιστες, είν' η αλήθεια, διορθώσεις και να δώσει λίγο μεγαλύτερη έκταση στη μυθοπλασία της, η οποία ωστόσο ήταν και ενδιαφέρουσα και αληθινή και πότε-πότε συγκλονιστική! Η ίδια έκανε δυο αναμορφώσεις και άλλαξε τον τίτλο, που θα μπορούσε ίσως να παρερμηνευθεί.

Τι είναι το «Στο Οροπέδιο των ρόδων»; Ένας ύμνος, πρώτα απ' όλα στη Σπαρταλιά σύζυγο, μητέρα, αδελφή. Στις αρχές και τα πολιτισμικά στοιχεία από την παράδοση που κουβαλούσαν από γενιά σε γενιά όλοι οι Σπαρταλήδες και τα μεταφύτευσαν, μετά τον ξεριζωμό, εδώ στην Ελλάδα. Αλλά κι ένα θαυμάσιο μυθιστόρημα που κρατάει αδιάπτωτο το ενδιαφέρον του αναγνώστη ως την τελευταία σελίδα!

Νομίζω ότι η επιθυμία της να το παραδώσει στην Ένωση, ανιδιοτελώς, για έκδοση, ως ένα δείγμα αναγνώρισης της προσφοράς των ανθρώπων αυτής της Κοινότητας, αλλά ιδίως των γυναικών της, τιμά και την ίδια αλλά τιμά και χαροποιεί και την Ένωση! Την ευχαριστούμε.

Για το Δ.Σ.

Ο Πρόεδρος

Χάρης Σαπουντζάκης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι^ο

Ημέρες δόξας και χαράς

Ο Μάης του 1919 μπήκε στολισμένος με ροδοπέταλα, δάφνες, μυρσίνες και σημαίες ελληνικές. Ο μεγάλος πόλεμος¹ είχε τελειώσει και στο ελληνικό κράτος είχαν προσαρτηθεί νέα εδάφη. Οι Έλληνες, που είχαν πολεμήσει στο πλευρό των Συμμαχικών Δυνάμεων, μεθούσαν με το μύθο της νικήτριας και δοξασμένης Ελλάδας, της Μεγάλης Μάνας που άπλωνε τα χέρια να αγκαλιάσει τα παιδιά της που ζούσαν στη μικρασιατική γη.

Στις 2 Μαΐου 1919 ο ελληνικός στρατός αποβιβάστηκε στη Σμύρνη, έχοντας πάρει την «εντολή» από τους Συμμάχους να προστατεύσει την ελληνική παρουσία στα Μικρασιατικά παράλια και να επιβάλει την ασφάλεια και την τάξη. Ήταν η ώρα της πραγματοποίησης του εθνικού ονείρου, η επιβεβαίωση της διπλωματικής ικανότητας του Πρωθυπουργού της Ελλάδας, του Ελευθέριου Βενιζέλου, μια ακόμη ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ταξιδιώτες, γυρολόγοι κι έμποροι, άνθρωποι κάθε εθνικότητας, κάθε θρησκείας και φυλής μετέφεραν τη μεγάλη είδηση στις πόλεις και στα χωριά της απέραντης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

«Η Σμύρνη υπό ελληνικήν διοίκησιν...!» Η είδηση ήταν συγκλονιστική και βάραινε σαν κοσμοϊστορικό γεγονός, που ο νους του απλού ανθρώπου δυσκολευόταν να εξηγήσει. Ήταν η τιμωρία της Τουρκίας για τη στάση της στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ήταν πρόσχημα για τον έλεγχο των δρόμων του πετρελαίου ή είχε έρθει το πλήρωμα του χρόνου για τη Μεγάλη Ιδέα² των Ελλήνων;

1. Στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1914-1918) η Ελλάδα πολέμησε στο πλευρό των Συμμαχικών Δυνάμεων (Αντάντ).

2. Η Μεγάλη Ιδέα ήταν πολιτικό και εθνικιστικό ιδεώδες, που ο πυρήνας του ήταν η διεύρυνση των ελληνικών συνόρων, για να συμπεριληφθούν περιοχές με ελληνικούς πληθυσμούς που βρίσκονταν υπό ξένη κυριαρχία.

Όποια και να ήταν η απάντηση, όποιο και να ήταν το κίνητρο των ισχυρών του κόσμου, τα γεγονότα επιβράβευαν την Ελλάδα και οι αναμενόμενες εξελίξεις τροφοδοτούσαν τα πατριωτικά αισθήματα.

Σε κάθε γωνιά της Μικράς Ασίας, όπου το ελληνικό στοιχείο από αιώνες έδινε δυναμικά το παρόν, αναζωπυρώθηκε ο πόθος της ελευθερίας, αναστήθηκε το όνειρο της Μεγάλης Ελλάδας. Μικροί και μεγάλοι, άλλος λιγότερο ή περισσότερο είχαν ξεσηκωθεί. Οι γαλανόλευκες σημαίες ξεδιπλώθηκαν και τα απαγορευμένα τραγούδια, όπως το «Είμαστε Έλληνες, μην φοβηθώμεν, έχομεν ήρωας, τον Λεωνίδα...» και «ο Έλλην ξεσπαθώνει, ξεσπαθώνει...» ακούγονταν όλο και πιο συχνά, ηχούσαν όλο και πιο δυνατά...

Ο ελληνικός στρατός που αποβιβάστηκε στην ιωνική γη ερχόταν προστάτης και ελευθερωτής. Έμοιαζε με το θεριεμένο ποτάμι, που πήγαζε από τα βάθη της ιστορίας και τα νερά του είχαν φουσκώσει από τους πόθους γενεών, από τις πίκρες και τα φαρμάκια της προσφυγιάς του 1914³, από τα βάσανα και τους θανάτους στα περιβόητα «τάγματα εργασίας».

Οι ελληνικής καταγωγής κάτοικοι της Μικράς Ασίας υποδέχτηκαν τους Έλληνες στρατιώτες με ακράτητο ενθουσιασμό, σαν προστάτες, σαν αδέρφια και σαν ήρωες. Αγκάλιασαν και υποστήριξαν την επιχείρηση και τα σχέδια του Βενιζέλου, όχι μονάχα από πατριωτισμό, αλλά και γιατί πίστεψαν ότι οι Έλληνες στρατιώτες ήταν η αήττητη και η κραταιά δύναμη, που θα σκορπούσε δικαιοσύνη κι ευημερία στην πατρογονική γη και ο κύριος συντελεστής στη δημιουργία μιας νέας εποχής.

❧ 2 ❧

Η είδηση της κατάληψης της Σμύρνης από τον ελληνικό στρατό έφτασε και στην Ισπάρτα⁴, στην πόλη που βρισκόταν σκαρφαλωμένη στο νότιο τόξο του Ταύρου, στην καρδιά της Πισιδίας⁵. Στην αρχή, το σπουδαίο νέο κυ-

3. Με την κήρυξη του πολέμου οι Τούρκοι εξανάγκασαν σε διωγμό τους ελληνικούς πληθυσμούς. Μετά το τέλος του πολέμου πολλοί Έλληνες Μικρασιάτες γύρισαν στις εστίες τους, για να εκδιωχθούν οριστικά λίγα χρόνια αργότερα.

4. Σπάρτα και Ισπάρτα ονομαζόταν από τους Έλληνες η Σπάρτη της Πισιδίας ή της Ανατολής, σε αντιδιαστολή με τη Σπάρτη της Πελοποννήσου. Η επίσημη τουρκική ονομασία ήταν Χαμχίτ – Αμπάτ, προς τιμήν ενός αρχηγού των Σελτζούκων.

5. Η Πισιδία διοικητικά ανήκε στο νομό Ικονίου (βιλαέτι) του οποίου η έκταση και ο πληθυσμός δεν μπορούν να προσδιοριστούν επακριβώς. Συμπεραίνεται ότι η έκτασή του κυμαινόταν από 100 έως 120 χιλιόμετρα και οι κάτοικοί του ήταν 1.200.000 περίπου, από τους οποίους 180.000 Έλληνες χριστιανοί.

κλοφόρησε σα φήμη και σαν ένοχο μυστικό, που το μοιράζονταν ψιθυριστά οι χριστιανοί ελληνικής καταγωγής. Στη συνέχεια και καθώς οι μέρες που περνούσαν επιβεβαίωναν τη φήμη, η ελληνική κατοχή της Σμύρνης φάνηκε σα θαύμα, που το διηγούνταν οι ταξιδιώτες και σαν αληθινό κοσμοϊστορικό γεγονός που το έγραφαν οι εφημερίδες.

Όμως, στις συζητήσεις που γίνονταν στα σπίτια, στους καφενέδες και στα κουρεία, στα ταπητουργεία και στα ταμπάκια, τα λόγια ήταν μετρημένα, και τα πατριωτικά συναισθήματα αφανέρωτα. Η τουρκική διοίκηση ήταν άγρυπνη και δυναμική και δεν άφηνε πολλά περιθώρια για πανηγυρισμούς και δηλώσεις υπέρ των ενεργειών του Βενιζέλου. Γιατί, αν και το επίσημο τουρκικό κράτος είχε υποστεί ήττες και φαινόταν ότι ήταν αδύναμο και περιορισμένο από τους Συμμάχους, οι τούρκικες αντάρτικες ομάδες, μπολιασμένες με τα κηρύγματα και τις εθνικιστικές αντιλήψεις των Νεότουρκων⁶ ομοϊδεατών του Κεμάλ, δρούσαν ανενόχλητες και σκορπούσαν τρόμο και φόβο στις μειονότητες. Και οι ελληνικής καταγωγής και Χριστιανοί κάτοικοι της Σπάρτης της Πισιδίας ήταν μειονότητα. Μετρούσαν οχτώ χιλιάδες ψυχές, ανάμεσα στις τριάντα πέντε χιλιάδες που ήταν όλοι οι κάτοικοι της πόλης⁷.

Χτισμένη η Ισπάρτα στο οροπέδιο του Ταύρου, σε υψόμετρο 939 μέτρων, απείχε όσο η γη από τον ουρανό από την κοσμοπολίτισσα Σμύρνη. Βρισκόταν εκατοντάδες χιλιόμετρα μακριά από τις πόλεις και τα χωριά των ιωνικών ακτών, από τις περιοχές που ο ελληνικός στρατός είχε υπό την προστασία και την επίβλεψή του. Βρισκόταν εκατό χιλιόμετρα μακριά από την Αττάλεια, όπου είχαν ρίξει άγκυρα τα πολεμικά πλοία των Ιταλών. Οι Χριστιανοί κι ελληνικής καταγωγής κάτοικοι της Ισπάρτα άκουγαν με προσοχή τις πληροφορίες, παρακολουθούσαν με ενδιαφέρον τα γεγονότα, αλλά ζώντας την απομόνωση της τουρκικής επαρχίας έβλεπαν τις εξελίξεις σαν μπόρα που ξεθύμαινε μακριά.

6. Οι Νεότουρκοι ήταν μεταρρυθμιστικό κίνημα που ξεκίνησε στην Τουρκία το 1908. και σ' αυτό είχαν ενταχθεί αξιωματικοί, πολιτικοί και διανοούμενοι. Στόχοι τους ήταν η επαναφορά του Συντάγματος του 1876, η κατάλυση της απολυταρχίας του Σουλτάνου και η εγκαθίδρυση ενός εκσυγχρονισμένου κράτους στο ευρωπαϊκό πρότυπο, που θα μπορούσε να διατηρήσει την εδαφική ακεραιότητα της αυτοκρατορίας, και να αντισταθεί στις επεμβάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων. Ένας από τους ηγέτες του Κινήματος υπήρξε ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ.

7 «Η ελληνική μειονότητα αριθμούσε 8000 ψυχές σε σύνολο 35000 κατοίκων». Υπήρχαν ακόμη 1000 Αρμένιοι, Γρηγοριανοί και 10 περίπου καθολικοί ξένοι υπήκοοι. Εκτός από δύο οικογένειες (15 περίπου άτομα) οι Έλληνες ήταν χριστιανοί Ορθόδοξοι (Καθημερινή – 7 Ημέρες 16/3/1997, σελ. 7).

Στις κοινωνίες του ορεινού όγκου του Ταύρου και του Αντίταυρου η ζωή κινιόταν στους ρυθμούς της Ανατολής και οι άνθρωποι είχαν τις δικές τους συνήθειες και αγωνίες. Ο τόπος με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, με την παράδοση και ιστορία του είχε βάλει τη δική του σφραγίδα στην οικονομική ζωή και στις καθημερινές δραστηριότητες. Στα ταπητουργεία και στα σπίτια οι γυναίκες με τέχνη ύφαιναν τα περίφημα χαλιά, στις καμήλες φορτώνονταν αμέτρητα τόπια αλατζάδες, στους απέραντους ροδώνες οι τριανταφυλλιές υπόσχονταν άφθονο και καλής ποιότητας ροδέλαιο και στους καλλιεργητές άφηνε το όπιο πολλά χρήματα.

3

Η είδηση της κατάληψης της Σμύρνης από τον ελληνικό στρατό τροφοδοτούσε την κουβέντα στις οικογενειακές συντροφίες και στις βεγγέρες σαν σπουδαία πολιτική εξέλιξη. Εκείνο, όμως, το γεγονός που ευχάριστα τάραξε τους ήρεμους ρυθμούς και την καθημερινότητα της Ισπάρτα ήταν ένας γάμος. Ένα μεγάλο κοσμικό γεγονός για τα δεδομένα της πόλης κι εκείνης της εποχής.

Τη δεύτερη Κυριακή του Μάη του 1919 θα παντρεύονταν στο μητροπολιτικό ναό⁸ ο Κοσμάς, ο γιος του Χαρίτου και της Μαργής Χαρίτογλου και η Φωτεινή, η μοναχοκόρη του Σπάρταλη⁹ Ιάκωβου Αμπαζόγλου, που είχε δικό του «ραφείον ανδρικών ενδυμάτων» και μεγάλο κατάστημα υφασμάτων στη Σμύρνη.

Όσο πλησίαζε η μέρα του γάμου, τόσο πλήθαιναν οι συγγενείς, οι γνωστοί και οι καλεσμένοι φίλοι, Τούρκοι και χριστιανοί, που έφταναν στα Σπάρτα, για να τιμήσουν τους νεόνυμφους και τους γονείς τους.

Ο γαμπρός, ο Κοσμάς Χαρίτογλου, ήταν ο αποκλειστικός αντιπρόσωπος της Οριένταλ Κάρπετ¹⁰, της αγγλικής εταιρίας που εμπορευόταν τα περίφημα χαλιά της Ισπάρτα και τα διοχέτευε στις αγορές της Ευρώπης και της

8. Τέσσερις, που αντιστοιχούσαν σε ισάριθμες χριστιανικές συνοικίες, ήταν οι κυριότεροι ναοί της Σπάρτης, χτισμένοι σε ρυθμό βασιλικής με αρκετά τοπικά χαρακτηριστικά. Ο ναός της Μητρόπολης (Κεμέρ) αφιερωμένος στο Γενέθλιο της Θεοτόκου, των Ταξιαρχών (Θεμέλ), των Εισοδίων της Θεοτόκου (Τζαβούζ) και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Εμρ). Υπήρχαν και μικρότεροι ναοί και πολλά ξωκλήσια.

9. Σπαρταλήδες και Σπαρταλιές ονομάζονταν οι χριστιανοί/ές της Ισπάρτα.

10. Η Oriental Carpet ήταν μεγάλη εταιρεία εμπορίας και παραγωγής χαλιών. Ιδρύθηκε το 1908 με λεβαντίνικα κεφάλαια.

Αμερικής. Εξαιτίας της δουλειάς του, είχε γνωριμίες με εμπόρους και κατασκευαστές χαλιών σε πόλεις και χωριά και ο γάμος ήταν μια πρώτης τάξεως ευκαιρία, να πιστοποιηθούν οι καλές σχέσεις και να έρθουν σε επαφή άνθρωποι που είχαν κοινά συμφέροντα. Αλλά και οι γονείς του γαμπρού, ο Χαρίτος και η Μαργή Χαρίτογλου, ήταν από τους σπουδαίους παράγοντες του τόπου. Είχαν στην ιδιοκτησία τους ένα από τα μεγαλύτερα ταπητουργεία της περιοχής και μετρούσαν στη δούλεψή τους δεκάδες άντρες και γυναίκες από την Ισπάρτα και τα γύρω χωριά, Τούρκους και Χριστιανούς.

Από την πλευρά της νύφης οι καλεσμένοι ήταν λιγότεροι. Όμως συγκέντρωναν περισσότερο ενδιαφέρον, γιατί οι Σπαρταλιές καίγονταν από περιέργεια να δουν το νυφικό φόρεμα και τα ρούχα της μόδας που θα φορούσαν οι Σμυρνιές στο γάμο.

Η οικογένεια Αμπαζόγλου, ο Ιάκωβος, η γυναίκα του η Δόμνα, οι δυο λεβέντες γιοι τους και η θυγατέρα τους, η μελλονύμφη Φωτεινή, κατοικούσαν μόνιμα στη Σμύρνη. Ο Ιάκωβος ήταν γέννημα και θρέμμα της Σπάρτης, αλλά σπάνια και πάντα μονάχος του, επισκεπτόταν την πόλη και τους συγγενείς του. Για το λόγο αυτό η νύφη και η οικογένειά της ήταν πρόσωπα που τα τύλιγε η φαντασία και τα έκανε ενδιαφέροντα η περιέργεια. Έπειτα, η ιστορία του Ιάκωβου Αμπαζόγλου έμοιαζε με όμορφο ρομαντικό παραμύθι και ο γάμος της θυγατέρας του ήταν η χρυσή ευκαιρία, για να μάθουν οι Σπαρταλήδες τη συνέχειά του.

Ο Ιάκωβος, όπως και πολλοί από την Ισπάρτα, ξενιτεύτηκε μικρός, για να βρει την τύχη του στη Σμύρνη. Ύστερα από πολλές δουλειές του ποδαριού, κατέληξε βοηθός σε ραφτάδικο, όπου με την εξυπνάδα και την εργατικότητα έμαθε πολύ καλά την τέχνη του φραγκοράφτη. Σαν πέρασε ο καιρός της μαθητείας, ανάμεσα στους ράφτες αναδείχτηκε ο καλύτερος και έχαιρε μεγάλης εκτίμησης, γιατί από τα επιδέξια χέρια του περνούσαν τα κοστούμια των αρχόντων, των διπλωματών και των πλούσιων εμπόρων.

Εκεί, στο ραφτάδικο, τον γνώρισε και τον ερωτεύτηκε τον Ιάκωβο η Δόμνα, η κόρη του αφεντικού. Η αγάπη τους ήταν αμοιβαία και ο μεγάλος έρωτας έδωσε τη δύναμη στον φτωχό υπάλληλο, να αφήσει κατά μέρος τους δισταγμούς και να ζητήσει την αγαπημένη του σε γάμο. Οι γονείς της κοπέλας στην αρχή έφεραν αντιρρήσεις. Ο επίδοξος γαμπρός ήταν άξιος και ικανός, αλλά ένας απλός, φτωχός υπάλληλος.

Όμως, ο έρωτάς τους άντεξε στις δυσκολίες και στα εμπόδια που έβαζε η κοινωνική τάξη και η οικονομική τους κατάσταση. Η επιμονή της Δόμνας

να ενώσει τη ζωή της με το Σπάρταλη Ιάκωβο έκανε τον πατέρα της, να υποχωρήσει και, έστω με βαριά καρδιά, να αλλάξει γνώμη. Έδωσε την ευχή του και βοήθησε το γαμπρό του, να εξασκήσει την τέχνη του σε δικό του μαγαζί. Ο γάμος ήταν η αρχή της καλής του τύχης και η αφετηρία μια ανοδικής πορείας. Τον πρώτο καιρό ο Ιάκωβος με επιμονή και πείσμα να πετύχει και να φανεί αντάξιος της αγάπης της γυναίκας του, έκοβε ακούραστος κοστούμια και πουκάμισα και μερόνυχτα σκυμμένος έραβε μοναχός του. Μετά, σαν η πελατεία μεγάλωσε, προσέλαβε και υπαλλήλους και βοηθούς. Μετέφερε το ραφείο του σε κεντρικό σημείο της πόλης και μέρα με τη μέρα πρόκοβε. Η αριστοκρατική πελατεία και η πολλή δουλειά έφερε κέρδη και τα κέρδη του άνοιξαν το δρόμο, να προσθέσει στα επιχειρηματικά του σχέδια και το μεγάλο κατάστημα στην Ευρωπαϊκή οδό, με εκλεκτά υφάσματα, μάλλινα, κασμήρια, λινά, οργαντίνες, δαντέλες και μεταξωτά. Ο Σπάρταλης Ιάκωβος Αμπαζόγλου ήταν πια ένας από τους επιτυχημένους εμπόρους και τους οικονομικούς παράγοντες της Σμύρνης.

Κι επειδή η ιστορία των ανθρώπων κάνει κύκλους, εκεί, στο κατάστημα του πατέρα της, συνάντησε ο Κοσμάς για πρώτη φορά τη Φωτεινή. Ο Κοσμάς Χαρίτογλου, ως δραστήριο μέλος της διοίκησης του Σωματείου των Σπαρταλήδων, είχε πάει στο κατάστημα «εκλεκτών ευρωπαϊκών υφασμάτων», για να ζητήσει από τον Ιάκωβο να ενισχύσει οικονομικά τους σκοπούς του «Ελληνικού Συλλόγου Ενώσεως Πισιδών Σμύρνης¹¹».

Με το λόγο και τα επιχειρήματά του πέτυχε ο Κοσμάς, να εισπράξει ένα σεβαστό ποσό για την Ένωση των Πισιδών της Σμύρνης. Όμως, παράλληλα με τον αρχικό σκοπό, κατόρθωσε να εντυπωσιάσει τη Φωτεινή, που ένιωσε την καρδιά της να φτερουγίζει σαν την καρδερίνα στο κλουβί, όταν το βλέμμα του συνάντησε το δικό της. Τότε, λες και ήταν ανοιχτοί οι ουρανοί και η πρώτη ματιά έγινε έρωτας και το κρυφό χαμόγελο έγινε πόθος, να αγαπηθούν και να ορκιστούν να ζήσει ο ένας για τον άλλο. Εκείνος ήταν είκοσι τεσσάρων χρονών, άντρας μεστωμένος, όμορφος, δραστήριος, και σαν αντιπρόσωπος της Οριένταλ Κάρπετ, πολύ γνωστός στους εμπόρους και στους επιχειρηματίες της Σμύρνης. Εκείνη ήταν μόλις δεκαεπτά, μαθήτρια στην τελευταία τάξη του διδασκαλείου της πόλης.

Οι επισκέψεις του Κοσμά στο μαγαζί του Ιάκωβου πύκνωσαν, τα πήγαινε – έλα της Φωτεινής επίσης και μετά από λίγο καιρό επισημοποιήθηκε ο

11. Ο Σύλλογος ιδρύθηκε το 1918.

δεσμός τους. Αρραβωνιάστηκαν με γλέντια και χαρές και το μόνο που ζήτησε ο γαμπρός, ήταν να γίνει ο γάμος στην Ισπάρτα και το μόνο που αξίωσε η οικογένεια της νύφης, ήταν να τελειώσει πρώτα η Φωτεινή το Διδασκαλείο και μετά να πάρουν σειρά τα στεφανώματα.

❧ 4 ❧

Όταν ξημέρωσε η δεύτερη Κυριακή του Μάη του 1919, η Ισπάρτα και όλο το οροπέδιο θαρρείς και είχαν στολιστεί για το γάμο. Από νωρίς, η πρωινή ομίχλη είχε διαλυθεί και ο ήλιος, αφέντης στον καταγάλανο ουρανό, φώτιζε και γλύκαινε την ημέρα. Ο αέρας έφερνε στην πόλη μοσχοβολίες από τα ανθισμένα τριαντάφυλλα και η άνοιξη αγκάλιαζε με λουλούδια και πρασινάδες τις εξοχές, τους κήπους και τις αυλές των σπιτιών.

Ετοιμασίες στο σπίτι της νύφης, ετοιμασίες και στο σπίτι του γαμπρού. Ήταν μεγάλη μέρα, ορόσημο για τη ζωή δυο νέων ανθρώπων και η κάθε λεπτομέρεια της τελετής έπρεπε να είναι σύμφωνη με το αυστηρό τυπικό που επέβαλλαν τα έθιμα της Σπάρτης¹².

Συγκίνηση, χαρά, ευχές, ατμόσφαιρα γιορτής.

Το μυστήριο του γάμου θα γινόταν πριν το μεσημέρι, αμέσως μετά τη θεία λειτουργία της Κυριακής, στη Μητρόπολη των Χριστιανών της Σπάρτης, στην Εκκλησιά που ήταν αφιερωμένη στη Γέννηση της Θεοτόκου¹³.

Από το πατρικό σπίτι του Ιάκωβου, που είχε ανακαινισθεί, ξεκίνησε η γαμήλια πομπή, με κατεύθυνση την εκκλησία. Πρώτος πήγαινε «ο κεχαγιάς» δηλαδή ο κλητήρας της ενορίας. Ακολουθούσαν οι παιχιδιάτορες με ούτια και βιολιά που έπαιζαν σκοπούς του γάμου και διαλαλούσαν τη χαρά στους δρόμους και στις γειτονιές.

Στη διαδρομή άνοιγαν παράθυρα και πόρτες, πρόβαιναν κεφάλια και τα μάτια αντίκριζαν τη Φωτεινή, την όμορφη νύφη από τη Σμύρνη, εικόνα ολοφώτεινη μέσα στα κατάλευκα μετάξια και στις δαντέλες, να βαδίζει

12. Όλες οι πληροφορίες για το έθιμα του γάμου και των άλλων κοινωνικών και εορταστικών εκδηλώσεων αντλήθηκαν από τον ιστότοπο της Ένωσης Σπάρτης Μικρασίας (www.enosispartis-mikrasias.gr)

13. Η Μητρόπολη της Σπάρτης ήταν αφιερωμένη στα Γενέθλια της Θεοτόκου. Το εξωτερικό του ναού είχε υποστεί πολλές ζημιές από σεισμό του '14 και δεν είχε την αρχική μεγαλοπρέπεια και ομορφιά. Το εσωτερικό ήταν επιβλητικό κι εντυπωσίαζε με τους πολυέλαιους, τα πολυκάντηλα το επίχρυσο τέμπλο, τις μεγάλες εικόνες και τις τοιχογραφίες.

πλάι στον πατέρα της τον Ιάκωβο, που δεν μπορούσε να κρύψει την περηφάνια και τη συγκίνησή του. Πίσω, σα φρεγάτα στολισμένη, ερχόταν η κυρία Δόμνα, η μάνα της νύφης και είχε δεξιά κι αριστερά τους δυο λεβέντες γιους της, το Νικόλα και τον Περικλή. Πιο πίσω ακολουθούσαν οι συγγενείς και οι φίλοι της οικογένειας της νύφης.

Την ίδια περίπου ώρα, από το σπίτι του Κοσμά, αυτό που προοριζόταν να στεγάσει το ζευγάρι, ξεκινούσε με βιολιά και με ούτια, άλλη πομπή. Επικεφαλής ήταν ο γαμπρός, η μητέρα του η Μαργή και ο κουμπάρος, ο φίλος του Κοσμά, ο Σπάρταλης Γεωργάκης Καμανίδης, που ήταν διευθυντής στην Εθνική Τράπεζα στη Σμύρνη. Ακολουθούσαν ο πατέρας του γαμπρού, ο αδελφός του ο Κυριάκος και οι λοιποί συγγενείς και ένα πλήθος γνωστοί και φίλοι.

Οι δυο πομπές συναντήθηκαν στην εκκλησιά. Εκεί περίμεναν πλήθος άντρες και γυναίκες, που ήθελαν να παραβρεθούν στο γάμο και να ευχηθούν στους νιόπαντρους. Μόλις σταμάτησαν τα όργανα, βγήκε ο αρχιερατικός Επίτροπος, ο Παπαΐωακείμ Πεσματζόγλου ¹⁴, ντυμένος με τα λαμπρά άμφια. Υποδέχτηκε τους μελλόνυμφους και τους οδήγησε στο εσωτερικό του ναού για να αρχίσει το μυστήριο.

Άναψαν όλοι οι πολυέλαιοι, πήραν τη θέση τους ο γαμπρός, η νύφη, ο κουμπάρος και οι στενοί συγγενείς, γέμισε κόσμο η μεγάλη εκκλησία, άρχισε το μυστήριο. Οι ψάλτες της Μητρόπολης, που ήταν φημισμένοι για την καλλιφωνία και την τεχνική τους, κατόρθωσαν να δημιουργήσουν την κατάλληλη ατμόσφαιρα και να αισθανθούν όλοι την ιερότητα της στιγμής.

Όταν τελείωσε η τελετή, μπροστά οι παιχνιδιάτορες, πίσω οι νεόνυμφοι και παραπίσω οι στενοί συγγενείς, οι καλεσμένοι και οι φίλοι, όλοι μαζί μια πομπή, επέστρεψαν στο σπίτι του γαμπρού, που βρισκόταν στον Επάνω Μαχαλά¹⁵, δίπλα στο μικρό ξωκλήσι του Σταυρού.

Παλιά οι Έλληνες χριστιανοί της Σπάρτης κατοικούσαν στο Έμρ¹⁶. Μα

14. Ο Παπαΐωακείμ Πεσματζόγλου γεννήθηκε στη Σπάρτη το 1874 και πέθανε στην Αθήνα το 1965.

15. Αντιστοιχούσε με την ενορία των Εισοδίων της Θεοτόκου (Τσαβούζ).

16. Έμρ ή Εμριέ ήταν μαχαλάς της Ισπάρτα στα νότια της πόλης που κυρίως κατοικούσαν χριστιανοί και αντιστοιχούσε με τον ενοριακό ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου. Ήταν η πρώτη συνοικία που κατοικήθηκε από τους Έλληνες – Ορθόδοξους της Σπάρτης. «Έμρ» σημαίνει «κατά διαταγή», διότι εκεί εγκαταστάθηκαν με διαταγή της Υψηλής Πύλης οι τεχνίτες Σπαρταλήδες.

καθώς τα χρόνια περνούσαν και τα χρόνια της έντασης και των διωγμών τα διαδέχθηκαν οι περίοδοι της ειρηνικής συνύπαρξης και της οικονομικής ευρωστίας, αποτέλεσμα της εμπορικής δραστηριότητας και της ακμής της υφαντουργίας, οι Ελληνο-ορθόδοξοι Σπαρταλήδες εξαπλώθηκαν και σε άλλους τρεις μαχαλάδες¹⁷.

Το στολισμένο και το φροντισμένο σπίτι υποδέχονταν γιορτινά το ζευγάρι, τους ιερείς, τα μέλη της Δημογεροντίας, τους φίλους και τους συγγενείς και τους Τούρκους παράγοντες της τοπικής κοινωνίας. Ήταν όλοι τους καλεσμένοι να φάνε και να πιουν, να γλεντήσουν και να γιορτάσουν τη χαρά με τραγούδι και χορό.

Η κυρία Δόμνα, η μάνα της νύφης, είχε βάλει όλη την τέχνη της να ετοιμάσει άφθονους μεζέδες και λαχταριστά γλυκά, που περίμεναν αραδιασμένα στους μεγάλους δίσκους. Η Μαργή, η μάνα του γαμπρού, είχε επιστρατεύσει όχι μόνο τη δική της τέχνη αλλά και τις υφάντρες από το ταπητουργείο, να ζυμώσουν, να ψήσουν, να μαγειρέψουν και να βοηθήσουν στο σερβίρισμα. Πρώτη και καλύτερη, διαφέντευε στην κουζίνα της γιορτής η Χανούμ Γιασμίν, η Τουρκάλα φιλενάδα της Μαργής, που στα σημαντικά γεγονότα της ζωής πάντα η μια συμπαραστεκόταν στην άλλη. Αεικίνητη και πλημμυρισμένη από τη χαρά της οικογένειας έτρεχε όπου χρειαζόταν και τότε έπλενε πιάτα και ποτηρικά και πότε γέμιζε τους δίσκους και τις καράφες. Στο πόδι ήταν και η πρώτη ξαδέρφη του Ιάκωβου, η Χρυσάνα και ο άντρας της ο Χατζηλάζαρος. Πήγαιναν κι έρχονταν στις αυλές, στη σάλα και στην τραπεζαρία και φρόντιζαν να έρχονται τα γλυκά, τα φαγητά και τα ποτά στην ώρα τους, να μη λείψει τίποτα, να ευχαριστηθεί και να γλεντήσει ο κόσμος. Επιστρατευμένη στην περιποίηση των καλεσμένων ήταν και η Αντό, η δεκατετράχρονη Αρμένισσα, η υπηρέτρια που θα βοηθούσε τη Φωτεινή στο νοικοκυριό. Ακούραστη έτρεχε συνέχεια δεξιά κι αριστερά, να προλάβει την κάθε επιθυμία.

Οι παιχιδιάτορες έπαιζαν γαμήλιους και άλλους χαρούμενους σκοπούς, οι καλεσμένοι είχαν κατακλύσει όλους τους χώρους, στο ισόγειο και στις αυλές και στον κήπο του σπιτιού. Οι άντρες και οι γυναίκες, οι κοπέλες και οι νεαροί είχαν βρει τις παρέες τους, οι συμπέθεροι περιφέρονταν ανάμεσα

17. Οι άλλες τρεις συνοικίες ήταν : Της Μητροπόλεως, όπου βρισκόταν το Παρθεναγωγείο και το Νηπιαγωγείο. Του Επάνω Μαχαλά, όπου βρισκόταν το Αρρεναγωγείο και του Κάτω Μαχαλά.

στους καλεσμένους και οι νεόνυμφοι όλη την ώρα στέκονταν ακίνητοι και όρθιοι, σε ένδειξη σεβασμού.

Οι δίσκοι πήγαιναν κι έρχονταν, πρώτα με καφέδες και διαφόρων ειδών και γεύσεων κουλουράκια. Οι καράφες άδειαζαν και ξαναγέμιζαν με μυρωδάτο ούζο, ντόπιο ρακί και καλό κρασί. Οι πιατέλες και οι νταβάδες με σπιτικά αλλαντικά, σουτζούκια και μεζέδες απλώνονταν, τα ποτήρια γέμιζαν και σηκώνονταν για προπόσεις και χαιρετισμούς.

Σε όλο το σπίτι είχε απλωθεί του γάμου η γιορτή και κάθε γωνιά μαρτυρούσε τη χαρά του ζευγαριού. Όλα ήταν στολισμένα, όμορφα και χαρούμενα, άφθονα και γιορτινά, σα μια μεγάλη ευχή, να ζήσει όμορφα και να χαρεί όλο του κόσμου τις χαρές και τ' αγαθά το νέο ζευγάρι.

Στη μεγάλη σάλα, στις τιμητικές θέσεις κάθονταν οι Τούρκοι αξιωματούχοι, οι ορθόδοξοι ιερείς και οι Δημογέροντες της Σπάρτης. Έπιναν κι έτρωγαν μιλούσαν για τον καιρό, για την κίνηση στα εμπορικά, για το ένα και το άλλο. Όμως, κουβέντα δεν έκαναν σχετικά με τα μεγάλα επίκαιρα θέματα που απασχολούσαν την επικαιρότητα και φλόγιζαν τις καρδιές των χριστιανών Σπαρταλήδων. Για την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία, για τον ελλιμενισμό του ιταλικού στόλου στην Αττάλεια, για τη σημασία που θα είχαν οι πολιτικές εξελίξεις και οι στρατιωτικές επιχειρήσεις στον τόπο τους.

Σε μια στιγμή, ένας από τους Δημογέροντες ρώτησε τον Παπαΐωακείμ για το πρόσφατο ταξίδι του στη Σμύρνη. Βρισκόταν εκεί στη «Γκιαούρ Ισμίρ»¹⁸ τη μέρα που αποβιβάστηκαν οι Έλληνες στρατιώτες, άκουσε με τα αυτιά του τις ιαχές και τα τραγούδια των Σμυρνιών όταν τα νιάτα της Ελλάδας έκαναν τη θριαμβευτική παρέλαση στην παραλιακή οδό.

Τι θα έλεγε ο Παπαΐωακείμ; Τινάχτηκαν οι Τούρκοι, τέντωσαν τα αυτιά τους οι Έλληνες. Εκείνος γαλήνιος και ατάραχος στράφηκε στο Μουτασαρίφη¹⁹, που τιμούσε με την παρουσία του το γάμο κι απάντησε στην ερώτηση.

— Έφτασε η ώρα, άρχοντά μου, να φτιαχτούν οι εκκλησιές μας και το σχολείο για τα αγόρια των Ρωμιών. Με την άδειά σου, θα διορθώσουμε τα

18. Το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων της Σμύρνης ήταν Έλληνες, οι οποίοι κυριαρχούσαν στην οικονομική και πνευματική ζωή της πόλης.

19. Ο Μουτασαρίφης ήταν οθωμανός αξιωματούχος της επαρχιακής διοίκησης, που είχε την ευθύνη του μουτασαριφλικιού. Το μουτασαριφλίκι ήταν διοικητική μονάδα μεσαίου μεγέθους, που αντικατέστησε το σαντζάκι (νομός) κατά την Υστερη Οθωμανική Περίοδο, μετά τη διοικητική μεταρρύθμιση του 1864..

συντρίμμια και θα τα κάμουμε να είναι στολίδια για την πόλη μας, όπως ήταν πριν τα καταστρέψει ο σεισμός²⁰. Για το σκοπό αυτό, όπως είχα αναφέρει στην αφεντιά σου, ταξίδεψα στη Σμύρνη και δόξα να έχει ο Θεός, το ταξίδι βγήκε σε καλό.

Ο Μουτασαρίφης, περισσότερο φοβισμένος από την παρουσία του ελληνικού στρατού στα παράλια και την φήμη που είχε η πολιτική ικανότητα του Βενιζέλου και λιγότερο διπλωματικός από τον Παπαϊωακείμ, απάντησε με νόημα:

— Να ζούμε μονοιασμένοι στον τόπο μας, όπως μάθαμε από τους γονείς μας, να μη μπορούμε σε φασαρίες και μπελάδες! Με τη βοήθεια του Αλλάχ, σιγά –σιγά θα φτιαχτούν όλα, όπως χτίστηκαν τα σπίτια και τα μαγαζιά κι έγιναν καλύτερα από ό,τι ήταν πριν το σεισμό..

— Αγαπούμε τον τόπο μας, άρχοντά μου, και θέλουμε την προκοπή του και την ηρεμία μας. Να μην έχει κανένα φόβο η αφεντιά σου, γιατί οι Σπαρταλήδες κοιτάνε μονάχα την οικογένειά και τη δουλειά τους, είπε κάποιος άλλος Δημογέροντας, που κατάλαβε πού το πήγαινε ο Μουτασαρίφης.

— Στ' αυτιά μου ήρθαν άλλα μαντάτα..., συμπλήρωσε ο Τούρκος κουνώντας το κεφάλι του κι άρχισε να γυρίζει νευρικά στο χέρι το κεχριμπαρένιο κομπολόι του.

Άραγε τι εννοούσε; Κοιτάχτηκαν μεταξύ τους οι Δημογέροντες και οι παπάδες, αλλά κανένας τους δε μίλησε.

Σκεφτικός ο Μουτασαρίφης πρόσθεσε, τονίζοντας μια –μια λέξη:

— Ένα να ξέρετε, ότι έχω μάτια και βλέπω και αυτιά και ακούω!... Να θυμάστε καλά, ότι τις φασαρίες και τα νταηλίκια δε τα σηκώνω...

Οι περισσότεροι στη μεγάλη σάλα απορροφημένοι από την παρέα και τη διασκέδαση δεν αντιλήφθηκαν τι συζητούσαν μεταξύ τους οι επίσημοι. Οι νεόνυμφοι όμως, που στέκονταν κοντά τους, άκουσαν όλη τη στιχομυθία. Το ίδιο και ο κουμπάρος που συνομιλούσε ήσυχα με το γιατρό, το Μιχάλη Σαββίδη. Αυτός δεν ήταν Σπάρταλης. Είχε παντρευτεί την Ελένη, τη γειτονοπούλα της Φωτεινής στη Σμύρνη και είχε εγκατασταθεί οικογενειακώς και ασκούσε την ιατρική στη Σπάρτη. Από τα λόγια του Μουτασαρίφη ο κουμπάρος, ο Γεωργάκης και ο γιατρός ανησύχησαν. Έκοψαν την κουβέντα

20. Το 1914 είχε γίνει μεγάλος σεισμός που κατέστρεψε την πόλη. Τότε σκοτώθηκαν 300 άνθρωποι και πολλοί Σπαρταλήδες αναγκάστηκαν να φύγουν και να αναζητήσουν την τύχη τους σε άλλες πόλεις της Τουρκίας και του εξωτερικού.

τους στη μέση κι έστησαν διακριτικά αυτί και άκουσαν ξεκάθαρα τις προειδοποιήσεις του Τούρκου άρχοντα. Δεν άνοιξαν το στόμα τους να κάνουν κανένα σχόλιο, αλλά κάθε τόσο αντάλλαζαν με το γαμπρό ματιές, γεμάτες ερωτηματικά και υπονοούμενα.

Η Φωτεινή, που μέχρι τότε κοιτούσε τριγύρω, χωρίς κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον, παίρνοντας είδηση την ανησυχία του καλού της διαισθάνθηκε, ότι η συζήτηση κινδύνευε να πάρει άσχημη τροπή.

Οι ετοιμασίες και οι έγνοιες του γάμου την είχαν απορροφήσει και δεν ενδιαφέρθηκε και ούτε την ένοιαζε, να ασχοληθεί με τις ειδήσεις, τις φήμες, τις αναλύσεις και τις εκτιμήσεις για την κατάσταση, που διαμορφωνόταν στη Μικρά Ασία με την πολιτική του Βενιζέλου. Όμως, καταλάβαινε ότι στον τόπο τους άλλαζαν πολλά και η κάθε μέρα γεννούσε καινούργια, που ο φόβος του Τούρκου τα σκέπαζε και δεν άφηνε να φανερώσουν τη μεγάλη τους σημασία. Η μάνα της από καιρό, έκρυβε στο σπίτι τους την ελληνική σημαία. Στις βεγγέρες οι φίλοι και οι γνωστοί μιλούσαν συνωμοτικά για τον ελευθερωτή ελληνικό στρατό και έπιναν νερό στο όνομα του «Λευτέρη» τους, όπως αποκαλούσαν τον Ελευθέριο Βενιζέλο, « τον πατέρα της νίκης ».

Στη Σμύρνη συνέβαιναν κοσμοϊστορικά γεγονότα, μα το μεγάλο γεγονός της δικής της ζωής, συνέβαινε στην Ισπάρτα και για τίποτα δεν ήθελε να σκιάσει τη χαρά της.

Ευτυχώς, που οι παιχνιδιάτορες άρχισαν να παίζουν έναν καρσιλαμά και όλοι έστρεψαν τα μάτια και την προσοχή στο κέντρο της μεγάλης σάλας, εκεί που γυναίκες και άντρες τραγουδούσαν και χόρευαν.

Ο ένας χορός διαδέχτηκε τον άλλο, οι αμανέδες και τα τραγούδια σχημάτισαν μια μεγάλη σειρά με μερακλίδικους και χορευτικούς σκοπούς, που ελάφρυναν την καρδιά κι έδιναν φτερά στα πόδια. Καθώς προχωρούσε το απόγευμα, όλοι είχαν ανέβει στα ουράνια του κεφιού και το σπίτι και η αυλή και όλος ο μαχαλάς της εκκλησίας του Σταυρού αντιλαλούσε από τις χαρές του γάμου.

Οι επίσημοι εξακολουθούσαν να βρίσκονται στις θέσεις τους και πότε τραγουδούσαν και πότε συνομιλούσαν μεταξύ τους ήρεμα και σιγανά. Ο Μουτασαρίφης δεν άφησε κανένα άλλο υπονοούμενο και οι Σπαρταλήδες Δημογέροντες απέφυγαν να μιλήσουν για ό,τιδήποτε, που θα μπορούσε να οδηγήσει σε λέξεις και σε σχέψεις που δεν ήθελαν.

Νωρίς το απόγευμα ο Τούρκος άρχοντας πήρε μήνυμα, ότι τον ζητούν επειγόντως στο κονάκι του. Βιαστικός σηκώθηκε, ευχήθηκε στο ζευγάρι

να καλοτυχίσει χαιρέτησε, κι έφυγε, έχοντας συνοδεία τους περισσότερους από τους Τούρκους καλεσμένους.

Το γλέντι και το κέφι συνεχιζόταν αμείωτο. Καρσιλαμάδες, αντικριστοί και κυκλικοί χοροί, ζείμπέκικα, τσιφτετέλια, χασάπικα, σέρβικα, και ό,τι σκοπό έπαιζαν οι μουσικοί, ήταν αφορμή να δείξουν οι άντρες τη λεβεντιά και τη σβελτάδα τους και οι γυναίκες τη χάρη και την ομορφιά τους. Οι νεαροί παρακολουθούσαν με μάτι αετού τις κοπέλες κι εκείνες σαν τις πετροπέρδικες άνοιγαν τα φτερά τους, να χορέψουν και να σαγηνέψουν. Σε τέτοιες συγκεντρώσεις οι σαϊτιές του έρωτα λάβωναν τις νεανικές καρδιές και χαράζονταν ο δρόμος για άλλους γάμους, που θα χάριζαν στη Σπάρτη νέο αίμα και ζωή.

Λίγο πριν βραδιάσει, οι περισσότεροι από τους Τούρκους Ισπαρταλί-²¹ είχαν αποχωρήσει. Στο γλέντι του γάμου παρέμεναν οι πιο κοντινοί φίλοι και γνωστοί και οι προσκαλεσμένοι από την Αττάλεια, τη Σμύρνη, το Νησί, το Βουρδούρι,²² και τα άλλα χωριά. Αυτοί είχαν δρόμο μπροστά τους και θα έφευγαν την άλλη μέρα το πρωί. Η χαρά του γάμου έγινε πιο οικογενειακή. Οι παιχνιδιάτορες έπαιζαν σμυρναίικα, πολιτικά τραγούδια με λόγια ελληνικά. Οι καλεσμένοι έδιναν παραγγελίες να πιάσουν μοντέρνους σκοπούς ακόμη και βαλς ευρωπαϊκό. Οι χορευτές ακολουθούσαν τους ρυθμούς της μόδας, η συγκέντρωση δεν έχανε το κέφι της.

Ο Κοσμάς και η Φωτεινή, υπακούοντας στο πατροπαράδοτο έθιμο, όλες αυτές τις ώρες παρέμεναν όρθιοι. Κατά διαστήματα, τότε η κυρία Δόμνα, τότε η Μαργή και η Χρυσάνα πλησίαζαν τους νεόνυμφους, για να σκουπίσουν τον ιδρώτα από το μέτωπο ή να τους δώσουν κάτι να πιουν ή να βάλουν στο στόμα τους.

Όσο χαμήλωνε προς τη δύση του ο ήλιος, οι καλεσμένοι αραίωναν. Στη σάλα είχαν μείνει οι στενοί συγγενείς και οι πολύ κοντινοί φίλοι. Ήταν Σπαρταλήδες χριστιανοί και μόνο η Χανούμ Γιασμίν με τους δίδυμους γιους της, τον Ομάρ και το Χασάν ήταν από τους Τούρκους. Μα αυτοί μπαινόβγαιναν καθημερινά στο σπίτι των Χαρίτογλου και λογαριάζονταν φίλοι, καρδιακοί κι αγαπημένοι, σαν να ήταν συγγενείς κι ας προσκυνούσαν το Μωάμεθ.

21. Έτσι ονομάζονταν οι Τούρκοι Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Ισπάρτα.

22. Βουρδούρι ονομάζεται το Πολυδώριο που βρισκόταν 40 χιλιόμ. Νοτιοδυτικά της Σπάρτης. Ήταν έδρα του ομώνυμου σαντζακίου και είχε 5.000 κατοίκους, μεταξύ των οποίων ήταν 400 οικογένειες Ελλήνων Ορθοδόξων.

Τότε ο Παπαΐωακείμ έδωσε την άδεια στο ζευγάρι να καθίσουν και να ξεκουραστούν. Οι εποχές είχαν αλλάξει και με τα ταξίδια και την επικοινωνία με τον άλλο κόσμο τα ήθη και τα έθιμα της Σπάρτης είχαν μετριάσει την αυστηρότητά τους.

Κάθισε, επιτέλους, η Φωτεινή πλάι στον Κοσμά και ανακουφίστηκαν οι γονείς της νύφης, που στα μέρη τους είχαν έθιμο να χορεύουν οι συμπέθεροι με τους νεόνυμφους.

— Τώρα ήρθε η ώρα της Σμύρνης ! Φώναξε με κέφι η κυρία Δόμνα και ήταν σα να βαρούσε προσκλητήριο.

Πρώτοι ο Κυριάκος, ο αδερφός του γαμπρού, μαζί με το Μανώλη το γιο της Χρυσάνας, που ήταν οι συμμαθητές και αχώριστοι φίλοι, βρέθηκαν με ένα σάλτο στη μέση της σάλας και χειροκρότησαν με ενθουσιασμό. Μετά προστέθηκαν τα αδέρφια της νύφης, ο Νικόλας και ο Περικλής, και δυο τρεις νεαροί ακόμη και όλοι, σα να ήταν συνεννοημένοι, φώναξαν με τον αυθορμητισμό της νιότης τους.

— Έφτασε η ώρα της Σμύρνης!... Να χορέψουμε, να φωνάξουμε και να γλεντήσουμε... Ζήτω η Σμύρνη ...Ζήτω ο Βενιζέλος... Ζήτω η Ελλάδα... Ζητωκραύγαζαν στα ελληνικά²³, ήταν ενθουσιασμένοι και μεθυσμένοι όχι μονάχα από τα ποτήρια του ούζου και του κρασιού που είχαν πει, αλλά περισσότερο από την ιδέα, ότι στη Σμύρνη κυμάτιζε η ελληνική σημαία και ότι ο ελληνικός στρατός άνοιγε το δρόμο για τη λευτεριά τους.

Ο Ομάρ και ο Χασάν σάστισαν, για μια στιγμή και φάνηκε ότι ένιωσαν να είναι παράταιροι μπροστά στον ενθουσιασμό. Αμίλητοι αλληλοκοιτάχτηκαν και αμήχανα χάζευαν τους νεαρούς που ζητωκραύγαζαν κι έδειχναν τη χαρά τους. Δεν ήξεραν πώς να συμπεριφερθούν, μα ούτε και μπορούσαν να κατανοήσουν πώς θα επηρέαζαν τη ζωή τους τα γεγονότα που άκουγαν ότι συντάρασσαν τη Σμύρνη. Μόνο διαισθάνονταν, ότι για του χριστιανούς Σπαρταλήδες σήμαινε πολλά η δυναμική επέμβαση της Ελλάδας.

Οι νεαροί εξακολουθούσαν με κινήσεις και φωνές, να δείχνουν τον ξεσηκωμένο πατριωτισμό τους. Με τα ζήτω και τον ενθουσιασμό είχαν ξεχάσει σε τι κίνδυνο έβαζαν τους δικούς τους και ότι η τοπική διοίκηση αργά ή γρήγορα θα έδινε τη δική της απάντηση στις ελληνικές φωνές τους. Ο Χαρίτος και ο Χατζηγλάζαρος και η Μαργή και η Χρυσάνα και μια ακόμη μάνα, μπήκαν στη μέση. Έκαναν νοήματα στους νεαρούς να σταματήσουν,

23. Οι Σπαρταλήδες ήταν τουρκόφωνοι, έχοντας όμως έντονη την ελληνική συνείδηση.

έδιναν παραγγελία στα όργανα να αρχίσουν χορευτικό σκοπό, έλεγαν δεξιά κι αριστερά « είναι μεθυσμένοι, λόγια του κρασιού λένε τα παιδιά, μην τα συνερίζετε»!

— Όρα για χορό! Φώναξε πολύ δυνατά κάποιος.

Σηκώθηκε ο Παπαίωαχείμ, άπλωσε σα φτερούγες τα χέρια του και παράγγειλε στους παιχιδιάτορες, να παίζουν έναν ακόμη χορό, να χορέψουν τα νιάτα.

Τα δοξάρια χάιδεψαν τις χορδές στα βιολιά, τα λαούτα και το ούτι άρχισαν το σκοπό. Πιασμένοι σε ένα κύκλο οι νέοι, σαν να μετείχαν σε ιεροτελεστία, άρχισαν να χορεύουν το λεβέντικο, βαρύ χορό. Μπήκαν στον κύκλο και ο Κοσμάς ο γαμπρός και ο Γεωργάκης Καμανίδης ο κουμπάρος και ο Μιχάλης ο γιατρός και ο Ομάρ και ο Χασάν, μονάχα άντρες. Μεγαλοπρέπεια, λεβεντιά και δύναμη, βήματα που τα οδηγούσε ο ρυθμός, κίνηση που φανέρωνε τα πάθη και τις λαχτάρες που καταχώνιαζαν στα αντρίκεια στήθη τους. Σειόταν η σάλα από τα βαριά πατήματα, γέμιζε ο αέρας από τα επιφωνήματα του χορού, έδιναν τα όργανα το ρυθμό, χτυπούσαν παλαμάκια οι γυναίκες, καμάρωναν οι γέροντες τους γιους και τους εγγονούς, ευλογούσαν τη δύναμη της Σπάρτης ο Παπαίωαχείμ και οι άλλοι ιερείς..

Μετά ήρθε η σειρά των γυναικών, με ένα σιγανό καρσιλαμά. Λυγούσαν τα κορμιά, στριφογύριζαν τα μαντίλια και τα ανέμιζαν γύρω απ' το κεφάλι και τους ώμους τους, έκαναν σινιάλο στη μοίρα, να χορέψει μαζί τους στον πανάρχαιο και ιερότατο ρυθμό της ζωής, έδειχναν τη γυναικεία χάρη και την ομορφιά.

Συνεχίστηκαν οι χοροί, μέχρι που τα σώματα κουράστηκαν. Πηγαινοέρχονταν οι πιατέλες και οι κανάτες με το κρασί, μέχρι που χόρτασαν από το ξεφάντωμα και πλημμύρισαν οι καρδιές των γλεντιστάδων ευχαρίστηση. Όταν σκοτείνιασε, σιώπησαν τα όργανα και με ευχές και σιγοτραγουδώντας οι συγγενείς και οι φίλοι αποχώρησαν.

Ελληνίδες της Σπάρτης υφαίνουν το χαλί

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Στο κατώφλι της νέας εποχής

❧ 1 ❧

Την επόμενη μέρα, όταν πλησίαζε το μεσημέρι, οι γονείς και οι στενοί συγγενείς του γαμπρού έκαναν την πρώτη επίσκεψη στο ζευγάρι.

Τους υποδέχτηκε χαμογελαστή η Φωτεινή. Κοντά στην πόρτα στεκόταν η μικρή Αρμένισσα υπηρέτρια, η Αντό που κρατούσε στα χέρια μια πορσελάνινη λεκάνη και κανάτα γεμάτη νερό. Καθώς έμπαιναν στο σπίτι, έπαιρνε την κανάτα η Φωτεινή κι έριχνε νερό στα χέρια του πεθερού, της πεθεράς και των άλλων συγγενών. Εκείνοι με συγκίνηση τη φιλούσαν στο μέτωπο ή στο πρόσωπο. Με αυτή την ιεροτελεστία η συγγένεια με τη νύφη από τη Σμύρνη έδесе κι επισημοποιήθηκε. Η Φωτεινή ήταν πια, σύμφωνα με το νόμο και τα τοπικά έθιμα της Σπάρτης, μέλος της οικογένειας του Χαρίτου και της Μαργής Χαρίτογλου. Ήταν η γυναίκα του Κοσμά, που χρέος είχε να αγαπά τον άντρα της, να του μένει πιστή και να του χαρίσει παιδιά. Να γίνει η μάνα γη, που θα καρπίσει, θα θρέψει και θα κρατήσει στην αγκαλιά της μονοιασμένη την οικογένεια.

Μετά από την είσοδο των συγγενών του Κοσμά, ήρθαν για επίσκεψη οι γονείς και τ' αδέρφια της Φωτεινής. Σε λίγο έφτασαν ο Χατζηλάζαρος, με τη γυναίκα του τη Χρυσάνα και το γιος τους ο Μανώλης. Είχαν διπλούς δεσμούς με το ζευγάρι, γιατί ήταν συγγενείς με την οικογένεια της νύφης και συνεργάτες και φίλοι αχώριστοι με την οικογένεια του γαμπρού.

Κεράσματα, μεζέδες, όμορφες γιορτινές οικογενειακές στιγμές, με χαλαρή συζήτηση και με τα σχόλια που έκαναν οι Σπαρταλήδες και οι Σπαρταλιές για το γάμο! Όλοι είχαν μείνει ικανοποιημένοι από την πλούσια περιποίηση, όλοι μιλούσαν με τα καλύτερα λόγια για το κέφι και το ξεφάντωμα.

Ο Κυριάκος, ο Μανώλης, ο Νικόλας και ο Περικλής κάθισαν ξεκομμένοι από τους άλλους σε μια γωνιά της μεγάλης σάλας. Ήταν οι ελεύθεροι της παρέας, οι νέοι που μοιράζονταν τα όνειρα και τα σχέδιά τους για τη ζωή. Ο Νικόλας, ο μεγαλύτερος αδερφός της Φωτεινής, σπούδαζε στη Γαλλία. Είχε έρθει στην πατρίδα για τη χαρά της αδερφής του και σε λίγες ημέρες

θα επέστρεφε στο Παρίσι, για να παραδώσει την πτυχιακή εργασία του και να δώσει τον όρκο του γιατρού. Οι άλλοι τρεις ήταν συνομήλικοι, μαθητές ακόμη και περίμεναν πώς και πώς να τελειώσει αυτή η σχολική χρονιά, για να πάρουν το απολυτήριο από το σχολή τους. Από την Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης ο Περικλής, ο μικρός αδερφός της Φωτεινής και από το Αρρεναγωγείο της Ισπάρτα ο Μανώλης και ο Κυριάκος. Ο Περικλής λογάριαζε να φοιτήσει σε πανεπιστημιακή οικονομική σχολή και Μανώλης ήθελε να σπουδάσει Φαρμακευτική. Ο Κυριάκος δεν ήθελε πανεπιστήμια. Μεθυσμένος από την ομορφιά και το άρωμα των ρόδων, ποθούσε να αποκτήσει δικό του ροδόνα, να έχει δικό του αποστακτήριο και να παράγει το καλύτερο ροδέλαιο. Κουβέντιαζαν ζωνηρά, έδειχναν τον ενθουσιασμό τους, στα μάτια τους έλαμπε η ελπίδα και σπίθιζε η θέληση. Ήταν νέοι, είχαν το δικαίωμα να ονειρεύονται, είχαν και τη δύναμη να δράσουν και να δημιουργήσουν, να στήσουν τη δική τους ζωή.

Όμως, η παρουσία του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και το ενδεχόμενο να επεκταθούν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις, που θα έφερναν τη λευτεριά και τη γαλανόλευκη στη μικρασιατική γη, έκαναν τα όνειρά τους και τα επαγγελματικά σχέδια να έρχονται δεύτερα. Μπροστά έβαζαν το πατριωτικό καθήκον, όπως ο καθένας τους το εννοούσε. Τα γεγονότα έδειχναν και οι ικανότητες του Βενιζέλου έδινε την εγγύηση, ότι η Ελλάδα θα έγραφε νέες σελίδες ένδοξης ιστορίας και οι τέσσερις νέοι θεωρούσαν λιποταξία να μη δώσουν το δικό τους παρόν.

Ο Κοσμάς, νοικοκύρης στο σπίτι του καμάρωνε. Η Φωτεινή πρώτη μέρα στο ρόλο της νοικοκυράς ήταν σαστισμένη, αλλά χαρούμενη και πολύ ευτυχισμένη.

Πάνω στην ώρα, που ο Κοσμάς έκανε την πρόταση, να πάνε όλοι μαζί μια εκδρομή στο Νησί στη λίμνη του Εγερδίου²⁴, ή έστω στο Γκιολτσούκ²⁵ που ήταν πιο κοντά, ακούστηκε το ρόπτρο της πόρτας και η Αντό άνοιξε. Ήταν ο κουμπάρος, ο Γεωργάκης Καμανίδης.

Τον υποδέχτηκαν με γέλια και χαρές, αλλά εκείνος ήταν βαρύς και το

24. Το Εγερδίρ βρισκόταν ανατολικά της Σπάρτης, χτισμένο στις όχθες της ομώνυμης λίμνης, σε υψόμετρο 940 μ. Στην κοινότητα του Εγερδίου υπάγονταν και τα δύο νησιά της λίμνης. Εκεί τερμάτιζε ο σιδηρόδρομος που έκανε το δρομολόγιο Σμύρνη – Αϊδίνιο – Εγερδίρ.

25. Το Γκιολτσούκ ήταν λίμνη που βρισκόταν κοντά στη Σπάρτη. Μικρότερη από τη λίμνη Εγερδίρ, αλλά εφάμιλλη σε ομορφιά και βιοποικιλότητα.

βλέμμα του τόσο σκοτεινό, που φανέρωνε την τρικυμία της ψυχής του.

— Φεύγω! Είπε κοφτά. Ήρθα να σας αποχαιρετίσω!

— Κάθισε, Γεωργάκη μου, να πιεις ένα ούζο! Τον προέτρεψε καλοσυνάτη η Μαργή.

— Να είσαι καλά, θεία, αλλά βιάζομαι! Απάντησε και κοίταξε κατάματα τον Κοσμά.

— Τι έγινε; Ρώτησε έκπληκτος ο νιόγαμπρος.

— Φεύγω!... Πήρα μήνυμα ! Με ζητούν επειγόντως στην τράπεζα, είναι μεγάλη ανάγκη λέει...Πρέπει να φτάσω το συντομότερο στη Σμύρνη!

— Τόση βιασύνη! Του έκοψε την ορμή ο Χαρίτος, ο πατέρας του Κοσμά. Έχεις καιρό ! Αύριο το απομεσήμερο φεύγει το τρένο από το Εγερδέρ και το Κουλέ - Ιογού²⁶ ... Κάθισε να σε δούμε και να πούμε μια κουβέντα!

— Καλά να είμαστε και θα βρεθούμε μια άλλη φορά!.....Να με συμπαθήτε... Πρέπει να πηγαίνω και, μάλιστα, γρήγορα!!

Χαιρέτισε έναν - έναν και καθώς έδινε του χέρι του στους νεαρούς είπε συμβουλευτικά :

— Να προσέχετε, παιδιά, και τα λόγια σας να είναι μετρημένα!

Ο Περικλής, ο Νικόλας, ο Μανώλης και ο Κυριάκος αλληλοκοιτάχτηκαν απορημένοι, αλλά δεν είχαν το περιθώριο να ρωτήσουν για ποιο λόγο τους έδωσε αυτή τη συμβουλή.

Ο Κοσμάς προθυμοποιήθηκε να τον συνοδεύσει.

Στη σάλα η συντροφιά των μεγάλων και η συντροφιά των νεαρών συνέχισαν να συνομιλούν ανέμελα για το ένα και το άλλο. Όμως, η χαλαρή ατμόσφαιρα δεν κράτησε. Ο Κοσμάς αργούσε και όλοι με σιωπηρή αγωνία στην αρχή και φανερή στη συνέχεια έκαναν υποθέσεις, τι θα μπορούσε να συμβαίνει.

Επιτέλους, μετά από ώρα, άνοιξε η πόρτα και μπήκε ο Κοσμάς χαμογελώντας αμήχανα. Ήθελε να δείξει ήρεμος, αλλά δεν τα κατάφερε.

— Συνόδεψα το Γεωργάκη ως το σπίτι του! Δικαιολόγησε την καθυστέρηση και κάθισε στη θέση του.

Οι άλλοι τον κοίταζαν αμίλητοι και προσπαθούσαν να μαντέψουν και περίμεναν να ακούσουν, τι ήταν αυτό που έκανε την όψη του να αλλάξει.

— Τα πράγματα δεν πάνε καλά, είπε, επιτέλους. Στη Σμύρνη δεν κράτησαν πολύ οι γιορτές και οι παρελάσεις. Γίνονται φασαρίες και στα πε-

26. Ο σταθμός του τρένου που εξυπηρετούσε τους επιβάτες της Ισπάρτα.

ρίχωρα συμπλοκές....Η Τουρκία δε θα καθίσει με σταυρωμένα τα χέρια. Σύντομα θα περάσει σε αντίποινα, για να φοβίσει και για να εκδικηθεί! Πρέπει να φυλαγόμαστε...!!!

— Εγώ το περίμενα! Είπε ο Χαρίτος. Είναι δυνατό ο Μπέης της Σμύρνης, να υποδεχτεί τον ελληνικό στρατό με τριαντάφυλλα; Οι Τούρκοι θα πολεμήσουν και θα ματώσουν για να κρατήσουν και την πόλη και το λιμάνι και τις γύρω περιοχές. Να θυμάστε την ώρα που το λέω! Ο Βενιζέλος δε θα κάνει ήσυχο περίπατο!

Ο Κοσμάς όπως και οι νεαροί της συντροφιάς είχε διαφορετική γνώμη.

— Ο Βενιζέλος δεν είναι μοναχός του, πατέρα! Τον στηρίζουν οι μεγάλοι της Ευρώπης και είναι χιλιάδες οι χριστιανοί στα χωριά και στις πόλεις της Μικρασίας, που θα βοηθήσουν τον ελληνικό στρατό.

— Μπήκαμε σε πόλεμο! Το αύριο δε θα είναι σαν το χτες! Συμπλήρωσε ο Χατζηλάζαρος.

— Ευτυχώς, τα Σπάρτα είναι μίλια μακριά! Είπε ανακουφισμένη η Μαργή.

—Μην το δένεις κόμπο, γυναίκα, την έκοψε ο Χαρίτος. Ξεχνάς το δεκατέσσερα²⁷, τι έπαθε το σπίτι μας, τι τράβηξε ο κόσμος, όταν άρχισε ο μεγάλος πόλεμος; Να μην δώσει ο Θεός και ξανάρθουν τέτοιες μέρες, γιατί αλίμονο στα παιδιά μας...

— Να, γιατί είπε ο Γεωργάκης να προσέχουμε και να μετράμε τα λόγια μας! μονολόγησε ο Νικόλας.

— Ο φόβος έχει ριζώσει μέσα μας και ήρθε η ώρα να τον ξεριζώσουμε! συμπλήρωσε ο Κυριάκος.

Κανένας δεν έδωσε συνέχεια στο τολμηρά λόγια του νεαρού, γιατί ο Κοσμάς σηκώθηκε από τη θέση του και είπε σοβαρός.

— Τα πολλά λόγια δεν ωφελούν και καλύτερα είναι, να μάθετε την αλήθεια, όπως μου την είπε ο Γεωργάκης, αλλά να μην κάνετε κουβέντα στη γειτονιά.

Σταμάτησαν να μιλούν μεταξύ τους οι νεαροί, μονάχα το εκκρεμές ακουγόταν στη σάλα. Περίμεναν όλοι με αγωνία να ακούσουν, μα ο Κοσμάς γύρευε τις λέξεις, να πει με τρόπο το μυστικό, να μη σπείρει ανησυχία και να μην ταράξει τη Φωτεινή, μιας μέρας νύφη.

27. Με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1918) η Τουρκία κήρυξε διωγμό κατά των Ελλήνων Χριστιανών υπηκόων της.

— Μήνυσαν στο Γεωργάκη από επίσημη πηγή, ότι για εκφοβισμό κι αντίποινα οι Τούρκοι ετοιμάζονται να κάνουν συλλήψεις και θα στείλουν στην εξορία και στα «Αμελέ Ταμπουρού»²⁸ τους Ρωμιούς. Σήμερα, αύριο, σύντομα είπε... Σε κάθε πόλη και χωριό κάποιιο θα πληρώσουν ...

— Κι εδώ; Ρώτησε ανήσυχη η Χρυσάνα.

— Κι εδώ!... Από τα Σπάρτα έχουν ξεχωρίσει καμιά δεκαπενταριά άτομα. Μα τα ονόματα ο Γεωργάκης δεν μπόρεσε να τα μάθει!..

— Το ξέρουν στη Δημογεροντία²⁹; Ρώτησε ο Χατζηλάζαρος.

— Και οι Δημογέροντες και ο Παπαίωακείμ το έμαθαν, μα δεν ωφέλησε. Ο Μουτασαρίφης ή δεν ξέρει ακόμη, ή κρατά εφτασφράγιστο μυστικό τα ονόματα και όλοι τρέμουν. Γι' αυτό το λόγο ο Γεωργάκης έφυγε έτσι ξαφνικά.

Ο Κοσμάς στέφοντας ένα γύρο το βλέμμα συνέχισε:

— Πάει, άλλαξαν οι καιροί! Μονάχα στη Σμύρνη και στις περιοχές που βρίσκονται υπό ελληνική διοίκηση θα αισθάνονται οι Έλληνες ασφαλείς.

Κανένας δε μίλησε, κανένας δε σχολίασε. Όλοι προσπαθούσαν να μετρήσουν μέσα τους, ποια σημασία θα είχε για τη ζωή τους αυτή η αντίδραση του επίσημου κράτους.

Οι πληροφορίες του Γεωργάκη, δεν ήταν κούφια λόγια και φήμες αβάσιμες. Όλοι στη Σπάρτη ήξεραν, ότι είχε σπουδαίες διασυνδέσεις με κρατικούς αξιωματούχους, αφού ήταν ανιψιός Δημογέροντα της Σμύρνης του Γεωργάκη Κλημάνογλου³⁰ και ότι οι Τούρκοι και οι Ρωμιοί τον σέβονταν και τον υπολόγιζαν για τη σπουδαία θέση που είχε στην τράπεζα.

Τα μαντάτα ήταν άσχημα, βαριά σκιά στου γάμου τη χαρά και η Φωτεινή αμέσως τα συσχέτισε με την κουβέντα που είχαν οι Σπαρταλήδες Δημογέροντες και ο Μουτασαρίφης και με την ανησυχία που έδειξε ο κουμπάρος και ο γιατρός, μόλις αντιλήφθηκαν τι έλεγαν.

Ο Ιάκωβος, που τόση ώρα δεν είχε βγάλει μιλιά, ρώτησε τον Κοσμά.

— Προγραμματίζαμε να μέναμε μερικές μέρες ακόμη στα Σπάρτα, να αναπνεύσουμε τον αέρα του βουνού, αλλά η ζωή δε μας τα έφερε όπως τα

28. Τάγματα Εργασίας

29. Κοινοτική αρχή που απαρτιζόταν από το σύνολο των κοινοτικών αξιωματούχων, οι οποίοι κατά περίπτωση ονομάζονταν άρχοντες, προεστοί, επίτροποι, δημογέροντες ή απλώς γέροντες.

30. Ο Γεωργάκης Κλημάνογλου ήταν ο Σπάρταλης Δημογέροντας της Σμύρνης, που μαρτύρησε το 1922 μαζί με το Χρυσόστομο.

θέλαμε! Άλλα λογαριάζει η καμήλα κι άλλα ο καμηλιέρης... Τι να κάνουμε; Πιστεύεις, γαμπρέ, ότι πρέπει να γυρίσουμε στη Σμύρνη, στο σπίτι μας;

— Θα ήταν το καλύτερο! Κανείς δεν ξέρει τι ξημερώνει! Όπου να' ναι η Τουρκία θα κηρύξει επιστράτευση και τότε πράγματα θα είναι πιο δύσκολα.

— Έχει δίκιο ο Κοσμάς! Συμφώνησε ο Περικλής. Δεν ξέρουμε αν το τρένο θα εξακολουθεί να κάνει το δρομολόγιό του και αν θα μείνουν οι δρόμοι ανοιχτοί!

— Σήμερα τα μαζεύουμε και αύριο παίρνουμε το τρένο και φεύγουμε για τη Σμύρνη! Είπε αποφασιστικά η Δόμνα.

— Εμείς; Ρώτησε με αγωνία η Φωτεινή κοιτάζοντας κατάματα τον Κοσμά.

— Έχω δουλειά προγραμματισμένη για την επόμενη εβδομάδα στο Βουρδούρι και στα γύρω χωριά. Πρόκειται για μια σπουδαία παραγγελία από την Οριένταλ Κάρπετ. Έχω υποθέσεις σε εκκρεμότητα που με το γάμο τις άφησα, έχω υποχρεώσεις που δεν παίρνουν αναβολή κι αυτή η κατάσταση ένας θεός ξέρει ως πότε θα τραβήξει. Για ένα διάστημα είναι ανάγκη να μείνω στα μέρη μας... Αλλά εσύ, αν θέλεις ...

Τινάχτηκε η πεθερά η Μαργή, σα να ήταν η τελευταία πρόταση του Κοσμά παγωμένο νερό που της έχυσαν στην πλάτη. « Τι λέει στην κοπέλα ο κανακάρης της; Να παρατήρει η νιόπαντρη γυναίκα το σπίτι και τον άντρα της; Πάει χάλασε ο κόσμος!...»

— Ούτε πού το σκέφτηκα και ούτε θέλω να σε αφήσω... είπε ήσυχα η κοπέλα.

Κι αμέσως διευκρίνισε:

— Δε φοβάμαι για μένα...!

Η Φωτεινή ήταν ειλικρινής. Σαν να ήταν κομμάτια από χαρτονένια ζωγραφιά που τα στροβίλιζε ο αέρας, θυμήθηκε σκόρπιες πληροφορίες, μισόλογα και υπαινιγμούς, κουβέντες του πατέρα της και του Κοσμά και ένα χέρι αόρατο τα έβαλε στη σωστή θέση τους. Μια εικόνα θολή με τη μορφή του άντρα της σχηματίστηκε, πλαισιωμένη με ύποπτες κουβέντες, κινήσεις και ένοχα μυστικά που η εξουσία του κράτους απαγόρευε και οι Τούρκοι κυνηγούσαν.. Δεν ήταν όμως η ώρα να ξεδιαλύνει τις σκέψεις της, να ρωτήσει και να μάθει.

Η μάνα της είχε σηκωθεί, έτοιμη να φύγει. Καλοπάντρεψε την κόρη της, έκανε το χρέος της και με το παραπάνω! Είχε φτάσει η ώρα, να γυρίσει στην

αγαπημένη της Σμύρνη, να απλώσει τη γαλανόλευκη στο μπαλκόνι του σπιτιού της, να βγει στους πολύβουους δρόμους και να καμαρώσει από κοντά τους λεβέντες του ελληνικού στρατού.

— Άντε, πάμε! Να προλάβουμε να ετοιμαστούμε και κανόνισε να έρθει πρωί - πρωί η άμαξα να μας πάρει ...είπε επιτακτικά στον Ιάκωβο.

— Να ειδοποιήσουμε τον Ομάρ και το Χασάν, τους γιους της Χανούμ Γιασμίν! Αυτοί έχουν μεγάλο κάρο και πάνε κι έρχονται στο Κουλε- Ιογού. Θα το αναλάβω εγώ και να μην ανησυχείτε, είπε ο Χαρίτος.

Αποχαιρέτησαν με συγκίνηση τον Κοσμά, τους συμπέθερους και τους συγγενείς. Αποχαιρέτησαν με δάκρυα φιλιά και ευχές τη Φωτεινή. Η ακριβή μοναχοκόρη τους σαν την περιστέρα, είχε ανοίξει τα δικά της φτερά, είχε τη δική της φωλιά και η θέση της ήταν δίπλα στον άντρα της.

❧ 2 ❧

Σαν έφυγαν οι Αμπαζόγλου, μαζεύτηκαν οι δίσκοι, φυλάχτηκε στα συρτάρια, μαζί με τις λινές πετσέτες του γάμου, η χαρά. Έμεινε στην κουζίνα μόνη η Αντό να πλένει τα σερβίτσια και οι άλλοι στη σάλα μοιράζονταν τις ανησυχίες τους, αλλά και τις θύμησης, από την πικρή ιστορία του τόπου τους, λίγα χρόνια πριν. Μέσα από τις διηγήσεις αναδύθηκε αιματοβαμμένη και θλιβερή η μνήμη του Κώστα, του πρώτου γιου του Χαρίτου και της Μαργής.

Τότε, το 1914³¹, με την έναρξη του μεγάλου πολέμου, οι οικογένειες των Ελλήνων και των Αρμενίων βρέθηκαν κυκλωμένες από τις πυρκαγιές που είχαν ανάψει οι Νεότουρκοι, πού ήθελαν να αφανίσουν τις μειονότητες και το επίσημο τουρκικό κράτος που ήθελε να δείξει την πυγμή του. Ο φόβος, η βία και οι απειλές που απροκάλυπτα εξαπέλυσαν οι Τούρκοι, έριξαν στην πυρά την ειρηνική συμβίωση. Ανάγκασαν νοικοκυραίους, να αφήσουν τα σπίτια τους και να πάρουν το δρόμο της προσφυγιάς. Στρατολόγησαν, έκαναν συλλήψεις, βασάνισαν, φυλάκισαν κι έστειλαν κόσμο και κοσμάκη στην εξορία και στα Τάγματα Εργασίας.

Στη Σπάρτη της Πισιδίας οι Αρμένιοι και οι χριστιανοί Έλληνες πλήρω-

31. Το 1914 έγινε γενική επιστράτευση (σεφέρμπελικ) και 1600 Έλληνες της Σπάρτης εστάλησαν στα «Τάγματα Εργασίας» (αμελέ – ταμπουρού). Μετά το τέλος του πολέμου επέστρεψαν μόνο οι μισοί, για να εκδιωχθούν οριστικά λίγα χρόνια αργότερα.

σαν ακριβιά το τίμημα της διαφορετικότητάς τους. Ανάμεσα στους Σπαρταλήδες νέους που χάθηκαν στα «Αμελέ Ταμπουρού» ήταν και ο Κώστας Χαρίτογλου. Δεν άντεξε τη βασανιστική ζωή και θέλησε να ξεφύγει. Τον σημάδεψαν στην πλάτη και τον σκότωσαν....

Ήταν νωπές οι πληγές, πέντε χρόνια μονάχα είχαν περάσει και την άνοιξη του 1919 ο ίδιος φόβος καταπλάκωσε τις καρδιές.

— Για τον Κοσμά μου δε φοβάμαι! Τώρα είναι παντρεμένος κι έχουμε πληρώσει το στρατό. Αλλά για τον Κυριάκο μου και το δικό σου το Μανώλη τρέμω ...ούτε μπορώ να το σκεφτώ... είπε η Μαργή δακρυσμένη, σκύβοντας στη μεριά που καθόταν η Χρυσάνα.

— Μη στεναχωριέσαι, μάνα! Μέχρι να μας καλέσουν στο στρατό, θα έχουν φτάσει στην Σπάρτη οι Έλληνες. Στο Εμριέ θα ανεμίζει η ελληνική σημαία και ο Τούρκος αφέντης θα είναι μονάχα μια σκιά, είπε ο Κυριάκος και ο Μανώλης συμφώνησε.

— Εγώ, άλλο δεν παρακαλώ, παρά να έχουμε στον τόπο μας ησυχία και να βλέπω τα παλικάρια μου κοντά μου, να τα χαίρομαι και τα καμαρώνω, τον αποστόμωσε η Μαργή.

Με τις πικρές αναμνήσεις του 1914, με την συζήτηση για τα σχέδια του Βενιζέλου και με τις εκτιμήσεις πώς θα διαμορφωθεί η νέα κατάσταση, προχώρησε το απόγευμα και οι συγγενείς και η Αντό έφυγαν.

Την ώρα που ο ήλιος κρυβόταν πίσω από τις πλαγιές του Ταύρου και οι κορφές των βουνών έπαιρναν το χρώμα του μενεξέ, στο μικρό μπαλκόνι του ορόφου, που έβλεπε δυτικά ο Κοσμάς είχε στην αγκαλιά του τη Φωτεινή και προσπαθούσε με κάθε τρόπο να διαλύσει τους φόβους και τις υποψίες της.

— Για ποιο γράμμα, μιλούσατε εσύ και ο πατέρας μου; Ρώτησε δυο τρεις φορές η Φωτεινή, γιατί ο άντρας της έκανε ότι δεν άκουσε ή δεν καταλάβαινε.

Εκείνη επέμενε. Στο μυαλό της τα παλιά και τα περασμένα είχαν δεθεί με τα καινούργια κι έτρεμε μην τυχόν και η ευτυχία της θα κλονιζόταν.

— Στο σπίτι μας στη Σμύρνη, μια Κυριακή μετά το φαγητό, η μάνα μου ήταν στην κουζίνα και στο σαλόνι ήσαστε μονάχοι, εσύ, Κοσμά, και ο πατέρας μου. Εγώ έφερνα το δίσκο με τους καφέδες και σεις απορροφημένοι με τη συζήτηση δε με πήρατε είδηση. Ο πατέρας ήταν ανήσυχος και άκουσα καθαρά τα λόγια του «Όλοι μας αγαπούμε την Ελλάδα, σα να είναι μάνα μας, αλλά το γράμμα που έχει φαρδιά πλατιά τη σφραγίδα της Ένωσης, αν πέσει στα χέρια τους θα μας φέρει μεγάλους μπελάδες και θα

βάλει όλους τους Σπαρταλήδες της Σμύρνης στη φυλακή...»

— Τι σκέφτεσαι τώρα!... Θέλησε να τη σταματήσει ο Κοσμάς και την έσφιξε στην αγκαλιά του και τη φίλησε τρυφερά. Κοίτα τι όμορφος που είναι ο ουρανόσ! Απόλαυσε την ομορφιά, που απλώνεται γύρω σου και μη βασανίζεις το μυαλουδάκι σου με λόγια περασμένα, που δεν έχουν σημασία.

Η νύχτα έκρυψε την όμορφη θέα από τα μάτια, η ψύχρα της ξαστεριάς τύλιξε το οροπέδιο, οι φωνές στους δρόμους σιώπησαν, ο ύπνος σφράγισε τη μέρα. Όμως, σαν τον αέρα έκανε το γύρω της Σπάρτης η είδηση, ότι ο Σουλτάνος ετοίμαζε πόλεμο και ότι κάποιοι από Σπαρταλήδες επρόκειτο να συλληφθούν.

❧ 3 ❧

Ο Μάης του 1919 κερνούσε απλόχερα τις ομορφιές της άνοιξης και το οροπέδιο είχε τυλιχθεί με το γλυκό άρωμα που έφερνε ο αέρας από τους ροδώνες. Τρεις ημέρες είχαν περάσει από το γάμο του Κοσμά και της Φωτεινής. Το επόμενο πρωινό ο Κυριάκος χτύπησε δυνατά την πόρτα του αδερφού του και του άνοιξε η Αντό. Σα να ήταν αόρατη ο νεαρός την προσπέρασε και φώναξε :

— Εδώ ο κόσμος χάνεται και σεις κοιμάστε;

Τρόμαξε το αντρόγυνο και οι δυο τρεχάλα κατέβηκαν από τον κοιτώνα στο ισόγειο.

Μετά τα βιαστικά καλημερίσματα, είπε ο Κυριάκος με λαχανιασμένη τη φωνή τα άσχημα μαντάτα.

— Συνέλαβαν τον Παπαΐωακείμ, δασκάλους, εμπόρους, το Μιχάλη Σαββίδη το γιατρό, τον κυρ - Λέανδρο τον καθηγητή μας και άλλους.... Δεν ξέρω πόσους, δεν ξέρω ακριβώς ποιους, αλλά πάντως, από τους Σπαρταλήδες τους καλύτερους...

— Πού τους έχουν τώρα; Ρώτησε ανήσυχος ο Κοσμάς ...

— Νομίζω στο διοικητήριο! Ακούγονται διάφορα ...Στην αγορά ο κόσμος λέει το ένα και το άλλο, δε διακρίνεις πού είναι η αλήθεια και πού το ψέμα. Απάντησε σοβαρός ο Κυριάκος.

— Το Σαββίδη, τον άντρα της Ελένης, οικογενειάρχη με μικρά παιδιά, γιατί τον έπιασαν; Ρώτησε η Φωτεινή με αφέλεια. Αυτός δεν είναι Σπάρταλης, μόνο δυο χρόνια μένει εδώ και για τη δουλειά του βρίσκεται στη Σπάρτη!

— Και οι Σπαρταλήδες και οι Σμυρνιοί και οι Πόντιοι είμαστε σαν τα μικρά πουλιά στα δόντια του κυνηγόσκυλου. Όποια ώρα θέλουν, μας κατασπαράζουν οι τύραννοι, έδωσε την εξήγηση ο Κυριάκος.

— Είναι φανερό! Οι συλλήψεις έγιναν για εκφοβισμό, να εμποδίσουν τη συμπαράσταση στον ελληνικό στρατό, είπε ο Κοσμάς.

— Αν νομίζουν, ότι με φοβέρες και τέτοια μέσα θα μας κάνουν να σκύψουμε το κεφάλι, είναι γελασμένοι. Αχ, να μπορούσα να πήγαινα στη Σμύρνη και θα σου έλεγα!...

Ο Κυριάκος είχε πάρει φόρα. Ο Κοσμάς τον διέκοψε:

— Δεν έχεις σχολείο σήμερα;

— Σχολείο; Είσαι με τα καλά σου; Ο κόσμος είναι στο πόδι, συνέλαβαν τους καθηγητές μας και συ κοιτάς το σχολείο;

Είχε δίκιο ο Κυριάκος. Αίφνης, σα να φύσηξε στην Ισπάρτα αέρας δυνατός και τάραξε, όπως της λίμνης το νερό, τους συνηθισμένους ρυθμούς της πόλης. Μαζεύτηκε πλήθος κόσμου στο διοικητήριο, άλλοι από ενδιαφέρον, άλλοι από περιέργεια. Κάποιοι από τους Τούρκους παρατηρούσαν και σχολίαζαν τα γεγονότα με ολοφάνερη χαρά. Η Τουρκία έδειχνε τη δύναμή της κι έπαιρνε εκδίκηση, που οι Έλληνες είχαν πάρει τη Σμύρνη. Προειδοποιούσε τους ελληνικής καταγωγής υπηκόους της και με το φόβο τους έκοβε την όρεξη, να χειροκροτούν την πολιτική του Βενιζέλου και να υποστηρίζουν τα σχέδιά του. Έτσι, θα εμπόδιζε τον ελληνικό στρατό να απλώσει την επιρροή του στην Οθωμανική επικράτεια και να πάρει κομμάτι από τον πλούτο και τη δύναμη της μικρασιατικής γης.

Ο Κοσμάς και ο Κυριάκος κατέβηκαν μαζί στο κέντρο της πόλης και ανακατεύθηκαν με το πλήθος. Είχαν συλλάβει δεκατρείς Σπαρταλήδες, την ελληνική καρδιά της ορθόδοξης κοινότητας και τους πιο άξιους της πόλης. Τους κατηγορούσαν για προδοσία και ότι είχαν αντιτουρκική δράση. Θα τους πήγαιναν στο Ικόνιο για δίκη και μετά... Ο θεός να βάλει το χέρι του!...

Οι εξελίξεις γεννούσαν ανησυχία κι επιβεβαίωναν τις πληροφορίες και τους φόβους του Γεωργάκη.

Και δεν ήταν μόνο αυτό! Από στόμα σε στόμα και δεύτερο κακό μαντάτο μαθεύτηκε, που ήρθε να προστεθεί στην πρώτη συμφορά. Ο Σπάρταλης δεσπότης, ο Πατάρων Μελέτιος³², που μόλις λίγες μέρες πριν με την ευλογία του Πατριάρχη και την έγκριση των τουρκικών αρχών είχε ορισθεί και χειρο-

32. Ο τελευταίος επίσκοπος της Πισιδίας (1880-1967).

τονηθεί Μητροπολίτης, εκτοπίστηκε στα βάθη της Τουρκίας, κατηγορούμενος για προδοσία και κατασκοπία εις βάρος της νόμιμης αρχής.

Και ο Γεωργάκης; Τι να έγινε ο κουμπάρος, που φοβισμένος και χάθηκε και τρομαγμένος άφησε του γάμου τη χαρά; Πρόλαβε να κρυφτεί ασφαλής, ή έπεσε στα χέρια των τούρκικων αρχών;

Αυτό το ερώτημα και η ανησυχία δέθηκε με την όλη κατάσταση. Συλλογισμένος και ανήσυχος ο Κοσμάς κοίταζε δεξιά κι αριστερά, να βρει κάποιον έμπιστο φίλο ή συγγενή, να μάθει για το Γεωργάκη. Συνάντησε τον πρώτο του ξάδερφο, που τα σπίτια τους ένας τοίχος τα χώριζε και με τρόπο τον ρώτησε. Γρήγορα, όμως, κατάλαβε, ότι ο ξάδερφος δεν είχε ιδέα για τις κινήσεις του Γεωργάκη κι έστρεψε τη συζήτηση σε άλλα θέματα αδιάφορα.

Η αγωνία για την τύχη του φίλου του είχε δρόμο ακόμη!...

Άφησε τον Κυριάκο στην αγορά, παρέα με το Μανώλη το γιο της Χρυσάνας και τον Αχιλλέα, γιο του κυρ- Λεάνδρου του καθηγητή, που βρισκόταν και αυτός ανάμεσα στους κρατούμενους στο διοικητήριο. Σκεφτικός ο Κοσμάς πήρε το δρόμο για το Εμριέ, κοντά στον ποταμό εκεί που βρισκόταν το ταπητουργείο των γονιών του. Εκεί ήταν ένας άλλος κόσμος, που φαινόταν ξεκομμένος από την ανησυχία και τους θορύβους που δονούσαν την καρδιά της πόλης.

Οι γυναίκες ύφαιναν, η μάνα του η Μαργή έδινε οδηγίες, ο πατέρας βρισκόταν στην αποθήκη και ο Χατζηλάζαρος στο εργαστήριό του, στο μικρό δωματιάκι όπου τα σχέδια και τα δείγματα από τα βαμμένα μαλλιά κάλυπταν όλους τους τοίχους. Εκεί χωμένος όλη μέρα, έβαζε όλη την τέχνη και το μεράκι του προσπαθώντας να ταιριάξει σχήματα και χρώματα, υφάδια και νήματα.

Στο μικρό εργαστήριο πήγε ο Κοσμάς και αμέσως, μόλις τον είδαν, ήρθαν ο πατέρας και η μάνα του και πήραν θέση γύρω από τον πάγκο του Χατζηλάζαρου. Μίλησαν για τις παραγγελίες που έπρεπε να ετοιμάσουν για την Οριένταλ Κάρπετ, για την τιμή του μαλλιού, για τις διαστάσεις των χαλιών που έχουν ζήτηση, για τα σχέδια και τα χρώματα της μόδας. Κουβέντες που σέρνονταν. Είχαν μάθει τα γεγονότα. Δεν είχαν σταματήσει τη δουλειά, όμως αγωνιούσαν. Η Μαργή απότομα γύρισε τη συζήτηση, γιατί δεν μπορούσε άλλο να κρύψει τις έγνοιες και τους φόβους της.

— Σα μεγαλύτερος που είσαι, να συμβουλέψεις τον αδερφό σου, να κοιτά το σχολείο του και να πάψει να μιλά για το Βενιζέλο και τον ελληνικό στρατό! Και πρόσθεσε:

— Έχασα το μεγάλο μου γιο, δε θα αφήσω να χαθεί και ο στερνός μου!

— Έχει δίκιο η μάνα σου! συμπλήρωσε ο Χατζηλάζαρος. Τα ίδια λέει και ο δικός μου γιος, ο Μανώλης. Νέοι είναι, βράζει το αίμα τους, αλλά πρέπει να βάζουν το μυαλό μπροστά!

— Έχεις χρέος, να τους μιλήσεις! Να τους δώσεις να καταλάβουν, σε τι μετέλαδες μπορούν να πλεχτούν και πρέπει να μετρούν τα λόγια τους!...

Ο Κοσμάς δεν ήξερε τι να πει! Οι γονείς είχαν τους φόβους τους, ο Κυριάκος και ο Μανώλης ζούσαν τον ενθουσιασμό της δυναμικής παρουσίας του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και το όνειρο του πατρογονικού μεγαλείου, που θα έφερνε τα παλικάρια της Ελλάδας ως τις πλαγιές του Ταύρου και ως τα βάθη της μικρασιατικής γης. Φούσκωνε η καρδιά τους από περηφάνια, πετούσε η φαντασία τους στα υψίπεδα της ελληνικής ιστορίας και στα μεγαλειώδη ηρωικά κατορθώματα. Εκείνος ήταν νιόπαντρος, είχε σπουδαία επαγγελματικά σχέδια, τον έδεναν οι υποχρεώσεις. Όμως και η δική του καρδιά αναπετάριζε και καταλάβαινε πώς ένιωθαν οι νεαροί μαθητές.

Η μάνα του τον όρκισε, στο συχώριο του χαμένου της γιου και ο Κοσμάς υποσχέθηκε, ότι θα έβρισκε τον Κυριάκο και το Μανώλη και σα μεγαλύτερος θα τους συμβούλευε.

Χαιρέτησε και με γρήγορα βήματα πέρασε τη γέφυρα του ποταμού και πήρε τον ανήφορο για το σπίτι του.

Με λίγα λόγια διηγήθηκε ό,τι έμαθε στη Φωτεινή. Η κοπέλα άκουγε προσεκτικά. Κρίμα! Αυτά τα γεγονότα σκίαζαν τη χαρά της, έκαναν σκοτεινό το βλέμμα του άντρα της. Απορροφούσαν τη σκέψη του, βάραιναν τη διάθεσή του. Όμως καταλάβαινε τη δύσκολη κατάσταση που είχε ζώσει την Ισπάρτα, συμπονούσε τις οικογένειες των Σπαρταλήδων που αποχωρίστηκαν αγαπημένα πρόσωπα κι ας γνώριζε μόνο τον Παπαίωακείμ και το γιατρό Σαββίδη προσωπικά.

Το απόγευμα επισκέφθηκαν η Φωτεινή και ο Κοσμάς την Ελένη, τη γυναίκα του γιατρού. Βρήκαν και άλλους εκεί, που είχαν προστρέξει να συμπαρασταθούν και την παρηγορήσουν. Όλοι ενδιαφέρονταν και ρωτούσαν να μάθουν. Η μόνη καινούργια είδηση ήταν ότι φόρτωσαν τους δεκατρείς κρατούμενους Σπαρταλήδες σε μια βοϊδάμαξα, αλλά κανένας δεν γνώριζε πού θα τους πήγαιναν και τι είχαν σκοπό οι Τούρκοι να τους κάνουν. Στο σαλόνι του σπιτιού τις εικασίες για την τύχη των άτυχων Σπαρταλήδων τις συμπλήρωναν τα λόγια παρηγοριάς και οι λεπτομέρειες για το πώς βίωσαν

το γεγονός οι οικογένειες των συλληφθέντων.

Πριν πέσει το δειλινό, χτύπησε την πόρτα ένας ηλικιωμένος Σπάρταλης.

— Μπόρα είναι! Τώρα είμαστε θλιμμένοι, μα η μπόρα θα περάσει και οι χαρές έρχονται! Έχει ο Θεός για όλο τον κόσμο, έχει και για μας!... Άνθρωποι σπουδαίοι και τρανοί, πιέζουν με τον τρόπο τους και φροντίζουν να τους φέρουν πίσω!...

Ήταν ώρα καλή! Μέσα στο σκοτάδι της απελπισίας, σαν ελπίδας φως αχνό φάνηκε η καλή πληροφορία.

Ήταν εξακριβωμένο και απολύτως βέβαιο, ότι επιφανείς Σπαρταλήδες, ακόμη και Τούρκοι παράγοντες της τοπικής κοινωνίας είχαν κάνει διαβήματα, να σώσουν τους συλληφθέντες, να αρπάξουν από τα δόντια του αγριόσκυλου τα αδύναμα πουλιά.

4

Με προσευχές και αγωνία πέρασαν δυο βδομάδες. Η καθημερινότητα είχε γυρίσει στους γνώριμους ρυθμούς και κυλούσε μονότονα, όπως τα νερά του Τσάι ποταμού. Τίποτα το καινούργιο, κανένα ευχάριστο ή δυσάρεστο μαντάτο δεν έφτανε στην Ισπάρτα. Μονάχα η πληροφορία που έδωσε ο ίδιος ο Μουτασαρίφης, ότι οι δεκατρείς κατηγορούμενοι θα βρίσκονταν στις φυλακές του Ικόνιου, μέχρι να δικαστούν. Αυτό ήταν το μοναδικό σημάδι που μαρτυρούσε ότι βρίσκονταν στη ζωή.

Επιτέλους, εισακούστηκαν οι προσευχές κι έπιασαν τόπο τα διαβήματα. Ένα μεσημέρι, μπροστά στο διοικητήριο της πόλης σταμάτησε η βοϊδάμαξα που έφερε πίσω τον Παπαίωακείμ, τον καθηγητή τον κυρ- Λέανδρο, δύο εμπόρους και το γιατρό, το Μιχάλη Σαββίδη. Ήταν αδυνατισμένοι, βρώμικοι, με τα ίχνη της κακοπέρας στο κορμί και στο πρόσωπο, αλλά και με τη λάμψη της χαράς που πέρασαν από την απελπισία στο θαύμα. Γύρω τους μαζεύτηκαν παιδιά, άντρες και γυναίκες. Τους αγκάλιαζαν και τους καλωσόριζαν, έδειχναν τη χαρά τους.

Σαν αστραπή η είδηση διαδόθηκε σε κάθε μαχαλά.

Οι άλλοι τι απέγιναν; Η απάντηση ήταν καθησυχαστική. Ελευθερώθηκαν οι πρώτοι, σύντομα θα γύριζαν στα Σπάρτα και οι υπόλοιποι. Ανάσαναν οι συγγενείς, δόξα να' χει ο Θεός, πέρασε αυτή η μπόρα!

Συγκρατημένη χαρά, δειλά λόγια ανακούφισης ανάμεσα στους Χριστιανούς και πλήθος αναπάντητα ερωτηματικά. Τι έγινε, πού τους πήγαν, τι

τους έκαναν; Πληροφορίες και λεπτομέρειες δεν μπορούσαν μα μάθουν, γιατί η διοίκηση ήθελε αυτό το γεγονός να σκεπασθεί με τη σιωπή. Με εντολή του Μουτασαρίφη κλείστηκαν στα σπίτια τους τις πρώτες μέρες και μετά γύρισαν στις δουλειές τους, σα να μην είχε τίποτα συμβεί.

Ήταν μειονότητα οι χριστιανοί Σπαρταλήδες, ανάμεσα στους Τούρκους Μουσουλμάνους, που ήθελαν με κάθε τρόπο να δείξουν την εξουσία και τη δύναμη του κράτους. Το ένστικτο της αυτοσυντήρησης και η δύσκολη ζωή των προγόνων τους είχε διδάξει τον τρόπο, να βρίσκουν το δρόμο της επιβίωσης και να αποφεύγουν τις παγίδες που έστηνε η κρατική εξουσία. Ήξεραν πολύ καλά, πώς θα κέρδιζαν τη ζωή τους και πώς θα διαφύλασσαν την οικογένειά τους. Στη μνήμη και στις διηγήσεις της φυλής τους υπήρχαν πλείστα παραδείγματα Σπαρταλήδων, που δίδασκαν ποια ήταν η θέση που έπρεπε να κρατήσουν σε κάθε περίπτωση.

Οι μέρες που ξημέρωναν δεν θα ήταν εύκολες.

Ο Σουλτάνος μάζευε δυνάμεις και ετοίμαζε δυναμική αντίδραση. Οι Συμμαχικές Δυνάμεις³³ υποστήριζαν τα σχέδια του Βενιζέλου, η Ιταλία έδειχνε με κάθε τρόπο την παρουσία της, η Ρωσία τη δυσφορία της για τα τεκταινόμενα στη Μ. Ασία και ο Κεμάλ παρακολουθούσε προσεκτικά τις εξελίξεις και ετοιμαζόταν³⁴.

33. Αγγλία, Γαλλία και Αμερική.

34. Στο Συνέδριο στο Ερζερούμ, στις 23/7/1919, που διήρκεσε 14 ημέρες τέθηκε επί τάπητος το εθνικιστικό πρόγραμμα του Κεμάλ. Οι σύνεδροι ζήτησαν από την κυβέρνηση να αντισταθεί στην ελληνική κατοχή και τη δημιουργία εθνοσυνέλευσης. Το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους το συνέδριο της Σίβας, όπου υπήρχε μεγαλύτερη εκπροσώπηση, επιβεβαίωσε το πρόγραμμα του Κεμάλ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Η άνοιξη και το καλοκαίρι στο Οροπέδιο

❧ 1 ❧

Είχε περάσει μια εβδομάδα, από τότε που και οι δεκατρείς συλληφθέντες Σπαρταλήδες γύρισαν ταλαιπωρημένοι, αλλά σώοι από το Ικόνιο.

Η άνοιξη είχε προχωρήσει, οι μέρες ήταν ζεστές και ο αέρας μύριζε τριαντάφυλλο. Το καταπράσινο και λουλουδιασμένο οροπέδιο φαινόταν παρράδεισος, πρόκληση στις αισθήσεις και στους νιόπαντρους, να αποδράσουν από την πόλη, να χωθούν στις εξοχές, να χαρούν τον έρωτα και τη γιορτή της ζωής.

Ο Κοσμάς έκανε την πρόταση και η Φωτεινή με χαρά συμφώνησε, να πάνε ένα μικρό ταξίδι στη λίμνη του Εγερδίου, που ήταν ονομαστή για τις σπάνιες φυσικές ομορφιές της. Τριάντα χιλιόμετρα ανατολικά της Σπάρτης ήταν το Εγερδίρ. Στη διαδρομή με το κάρο ο ταξιδιώτης εντυπωσιαζόταν από τις εναλλαγές του τοπίου και χαιρόταν το μάτι και ευφραινόταν η ψυχή.

Ο Κοσμάς δεν έχασε καθόλου καιρό και τράβηξε για το σπίτι της Χανούμ Γιασμίν, να συνεννοηθεί με τον Ομάρ ή το Χασάν, αν είναι διαθέσιμοι να τους μεταφέρουν με το κάρο στον προορισμό τους.

Ο Κοσμάς και η οικογένειά του λογάριαζαν τη Χανούμ Γιασμίν και τους γιους της ανάμεσα στους πολύ δικούς της ανθρώπους. Της οικογενειακής φιλίας και της αγάπης οι δεσμοί είχαν την αρχή τους στο βάθος του χρόνου. Η μάνα του η Μαργή διηγόταν, ότι η μοίρα και η ανάγκη τα έφεραν έτσι, που εκείνη και η Γιασμίν σα νεογέννητα μωρά, θήλασαν από το ίδιο στήθος. Έτσι και οι δυο γυναίκες μεγάλωσαν με την ιδέα ότι τις έδενε κάτι πολύ δυνατό και ιερό, που το αντιλαμβάνονταν σα στενή συγγένεια.

Άλλωστε, οι απλοί άνθρωποι της Ισπάρτα γνώριζαν καλά τους συντοπίτες τους και είχαν σχέσεις, σαν αυτές που έχουν οι γείτονες σε όλο τον κόσμο. Η διαφορά της καταγωγής και της θρησκείας δεν τους εμπόδιζαν τους να δουλεύουν πλάι – πλάι, να βρίσκονται μαζί στους καφενέδες, να διασκεδάζουν και να τραγουδούν τις χαρές και τους καημούς τους. Σαν να

ήταν δέντρα οι ρίζες της ζωής τους, αντάμωναν και τρέφονταν από το ίδιο χώμα και νερό. Οι οικογενειακές και οι προσωπικές τους ιστορίες έμοιαζαν με τα κλαδιά που υψώνονταν στον ίδιο ουρανό, και δέχονταν μαζί τα χαϊδέματα του ήλιου και τα ραπίσματα του βοριά.

Όταν μεγάλα πολιτικά γεγονότα και πόλεμοι, έφερναν αντιμέτωπους τους Τούρκους και τους χριστιανούς, τότε στις μειονότητες ξεσπούσε η εκδίκηση και η εχθρότητα του κράτους σα θύελλα και σα μανιασμένη καταιγίδα. Τότε, οι σχέσεις των ανθρώπων, αν και ήταν υπήκοοι του ίδιου κράτους, δοκιμάζονταν, αλλά και πάλι βρίσκονταν και παρέμεναν ριζωμένοι στο ίδιο χώμα και ρουφούσαν από την ίδια νερομάνα της ζωής.

Στην πλειονότητά τους οι κάτοικοι της Ισπάρτα, Τούρκοι Μουσουλμάνοι και Έλληνες και Αρμένιοι Χριστιανοί, σέβονταν και τιμούσαν την καταγωγή τους και ήταν αφοσιωμένοι στην πατρογονική θρησκεία και στις παραδόσεις τους. Όμως, με έναν απλό και βαθιά φιλοσοφημένο τρόπο, είχαν διαχωρίσει το χρέος, να διατηρήσουν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ταυτότητάς τους, από τις καθημερινές τους σχέσεις. Παθιάζονταν οι Σπαρταλήδες με την πολιτική του Βενιζέλου, χειροκροτούσαν τον ελληνικό στρατό, μεθούσαν από την ιστορία και το μεγαλείο της μάνας Ελλάδας, αλλά παράλληλα αισθάνονταν άνετα με τον Τούρκο γείτονα, γιατί ο καθένας είχε το μερτικό του στη ζωή, ο ένας είχε την ανάγκη του άλλου και μεταξύ τους δεν είχαν τίποτα να μοιράσουν.

Οι οικογένειες της Μαργής και της Χανούμ Γιασμίν μαρτυρούσαν αυτή την αλήθεια. Πέρα από τα συναισθήματα είχαν και καθημερινό αλισβερίσι. Τα αδέρφια και ο άντρας της Γιασμίν ήταν καλοί και άξιοι αμαξάδες και είχαν αραμπάδες και βοϊδάμαξες. Ήταν άνθρωποι της εμπιστοσύνης και τους χρειάζονταν οι έμποροι και οι βιοτέχνες χριστιανοί, να μεταφέρουν τις μπάλες με το αφράτο μαλλί από τα χωριά του Ταύρου και του Αντίταυρου, τα ακριβά χαλιά τυλιγμένα σε κυλίνδρους και τα βαριά τόπια του αλατζά προς στο σιδηροδρομικό σταθμό και τα εμπορικά κέντρα της ανατολής.

Την αγάπη των δυο γυναικών τη συνέχισαν και τα παιδιά τους. Οι γιοι της Μαργής μεγάλωναν παρέα με τα δίδυμα αγόρια της Χανούμ. Ο Ομάρ και ο Χασάν, δυο -τρία χρόνια μικρότεροι από τον Κοσμά, τότε για παιχνίδι, τότε για θελήματα βρίσκονταν κάθε μέρα έξω από το ταπητουργείο του Χαρίτογλου.

«Όμορφα ξέγνοιαστα παιδικά χρόνια, που τα πήρε ο ποταμός του χρόνου και άφησε την ανάμνηση σα δροσιά να ευφραίνει την ψυχή» σκεφτόταν

ο Κοσμάς με νοσταλγία, καθώς ζύγωνε στον τούρκικο μαχαλά. Περπατούσε στο δρόμο που έτρεχε και έπαιζε όταν ήταν παιδί και κρυφογέλασε με τη θύμηση, ότι η Χανούμ Γιασμίν ήταν η πιο ζεστή αγκαλιά, το αποκούμπι και ο λόγος ο γλυκός για εκείνον και τους αδερφούς του, όταν η αυστηρή Μαργή χαλούσε τον κόσμο, αν παράκουαν ή έκαναν αταξία.

Όμως η μοίρα δεν της χαμογέλασε. Ήταν μικρά τα αγόρια όταν για τον άντρα της το Χαλήλ, που ήταν λεβεντάνθρωπος και μερακλής έκλεισαν οι δρόμοι της ζωής. Ο Κοσμάς θυμόταν πολύ καλά, τι είχε συμβεί. Μόλις είχε γυρίσει ο Χαλήλ από ένα δύσκολο κοπιαστικό ταξίδι και είχε ξεφορτώσει το κάρο όπως τόσες φορές. Ώρα κακιά ήταν κι ένα από τα άλογα, ποιος ξέρει γιατί, τον κλώτσησε στο θώρακα, τον χτύπησε με την ουρά στο κεφάλι και αναίσθητο τον έριξε καταγής. Έζησε μερικές ώρες και μετά ξεψύχησε.

Έκλαψαν συγγενείς και φίλοι, γείτονες και γνωστοί για τον αιφνίδιο και άδικο χαμό. Η Μαργή και ο Χαρίτος δε στάθηκαν μονάχα στα δάκρυα και στις παρηγοριές. Με έργα και με κάθε τρόπο βοήθησαν και προστάτεψαν τη χήρα και τα ορφανά. Φρόντισαν να πουληθούν τα ζώα σε καλή τιμή και συμβούλεψαν τη Χανούμ, να φυλάξει το κάρο, μέχρι να μεγαλώσουν τα αγόρια και γίνουν αμαξάδες, όπως ήταν οι πρόγονοί τους και ο πατέρας τους.

Τότε στον πόνο και στην ανάγκη έδεσε πιο πολύ η φιλία των γυναικών και των οικογενειών τους. Η Μαργή ζήτησε από τη Γιασμίν, να μαγειρεύει για όλους, να βρίσκουν ένα πιάτο ζεστό φαί, σαν γύριζαν τα παιδιά από το σχολείο και εκείνη και ο άντρας της από τη δουλειά. Ο Ομάρ και ο Χασάν βρίσκονταν από το πρωί στο ταπητουργείο, κι έτρεχαν όπου τους έστελναν κι έκαναν μικροδουλειές και θελήματα και κέρδιζαν άξια το ψωμί τους.

Έτσι πέρασαν μερικά χρόνια, μέχρι που στο πάνω χέλι των ορφανών τουρκόπουλων φάνηκε το χνούδι της εφηβείας. Με τη βοήθεια του Χαρίτου αγόρασαν δυο μουλάρια, μερεμέτισαν την άμαξα και ο Χασάν και ο Ομάρ άρχισαν να κάνουν μεταφορές. Μικρά φορτία και μικρά δρομολόγια στην αρχή, μεγάλες παραγγελίες και σε πιο μακρινούς τόπους στη συνέχεια.

— Ο Αλλάχ δεν είναι άδικος! Και αν σου πάρει ένα καλό, να περιμένεις ότι θα σου δώσει κάτι καλύτερο!... έλεγε η Χανούμ Γιασμίν συχνά.

Δεν ήταν ρηχά λόγια παρηγοριάς για να ξεχνά τις δυσκολίες της ζωής και την ορφάνια των παιδιών της. Ήταν πίστη ακράδαντη και βαθιά και όσοι τη γνώριζαν και την άκουγαν το πίστευαν κι εκείνοι. Η Γιασμίν ήταν βασίλισσα στο σπίτι της και ο Ομάρ και ο Χασάν κουβαλούσαν στα πόδια της όλα τα αγαθά.

Ο σεισμός του 1914, αποδείχθηκε σωστός για τους νεαρούς αμαξάδες. Πολλά σπίτια της Ισπάρτα χρειάζονταν υλικά για την επιδιόρθωση, πολλοί Σπαρταλήδες έπαιρναν το δρόμο για την ξενιτιά. Η πολλή δουλειά έφερε κέρδη και τα αδέρφια αγόρασαν ακόμη δυο άλογα και αρμάτωσαν και δεύτερο κάρο.

Ο Χασάν και ο Ομάρ είχαν την καλή τους τη δουλειά, είχαν τη λεβεντιά και τα νιάτα τους ήταν καμάρια της μάνας τους και περιζήτητοι γαμπροί. Πράγματι ο Αλλάχ είχε ξεπληρώσει τον καημό της ορφάνιας τους.

Όταν ο Κοσμάς χτύπησε την εξώπορτα, του άνοιξε η Χανούμ. Τον καλωσόρισε με χαρές και λόγια όμορφα και παινέματα, όπως συνήθιζε από τότε που ήταν παιδί. Της εξήγησε το λόγο της επίσκεψής του.

— Οι γιοι μου έφυγαν χτες το πρωί, πήγαν μακριά και θα κάνουν μέρες να γυρίσουν. Αλλά τι να τον κάνεις τον Ομάρ και το Χασάν; Έχει ομορφιά και χάρη, να πάρεις εσύ τη αγαπημένη σου και να τη σεργιανίσεις μονάχος σου στα μέρη του παραάδεισου...

Τον κέρασε γλυκό ροδόνερο και η Γιασμίν συνέχισε με ύφος, σα να του αποκάλυπτε μεγάλο μυστικό..

— Έλα, πασά μου, μαζί μου και θα δεις!

Την ακολούθησε στην πίσω αυλή του σπιτιού. Κάτω από χράμια, χοντρά υφάσματα και κουρελούδες διέκρινε ο Κοσμάς το σουλούπι μιας μικρής άμαξας.

— Βλέπεις; Το είχε φτιάξει ο Χαλήλ, ο μακαρίτης ο άντρας μου, για σεργιάνι και για καλές αγαπησιάρικες στιγμές. Κοίτα ομορφιά! Πέρασαν τα χρόνια και ήρθε η ώρα η καλή, να βγει ξανά στους δρόμους. Ένα ζώο χρειάζεται μονάχα και παίρνει εσένα και την καλή σου και σας πηγαίνει, όπου τραβά η όρεξη και το κέφι σας. Πες μου το ναι, τζιέρι μου κι εγώ θα φροντίσω να είναι το κάρο έξω από την πόρτα σου, καθαρό και στολισμένο, σα να πηγαίνεις σε γιορτή.

Όσο μιλούσε η Γιασμίν τα μάτια της γελούσαν και το πρόσωπό της κάτω από τη μαντίλα φεγγοβόλούσε από χαρά κι ενθουσιασμό. Ο Κοσμάς την παρακολουθούσε και όσο έβλεπε την άμαξα τόσο συμφωνούσε και χαιρόταν με την πρόταση.

❧ 2 ❧

Κίνησαν την αυγή, μόλις ένα χρυσό φως στεφάνωσε τις ανατολικές κορυφογραμμές του Ταύρου. Η δροσιά της νύχτας περόνιαζε το κορμί, αλλά φαινόταν ότι θα ανέτειλε μια όμορφη ασυννέφιαστη μέρα.

Ο Κοσμάς κάθισε στη θέση του αμαξά, η Φωτεινή θρονιάστηκε πλάι του και το δυνατό μουλάρι έσερνε χωρίς καμιά δυσκολία το μικρό κάρο του μερακλή άντρα της Γιασμίν.

Κατηφόρισαν, βρέθηκαν στις όχθες του ποταμού Τσάι και ακολούθησαν το δρόμο πλάι στην όχθη του. Ερημιά! Οι εργάτες που έβαφαν νήματα κι έπλεναν τα χαλιά δεν είχαν αρχίσει τη δουλειά ακόμη. Πιο κάτω στα βυρσοδεψεία είδαν κάποια κίνηση μικρή.

Άφησαν πίσω τους τα Σπάρτα. Το φως δυνάμωνε, η ψύχρα υποχωρούσε, ο καιρός γλύκαινε. Πλησίαζαν στους ροδώνες. Ο αέρας με τη μυρωδιά του φρεσκοκομμένου τριαντάφυλλου τους χάιδεψε. Η Φωτεινή ρουφούσε την ομορφιά κι αισθανόταν ότι ο αγαπημένος της καρδιά της την πήγαινε βόλτα στον παράδεισο.

Στους ροδώνες πολλοί εργάτες κι εργάτριες βρίσκονταν ανάμεσα στις ανθισμένες τριανταφυλλιές και με μικρά μαχαίρια, έκοβαν προσεκτικά τα ανοιχτά τριαντάφυλλα. Αυτή η δουλειά γινόταν μονάχα το πρωί, όταν τα λουλούδια ήταν πλημμυρισμένα με δροσιά και προτού ζεστάνει την ατμόσφαιρα ο ήλιος. Τα στοίβαζαν προσεκτικά σε πανέρια και καλάθια, για να μην πιεστούν και πληγωθούν τα πέταλα και για να φτάσουν ολόδροσα στο αποστακτήριο. Η σωστή καλλιέργεια της τριανταφυλλιάς και η συλλογή των λουλουδιών με προφυλάξεις και προσοχή ήταν η συνταγή για να παράγουν στη Σπάρτη άριστης ποιότητας ροδέλαιο, ονομαστό στον κόσμο και περιζήτητο³⁵.

Σκέφτηκε η Φωτεινή τον Κυριάκο, που συχνά έλεγε, ότι αυτό που επιθυμούσε να κάνει, ήταν να έχει δικό του ροδώνα και αποστακτήριο, αλλά δε μοιράστηκε τη σκέψη της με τον Κοσμά. Η άμαξα κυλούσε στη δημοσιά

35. Η καλλιέργεια των ρόδων ξεκίνησε στη Σπάρτη από τον Τούρκο επιχειρηματία Ισμαήλ Χεντένογλου. Το παράδειγμά του μιμήθηκαν πολλοί Έλληνες παραγωγοί ροδέλαιου. Κατά τον Παπαϊωαννίδη Πεσματζόγλου η ετήσια παραγωγή του ροδέλαιου ξεπερνούσε τα 100.000 μισκάλ (αραβική μονάδα βάρους ισοδύναμη με ενάμισι δράμι). Επίσης οι Έλληνες της Σπάρτης ασχολήθηκαν και με την παραγωγή του οπίου, που το απορροφούσαν μεγάλοι ευρωπαϊκοί φαρμακευτικοί οίκοι και διακίνησή του τελούσε υπό την εποπτεία του κράτους.

και η κοπέλα κοίταζε ολόγυρα και θησαύριζε μέσα της το υπέροχο θέαμα. Η φύση σιγά –σιγά ξυπνούσε. Τα πουλιά καλημέριζαν τη ζωή, η γαλήνη της εξοχής αγκάλιαζε το δρόμο, τα δέντρα, τα χωράφια και το βουνό, το φως τύλιγε τον ουρανό και τη γη, η μέρα φανέρωνε την ομορφιά του κόσμου.

Πριν το μεσημέρι, έφτασαν στη λίμνη Εγερδία. Άφησαν την άμαξα σε έναν γνωστό του Κοσμά και μπήκαν στη βάρκα που θα τους έφερνε στο Νησί³⁶.

Όταν η Φωτεινή πάτησε το πόδι της στο Νησί, σταύρωσε τα χέρια μπροστά στο στήθος της, για να κλείσει μέσα της την ευτυχία. Βρισκόταν στη χώρα του ονείρου! Εκείνη και καλός της, ανάμεσα στις δροσιές, τις πρασινάδες και τα λουλούδια, κάτω από το γαλάζιο ουρανό, τριγυρισμένοι από τα νούφαρα και το ήρεμο νερό της λίμνης.

Περπάτησαν στα στενά δρομάκια του Νησιού κι έφτασαν στο σπίτι του Μενέλαου, ξαδέρφου του Κοσμά. Τον είχε γνωρίσει, γιατί αυτός και η γυναίκα του η Καλλιόπη μαζί με τη μικρή κόρη τους είχαν παραβρεθεί στο γάμο. Ο Μενέλαος μόλις είχε γυρίσει από το ψάρεμα και τους υποδέχτηκε ανάμεσα στα πανέρια με τα ψάρια που ακόμη σπαρταρούσαν.

Γρήγορα έστρωσαν στο ευρύχωρο δωμάτιο του πάνω ορόφου, που το νοίκιαζαν στους επισκέπτες του καλοκαιριού και ο Κοσμάς και η Φωτεινή βολεύτηκαν μια χαρά. Θα έμεναν στον επίγειο παράδεισο τέσσερις ημέρες.

Μια σταλιά ήταν το Νησί, ένα κομμάτι στεριάς μέσα στην καρδιά της λίμνης. Το κατοικούσαν κυρίως ψαράδες και έμποροι που είχαν τα εμπορικά τους στο Εγερδία. Μακριά η Σμύρνη με τους πολύβουους δρόμους της, μακριά η Ισπάρτα με τις έγνοιες της. Ο Κοσμάς συνόδευε τον ξάδερφό του στο ψάρεμα, περνούσε από τα καφενεία το Νησιού, φρόντιζε τη γυναίκα του να περνά καλά και να είναι ευχαριστημένη. Η Φωτεινή ζούσε το ταξίδι του μέλιτος. Αισθανόταν, ότι ήταν η ζωή ένα ολόδροσο ανοιχτό τριαντάφυλλο κι εκείνη η μέλισσα που ρουφούσε τους χυμούς και το νέκταρ του.

Με τις περιποιήσεις του Μενέλαου και της Καλλιόπης, με την καλή παρέα, το φρέσκο ψάρι και το καλομαγειρεμένο φαγητό, με το ψάρεμα και τις βόλτες στη λίμνη και στα σοκάκια του Νησιού πέρασαν οι μέρες, σα να ήταν στιγμές.

36. Σε υψόμετρο 940 μέτρων μέσα στη λίμνη του Εγερδία υπήρχαν δύο νησιά. Το μικρότερο «το νησί των ψυχών» ήταν ακατοίκητο και το μεγαλύτερο είχε γύρω στους 600 -700 χριστιανούς - Έλληνες. Διοικητικά ανήκε στην επαρχία της Σπάρτης.

Το τελευταίο πρωινό στο Νησί η Φωτεινή έμεινε στο δωμάτιο, να μαζέψει τα ρούχα και τα πράγματά τους. Η Καλλιόπη ετοίμαζε το γεύμα, η μικρή έπαιζε με τα γειτονόπουλα. Ο Κοσμάς και ο Μενέλαος ήταν στην πίσω αυλή του σπιτιού κι έπιναν τον καφέ τους κουβέντιαζαν και γελούσαν κάτω από μια πελώρια συκιά.

Από την ανοιχτή πόρτα του δωματίου είδε έναν παπά, να τον οδηγεί η Καλλιόπη στην πίσω αυλή. Δεν έδωσε ιδιαίτερη σημασία και συνέχισε το μάζεμα. Ασυναίσθητα, πλησίασε στο παράθυρο της κρεβατοκάμαρας που βρισκόταν αντίκρυ στη συκιά και έβλεπε ολοκάθαρα κάθε κίνηση της αντρικής παρέας. Ο παπάς, ο Μενέλαος και ο άντρας της κάθονταν ολόγυρα σ' ένα τραπέζι και ήταν σκυμμένοι σε κάποιο βιβλίο ή χαρτί. Μιλούσαν σιγά και η στάση του σώματός τους φανέρωνε ότι συζητούσαν για κάτι πολύ σοβαρό, που δε ήθελαν να ακουστεί. Από ενδιαφέρον για τον Κοσμά και όχι από αδιακρισία, στύλωσε το αυτί. Ο αέρας, έφερνε στ' αυτιά της σκόρπιες λέξεις, άλλες στα τούρκικα άλλες στα ρωμαίικα. Δεν μπορούσε να βγάλει νόημα και για τούτο γύρισε ανόρεχτα στη δουλειά της.

Όταν, επιτέλους, άκουσε τις δυνατές φωνές των ανδρών, δείγμα ότι τα μυστικά είχαν τελειώσει, έτρεξε πάλι στο παράθυρο και πίσω από την κουρτίνα παρακολουθούσε, τι γινόταν στην αυλή. Όρθιοι ο Κοσμάς και ο Μενέλαος αποχαιρετούσαν τον ιερέα. Με την πρώτη ματιά η Φωτεινή σκέφτηκε, ότι της θύμιζε πρόσωπο γνωστό. Δεν πρόλαβε να ξεκαθαρίσει την υποψία της. Ο ιερέας γύρισε την πλάτη, προχώρησε προς την έξοδο και οι άλλοι δυο τον ακολούθησαν. Δεν είδε τα χαρακτηριστικά του προσώπου του καθαρά, αλλά άκουσε ολοκάθαρα τη χροιά της φωνής του και στα ελληνικά τις λέξεις «καλή αντάμωση, Κοσμά!»

Αυτή η φωνή ήταν γνωστή! Έκπληκτη έκανε το σταυρό της.

— Θεέ και Κύριε! Αναφώνησε. Ο Γεωργάκης παπάς! Μα είναι δυνατό; Μπορεί να πρόκειται για ομοιότητα!...

Άφησε το παράθυρο. Προβληματισμένη έκλεισε τη βαλίτσα και κοίταξε ολόγυρα στο δωμάτιο, μην ξέχασε τίποτα.

Ήρθε ο Κοσμάς, κατέβασε τα πράγματα στην αυλή, δεν πρόσεξε καθόλου το σκεπτικό της πρόσωπο. Κάθισαν στο τραπέζι, έφαγαν με τα ξαδέρφια, ευχαρίστησαν για τη ζεστή φιλοξενία και την καλή περιποίηση, έδωσαν τα φιλιά του αποχαιρετισμού και μπήκαν στου γυρισμού τη βάρκα.

Ανέβηκαν στην άμαξα και τράβηξαν το δρόμο για τη Σπάρτη. Ήταν απομεσήμερο, ο αέρας φυσούσε ζεστός, στον ουρανό ο ήλιος κρυβόταν

πότε - πότε πίσω από κανένα άσπρο σύννεφο.

— Θα βρέξει; Ρώτησε η Φωτεινή και ήταν σχεδόν οι πρώτες λέξεις που ξεστόμισε.

— Μπαα! Απάντησε ο Κοσμάς.

Αυτό μόνο και μετά σιωπή.

Η φύση ήταν όμορφη, λουσμένη στο φως. Παντού ανθισμένα αγριολούλουδα πρασινάδες σε διαφορετικούς τόνους, ρυάκια και νεροσυρμές να δροσίζουν τη γη, έντομα και πουλιά να σπαθίζουν τον αέρα και να δείχνουν ότι στο οροπέδιο πλησίαζε το καλοκαίρι.

Τα μάτια αγκάλιαζαν τη θέα, όμως η καρδιά της Φωτεινής δεν ήταν ανοιχτή για να κλείσει μέσα της του τοπίου την ομορφιά. Τα ερωτηματικά για την ταυτότητα του ιερωμένου, η μυστική κουβέντα κάτω από τη συκιά και η σκεπτική όψη του καλού της είχαν γίνει σύννεφα που σκίαζαν ό,τι έβλεπε και κυριαρχούσαν στη σκέψη της. Δειλά και διστακτικά τον ρώτησε:

— Σε στεναχώρησε τίποτα, Κοσμά;

— Μια χαρά είμαι, μην ανησυχείς! Τη δουλειά σκέφτομαι! Αύριο, μεθαύριο πρέπει να φύγω για τη Σμύρνη!

— Έτσι ξαφνικά;

— Έτσι ξαφνικά! Είμαστε σε πόλεμο! Άλλοι δρόμοι είναι κομμένοι, άλλοι βοσκοί δεν θα μπορούν να παραδώσουν μαλλί, σε άλλα χωριά οι γυναίκες δε θα έχουν υφάνει ό,τι παραγγείλαμε. Θα εξηγήσω στους μετόχους της Οριένταλ Κάρπετ, να ξέρουν τι συμβαίνει!...

— Κι εγώ;

— Καλύτερα να μείνεις στα Σπάρτα και να με περιμένεις! Θα είμαι πιο ήσυχος! Σε δέκα μέρες, σε δυο εβδομάδες το πολύ, θα έχω γυρίσει.

— Φοβάμαι, Κοσμά!

— Για ποιο λόγο φοβάσαι; Την κοίταξε με αγάπη και τρυφερότητα.

Πήρε θάρρος η Φωτεινή.

— Να, που φεύγεις, χωρίς να το έχουμε κουβεντιάσει, που λες ότι πας στη Σμύρνη για να εξηγήσεις στα αφεντικά της Οριένταλ πράγματα που τα ξέρουν και τα μικρά παιδιά. Σκέφτομαι, ότι κάτι μου κρύβεις....

— Δεν το ξέρεις, ότι για τη δουλειά μου πρέπει να ταξιδεύω συχνά;

Η Φωτεινή σχεδόν δεν άκουσε την απάντησή του.

— Έχει σχέση το ταξίδι στη Σμύρνη με τον κουμπάρο μας το Γεωργάκη;

Ξαφνιασθηκε ο Κοσμάς. Το πρόσωπό του συννέφιασε, έκανε πώς δεν άκουσε, πώς δεν κατάλαβε. Εκείνη δεν παραιτήθηκε.

— Στο Νησί, στην πίσω αυλή είδα εσένα και το Μενέλαο να μιλάτε με έναν παπά, που μου φάνηκε ότι ήταν ο Γεωργάκης... Αυτός ήταν, Κοσμά; Πες μου την αλήθεια!

Ο άντρας δεν απάντησε. Για μερικά λεπτά στην ησυχία του δρόμου ακουγόταν μόνο τα πατήματα του μουλαριού και το σύρσιμο από τις ρόδες της άμαξας. Επιτέλους μίλησε ο Κοσμάς.

— Θέλω να μου έχεις εμπιστοσύνη!... Ναι, ήταν ο Γεωργάκης ο παπάς που είδες!. Μετά από το γάμο κρύφτηκε στο Νησί και μασκαρεύτηκε, γιατί είχε πληροφορίες, ότι είχε υπογραφεί η σύλληψή του από τις τούρκικες αρχές.

— Θα ταξιδέψεις μονάχος στη Σμύρνη; Ρώτησε αυθόρμητα η Φωτεινή, γιατί ένα πλήθος σκοτεινές υποθέσεις είχαν σχηματισθεί στο μυαλό της.

— Αυτή η συζήτηση με ενοχλεί. Είπε σοβαρά ο Κοσμάς. Στη Σμύρνη πηγαίνω για δουλειές! Μπορεί να συναντηθώ με το Γεωργάκη, όπως και με τους γονείς σου και με πολύ κόσμο.... Δε σου πέφτει λόγος και ούτε χρειάζεται να τα μαθαίνεις όλα! ...Και ό,τι είδες και άκουσες στην αυλή του Μενέλαου, να μην το κουβεντιάσεις με κανέναν! Καλύτερα είναι να το ξεχάσεις!

Σταμάτησε και μετά με εντελώς διαφορετικό ύφος, τελείωσε ο Κοσμάς την κουβέντα για το ταξίδι του.

— Τούτο μονάχα να θυμάσαι! Δεν είμαι τρελός, να χάσω την ευτυχία μου, ούτε άμυαλος να βάλω σε κίνδυνο τη ζωή των ανθρώπων που αγαπώ. Θα πάω στη Σμύρνη, θα γυρίσω και θα φέρω πολλά νέα και χαιρετίσματα από την πόλη σου και τους γονείς σου!...

— Όταν θα φτάσουμε σπίτι, θα ετοιμάσω τα ρούχα σου και αν προλαβαίνω θα κάνω ένα δέμα με κουλουράκια και γλυκά, να τα δώσεις χαιρετίσματα στη μάνα μου...

3

Ο Κοσμάς έμεινε κλεισμένος σπίτι του με το γυρισμό τους από το Νησί. Για δυο μέρες ούτε στην αυλή δεν ξεμύτισε. Καθόταν συνέχεια στο γραφείο του, δούλευε, είπε, τις υποθέσεις του, τακτοποιούσε την εμπορική αλληλογραφία, έσκιζε έγγραφε, ήταν νευρικός μέχρι που το βράδυ, μόλις είχε σκοτεινιάσει, χτύπησε η πόρτα.

Ήταν ο Κήρυκος, ο γιος του Πέτρου Σαρόγλου του υποδηματοποιού,

που είχε το τσαγκαράδικο του στην καρδιά της πόλης. Έκανε καλή δουλειά και η πελατεία του ήταν μεγάλη. Μα για χρόνια, έλεγαν οι Σπαρταλήδες ότι κάποιος τον είχε καταραστεί, γιατί πέντε γέννες είχε κάνει η γυναίκα του και όλες έφεραν στον κόσμο κορίτσια. Την έκτη άκουσε ο θεός τα παρακάλια του και γεννήθηκε ο Κήρυκος, σα να ήταν το θαύμα του κόσμου. Πέρασαν γρήγορα τα χρόνια, ο Κήρυκος μόλις τέλειωσε το δημοτικό, μαθήτευε κοντά στον πατέρα του, και τώρα, στην ηλικία του Κυριάκου είχε φτάσει να έχει μια τέχνη και καλή δουλειά στα χέρια του, να έχει τη δική του πελατεία και τα παπούτσια και τα σκαρπίνια που έφτιαχνε, να είναι όμορφα και γερά.

— Έλα, Κοσμά, στο σπίτι μας και είναι ανάγκη λέει να σε δει ο πατέρας μου.

Στα γρήγορα φόρεσε το σακάκι του ο Κοσμάς και έφυγε μαζί του. Γύρισε όταν το σκοτάδι είχε πέσει για τα καλά.

— Αύριο, θα φύγω για τη Σμύρνη! Συνεννοήθηκα με το Χασάν να με πάει με το κάρο ως το Κουλε – Ιογού. Μα μη στεναχωριέσαι ! Θα τελειώσω τις υποθέσεις μου στη Σμύρνη και αμέσως θα γυρίσω στο σπίτι μας και θα είμαι κοντά σου!

Δεν έδωσε καμιά εξήγηση, δεν είπε το παραμικρό τι τον ήθελε ο υποδηματοποιός κι εκείνη ντράπηκε να ρωτήσει.

Την επόμενη ημέρα, πρωί – πρωί ο Κοσμάς έφυγε. Η Φωτεινή ήταν πια πεπεισμένη ότι ο άντρας της κρατούσε καλά κρυμμένα μυστικά, που είχαν σχέση με την κατάσταση, όπως είχε διαμορφωθεί και που δεν έπρεπε να φτάσουν στα αυτιά των Τούρκων. Τα συναισθήματά της ήταν μπερδεμένα. Από τη μια χαιρόταν κι ένιωθε περήφανη, που ο Κοσμάς ήταν άντρας τολμηρός και δραστήριος κι από την άλλη ένας ακαθόριστος φόβος έριχνε τη σκιά του. Δεν θα άντεχε να περάσει την αγωνία της Ελένης, όπως τη βίωσε όταν οι Τούρκοι είχαν κρατούμενο τον άντρα της, το Μιχάλη και δε θα ήθελε να θυσιάσει την ευτυχία της για τις πολιτικές επιδιώξεις του Βενιζέλου και για κανέναν ιερό σκοπό.

Όσο ο Κοσμάς έλειπε, ο χρόνος κυλούσε σαν παλιό σαραβαλιασμένο κάρο που είχε κολλήσει σε λασπωμένο δρόμο. Επισκέφθηκε την Ελένη μερικές φορές. Ήταν παρηγοριά, ότι μετά τη θλίψη και την αγωνία η χαρά και η ηρεμία είχαν επιστρέψει στο σπιτικό του γιατρού και η ζωή της οικογένειάς της είχε μπει στο κανάλι της καθημερινότητας. Η Ελένη ήταν έγκυος στο τρίτο της παιδί και με τη βοήθεια μιας γριάς υπηρέτριας φρόντιζε το

σπίτι και τα δυο μικρά, γιατί ο γιατρός έτρεχε μέρα – νύχτα στους αρρώστους και όπου τον καλούσαν στην πόλη και στα γύρω χωριά.

Η Φωτεινή και η Ελένη έκαναν καλή παρέα. Στις συναντήσεις τους ζωντάνευαν οι παιδικές αναμνήσεις, μιλούσαν για τη ζωή στη Σμύρνη, έφεραν στο μυαλό τους κοινούς γνωστούς, γελούσαν και σχολίαζαν το ένα και το άλλο.

Όμως, για τη Φωτεινή αυτές οι επισκέψεις δεν ήταν ικανές να την κάνουν να αισθανθεί άνετα. Έλειπε ο Κοσμάς και η σκέψη της ταξίδευε μαζί του. Οι ώρες περνούσαν αργά, η ζωή της φαινόταν άδεια, οι μυρωδιές από τα τριαντάφυλλα δεν την μεθούσαν πια. Έκανε τις βόλτες της, κατέβαινε στο ταπητουργείο της οικογένειας, επισκεπτόταν το Χατζηλάζαρο και τη Χρυσάνα. Όλοι ήταν σκυμμένοι στη δουλειά. Της φέρονταν εγκάρδια κι ευγενικά, αλλά άνθρωποι του μόχθου δεν είχαν την ευχέρεια, να της αφιερώσουν χρόνο.

Η Αντό κοιμόταν σπίτι τα βράδια. Αλλά οι νύχτες ήταν κρύες μακριά από την αγκαλιά του. Η φωνή του αγαπημένου της δεν ακουγόταν και το γράμμα που της έστειλε μια εβδομάδα μετά από το χωρισμό, δεν ήταν αρκετό να την παρηγορήσει. Αφόρητη η μοναξιά! Μετρούσε τις ώρες και τις ημέρες, προσευχόταν στην Παναγιά και στην Αγία Φωτεινή και περίμενε. Κάθε που ξημέρωνε έλπιζε ότι, πριν βραδιάσει, μπροστά στην πόρτα τους θα σταματήσει η άμαξα, να κατέβει ο Κοσμάς.

4

Ήταν μέσα του Ιούνη του 1919. Ο καιρός είχε ζεστάνει και στους ροδώνες οι εργάτες μάζευαν την αυγή τα τελευταία τριαντάφυλλα. Είχαν περάσει σχεδόν τρεις εβδομάδες και ο Κοσμάς, εκτός από ένα και μοναδικό γράμμα, δεν είχε δώσει άλλο σημείο ζωής. Η Φωτεινή έκρυβε την αγωνία της! Ντρεπόταν να δείξει τα συναισθήματά της, ντρεπόταν να ρωτήσει την πεθερά της, τη Μαργή, αν έμαθε εκείνη κάτι και είχε ξεχάσει να το πει. Στη Σπάρτη αδιαμφισβήτητος αρχηγός της οικογένειας ήταν ο άντρας και σαν αφέντης δεν ήταν υποχρεωμένος να εξηγεί τα σχέδιά του και να δίνει αναφορά για τις δουλειές και τις κινήσεις του. Η καλή σύζυγος έπρεπε να υπομένει και να περιμένει....

Με τον Κυριάκο είχε άλλο θάρρος. Αλλά ο μικρός αδερφός του Κοσμά εκείνες τις ημέρες δεν βρισκόταν στη Σπάρτη. Είχε φύγει μαζί με τον πα-

τέρα του και το Χατζηλάζαρο στα γύρω χωριά και τις στάνες του Ταύρου, να βρουν μαλλί, την πρώτη ύλη για το ταπητουργείο, σε εκλεκτή ποιότητα και σε καλή τιμή. Πλησίαζε ο καιρός που οι βοσκοί κούρευαν τα πρόβατα μερινός κι έπρεπε να κλείσουν συμφωνία για την αγορά του μαλλιού, πριν προλάβουν άλλοι ανταγωνιστές. Αυτό το ταξίδι είχε μεγάλη σπουδαιότητα. Ο Χαρίτος έμπαζε τον Κυριάκο στα μυστικά της δουλειάς και εύρισκε ότι άξιζε να απουσιάσει για λίγο από το σχολείο.

Το ταξίδι στα χωριά πήγε καλά. Έκλεισαν συμφέρουσες συμφωνίες με τους βοσκούς και γύρισαν πίσω πιο γρήγορα απ' ό,τι είχαν προγραμματίσει.

Ο Κυριάκος είχε την έγνοια της Φωτεινής κι αισθανόταν, ότι είχε υποχρέωση να την προστατεύει όσο έλειπε ο Κοσμάς. Για τούτο, μόλις επέστρεψε στην Ισπάρτα, έτρεξε να συναντήσει τη νύφη του, να τη ρωτήσει, αν είχε πάρει μήνυμα από τον αδερφό του και να της κάνει συντροφιά.

Ήταν σχεδόν συνομήλικοι και η Φωτεινή αισθανόταν άνετα με τη συντροφιά του. Του εκμυστηρεύτηκε την αγωνία της, που περνούσε ο καιρός και ο Κοσμάς δεν φαινόταν. Όμως για τις υποψίες και τους φόβους της, που σαν τα φυτίλια σιγόκαιγαν, δεν έκανε κουβέντα.

— Μη στεναχωριέσαι, αδερφούλα! Θα πάω βρω το Χασάν και τον Ομάρ, να τους ρωτήσω ποιοι Σπαρταλήδες αυτές τις μέρες ταξίδεψαν στον τόπο μας από τη Σμύρνη. Να είσαι σίγουρη ότι θα μάθω νέα και θα έρθω να σου πω!

Ήταν βάλαμο ο λόγος του. Ο Κυριάκος την είχε συμπαθήσει από την πρώτη στιγμή. Μόνο όταν ήταν ξένοι μπροστά τη φώναζε με το όνομά της. Η Φωτεινή για εκείνον είχε τίτλο ουσιαστικό συγγένειας και τιμής. Την έλεγε «νύφη μου» «νυφούλα μου» και όταν βρισκόταν στις καλές του «καλή μου αδερφούλα».

Δε βρήκε το Χασάν, ούτε τον Ομάρ. Αυτοί πήγαιναν κι έφερναν επιβάτες και γνώριζαν ποιοι Σπαρταλήδες είχαν εκείνες τις ημέρες ταξιδέψει από τη Σμύρνη. Τα δυο αδέρφια έλειπαν για αγώι μακριά, αλλά ο Κυριάκος δεν το έβαλε κάτω. Πήρε βόλτα τα καφενεία, ρώτησε κι έμαθε κι εξήγησε την καθυστέρηση του αδερφού του. Αμέσως έτρεξε να την ενημερώσει.

Τον τελευταίο καιρό τα τρένα είχαν αραιώσει τα δρομολόγια κι εκείνες τις ημέρες το τρένο δεν ερχόταν από τη Σμύρνη στο σταθμό του Εγερδέρ. Ο ελληνικός στρατός και οι Τούρκοι πολεμούσαν στο Αϊδίνι. Στις ώρες του πολέμου δεν ισχύει κανένας προγραμματισμός.

Έβαλε τα κλάματα η Φωτεινή.

— Κι αν ο πόλεμος τον αποκλείσει στη Σμύρνη; Κι αν ταξίδευε πριν μέρες με το τρένο κι επιτέθηκαν Τούρκοι στρατιώτες ή άγριοι αντάρτες κι έπαθε ο Κοσμάς κακό;

— Τι κακό; Ρώτησε με αφέλεια ο Κυριάκος.

— Να τον συλλάβουν για αντίποινα, όπως έγινε με τους δεκατρείς Σπαρταλήδες που τους κατηγορήσαν προδότες του κράτους και τους έσυραν για δίκη στο Ικόνιο.

— Μη φοβάσαι! Ο Κοσμάς είναι άνθρωπος της Οριένταλ Κάρπετ και στους ευρωπαίους οι Τούρκοι υποκλίνονται.

Η Φωτεινή δεν ησύχασε με το επιχείρημα του Κυριάκου. Για μια στιγμή, σκέφθηκε να εκμυστηρευτεί τις υποψίες που τη βασάνιζαν και τη φόβιζαν. Να διηγηθεί για τη συνάντηση στο Νησί με τον κρυμμένο Γεωργάκη, για τη επίσκεψη του Κήρυκου, για τις μυστικές κουβέντες του Κοσμά με τον πατέρα της... Όμως θυμήθηκε τη συμβουλή του άντρα της κι ενστικτωδώς, αισθάνθηκε την ανάγκη να προσέχει περισσότερο τα λόγια της με τον Κυριάκο. Τον συνέπαιρνε εύκολα ο ενθουσιασμός και με την ορμή της νιότης του και τα φτερά του πατριωτισμού πετούσε απερίσκεπτα κι επικίνδυνα ύψη.

— Το λέω και το ξαναλέω στη μάνα και στον πατέρα μου και δεν καταλαβαίνουν... Άλλαξαν οι εποχές!... Δεν μπορούμε να ζούμε με το φόβο! Δεν ανέχομαι, να αισθάνομαι παράνομος, γιατί δείχνω αυτό που είμαι και γιατί φωνάζω αυτό που πιστεύω. Τέτοια ζωή είναι φυλακή, είναι σκλαβιά! Οι πρόγονοί μας, το 1821, λυτρώθηκαν από τον τύραννο, μονάχα σαν πήραν τα όπλα και πολέμησαν. Για μας, τώρα έφθασε η ώρα η καλή...

Το μάθημα της ελληνικής ιστορίας που είχε διδαχθεί, οι εθνικές γιορτές που με λαμπρότητα και προφυλάξεις είχαν στο σχολείο τους γιορτάσει, είχαν χαράξει στην ψυχή του μεγαλόπρεπο το όραμα της Ελλάδας. Τη φανταζόταν να είναι παμμέγιστη θεά, λουσμένη στο φως της δόξας και της ιστορίας, περιστοιχισμένη από νέφος ήρωες, φιλοσόφους ποιητές, ανθρώπους του πολιτισμού και των γραμμάτων..

Άφησε τον Κυριάκο η Φωτεινή να λέει για το ένα και το άλλο, μέχρι που νύχτωσε. Της μιλούσε για όλα, ακόμη και για τον έρωτα που ένιωθε για τη Ροδή, την κοπέλα που δούλευε υφάντρα στο δικό τους ταπητουργείο.

— Έχει όμορφο όνομα, ταιριαστό με την αγάπη που έχεις στα τριαντάφυλλα! Παρατήρησε η Φωτεινή.

— Άμα πας στο υφαντήριο και την αναζητήσεις ανάμεσα στις υφάντρες

θα την αναγνωρίσεις αμέσως. Έχει στεφάνι κοτσίδα τα μαλλιά και τα μάτια της είναι τα πιο όμορφα του κόσμου!.

— Εκείνη ξέρει για τα αισθήματά σου;

— Αυτές τις μέρες, όταν τη βρω μοναχή θα της μιλήσω!.. Μα καταλαβαίνω από τα φερσίματα, το βλέμμα της και το χαμόγελό της, ότι η καρδιά της λέει «ναι»!... Το νιώθω και είμαι σίγουρος, ότι και η Ροδή με αγαπά!...

Ήταν νέος ο Κυριάκος, αετόπουλο που ένιωθε ότι τα φτερά του είχαν τη δύναμη να ταξιδέψουν στους απέραντους ουρανούς. Είχε όλο το δικαίωμα να ονειρεύεται τη ζωή του ελεύθερη χωρίς φόβους, να σεργιανίζει νοικοκύρης και αφέντης ανάμεσα στις τριανταφυλλίες του δικού του ροδώνα, να έχει αγκαλιά τη Ροδή και από το αποστακτήριό του να βγαίνει το καλύτερο ροδέλαιο. Πίστευε στην ικανότητα του Βενιζέλου, μεθούσε με το όραμα της μεγάλης Ελλάδας. Ήταν σίγουρος ότι ο ελληνικός στρατός βρισκόταν στη Μικρασία, για να προστατέψει με τη συμπαράσταση των Συμμάχων τους Έλληνες, για να εξασφαλίσει τις συνθήκες, που τα δικά όνειρά του και τα όνειρα των φίλων του θα γίνονταν πραγματικότητα.

❧ 5 ❧

Την άλλη μέρα ο Κυριάκος ήρθε τρέχοντας να βρει τη Φωτεινή. Το πρόσωπό του έλαμπε, τα μάτια του πρόδιδαν μεγάλη χαρά.

— Ο ελληνικός στρατός πήρε το Αϊδίνι! Ζήτω! Ζήτω η Ελλάς! Σιμώνει η λευτεριά, αδερφούλα!...

— Ο Κοσμάς; Έμαθες τίποτα; Τον ρώτησε εκείνη, γιατί ο άντρας της ήταν η πιο μεγάλη της έγνοια.

— Ζυγώνουν στα Σπάρτα οι Έλληνες! Έρχεται η λευτεριά μας, έρχεται και ο Κοσμάς!

Το τελευταίο το είπε έτσι, πάνω στον ενθουσιασμό του, για να κάνει τη χαρά μεγαλύτερη, αλλά βγήκε αληθινό. Η σιδηροδρομική γραμμή Σμύρνη – Αϊδίνιο - Εγερδέρ είχε τεθεί υπό τον έλεγχο του ελληνικού στρατού και το τρένο άρχισε και πάλι το γνωστό δρομολόγιο. Το επόμενο βράδυ, μόλις η νύχτα άπλωνε τα πέπλα της, μια άμαξα που έφτασε από το Κουλε- Ιογού στάθηκε μπροστά στην εκκλησία του Σταυρού και κατέβηκε ο Κοσμάς.

Άνοιξε την εξώπορτα της αυλής, άνοιξε την πόρτα της κυρίας εισόδου, τον πήρε είδηση η Αντό. Της έκανε νόημα με το χέρι να μη φωνάξει και δυο-δυο ανέβηκε τα σκαλιά.

Βρήκε τη Φωτεινή στο δυτικό μπαλκόνι, να κοιτάζει τα αστέρια που δειλά ξεπρόβαιναν στον ουρανό.

— Εδώ είσαι, κυρά μου; Της είπε κι εκείνη έπεσε στην αγκαλιά του.

Σα να μπήκε σε τάξη ο ανάστατος κόσμος της. Ο άντρας της ζωής της γύρισε, όλες οι αγωνίες και οι φόβοι μεμιάς ξεχάστηκαν, ο αέρας μύρισε τριαντάφυλλο, το οροπέδιο έγινε πάλι όμορφο.

6

Ο Κοσμάς είχε να διηγηθεί πολλά. Την άλλη μέρα ήρθαν στο σπίτι του για βεγγέρα, πολλοί επισκέπτες. Όχι μόνο οι στενοί συγγενείς, αλλά και ο Παπαίωακείμ και ο γιατρός Σαββίδης και ο Κυριάκος με τον Κήρυκο και το Μανώλη και άλλοι φίλοι και γείτονες. Τα νέα ήταν σπουδαία. Άκουγαν όλοι με προσοχή, διάβαζαν τις εφημερίδες που είχε φέρει ο Κοσμάς, σχολίαζαν και συμφωνούσαν, ότι ζούσαν μεγάλες ιστορικές στιγμές, που θα έφερναν αλλαγές στη ζωή τους.

Οι ελληνικές ψυχές των Σπαρταλήδων, λαχτάριζαν από τα μαντάτα.

Η Ιστορία είχε ανοίξει το βιβλίο της και κατέγραφε.

Ο ελληνικός στρατός μπήκε στο Αϊδίνι, αλλά οι Τούρκοι με τη βοήθεια των Ιταλών, τους περικύκλωσαν κι έκαναν τους Έλληνες να οπισθοχωρήσουν προς στιγμή. Βρήκαν οι Τούρκοι την ευκαιρία και ρίχτηκαν στον άμαχο πληθυσμό. Έκαψαν, άρπαξαν, βασάνισαν, σκότωσαν. Αντιστάθηκαν οι κάτοικοι με ό,τι βρήκαν και όπως μπορούσαν, προσπάθησαν να υπερασπίσουν τη ζωή και την περιουσία τους. Τριάντα πρόσκοποι, μαθητές, πήραν τα όπλα να πολεμήσουν, να υψωθεί στη γη τους η σημαία η ελληνική. Δεν τα κατάφεραν. Οι Τούρκοι σκότωσαν τα ηρωικά παιδιά! Θρήνος, δάκρυα και στάχτη! Όμως η νίκη ήρθε αιματοβαμμένη λίγα εικοσιτετράωρα μετά. Από τις 5 Ιουνίου 1919 το Αϊδίνι τέθηκε υπό την ελληνική διοίκηση. Το τρένο της γραμμής Σμύρνη – Αϊδίνι – Εγερδέρ το είχαν πάρει οι Έλληνες στο δικό τους έλεγχο!

Οι ηρωισμοί των προγόνων τους στον αγώνα του 1821 επαναλαμβάνονταν στον τόπο τους και στα δικά τους χρόνια.

Ο Κυριάκος, ο Κήρυκος και ο Μανώλης άκουγαν εκστασιασμένοι. Το τίμημα της λευτεριάς ήταν βαρύ, αλλά «καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή....». Το όνειρο τόσων γενεών Ελλήνων Μικρασιατών γινόταν πραγματικότητα. Η αποφασιστικότητα του Βενιζέλου έχτιζε τη μεγάλη Ελλάδα. Ο

ελληνικός στρατός προχωρούσε νικητής. Σε λίγο καιρό οι γαλανόλευκες θα κυμάτιζαν περήφανα και στη Σπάρτη...

Μια νέα κατάσταση διαμορφωνόταν στην ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας και η Ελλάδα και οι ντόπιοι Έλληνες θα ήταν οι πρωταγωνιστές και οι κερδισμένοι. Λίγοι μπορούσαν να αμφιβάλλουν!... Η κεντρική εξουσία της Κωνσταντινούπολης μέρα με τη μέρα γινόταν ολοένα και πιο αδύναμη. Ο Σουλτάνος βρισκόταν ανάμεσα στη Σκύλλα και τη Χάρυβδη. Από τη μια, στα διπλωματικά τραπέζια, είχε στριμωχτεί άγρια από τους Συμμάχους και από την άλλη, είχε να πολεμήσει και τους εσωτερικούς εχθρούς. Ιδιαίτερα, τους Νεότουρκους του Κεμάλ, που πλήθαιναν και οργανώνονταν και πιεστικά ζητούσαν την ανασύσταση της κραταιάς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι ελληνικές ψυχές πάλλονταν από αισιοδοξία. Τα συμπεράσματα έβγαιναν αβίαστα, οι εξελίξεις ήταν αναμενόμενες, υπόθεση απλής λογικής. Με τις αδυναμίες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, με τη συμπαράσταση των μεγάλων Συμμάχων και την υποστήριξη του ντόπιου πληθυσμού, ο ελληνικός στρατός θα προχωρούσε εύκολα από τα παράλια της Ιωνίας στην ενδοχώρα. Πλησίαζε για τους Μικρασιάτες Έλληνες η ευλογημένη ώρα!

Η απελευθέρωση του Αϊδινίου φούντωσε τον πατριωτισμός των επτά – οχτώ χιλιάδων Ελληνο – χριστιανών που ζούσαν στο σατζάκι της Ισπάρτα. Ήταν ήλιος φωτεινός, που διέλυσε το φόβος που είχε σκορπίσει η εκδίκηση των Τούρκων, όταν έγινε η σύλληψη των δεκατριών Σπαρταλήδων, περίπου ένα μήνα πριν.

Στα περιβόλια λαμπύριζαν κατακόκκινα τα κεράσια και στις καρδιές έκαιγε η φωτιά του πατριωτισμού, η ελπίδα και η προσδοκία, ότι νέα κατάσταση φέρνει για τους Ρωμιούς και χριστιανούς Σπαρταλήδες δικαιοσύνη και καλύτερες μέρες.

❧ 7 ❧

Πάντα οι θερινοί μήνες ήταν πολύ σημαντικοί για την οικονομική ζωή της Σπάρτης της Ανατολής και καθόριζαν τη δουλειά του επόμενου χειμώνα. Οι βοσκοί από τα χωριά έφερναν σε μπάλες το προβατίσιο μαλλί και εργάτες κι εργάτριες δούλευαν ώρες πολλές, να το καθαρίσουν, να το ξάνουν, να το κλώσουν, να το λευκάνουν και να το βάψουν με φυτικές βαφές και μυστικές συνταγές, που μαρτυρούσαν μόνο στους δικούς τους ανθρώπους. Οι αργαλειοί στα σπίτια και στα οργανωμένα ταπητουργεία δούλευαν ασταμάτητα. Στις όχθες του Τσάι οι εργάτες έπλυναν τα πολύχρωμα χαλιά, να φύγουν

τα χνούδια και οι περιττές βαφές και μετά τα άπλωναν στο ζεστό ήλιο να στεγνώσουν. Οι ταπητουργοί και οι υφαντουργοί των αλατζάδων δέχονταν τους εμπόρους. Αυτή την εποχή γινόταν ο δειγματισμός και γράφονταν οι παραγγελίες. Έχοντας συμμάχους τον καλό καιρό και τη μεγάλη διάρκεια της μέρας, με καμήλες, με μουλάρια και με άμαξες έφευγαν καθημερινά με προορισμό όλον τον κόσμο, αναρίθμητα μέτρα αλατζά και τεράστιες ποσότητες από τα περίφημα «σπάρτα χαλησί».

Το καλοκαίρι ήταν η ευλογημένη για το Οροπέδιο εποχή!

Τους μήνες αυτούς οι δουλειές του Κοσμά, ως χονδρεμπόρου κι εκπροσώπου της Οριένταλ Κάρπετ, φούντωναν. Ταξίδεψε στο Εργεδίρ, στο Βουρδούρι, στο Ικόνιο και στην Αττάλεια. Έπρεπε να δει, πώς περπατάνε οι παραγγελίες και πότε θα γινόταν η παράδοση του εμπορεύματος. Έπρεπε να ρυθμίσει έγκαιρα τα ζητήματα της αποστολής των ταπήτων στα μεγάλα εμπορικά κέντρα, πριν αρχίσουν οι βροχές και τα χιόνια και οι δυσκολίες του χειμώνα.

Το καλοκαίρι του 1919 ήταν αλλιώτικο και πιο θερμό από τα προηγούμενα καλοκαίρια στο Οροπέδιο!

Οι Σπαρταλήδες επιχειρηματίες και έμποροι το είχαν επισημάνει και καθημερινά το συζητούσαν. Οι εμπορικές υποθέσεις στην Ισπάρτα είχαν το ενδιαφέρον και την κίνηση που ανέμεναν, αλλά ο πόλεμος είχε δημιουργήσει κλίμα ανασφάλειας στα ταξίδια. Κάθε μέρα έφταναν ειδήσεις για συμπλοκές μεταξύ συμμοριών, που είχαν καταφύγει στα βουνά και για αρπαγές εμπορευμάτων και για ληστείες ανθρώπων που ταξίδευαν αναγκαστικά για τις δουλειές τους.

«Αντί να τρίζει ο αραμπάς, τρίζουν τα κατρακύλια³⁷» έλεγαν προβληματισμένοι οι Σπαρταλήδες, για να αποτυπώσουν, το πώς είχε ανατραπεί ό,τι μέχρι τότε γνώριζαν και οι Νεότουρκοι μέρα με τη μέρα κέρδιζαν έδαφος και ροκάνιζαν επικίνδυνα το θρόνο του Σουλτάνου. Εξαιτίας της αμφίβολης εσωτερικής κατάστασης και εξαιτίας της αναμονής του μεγάλου πολέμου οι Τούρκικες και άλλες ομάδες των ανταρτών δρούσαν ανεξέλεγκτες και βιαιοπραγούσαν και λήστευαν ταξιδιώτες.

Ο Κοσμάς το είχε υποσχεθεί στη Φωτεινή, ότι στα κοντινά ταξίδια θα την έπαιρνε συντροφιά, για να γνωρίσει τον τόπο του και να απολαύσει τις ομορφιές του, αλλά ούτε μία φορά δεν το τόλμησε. Μάλιστα, ενώ παλιά κα-

37. Μικρασιάτικη παροιμία.

βαλίσκευε ένα μουλάρι και στις κοντινές περιοχές συχνά ταξίδευε μονάχος, οι δικοί του επέμεναν, αλλά και ο ίδιος το βρήκε φρόνιμο και αναγκαίο, να συνδυάζει τα ταξίδια με τα δρομολόγια του Ομάρ και του Χασάν και ακόμη, να πληρώνει ένα – δυο άτομα, να τον συνοδεύουν, για να έχει ασφάλεια.

Στα μέσα του Αυγούστου 1919, ακουγόταν στα καφενεία, στις βεγγέρες και στις οικογενειακές συντροφίες, ότι ο Κεμάλ στρατολογούσε αντάρτες και οργάνωνε εθνικιστικές ομάδες, για να ελέγχουν τα περάσματα και να ληστεύουν εμπορεύματα που διακινούσαν κυρίως οι χριστιανοί.

Τα περιστατικά βίας κι αιματήρων συμπλοκών πλήθαιναν μέρα με τη μέρα!...

Στους καφενέδες και στην αγορά τα νέα στόμα με στόμα διαδίδονταν και οι Τούρκοι και οι Χριστιανοί ανησυχούσαν.

Δυο Σπαρταλήδες έμποροι, που μετέφεραν με καμήλες τα χαλιά από τη Σπάρτη στην Αττάλεια, έχασαν από την επιδρομή ενόπλων, όλο το πολύτιμο εμπόρευμα. Γύρισαν ματωμένοι και με σκισμένα ρούχα και διηγήθηκαν με κλάματα την περιπέτεια. Άλλοι, που πήγαιναν με καραβάνι στο Ικόνιο, ήρθαν στα χέρια με τους αντάρτες, γλίτωσαν το εμπόρευμα, αλλά στη συμπλοκή σκοτώθηκε ένας Σπαρταλής, οικογενειάρχης άνθρωπος.

8

Η Φωτεινή κατάλαβε, ότι θα ήταν μαρτύριο ο χρόνος, να περιμένει το γυρισμό του Κοσμά από τα μικρά – συχνά ταξίδια, εάν δεν εύρισκε κάτι πιο δημιουργικό, από το να κάνει βόλτες και να συζητά με την Ελένη. Για τούτο πύκνωσε τις επισκέψεις στο ταπητουργείο του πεθερού της.

Με θαυμασμό έβλεπε τις υφάντριες να κάθονται μπροστά στον όρθιο αργαλειό, να δουλεύουν τα δάχτυλά τους και να δένουν με μαεστρία γρηγοράδα και ακατάπαυτα, κόμπους το μαλλί. Ήταν ένα θαύμα τέχνης και αισθητικής κόμπο με κόμπο, να αναδύεται το σχέδιο. Ήταν ένα μικρό θαύμα συνεργατικότητας και πειθαρχίας, η δουλειά της καθεμιάς υφάντριας να συμπληρώνει τη δουλειά των άλλων και όλα τα επιμέρους σχέδια, να συνθέτουν το τέλειο σύνολο στο καλοδουλεμένο και πανέμορφο το χαλί.

Τα χέρια της Φωτεινής ήταν αμάθητα και κανένας δεν είχε το χρόνο να της δείξει την τέχνη της υφάντρας και ούτε είχε την υπομονή και το θάρρος να τη δασκαλέψει.

Με το Χατζηλάζαρο τα πράγματα ήταν διαφορετικά! Στο μικρό δωμάτιάκι τον παρακολουθούσε με υπομονή και γρήγορα κατάλαβε πώς αντέγραφε και μετέφερε τα σχέδια των ταπήτων σε χιλιοστομετρικό χαρτί³⁸. Ζήτησε να δοκιμάσει. Ο παλιός τεχνίτης τη συμβούλευε, εκείνη τον άκουγε προσεκτικά. Εφάρμοζε τις συμβουλές του και το πρώτο της σχέδιο ήταν πολύ καλό και άξιο να το χρησιμοποιήσουν οι υφάντρες.

Η Μαργή και ο Χαρίτος σχεδόν ενθουσιάστηκαν. Η νύφη τους δεν είχε μονάχα μια θέση στην οικογένεια, αλλά έπαιρνε επάξια και μια θέση βοηθού στο σχεδιαστήριο της επιχείρησης, εκεί που άρχιζε η μαγεία του χαλιού και η τέχνη συναντούσε την παράδοση και την έμπνευση.

Για τη Φωτεινή αυτή η δουλειά δεν ήταν μόνο διέξοδος, αλλά γρήγορα εξελίχτηκε σε μια ευχάριστη και δημιουργική ενασχόληση. Έμαθε πώς να χρησιμοποιεί τα σκούρα και τα ανοιχτά χρώματα, ποιο χρώμα στο φόντο αναδεικνύει το χαλί, με ποιους κανόνες θα έκανε τη μεγέθυνση και τη σμίχρυνση σε ένα συγκεκριμένο σχέδιο που το ζητούσε η αγορά. Δούλευε συστηματικά με το Χατζηλάζαρο και η κάθε μέρα της έδινε μεγάλη ικανοποίηση κι έμοιαζε με ταξίδι στη δημιουργία και στην τέχνη του χαλιού.

Όταν έβαφαν τα νήματα, ο Χατζηλάζαρος φάνταζε μάγος. Της έδειχνε το άβαφο μαλλί, συζητούσαν ποια απόχρωση και ποιος τόνο χρώματος θα ταίριαζε για το ένα και το άλλο σχέδιο. Στο τέλος ο καλός τεχνίτης κατόρθωνε με φυτικές ουσίες, με μυστικές βαφές και πολλά πλυσίματα, να παρυσιάζει το αφράτο μαλλί τυλιγμένο σε κουβάρι στο χρώμα που το ήθελαν και να είναι ανεξίτηλο και λαμπερό.

— Να κάνουμε δειγματολόγιο με χρώματα! Του είπε μια μέρα μες στο θαυμασμό της η Φωτεινή. Να έχεις μπροστά σου όλες τις αποχρώσεις, να γράφουμε για το κάθε χρώμα τη δοσολογία και τον τρόπο βαφής, να μην πονοκεφαλιάζεις.

— Να κάνουμε το δειγματολόγιο με τα χρώματα συμφωνώ, αλλά να γράψουμε δίπλα μη το συζητάς! Βάφουμε με ρίζες, με φύλλα και κλαδιά, που είναι πράγματα ζωντανά και δεν μπορείς να τα ορίσεις από πριν. Έπειτα εγώ δε θέλω να μάθει κανένας τα μυστικά μου, τι βάζω και βγαίνει το βαθύ κόκκινο, με ποια βαφή βγαίνει το γαλάζιο του ουρανού και με ποια το μπλε της θάλασσας. Σε σένα, όμως έχω υποχρέωση να τα πω, όπως μου τα είπαν

38. Ο Σπάρταλης Ιορδάνης Στύλογλου έγινε καινοτόμος στην τέχνη του χαλιού, γιατί εφεύρε την αποτύπωση του σχεδίου στο χιλιοστομετρικό χαρτί.

και μένα οι παλαιότεροι και από εκεί και πέρα βάλε κάτω το κεφάλι σου και κάνε τα πειράματά σου μέχρι να επιτύχεις το χρώμα που σκέφτηκες!

Με τη δουλειά στο σχεδιαστήριο, με τη συζήτηση και τα πειράματα του Χατζηγιάζαρου περνούσαν οι μέρες γεμάτες και δημιουργικές. Η ζωή στη Σπάρτη είχε μπει σε μια σειρά και οι επαγγελματικές απουσίες του Κοσμά δεν κόστιζαν πολύ στη Φωτεινή. Όμως η νοσταλγία για τη Σμύρνη, η ανάγκη να ανταμώσει τους δικούς της, ήταν ένα σαράκι κρυφό, που μονάχα όταν το έφερνε η συζήτηση, το ομολογούσε δειλά στην Ελένη, τη φιλενάδα της.

Πέρασε το καλοκαίρι, έφυγε ο Σεπτέμβρης, κρύωσε ο καιρός. Το οροπέδιο μέρα με τη μέρα άλλαζε χρώματα, τα δέντρα φυλλορρόησαν, στα σπίτια οι νοικοκυρές έστρωσαν τα χαλιά και τις βαριές κουβέρτες. Στα μέσα του Οκτώβρη, ο χειμώνας έδειξε τα δόντια του και οι βουνοπλαγιές του Ταύρου σκεπάστηκαν με το πρώτο χιόνι. Είχε φτάσει η ώρα για τον Κοσμά και τη Φωτεινή, να αφήσουν την Ισπάρτα και να ταξιδέψουν για τη Σμύρνη.

Θα περνούσαν τους κρύους μήνες στη μεγαλούπολη, κοντά στα μεγάλα εμπορικά κέντρα των ιωνικών παραλίων, εκεί που υπήρχε μεγάλη κίνηση στην πώληση των χαλιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Πίσω στη Σμύρνη, την κοσμοπολίτισσα

❧ 1 ❧

Η Δόμνα και ο Ιάκωβος Αμπαζόγλου, άνοιξαν την αγκαλιά και την καρδιά τους και πανευτυχείς καλωσόρισαν την κόρη τους, που είχαν έξι μήνες να τη δουν. Η Φωτεινή και ο Κοσμάς έμειναν μαζί τους λίγες μέρες και μετά μετακόμισαν στο σπίτι που είχε ετοιμαστεί γι' αυτούς και βρισκόταν στην ίδια γειτονιά, στην οδό των Ρόδων.

Η Φωτεινή βρήκε τη Σμύρνη πολύ αλλαγμένη και δεν ήταν μόνο που είχε στα μάτια της σα μέτρο σύγκρισης τη ζωή στην επαρχιακή πόλη της Πισιδίας.

Διασχίζοντας την Ευρωπαϊκή οδό, προς στο κατάστημα υφασμάτων του πατέρα της και κάνοντας βόλτα στο Και, στον πολυσύχναστο παραλιακό δρόμο, η Φωτεινή κατάλαβε ότι η Σμύρνη ήταν η θεατρική σκηνή που πάνω και γύρω της διαδραματίζονταν ορατές και άορατες εξελίξεις. Το μαρτυρούσε η ζωηρή κίνηση στο λιμάνι, οι φωνές που ακούγονταν σε διαφορετικές γλώσσες και ντοπιολαλιές και το πλήθος του κόσμου που πήγαινε κι ερχόταν. Στους δρόμους, στα μαγαζιά, στα καφενεία και στα εστιατόρια κυκλοφορούσαν ντόπιοι, πολίτες ξένων χωρών και πολλοί στρατιώτες και αξιωματικοί του ελληνικού στρατού. Ήταν οι νέοι της Ελλάδας που οι κάταλογοι της επιστράτευσης του ελληνικού κράτους, τους είχαν πάρει από τον τόπο τους, τις οικογένειες και τις δουλειές τους, για να προστατέψουν το ελληνικό στοιχείο και να αναστήσουν το μεγάλο εθνικό όνειρο στη μικρασιατική γη.

Αν και δεν είχε γίνει ακόμη η επίσημη παράδοση της πόλης στην ελληνική διοίκηση, ο θρίαμβος της πολιτικής του Βενιζέλου ήταν ορατός και το ελληνικό στοιχείο κυριαρχούσε παντού. Στο μπαλκόνι, πάνω από την κεντρική είσοδο του πατρικού σπιτιού κυμάτιζε περήφανε η γαλανόλευκη. Σημαίες κυμάτιζαν στα περισσότερα σπίτια της γειτονιάς τους, στις αυλές

των εκκλησιών, στα ελληνικά σχολεία, στο νοσοκομείο των Γραικών, στις τράπεζες και στα κτίρια που είχαν τις επιχειρήσεις τους οι Έλληνες.

Το Φθινόπωρο και το Χειμώνα του 1919 η Σμύρνη ζούσε με άλλους ρυθμούς απ' αυτούς που γνώριζε η Φωτεινή. Η κοινωνική ζωή ήταν πιο έντονη και περισσότερο θορυβώδης. Απανωτές έρχονταν οι προσκλήσεις για τραπεζώματα, για απογευματινά τσάγια, για κοσμικές συγκεντρώσεις, δεξιώσεις και βεγγέρες. Σε άλλες συγκεντρώσεις παραβρίσκονταν και αξιωματικοί του ελληνικού στρατού, σε άλλες ο κύκλος ήταν πιο οικογενειακός και πιο στενός. Σε όλες, όμως, πρώτο και κυρίαρχο θέμα συζήτησης ήταν οι περιορισμένες, ακόμη, επιχειρήσεις του στρατού, οι προβλέψεις για το μέλλον, οι φόβοι και οι ελπίδες που έβγαιναν ως συμπέρασμα, από τα λογοκριμένα φύλλα των εφημερίδων και ιδιαίτερα από τα σχόλια των ενημερωμένων Σμυρνιών.

Από στόμα σε στόμα διαδίδονταν ειδήσεις και περιστατικά, που άλλοτε τροφοδοτούσαν τις προσδοκίες και άλλοτε φούσκωναν τις αγωνίες τους. Στις γειτονιές και στο κέντρο της Σμύρνης, των πόλεων και των χωριών και στις περιοχές όπου είχε τον έλεγχο ο ελληνικός στρατός, η ζωή κυλούσε ήρεμη και ειρηνική. Αλλά στα όρια της ζώνης υπήρχε ένταση και φουσούσε αέρας πολέμου. Καθημερινά γίνονταν αιματηρές συμπλοκές με τις ένοπλες ομάδες των Τούρκων ανταρτών και των Νεότουρκων, που έβλεπαν τους Έλληνες ως κατακτητές και καταπατητές της χώρας τους.

Η κατάσταση για τους Μικρασιάτες Τούρκους υπηκόους, όλων των εθνοτήτων, ήταν σαν ένα κουβάρι μπερδεμένο. Ποιον έπρεπε να λογαριάζουν για αφέντη; Το Σουλτάνο ή τον Κεμάλ; Στη δίνη των εξελίξεων όσο Σουλτάνος έχανε δύναμη, τόσο θέριευε η δύναμη του Κεμάλ, που συσπείρωνε τους μωαμεθανούς Τούρκους υπηκόους και υπερασπιζόταν με φανατισμό την ιδέα «ένας λαός, μια θρησκεία, μία γλώσσα».

Στις συντροφίες των Σμυρνιών η ώρα περνούσε με αναλύσεις επί αναλύσεων, με προβλέψεις και εκτιμήσεις των γεγονότων. Μετά, όταν εξαντλούσαν την πολιτική και στρατιωτική επικαιρότητα, έπαιρναν σειρά τα κοσμικά και τα κοινωνικά κουτσομπολιά και οι κρίσεις και οι επικρίσεις για τις ενέργειες του Υπατού Αρμοστή της Σμύρνης, του Αριστείδη Στεργιάδη. Η αναφορά του ονόματός τους, προκαλούσε τα πιο αντιφατικά συναισθήματα. Γελούσαν ώσπου τα μάτια να δακρύνουν με αστείες διηγήσεις που τον είχαν κεντρικό ήρωα, θύμωναν και χειρονομούσαν και βλαστημούσαν την ώρα και τη στιγμή που πάτησε το πόδι του στα χώματά τους. Ελάχιστοι

Σμυρνιοί τον υποστήριζαν και τον δικαιολογούσαν. Οι περισσότεροι είχαν πολλά να πουν και πολλά να καταλογίσουν στον φαντασμένο κι αλύγιστο πολιτικό, τον ορισμένο κι επίσημο εκπρόσωπο του ελληνικού κράτους κι ας ήταν ο ευνοούμενος, ο προσωπικός φίλος και η επιλογή του ίδιου του Βενιζέλου! Εκείνες τις ημέρες ο Στεργιάδης, είχε ξεπεράσει κάθε προηγούμενο. Κανένας Μικρασιάτης και Σμυρνιός, κανένας χριστιανός δεν μπορούσε να χωνέψει το φέρσιμο «του αχώνευτου», να διακόψει το δεσπότη τους το Χρυσόστομο και να τον εμποδίσει να τελειώσει το κήρυγμα μέσα στην εκκλησιά της αγίας Φωτεινής. Και τι έλεγε ο ιεράρχης; Για την ιδέα της Ελλάδας, για το λυτρωμό των χριστιανών της Μικρασιατικής γης...

— Μα τέλος πάντων, ποιον υποστηρίζει ο «Υπάτος»; Ρωτούσαν με εύλογη απορία αυτοί που άκουγαν τα κατορθώματά του.

Ο καθένας έλεγε τη γνώμη του, τη μια γελούσαν, την άλλη θύμωναν, αλλά το σπουδαιότερο στη σκέψη και στις συζητήσεις ήταν η αλλαγή που περίμεναν. Η νέα εποχή που θα χάραζε και θα ζούσαν με ειρήνη και ασφάλεια σε έναν καλύτερο εκείνοι και τα παιδιά τους.

Η κυρία Δόμνα, παρούσα δυναμική και λαλίστατη σε κάθε βεγγέρα και φιλική συγκέντρωση, μιλούσε με ενθουσιασμό για το Βενιζέλο, «το Λευτέρη» της κι ανέλυε, σχολίαζε και έκανε προβλέψεις. Ήταν ενθουσιασμένη και βρισκόταν στις δόξες της!...

Και πώς να μην ήταν! Είχε χίλιους λόγους να καμαρώνει για τις ιδέες της και μυριάδες αιτίες να χαίρεται και να ευχαριστεί το Μεγαλοδύναμο για τα δώρα της ζωής. Ο Νικόλας στο Παρίσι τελείωνε τις πτυχιακές του εξετάσεις και σε λίγο καιρό θα ήταν έτοιμος γιατρός. «...μόλις πάρω το πτυχίο θα έρθω στη Σμύρνη, να προσφέρω τις υπηρεσίες μου στο Νοσοκομείο ή στο μέτωπο, όπου με χρειάζεται η Πατρίδα και η μεγάλη υπόθεση του Έθνους μας...» έγραφε στο τελευταίο του γράμμα. Ο Περικλής, που είχε πάρει στα χέρια το απολυτήριο της Ευαγγελικής Σχολής βοηθούσε τον πατέρα του στο μαγαζί, μέχρι να ξεκαθαρίσει η κατάσταση, για να κάνει σοβαρά σχέδια για το μέλλον και τις σπουδές του. Ο άντρας της, ο Ιάκωβος, καθισμένος στο γραφείο του, έβλεπε τους υπαλλήλους να εξυπηρετούν τη μεγάλη πελατεία και όλο κατέγραφε τις παραγγελίες που θα έκανε και όλο μετρούσε τις εισπράξεις και τα κέρδη του. Όλα στην οικογένεια των Αμπαζόγλου πήγαιναν περίφημα!. Σα μητέρα μια μικρή ανησυχία την έτρωγε. Να είναι η μοναχοκόρη του ευτυχισμένη με τον άντρα της, αλλά σαν καπνός διαλύθηκε κι αυτή. Μετά από έξι μήνες, μόλις, είδε τους νιόπαντρους μαζί

ησύχασε, γιατί κατάλαβε ότι ο Κοσμάς και η Φωτεινή ήταν ζευγάρι αγαπημένο και πολύ ταιριαστό.

Ο Κοσμάς πάντα δραστήριος, εργατικός και μεθοδικός προγραμματίζει τις εμπορικές του δραστηριότητες και δεν αφήνε καμιά ευκαιρία ανεκμετάλλευτη. Δε λογάριαζε ούτε το χειμώνα, ούτε την απόσταση, για να ταξιδεύει εδώ κι εκεί, να συναντά εμπόρους και υφαντές και να επιβλέπει αν εκτελούνται όπως έπρεπε οι παραγγελίες της Οριένταλ Κάρπετ.

Η Φωτεινή, σαν έλειπε ο Κοσμάς, ξόδευε το χρόνο της τότε στο σπίτι της, τότε στο πατρικό και μιλούσε με τη μάνα και τον πατέρα της για τη ζωή στη Σπάρτη, για τα μυστικά της τέχνης των χαλιών που είχε μάθει από το Χατζηλάζαρο. Είχε περάσει όμορφα τους πρώτους μήνες της νέας της έγγαμης ζωής, είχε γεμίσει την ψυχή της από τις ομορφιές του ορεινού τοπίου, είχε νιώσει τη ζεστασιά της αγάπης και της στοργής του άντρα της και της οικογένειάς του και σα νιόπαντρη, ένιωθε απέραντα ευτυχισμένη.

Άκουγε τη μάνα της να μιλά με ενθουσιασμό για το Βενιζέλο, για τις νίκες του στρατού, για το ένα και το άλλο. Όμως, εκείνη δεν παρασυρόταν από τον ενθουσιασμό, ούτε από την αίσθηση της ελευθερίας που έδινε το ανέμισμα της μεγάλης γαλανόλευκης σημαίας στο μπαλκόνι του πατρικού σπιτιού. Η πρώτη και μεγάλη της έγνοια ήταν το δικό της σπίτι, η δική της ευτυχία κι έτρεμε, μην τυχόν ήταν στ' αλήθεια μπλεγμένος ο Κοσμάς σε ομάδες και σχέδια μυστικά που θα προκαλούσαν την οργή των Τούρκων.

❧ 2 ❧

Η μια μέρα διαδεχόταν την άλλη και η ζωή στη Σμύρνη κυλούσε ειρηνική και μονότονα θορυβώδης. Όμως, στα όρια της ζώνης της επιρροής του ελληνικού στρατού η μια αιματηρή συμπλοκή διαδεχόταν την άλλη και συχνά ακούγονταν κρότοι όπλων, έβγαιναν μαχαίρια, χυνόταν αίμα.

Πολλά μικρά γεγονότα, καθημερινές ασήμαντες αψιμαχίες, αλλά καμιά επιχείρηση σοβαρή δε γινόταν, να δοθεί διέξοδος σε μια τελματωμένη κατάσταση, που άρχιζε να προβληματίζει και να κουράζει. Ήταν μια πικρή διαπίστωση για τους Σμυρνιούς, που πίστευαν ότι ο ελληνικός στρατός θα ήταν ποταμός που θα παρασύρει και θα καθαρίσει τα κακώς κείμενα. Όλοι συμφωνούσαν, ότι η δύναμη των στρατιωτών έμενε ανεκμετάλλευτη και αδρανής. Κάποιοι έλεγαν, ότι οι Σύμμαχοι δεν τα εύρισκαν μεταξύ τους και για το λόγο αυτό δεν έδιναν την άδεια στους Έλληνες για κανενός εί-

δους επιχείρηση. Άλλοι ισχυρίζονταν ότι η αιτία ήταν τα κρύα του χειμώνα που έσπρωχναν προς την άνοιξη την προοπτική ενός εκτεταμένου πολέμου.

Η κατάσταση έμοιαζε με εγκυμονούσα, που στην κοιλιά της περίμενε υπομονετικά το πλήρωμα του χρόνου, για να βγει στο φως η νέα μορφή, η νέα ζωή. Τα σχόλια πολλά και διάφορα, αλλά οι γιορτές των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς που πλησίαζαν, έφερναν μήνυμα γιορτής, αισιοδοξίας και χαράς για τους Μικρασιάτες χριστιανούς.

Παραμονές των Χριστουγέννων έφτασε από την Ισπάρτα ένα μεγάλο καλάθι. Η Μαργή και ο Χαρίτος, η Χρυσάνα και ο Χατζηλάζαρος, ο Κυριάκος και ο Μανώλης έστελναν στον Κοσμά, στη Φωτεινή και στους γονείς της τις ευχές και τα χαιρετίσματά τους με σουτζούκια και γλυκά, με ξηρούς καρπούς και ούζο εκλεκτό. Ανάμεσα στα πολλά και διάφορα ο Χατζηλάζαρος είχε βάλει τρία κουβαράκια μαλλί, στις αποχρώσεις του κόκκινου κι ένα σημείωμα για τη Φωτεινή, γραμμένο στα καραμανλίδικα³⁹. Της έγραφε για την προσπάθειά του να δοκιμάσει καινούργιο τρόπο βαφής. Της έστελνε να δει το αποτέλεσμα των πειραματισμών του και τελείωνε το γράμμα του με τις λέξεις: «... σε περιμένω, ανιψιά, να έρθεις στον τόπο μας, να σου δείξω καινούργια σχέδια και να σου μάθω το μυστικό, πώς με έναν εύκολο τρόπο ξανοίγω και πώς σκουραίνω τα χρώματα στο μαλλί ...»

Όλα τα δώρα ήταν καλοδεχούμενα, όλα ξυπνούσαν όμορφες αναμνήσεις στη Φωτεινή. Όμως το σημείωμα του Χατζηλάζαρου, την ικανοποίησε περισσότερο. Τη γέμισε νοσταλγία για τις ομορφιές της Σπάρτης κι ενδιαφέρον και περιέργεια για τις δημιουργίες του τεχνίτη στο σχεδιαστήριο.

Για τούτο, όταν ο Κοσμάς ανακοίνωσε ότι είναι ανάγκη μετά την Πρωτοχρονιά να ταξιδέψει για τις δουλειές του στην Ισπάρτα, η Φωτεινή τον παρακάλεσε με θέρμη, να την πάρει μαζί του.

Εκείνος κατά βάθος ευχαριστήθηκε, που έδειχνε αγάπη στους δικούς του και στον τόπο του, μα έκανε το δύσκολο.

— Καλύτερα να μείνεις στη Σμύρνη! Στα βουνά ο χειμώνας είναι σκληρός κι εσύ, γυναικούλα μου, δεν είσαι μαθημένη στον πάγο και στα χιόνια!

— Μη φοβάσαι, θα πάρω τη γούνα μου, τα ρούχα μου τα ζεστά!... Το θέλω πολύ αυτό το τάξιδι, να δω πώς είναι η Σπάρτη το χειμώνα!...

Η κυρία Δόμνα είχε τις αντιρρήσεις της, ο κύριος Ιάκωβος αιώνιος νο-

39. Τα καραμανλίδικα ήταν κείμενα γραμμένα στην τούρκικη γλώσσα με ελληνικούς χαρακτήρες.

σταλγός της ορεινής πατρίδας του με χαρά συμφώνησε.

Η Φωτεινή και ο Κοσμάς αποφάσισαν να πάρουν το τρένο Σμύρνη – Αϊδίνιο - Εγερδέρ και να ταξιδέψουν στη Σπάρτη αμέσως μετά την Πρωτοχρονιά. Προγραμμάτισαν έτσι το ταξίδι τους, για να γιορτάσουν μαζί με τους Σπαρταλήδες στο χειμωνιάτικο οροπέδιο τη μεγάλη γιορτή της Βάπτισης του Θεανθρώπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

Ο βαρύς χειμώνας

1

Ο Κοσμάς και η Φωτεινή, αφού γιόρτασαν τον ερχομό της νέας χρονιάς στην κοσμοπολίτισσα Σμύρνη, ταξίδεψαν με το τρένο κι έφτασαν στη Σπάρτη την προπαραμονή των Φώτων. Ήταν τυχεροί που ο καιρός ήταν ευνοϊκός για το ταξίδι. Δεν έβρεχε, δε χιόνιζε, αλλά είχε παγωνιά και το χιόνι των προηγούμενων ημερών είχε τυλίξει σα σεντόνι κατάλευκο τις πλαγιές του Ταύρου και κρυσταλλιασμένο άσπριζε στα περιβόλια, στις άκρες των δρόμων και στις στέγες των σπιτιών.

Στην Ισπάρτα οι συγγενείς και οι φίλοι δεν τους περίμεναν. Η άφιξή τους ήταν ευχάριστη έκπληξη κι έδωσε μεγαλύτερη λαμπρότητα στη γιορτή των Θεοφανείων που ερχόταν.

Από τις μεγάλες γιορτές της Χριστιανοσύνης οι Σπαρταλήδες σέβονταν και τιμούσαν ιδιαίτερα τα Φώτα. Την ημέρα αυτή αγιάζονταν τα νερά, γιόρταζε η ζωογόνος πηγή και ο πλούτος του τόπου τους, ο ποταμός Τσάι.

Αυτή την επίσημη γιορτή των Φώτων ο ναός της Μητροπόλεως είχε «μονοκκλησιά». Δηλαδή όλοι οι χριστιανοί Σπαρταλήδες, σε όποια ενορία από τις τέσσερις της πόλης κι αν ανήκαν, εκκλησιάζονταν σε μια εκκλησία αυτή που γιόρταζε.

Το ξημέρωμα βρήκε γεμάτη τη μεγάλη εκκλησιά. Οι πρώτες ακτίνες του ήλιου που έμπαιναν από τα τοξωτά παράθυρα τύλιξαν με υπερκόσμιο φως το μεγάλο ναό κι έντυσαν με μεγαλοπρέπεια το τέμπλο, τους πολυέλαιους και τα πολυκάντηλα. Οι παπάδες φορούσαν τα επίσημα άμφια, στα τρία κλίτη της εκκλησιάς ακούγονταν οι κατανυκτικοί οι ύμνοι και τα τροπάρια της ημέρας που έψαλλαν οι χοροί των φαλτών.

Όταν τελείωσε η λειτουργία, σχηματίσθηκε μια μεγάλη πομπή. Μπροστά οι ψάλτες και οι ιερείς, πίσω οι Δημογέροντες και οι άλλοι επίσημοι πιο πίσω οι χριστιανοί της Σπάρτης. Πέρασαν από τον κεντρικό δρόμο της πόλης και πήραν τον κατήφορο για τη γέφυρα του ποταμού.

Ήταν πρωί ακόμη, το κρύο και η υγρασία διαπερνούσαν το κορμί. Η Φωτεινή φορώντας το ζεστό γούνινο παλτό και το κασμιρένιο ευρωπαϊκό καπέλο ήταν προφυλαγμένη από την παγωνιά και ταυτόχρονα κομψά και γιορτινά ντυμένη. Κρατούσε από το μπράτσο τον άντρα της και με συντροφιά τα πεθερικά της ακολουθούσε την πομπή. Με ενδιαφέρον τους άκουγε που της εξηγούσαν τα έθιμα της ημέρας και της έδιναν πληροφορίες για το καθετί, ώσπου έφτασαν στην ακροποταμιά.

Πάφλαζαν κι άφριζαν τα άφθονα νερά του Τσάι, που κρυστάλλινα και ολοκάθαρα έπεφταν στην κοίτη του από τη λίμνη Γιολτσούκ και αφού ταξίδευαν ανάμεσα από πεδιάδες, κοιλάδες και βουνά, χύνονταν στη θάλασσα της Αττάλειας. Τα βλέμματα όλων στράφηκαν στη γέφυρα του ποταμού. Ήταν πανέμορφη! Στολισμένη με δάφνες και μυρσίνες αγκάλιαζε τις δυο κάτασπρες από τον πάγο όχθες και υψωνόταν γιορτινή και αγέρωχη, σύμβολο της ένωσης δύο κόσμων.

Οι ιερείς στέκονταν στο ψηλότερο σημείο της γέφυρας και περιτριγυρίζονταν από το χορό των ψαλτών. Περίμεναν να πάρουν τις θέσεις τους οι Τούρκοι επίσημοι, που παραδοσιακά συμμετείχαν και να σταματήσουν οι φωνές από το πλήθος των χριστιανών και των Τούρκων που βρίσκονταν στη μια και την άλλη όχθη του ποταμού, για να αρχίσει η τελετή του αγιασμού των υδάτων.

Όταν το «εν Ιορδάνη βαπτιζομένου σου, Κύριε...» ακούστηκε και ο Παπαίωακείμ έριξε το σταυρό στον ποταμό, ένα σμάρι αγόρια, χριστιανόπουλα και τουρκόπουλα έπεσαν στα παγωμένα νερά. Χέρια, κεφάλια, ράχες νεανικές ξεχώριζαν ανάμεσα στους αφρούς και στους παφλασμούς κι έδιναν τη δική τους μάχη, να πάρουν στα χέρια το ευλογημένο τρόπαιο. Το πλήθος με αγωνία περίμενε ποιο χέρι θα σήκωνε ψηλά το άγιο σύμβολο...

Νικητής ήταν ο Μανώλης. Η Χρυσάνα έβαλε τα κλάματα από τη συγκίνηση σαν είδε το γιο της, να ανεβαίνει τη γέφυρα και στο δεξί του χέρι να λαμπυρίζει ο σταυρός. Ο Χατζηγάζαρος δεχόταν τα συγχαρητήρια για την ανέλπιστη ευτυχία και τη μεγάλη τιμή. Οι ιερείς ευλογούσαν, οι επίσημοι έδειχναν την ευαρέσκειά τους, κόσμος χειροκροτούσε και μακάριζε το νεαρό, που αξιώθηκε να είναι, ο ευλογημένος της γιορτής.

Μετά έσκυψαν οι χριστιανοί να πάρουν το αγιασμένο νερό, να αγιάσουν τα σπίτια, τους αργαλειούς, τις αποθήκες που στοίβαζαν τα τόπια με τους αλατζάδες και τα χαλιά και τους στάβλους που είχαν τα ζωντανά τους. Έσκυψαν και οι Τούρκοι βυρσοδέψες να γεμίσουν κανάτια και μπουκάλια,

να ραντίσουν στα ταμπάκια τα δέρματα, για να μη σαπίσουν.

Όταν τελείωσε η τελετή του αγιασμού των υδάτων, η μέρα είχε προχωρήσει. Η πρωινή ψύχρα είχε σπάσει και οι ακτίνες του ήλιου, που χλωμός διαφέντευε στον ουρανό, είχαν γλυκάνει την ατμόσφαιρα. Οι άνθρωποι της Σπάρτης, Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι, δίπλα στο ποτάμι γιόρταζαν τη μακραίωνη συνύπαρξη κι εύχονταν ο ένας στον άλλο υγεία και χρόνια πολλά. Ο Χατζηγιάζαρος και η Χρυσάνα καλούσαν τους γνωστούς και τους φίλους, να περάσουν από το σπίτι τους, να τους κεράσουν και να γιορτάσουν τη χαρά που τους έδωσε ο μονάκριβος γιος, ο Μανώλης τους. Οι προύχοντες και οι επίσημοι συνομιλούσαν και χαιρετούσαν κι έδιναν ευχές.

Κατέβηκαν οι ιερείς από τη στολισμένη γέφυρα, ασπάστηκαν και κλείδωσαν τον Τίμιο Σταυρό στην ολοστολίστη θήκη του, έβγαλαν τα επίσημα άμφια, τα δίπλωσαν με ευλάβεια και τα έδωσαν στους νεωκόρους και στα παιδιά που περίμεναν, να τα επιστρέψουν στη θέση τους.

Άνδρες, γυναίκες και παιδιά φιλούσαν με σεβασμό τα χέρια των ιερέων, έδιναν ευχές, ζητούσαν την ευλογία τους και τις ευχές τους. Εκείνοι με υπομονή δέχονταν τις εκδηλώσεις του κόσμου και παράλληλα προχωρούσαν προς το μέρος των επισήμων. Όλοι μαζί θα πήγαιναν στο σπίτι του Δημογέροντα του Σάββα Ασλάνογλου, να πάρουν τον καφέ τους όπως συνήθιζαν κάθε χρονιά.

Δεν πρόλαβαν!

Έφιπποι Τούρκοι στρατιώτες και χωροφύλακες, έκλεισαν τους δρόμους που οδηγούσαν στους μαχαλάδες των χριστιανών και όλοι έμειναν κοκαλωμένοι στο παγωμένο πλάτωμα της ακροποταμιάς, γεμάτοι απορία.

Σταμάτησαν οι φωνές της γιορτής κι ένα βουητό φόβου, όμοιο με εκείνο του αφρισμένου ποταμού έβγαινε από το πλήθος.

Έφτασαν κι άλλοι έφιπποι. Τα άλογά καλπάζοντας χύθηκαν μέσα στον κόσμο. Άντρες γυναίκες και παιδιά, έντρομοι παραμέριζαν, έπεφταν ο ένας πάνω στον άλλο, πάσχιζαν να κρυφτούν. Ένωσαν τα χέρια, στέκονταν δίπλα-δίπλα τα αντρώγυνα, χώνονταν στην ποδιά της μάνας τους τα παιδιά, διαισθάνονταν το κακό κι έκλειναν τα μάτια, για να μη δουν.

Κλάματα φόβου, φωνές τρόμου!...

Αγκάλιασε ο Κοσμάς, να προστατέψει τη Φωτεινή, που σχεδόν έτρεμε από το φόβο της κι έχωσε στο στέρνο του το πρόσωπό της.

«Τι έγινε; Γιατί αυτό το κακό, αυτή την άγια μέρα;» Αβίαστα σαν την αναπνοή έβγαιναν τα ερωτηματικά από μεγάλους και μικρούς, από άντρες

και γυναίκες, από Τούρκους και χριστιανούς.

Ανέβηκε στη γέφυρα ο επικεφαλής Τούρκος αξιωματικός έχοντας γύρω του πάνοπλους στρατιώτες. Έσπρωξαν τους ιερείς και τους ψάλτες, τους έριξαν μέσα στο πλήθος.

Εκεί, πάνω από τα αγιασμένα νερά του Τσάι οι Σπαρταλήδες άκουσαν τον επικεφαλής Τούρκο αξιωματικό, να φωνάζει την καταδίκη των Χριστιανών. «Όλοι οι Σπαρταλήδες ήταν ένοχοι, όλοι θεωρούνταν προδότες του κράτους και η τιμωρία θα ήταν σκληρή».

Σκόρπιες λέξεις, άγριες απειλές, φοβερές κατηγορίες. Άλλοι ρωτούσαν ψιθυριστά τι σημαίνουν όλα αυτά, άλλοι έδειχναν με τα μάτια και με το δάχτυλο στο στόμα μπροστά, ότι καλύτερα είναι να σιωπούν.

Μέσα στη βουή του φόβου ξεχώρισαν άγριες οι φωνές των στρατιωτών. Έσπρωχναν βρίζοντας, χτυπούσαν κι έσερναν πάνω στη γέφυρα ένα μεσόκοπο άντρα. Τα μάτια καρφώθηκαν να δουν. Ποιος είναι;

Στόμα με στόμα το όνομά του μαθεύτηκε σε όλο το πλήθος.

— Είναι ο Δαμιανός Καχραμάνογλου⁴⁰, ψιθύρισε ο Κοσμάς στη Φωτεινή. Χόρευε και τραγουδούσε στο γάμο μας. Καλός και δραστήριος άνθρωπος!... Έχει το ταπητουργείο του κοντά στο δικό μας. Ο πατέρας σου τον ξέρει...

— Τι έκανε; Ρώτησε η Φωτεινή, αλλά ο Κοσμάς δεν πρόλαβε να απαντήσει.

Ο Τούρκος επικεφαλής εξαπέλυε το κατηγορώ.

— Στον προδότη της Τουρκίας αξίζει θάνατος! Ο Δαμιανός Καχραμάνογλου, ήταν ένα φίδι στον κόρφο μας. Θα φτύσει το γάλα που βύζαξε και θα πάθει ό,τι του αξίζει αυτός και η οικογένειά του και όποιος τον βοήθησε και όποιος συμφωνεί μαζί του!...

Δεν πρόλαβαν να συνέλθουν από την έκπληξη και οι στρατιώτες έσυραν

40. Ο Δαμιανός Καχραμάνογλου μαρτύρησε ανήμερα της εορτής των Φώτων του 1920, όταν κατηγορήθηκε ότι μέσα σε χαλιά του που έστελνε στη Σμύρνη υπήρχε γράμμα που καλούσε τον Ελληνικό στρατό να προχωρήσει στη Σπάρτη, αφού ήταν ευκαιρία, δεδομένου ότι οι ντόπιοι αρχηγοί των ατάκτων, Δεμιρτζή Μεχμέτ Εφέ και Γιουρούκ Αλής, βρίσκονταν σε διάσταση. Στο γράμμα αναφερόταν ότι οι Σπαρταλήδες ήταν έτοιμοι έχοντας 300 όπλα και 2 μυδραλιοβόλα! Οι Τούρκοι σκοτώνουν το Δαμιανό μπροστά στο γιο του, τον οποίο και βασανίζουν αλύπητα, όπως βασανίζουν και το συνέταιρό του Νίκο Θεμελίδη. Παράλληλα συλλαμβάνουν 150 προκρίτους: τον Παπαϊωακείμ, τους άλλους ιερείς, τους δημογέροντες, τους εφόρους, τους μουχτάρηδες! Γίνονται έλεγχοι. Όπλα δεν βρίσκονται (ίσως γιατί πρόλαβαν να τα κρύψουν). Τελικά οι πρόκριτοι αφήνονται ελεύθεροι μετά τη σθεναρή τους στάση και ιδιαίτερα του γιατρού Νικ. Ταρακτσόγλου. (Πληροφορίες από τον ιστότοπο της Ένωσης Σπάρτης Μικράς Ασίας).

πάνω στη γέφυρα και άλλους δυο ! Ο ένας είχε άσπρα μαλλιά, ο άλλος φαινόταν νεότερος.

— Είναι ο Νίκος Θεμελίδης, ο συνεταίρος του Καχραμάνογλου! Ωχ! Να, και ο γιος του !... Θεέ και Κύριε, βάλε το χέρι Σου... ψιθύρισε η Χρυσάνα.

Εκεί πάνω στη γέφυρα τη στολισμένη με τις δάφνες και τις μυρσίνες της γιορτής, το επίσημο τούρκικο κράτος, έδειχνε τη δύναμή του, σκορπούσε το φόβο στο συγκεντρωμένο πλήθος των χριστιανών. Δικαστές και κατήγοροι ήταν οι έφιπποι που έφθασαν στην ακροποταμιά, επιλέγοντας την κατάλληλη ώρα. Κατηγορούμενοι ήταν όλοι οι Σπαρταλήδες και ιδιαίτερα εκείνοι, που αναθάρρησαν με τον ερχομό του ελληνικού στρατού στη Μικρασία, πίστεψαν στο Βενιζέλο και ευχήθηκαν να δουν την ελληνική σημαία να κυματίζει στο Οροπέδιο. Μέσα από τις φωνές και τις βρισιές, μέσα από τις κατηγορίες, τη συνοπτική επιτόπου ανάκριση και τις απειλές, ταίριαξαν οι Σπαρταλήδες λέξη - λέξη και κατάλαβαν που στηριζόταν η βαριά κατηγορία του συμπατριώτη τους.

Ο Δαμιανός Καχραμάνογλου ήταν ένοχος για την εσχάτη προδοσία, γιατί, σύμφωνα με το κατηγορητήριο, μέσα στα χαλιά, στο εμπόρευμα που έστελνε στη Σμύρνη, είχε κρύψει γράμμα, που καλούσε τον Ελληνικό στρατό να προχωρήσει στη Σπάρτη. «Έφτασε η άγια ώρα, τώρα είναι η μοναδική ευκαιρία, γιατί οι ντόπιοι αρχηγοί των ατάκτων, Δεμιρτζή Μεχμέτ Εφέ και Γιουρούκ Αλής, βρίσκονταν σε διαμάχη...» Έγραφε κι άλλα για να πείσει και κατέληγε ότι «όλα είναι έτοιμα και θα πάρουν τα όπλα οι Σπαρταλήδες, να συνδράμουν και να βοηθήσουν τους Έλληνες...»

Ξαφνιάστηκαν οι χριστιανοί, αλλά δεν είχαν το χρόνο να διυλίσουν την κατηγορία, δεν είχαν τα περιθώρια να μάθουν λεπτομέρειες και να σχολιάσουν τα γεγονότα. Τα μαστίγια σφύριζαν στον αέρα, οι άγριες φωνές σκέπαζαν τη βοή του ποταμού, ο φόβος πάγωνε τις ψυχές.

Δεμένους πισθάγκωνα πήραν οι στρατιώτες τους τρεις κρατούμενους και τους έσπρωξαν προς τον κεντρικό δρόμο, που ένωνε την ακροποταμιά με το κέντρο της πόλης.

— Θα τους πάνε στο κονάκι του Μουτασαρίφη (διοικητήριο) ψιθύρισαν μερικοί και είχαν δίκιο.

Οι τρεις κατηγορούμενοι απομακρύνθηκαν, αλλά η αποστολή των στρατιωτών και των χωροφυλάκων, δεν είχε ακόμη τελειώσει!...

Ο επικεφαλής πρόσταξε, κανέναν, άντρας, γυναίκα ή παιδί, να μην μετακινηθεί, χωρίς την άδειά του!

Ήταν περιττή η διαταγή! Στρατιώτες οπλισμένοι στέκονταν στην αρχή κάθε δρόμου και σε κανένα δεν επέτρεπαν, να φύγει από τον τόπο του τρόμου και να χωθεί στην ασφάλεια και στη ζεστασιά του σπιτιού του.

Γρήγορα κατάλαβαν το σκοπό αυτής της απαγόρευσης, γιατί οι Τούρκοι χωροφύλακες άρχισαν να φωνάζουν ονόματα και να ξεχωρίζουν ύποπτους, αυτούς που θεωρούσαν ότι είχαν την ίδια αντίληψη με το Δαμιανό Καχραμάνογλου, αυτούς που υποπτεύονταν ότι είχαν κρυμμένα όπλα και ήταν έτοιμοι να βοηθήσουν τον ελληνικό στρατό.

Τάφου σιωπή, πλημμύρα φόβου στις ψυχές, μην τυχόν και ακουστεί το όνομα δικού τους ανθρώπου, μην τυχόν και δουν αγαπημένη μορφή να στέκεται ανάμεσα στους ύποπτους.

Το ένα μετά το άλλο, φώναξαν εκατό πενήντα ονόματα και εκατό πενήντα συλλήψεις έγιναν! Ο Παπαΐωακείμ, ο γιατρός Σαββίδης, οι Δημογέροντες, οι πρόκριτοι, οι δάσκαλοι και οι έφοροι των Σχολείων, όλοι του τύπου οι εκλεκτοί θα έμεναν κρατούμενοι εκεί, ξυλιασμένοι από το κρύο, μέχρι ...

Σαν τέλειωσε ο κατάλογος των υπόπτων, διατάχτηκαν οι άλλοι να απομακρυνθούν γρήγορα και να κλειστούν στα σπίτια τους.

❧ 2 ❧

Οι δρόμοι άνοιξαν, τρεχάτοι με την ψυχή στο στόμα τράβηξαν όλοι για το δικό τους μαχαλά...

— Φοβήθηκα πολύ για σένα! Είπε φιθυριστά η Φωτεινή στον Κοσμά, καθώς κοντοστάθηκαν στην ανηφόρα, για να ανασάνουν.

— Αυτό που έγινε ήταν προγραμματισμένο και είχαν προαποφασίσει ποιοι έπρεπε να συλληφθούν, της απάντησε εκείνος. Ο ερχομός μας στη Σπάρτη δεν ήταν γνωστός... Μην ανησυχείς, το κακό πέρασε, Φωτεινή!...

Στο δρόμο για το σπίτι τους, που βρισκόταν στον πάνω μαχαλά των Χριστιανών της πόλης, έβλεπαν μεγάλη αναστάτωση και τρόμο στα μάτια και στις φωνές των ανθρώπων που συναντούσαν. Στρατιώτες με τα όπλα στο χέρι έτρεχαν πάνω κάτω στις γειτονιές, παραβίαζαν τις πόρτες κι έμπαιναν στα σπίτια.

— Ψάχνουν για κρυμμένα όπλα τους πληροφόρησε ένας γείτονας.

Έφτασαν στο σπίτι τους. Βρήκαν την Αντό να κάθεται πλάι στο αναμμένο τζάκι και να τους περιμένει ανύποπτη. Έβγαλαν τα πανωφόρια, ζεστάθηκαν οι καρδιές...

Δεν πέρασε ώρα πολλή. Βαριές πατημασιές στην αυλή, άγρια χτυπήματα στην πόρτα έδειχναν ότι έφτασε και η δική τους σειρά τους για τον έλεγχο.

Πέντε αγριεμένοι και οπλισμένοι στρατιώτες τους διέταξαν να παραμείνουν ακίνητοι, δυο μέτρα απόσταση ο ένας από τον άλλο. Ρώτησαν πρώτα την Αντό και μετά το αντρόγυνο, αν υπάρχουν όπλα στο σπίτι και αδιάφοροι για την απάντηση, άρχισαν το ψάξιμο.

Δυο έμειναν με τα όπλα σηκωμένα και τους επιτηρούσαν και οι άλλοι τρεις έκαναν έρευνα σε όλα τα δωμάτια, στην κουζίνα, στο υπόγειο, στην αποθήκη που βρισκόταν στο πίσω μέρος του σπιτιού, στην άκρη της αυλής. Δεν βρήκαν τίποτα και, χτυπώντας την πόρτα πίσω τους, έφυγαν.

Οι ντουλάπες έχασκαν ανοιχτές, τα συρτάρια ήταν ανακατωμένα, τα στρωσίδια του κρεβατιού και τα ρούχα ριγμένα στο πάτωμα.

— Αισθάνομαι ότι μπήκαν και μαγάρισαν το σπίτι μας! είπε η Φωτεινή που είχε φοβηθεί, όσο ποτέ στη ζωή της.

— Θα τα τακτοποιήσουμε και όλα θα είναι όπως και πριν. Μην σκέφτεσαι έτσι! Εδώ κατοικούμε εμείς και το δίκιο μας! την καθησύχασε ο άντρας της. Η ματιά του ήταν λιμάνι ασφάλειας, ο λόγος του βάλσαμο να ηρεμήσει η ψυχή.

Η Αντό, η Φωτεινή και ο Κοσμάς προσπάθησαν να συγυρίσουν, να επαναφέρουν την τάξη στο παραβιασμένο κόσμο του σπιτιού τους.

Δεν είχαν τελειώσει καλά – καλά, όταν οι πέντε στρατιώτες επέστρεψαν και πάλι για έλεγχο. Πάλι δυο οπλισμένοι τους επιτηρούσαν, πάλι οι άλλοι τρεις επιδόθηκαν στην έρευνα. Αυτή τη φορά πήγαν κατευθείαν στην αποθήκη, που ήταν στην πίσω αυλή. Κατεβαίνοντας τα πέντε- έξι σκαλοπάτια κλότσησαν βίαια την πόρτα της και πέταξαν όλα τα πράγματα έξω. Έψαχναν αρκετή ώρα, με σχολαστικότητα και με πολλή επιμέλεια, σαν να ήταν σίγουροι, ότι εκεί θα έβρισκαν τα σημάδια της ενοχής.

Τα μάτια της Φωτεινής βουρκωμένα στυλώνονταν στον Κοσμά. Προσπαθούσε να τον ρωτήσει, να μάθει. Εκείνος την αγκάλιαζε προστατευτικά με το βλέμμα του, της έδινε θάρρος και, της έγνεφε να μη φοβάται.

Όμως το βλέμμα του καλού της δεν ήταν αρκετό να την ηρεμήσει. Όλο της το είναι είχε παραδοθεί σε έναν ακατανίκητο φόβο. Κι αν έβρισκαν οι στρατιώτες κάτι ύποπτο; Τι κακό μπορούσαν να τους κάνουν; Βασανιστικά ερωτήματα, βάραιθρα στη σκέψη, που έχασκαν να καταπιούν την ευτυχία της. Η φωνή της είχε πνιγεί, ένιωθε τα μηνίγγια να χτυπούν, άκουγε

τους παλμούς της καρδιάς της, έσφιγγε τα δάχτυλα από την αγωνία και κάθιδρη μετρούσε τις στιγμές.

Μέσα στην αντάρα του φόβου και του τρόμου, φευγαλέα, σαν ηλιαχτίδα παρηγοριάς, ήρθε στο νου της η γαλανόλευκη έτσι όπως κυμάτιζε περήφανα κι ελεύθερα στο μπαλκόνι του πατρικού της σπιτιού στη Σμύρνη. Για πρώτη φορά δικαιολόγησε τη μάνα της που με ευλάβεια έκρυβε την τεράστια ελληνική σημαία, μέχρι να έρθει ή άγια στιγμή. Για πρώτη φορά συμμερίστηκε τη φλόγα του Κυριάκου για ελεύθερη ζωή και κατανόηση και δικαιολόγησε τις μυστικές κινήσεις του Γεωργάκη και του άντρα της.

Επιτέλους, οι στρατιώτες έφυγαν αφήνοντας ανοιχτές όλες τις πόρτες και βρίζοντας πήραν τον κατήφορο.

Παρά το εξαντλητικό ψάξιμο, όπλα δεν βρέθηκαν ούτε στο σπίτι του Κοσμά, ούτε σε κανένα άλλο σπίτι των ελληνο-χριστιανών Σπαρταλήδων. Με αυτό το δεδομένο και με τις ενέργειες του γιατρού Νικόλαου Ταρακτσόγλου και άλλων πολλών οικονομικά ισχυρών Σπαρταλήδων την επόμενη ημέρα και οι εκατό πενήντα συλληφθέντες αφέθηκαν ελεύθεροι. Ήταν ανάσα ανακούφισης, που γύρισαν οι οικογενειάρχες στα σπιτικά τους.

Όμως, ο Δαμιανός Καχραμάνογλου, ο γιος τους και ο συνεταίρος του έμεναν ακόμη κρατούμενοι και σε αυστηρή απομόνωση. Ήταν κατηγορούμενοι για την εσχάτη προδοσία, εχθροί της κρατικής ασφάλειας, επικίνδυνοι υπονομευτές της Τουρκίας. Η τιμωρία ήταν ανάλογη της βαριάς κατηγορίας. Τους ασκούσαν κάθε μορφή βίας, τους βασάνιζαν αλύπητα, για να ομολογήσουν την πράξη τους, να μαρτυρήσουν συνενόχους ή υποκινητές.

Έγιναν αναρίθμητα διαβήματα, υποβλήθηκαν άπειρες παρακλήσεις, έγιναν πολλές προσφορές εξαγοράς με πλούσιο αντάλλαγμα. Μάταια! Όλες οι προσπάθειες σκόνταφταν στη βαριά κατηγορία και δεν εισακούστηκαν.

Η επίσημη κρατική εξουσία έπρεπε να φανεί σθεναρή, αδιάλλακτη κι αδέκαστη, να τιμωρήσει και να παραδειγματίσει.

Πέρασαν δυο μέρες μεγάλης αγωνίας και προσμονής. Την τρίτη μέρα από τη σύλληψή τους ο φρούραρχος έδωσε διαταγή, να οδηγήσουν και τους τρεις κατηγορούμενους στην εσωτερική αυλή τους διοικητηρίου.

Μπροστά στα μάτια του πατέρα βασανίστηκε για άλλη μια φορά ο γιος. Μπροστά στα μάτια του γιου και του φίλου ένας στρατιώτης σήκωσε το όπλο και πυροβόλησε.

Ο Σπάρταλης Δαμιανός Καχραμάνογλου δε ζούσε πια!....

❧ 3 ❧

Μετά τα τραγικά γεγονότα των Θεοφανείων η καθημερινότητα στην Ισπάρτα έμοιαζε με το χιονισμένο τοπίο, που η απέραντη λευκότητα το ντύνει με ακίνητη ηρεμία και σκεπάζει και κρύβει τα χρώματα και τα σχήματα. Οι Σπαρταλήδες πήγαιναν στις δουλειές τους, άνοιγαν τα μαγαζιά τους, έκαναν εμπορικές συναλλαγές, σύχναζαν στους καφενέδες όπως το συνήθιζαν. Συνέχιζαν να κάνουν παρέα, να συνεργάζονται και να συμβιώνουν με τους Ισπαρταλιάρ.

Άνθρωποι δραστήριοι και ανήσυχoi παρακολουθούσαν διακριτικά τις εξελίξεις, και προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν την κατάσταση. Είχαν επίγνωση της θέσης τους και, υπακούοντας στην αδήριτη ανάγκη να προστατεύσουν τις ζωές τους και τις περιουσίες τους, έγιναν περισσότερο προσεκτικοί και σκέπτονταν ποιον είχαν απέναντί τους και πώς θα μιλούσαν.

Στα μπαρμπέρικα, στα καφενεία και στα μαγαζιά οι κουβέντες ήταν λιγοστές. Στα ταμπάκια και στα ταπητουργεία οι λέξεις ήταν αδιάφορες και τα μεγάλα σοβαρά θέματα χάνονταν κάτω από την πίεση της δουλειάς. Στις βεγγέρες όμως, όταν ο κύκλος ήταν στενός και οικογενειακός, έβγαζαν από την ψυχή τους τις ανησυχίες τους, έλεγαν τις σκέψεις τους και παραλλήλιζαν τις πρόσφατες ιστορίες με τα πάθη και τα κατορθώματα των προγόνων τους.

Παρά την ατάραχη όψη της καθημερινότητας, ο ηρωικός θάνατος του Καχραμάνογλου είχε προκαλέσει βαθύτατη συγκίνηση. Οι τελευταίες στιγμές του και οι πληροφορίες για την πατριωτική δράση του είχαν αντίκτυπο στα πατριωτικά τους αισθήματα, αλλά και οδηγούσαν με ασφάλεια στο συμπέρασμα, ότι στόμα προδότη τον καρφώσει είχε στις αρχές. Αλλά εκτός αυτού, κάθε φορά που η Τουρκία βρισκόταν στριμωγμένη, αντιδρούσε με αντίποινα, με φυλακίσεις και βασανιστήρια, με διωγμούς και εξορίες

Εν τω μεταξύ μια φήμη, σαν φίδι φαρμακερό σερονόταν ανάμεσα σε όλους τους μαχαλάδες και σε όλες τις οικογένειες της Ισπάρτα. « Αύριο, μεθαύριο, σε λίγες μέρες ή εβδομάδες θα κηρυχτεί επιστράτευση!... Η Τουρκία θα πολεμήσει τους Έλληνες εισβολείς...έρχεται μεγάλος πόλεμος...»

— Πότε θα γυρίσουμε στη Σμύρνη; Ρώτησε τον Κοσμά η Φωτεινή.

— Το κακό πέρασε! Αλλά δεν πρέπει βιαστούμε και να φύγουμε αμέσως, γιατί θα δώσουμε υποψίες ότι φοβούμαστε. Στο δικό μας σπίτι ήρθαν για έλεγχο δύο φορές κι αυτό δεν είναι τυχαίο! Καλύτερα, να περιμένουμε

μια εβδομάδα, δέκα μέρες, να καταλαγιάσουν τα πράγματα και μετά βλέπουμε...

❧ 4 ❧

Πέρασαν οι μέρες, έφυγε ολάκερος ο πρώτος μήνας του 1920, μπήκε ο Φεβρουάριος και ο Κοσμάς και η Φωτεινή βρίσκονταν ακόμη στα Σπάρτα.

Στην αρχή έμειναν από υπολογισμό, μην τυχόν η αναχώρησή τους θεωρηθεί ύποπτη. Μετά είχε κακοκαιρία. Έπεφτε χιόνι πυκνό, οι δρόμοι ήταν κλειστοί και δεν έκανανδρομολόγια οι αμαξάδες. Και αργότερα, όταν ο καιρός καλυτέρευε, πάλι αναγκάστηκαν να δώσουν στην επιστροφή τους στη Σμύρνη κι άλλη αναβολή. Δεν μπορούσαν να κάνουν διαφορετικά. Τους είχαν προλάβει και άλλα σημαντικά γεγονότα, που ακύρωσαν όλους τους προγραμματισμούς και επέβαλαν να παραμείνουν κοντά στους συγγενείς τους στην Ισπάρτα.

Ήταν προχωρημένο πρωινό μιας ηλιόλουστης χειμωνιάτικης μέρας. Ο Κοσμάς μελετούσε στο γραφείο τις παραγγελίες χαλιών και σύντασσε την αναφορά του στους μετόχους της Οριένταλ Κάρπετ. Η Φωτεινή και η Αντό βρίσκονταν στην κουζίνα κι ετοιμάζαν το μεσημεριανό.

Τα επίμονα χτυπήματα στην πόρτα έσπασαν τη γαλήνη του σπιτιού. Έτρεξε, άνοιξε η Αντό. Μπήκε αναψοκοκκινισμένη η Χρυσάνα. Η φωνή της ακούστηκε ως το πάνω πάτωμα κι έκανε τον Κοσμά να αφήσει τα γραφτά του, γιατί ανησύχησε. Τη γνώριζε από παιδί και η Χρυσάνα, όπως οι περισσότερες Σπαρταλιές, δεν άφηναν τον αργαλειό τους και δεν έπαιρναν τους δρόμους για ασήμαντη αφορμή.

— Να! Έφερα να δείξω στη Φωτεινή τα σεντόνια και τα προσόψια που λέγαμε!... Δικαιολόγησε την επίσκεψή της και ξεσκέπασε το πανέρι που κρατούσε.

Αμήχανη την κοίταξε η Φωτεινή. Δε θυμόταν να είχαν κάνει παρόμοια κουβέντα. Όμως απτόητη η Χρυσάνα έβγαλε από το πανέρι ένα διπλωμένο λινό πανί και κάλεσε τον Κοσμά και τη γυναίκα του, να δουν και να θαυμάσουν την ποιότητά του. Σκύβοντας πάνω από το ύφασμα είπε σιγανά κι επιτακτικά.

— Βρείτε μια δικαιολογία και διώξτε την Αρμένισσα. Είναι μεγάλη ανάγκη να σας μιλήσω...

— Να πάει η Αντό, να ρωτήσει το Ναζίτ τον ξυλά, αν έχει ξύλα για το

τζάκι και να του πει να μας φέρει έναν αραμπά, είπε δυνατά ο Κοσμάς, για να τα ακούσει η υπηρέτρια, που είχε τρυπώσει πάλι στην κουζίνα.

Μόλις η Αντό έκλεισε την πόρτα πίσω της, η Χρυσάνα έβαλε τα κλάματα. Βρύσες έτρεχαν τα μάτια της και μέσα από τα αναφιλητά εκμυστηρεύτηκε τον καημό που βάραινε την καρδιά της.

— Πάει, έφυγαν τα παιδιά μας, χάσαμε τη γη από τα πόδια μας...

— Ποια παιδιά έφυγαν, τι έγινε; Ρώτησε με αγωνία ο Κοσμάς.

— Να, σήμερα το πρωί, πάω να ξυπνήσω το Μανώλη μου, άδειο το στρώμα του. Τρέχει ο Χατζηλάζαρος να βρει τον Κυριάκο να τον ρωτήσει. «Φίλοι αχώριστοι, αυτός θα ξέρει» είπαμε. Μα ήταν κι εκείνος φευγάτος και οι γονείς σου ανάστατοι.... Τουλάχιστο μάθαμε την αλήθεια.... Πριν ξαπλώσει ο Κυριάκος το είπε ξεκάθαρα στη Μαργή και στο Χαρίτο, ότι δεν αντέχει άλλο... Ότι θα πάει να βρει τους Έλληνες να πολεμήσει στο πλευρό τους και δε θα περιμένει, είπε, να τον ντύσουν οι Τούρκοι στρατιώτη και να έχει την τύχη του συγχωρεμένου του αδερφού. Εκείνοι άνθρωποι πικραμένοι, τι να πουν;... Πότε; Τον ρώτησε ο πατέρας του. Όποτε λάβω ειδοποίηση ήταν η απάντηση κι έπεσε να κοιμηθεί. Και να! την ίδια νύχτα, πριν το ξημέρωμα χάθηκαν και ο Κυριάκος και ο Μανώλης κι ένας Θεός ξέρει πού πήγαν και σε τι κινδύνους έχουν μπλεχτεί....

— Μη στεναχωριέσαι, είπε καθησυχαστικά ο Κοσμάς. Μπορεί να έφυγαν για άλλη δουλειά και να επιστρέψουν μέχρι να βραδιάσει, μπορεί, μόλις δουν τα δύσκολα να αφήσουν τους ηρωισμούς και να γυρίσουν πίσω... Ούτε ο ίδιος πίστευε αυτά που έλεγε.

— Δε θα γυρίσουν Κοσμά και το ξέρεις... Δεν το πάει η καρδιά τους να ντυθούν στρατιώτες και να πολεμήσουν για λογαριασμό της Τουρκίας τους Έλληνες... Έπειτα σε αυτή την απόφαση δεν είναι μονάχοι. Σίγουρα υπάρχουν κάποιοι μεγάλοι, που τους δίνουν οδηγίες και τους ξεσηκώνουν τα μυαλά. Είπε με θετικό τρόπο η Χρυσάνα και συμπλήρωσε.

— Ήρθα να σας ειδοποιήσω και να σας πω, ότι σε όλους θα λέμε πως τάχα, εσύ έστειλες το Μανώλη και τον Κυριάκο για τις δουλειές σου στα χωριά και ότι τους έκαμες βοηθούς σου, Κοσμά. Και αν περάσεις από το ταπητουργείο, να είσαι μιλημένος και να μην σου ξεφύγει καμιά κουβέντα και καταλάβουν οι εργάτες και οι υφάντρες τι έγινε !. Και οι γονείς σου και ο Χατζηλάζαρος συμφωνούν, ότι είναι καλό να μην μαθευτεί η συμφορά μας και αρχίσει ο Μουτασαρίφης τις ανακρίσεις και μας βρει κι άλλη συμφορά....

Έφυγε η Χρυσάνα και πριν από μεσημέρι βγήκε από το σπίτι ο Κοσμάς. Πέρασε από την αγορά, πήρε τον καφέ του στο μεγάλο καφενέ. Ήθελε να ακούσει τι λένε και τι συζητιέται στην πόλη. Αφού έκανε τη βόλτα του στις όχθες του ποταμού και μίλησε με τους εργάτες που έπλεναν κι άπλωναν στον ήλιο τα χαλιά, πήγε στο ταπητουργείο των γονιών του. Οι υφάντρες ήταν στις θέσεις τους, η μάνα του όπως πάντα έδινε οδηγίες και ταξινομούσε τα περισσεύματα από τα μαλλιά, ο Χαρίτος και ο Χατζηλάζαρος στο μικρό δωματιάκι κάπνιζαν και συζητούσαν.

— Ο αδερφός σου είναι πλεγμένος, Κοσμά! Του είπε σιγανά ο πατέρας του. Δεν μπορώ και δεν έχω αποδείξεις, για να μιλήσω ανοιχτά, αλλά φοβάμαι ότι είναι πλεγμένος και ο Θεός ας είναι βοηθός.

— Έτσι είναι ! συμπλήρωσε ο Χατζηλάζαρος. Δεν έφυγαν μονάχα οι δικοί μας! Μάθαμε, ότι και ο Αχιλλέας, ο γιος του κυρ- Λεάνδρου του καθηγητή και ο Κήρυκος, ο γιος του Πέτρου Σαρόγλου του τσαγκάρη κι άλλα πέντε- έξι παλικάρια άφησαν τα σπίτια τους.... Συνεννοημένοι όλοι τους χάθηκαν πριν το ξημέρωμα και, Κύριος οίδε, πόσοι γονείς στενάζουν και πόσες πόρτες έκλεισαν πίσω τους...

Ο Κοσμάς τους παρηγόρησε και τα λόγια του, που πατούσαν στη λογική και σ' αυτά που κατά βάθος πίστευαν οι Σπαρταλήδες, απάλυναν τον πόνο των γονιών.

— Τι θέλετε, τους είπε. Να περιμένουν να κηρυχτεί επιστράτευση, να τους ντύσουν στρατιώτες και να τους δώσουν όπλα να πολεμήσουν τους Έλληνες τους αδελφούς μας, ή να τους σύρουν στα αμελέ ταμπουρού; Όλοι το έχουμε ακούσει ότι ετοιμάζεται μεγάλη επιστράτευση. Για τούτο έχω τη γνώμη, ότι ο αδερφός μου και τα άλλα παλικάρια έπραξαν σωστά. Διάλεξαν το δρόμο της φρόνησης και της καρδιάς τους και αυτός ο δρόμος είναι ο καλύτερος...

Οι γονείς δεν είχαν λόγο να αντιτείνουν. Μονάχα το παράπονο, ότι τα παιδιά τους έφυγαν κρυφά μέσα στη χειμωνιάτικη νύχτα και την αγωνία, γιατί όλα έδειχναν ότι θα γινόταν μεγάλος πόλεμος.

Για τις οικογένειες των Σπαρταλήδων η επιστράτευση που έκανε το τούρκικο κράτος, όποτε βρισκόταν σε πόλεμο και απέναντι είχε την Ελλάδα, ήταν ταυτόσημη με την εξορία και τη φυλακή, με τα καταναγκαστικά έργα και τα βασανιστήρια. Συνήθως, τους «ραγιάδες» υπηκόους δεν τους έριχναν οι Τούρκοι στην πρώτη γραμμή του πυρός, αλλά στα Τάγματα Εργασίας. Εκεί στα καταναγκαστικά έργα, ακολουθούσαν τη συνήθη, δοκιμα-

σμένη και ασφαλή συνταγή της εξόντωσης. Απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης σε συνδυασμό με σκληρή δουλειά. Πολλοί δεν άντεχαν και έχαναν τα λογικά τους ή παραδίδονταν στο θάνατο. Άλλοι προσπαθούσαν να αποδράσουν, για να γλιτώσουν το καθημερινό μαρτύριο. Τότε, όποια και να ήταν η έκβαση της απόδρασης, τα πράγματα περιπλέκονταν. Ή εκτελούσαν το δραπετή επί τόπου, στην περίπτωση που τον συλλάμβαναν, ή τον κήρυσσαν «λιποτάχτη» και τον αναζητούσαν οι αρχές στο χωριό του κι έβαζαν στο στόχαστρο την οικογένειά του.

Ο Κυριάκος, ο Μανώλης, ο Αχιλλέας, ο Κήρυκος και πολλοί νέοι Σπαρταλήδες μετά το Μάη του 1919, μοιραία βρέθηκαν ανάμεσα στους δύο αντιμαχόμενους. Ή έπρεπε, σαν Τούρκοι υπήκοοι, να υπακούσουν στην «επιστράτευση» του κράτους τους, με ό,τι σήμαινε για τους «ραγιάδες» χριστιανούς αυτός ο όρος, ή έπρεπε να ακολουθήσουν την ελληνική τους συνείδηση και να βοηθήσουν με κάθε τρόπο τον ελληνικό στρατό. Όμως, τότε ανακηρύσσονταν λιποτάκτες πολέμου, κατέτασσαν τον εαυτό τους ανάμεσα στους εχθρούς της Τουρκίας και υπέγραφαν την καταδίκη τους ως προδότες του κράτους.

Για τους παραπάνω λόγους η απόφαση του Κυριάκου, του Μανώλη, του Αχιλλέα, του Κήρυκου και των άλλων παλικαριών να αφήσουν τον τόπο τους, ήταν ανάγκη να τυλιχθεί με τα πέπλα της μυστικότητας. Να μη διαρρεύσει για ποιο σκοπό έφυγαν και αρχίσουν τις ανακρίσεις οι αρχές. Αν τους αναζητούσαν οι οικογένειες θα δικαιολογούσαν, όπως μπορούσαν την απουσία τους.

Τα νέα όμως δεν έμειναν για πολύ στα κρυφά. Στους καφενέδες, στην αγορά και στα σπίτια των Σπαρταλήδων και των Ισπαρτιλαλάρ κυκλοφορούσαν φήμες διάφορες. Άλλοι έλεγαν ότι βρέθηκαν όπλα και κάποιοι νεαροί είχαν συλληφθεί, άλλοι ότι πήγαν για κυνήγι και τους πήραν μαζί τους οι αντάρτες. Υπήρχαν όμως και άλλοι που ισχυρίζονταν ότι γνώριζαν καλά τα πράγματα και ότι κάμποσοι νέοι οι θερμοκέφαλοι έφυγαν, δε λογάριασαν το χειμώνα και πάνε να συναντήσουν τον ελληνικό στρατό...

Ακούστηκαν και ονόματα παλικαριών, αλλά ποιος μπορούσε να ήταν σίγουρος και να βασιστεί στις φήμες; Και όσοι πίστεψαν ότι ανάμεσα στους νέους που έφυγαν ήταν και ο Κήρυκος, ο μοναχογιός του Πέτρου του τσαγκάρη, άρχισαν να αμφιβάλλουν για τη σοβαρότητα του πληροφοριοδότη. Ο Κήρυκος Σαρόγλου βρισκόταν στη Σπάρτη!

❧ 5 ❧

Την άλλη μέρα το πρωί έπεφτε χιόνι πυκνό, αλλά προς το μεσημέρι άλλαξε ο καιρός. Στο χειμωνιάτικο ουρανό φάνηκε ο ήλιος και γλύκανε στο οροπέδιο το κρύο. Νωρίς το απόγευμα πέρασε ο Κοσμάς από το πατρικό του σπίτι, να ρωτήσει αν έμαθαν νέα για το Μανώλη και τον Κυριάκο.

Αν και Χαρίτος και η Μαργή δεν κοινοποιούσαν εύκολα τα συναισθήματά τους, ο Κοσμάς διαισθανόταν τον καημό και την αγωνία τους και είχε αποφασίσει να μην τους αφήσει μονάχους. Προσποιήθηκε, ότι είχε πάρει μήνυμα από την Οριένταλ Κάρπετ, αλλού να προσθέσει και αλλού να αφαιρέσει παραγγελίες και για το λόγο αυτό, είπε, έπρεπε να μείνει λίγο καιρό ακόμη στην Ισπάρτα.

Εκεί που ήσυχα κουβέντιαζαν, άκουσαν δυνατή τη φωνή του Ομάρ, να φωνάζει τη Μαργή και το Χαρίτο.

— Καλώς τον! Πέρασε μέσα ! Έλα, γιε μου, να πιεις ένα ζεστό και να σε δούμε, τον προσκάλεσε η Μαργή που άνοιξε την πόρτα. Έλα, και είναι μέσα κι ο Κοσμάς!

Μπήκε μέσα στο σπίτι ο Ομάρ.

— Δε θα καθίσω, είπε. Το ζεστό το πίνω άλλη φορά....Τώρα με έστειλε η μάνα μου να πω στη Μαργή, ότι είναι ανάγκη να πάει στο σπίτι μας, γιατί τη χρειάζεται!...

— Τι έγινε, Ομάρ; Φαίνεσαι αναστατωμένος! Ρώτησε ο Κοσμάς.

Οι γιοι της Χανούμ – Γιασμίν είχαν κοντά τους μεγαλώσει και τους γνώριζαν πολύ καλά. Ο Ομάρ ελάχιστα έμοιαζε στην όψη και στο χαρακτήρα με το Χασάν, το δίδυμο αδερφό του. Ο Ομάρ είχε καστανά ανοιχτά χρώματα και ήταν ανοιχτόκαρδος και άνθρωπος του γέλιου και του γλεντιού. Ο Χασάν είχε κορακίσια μαλλιά, μελαχρινό δέρμα και ήταν λιγομίλητος και σοβαρός.

Από το ύφος και τις αντιδράσεις του Ομάρ και την επίμονη άρνησή του να καθίσει στην παρέα τους κατάλαβαν, ότι κάτι σοβαρό είχε συμβεί.

— Έπαθε κανένας τίποτα; Ρώτησε με αληθινή αγωνία ο Χαρίτος και ο νους του πήγε στον Κυριάκο.

— Ο Κήρυκος, ο γιος του μπάρμπα - Πέτρου του τσαγκάρη...

Τρόμαξε η Μαργή. Ο Κήρυκος και ο Κυριάκος και ο Μανώλης είχαν πάρει τον ίδιο δρόμο. Πήγε και ήρθε η ψυχή της μάνας στον άλλο κόσμο, μέχρι να μάθει τι ακριβώς είχε συμβεί.

— Γύριζα από το Βουρδούρι και στην άκρη του δρόμου, ένα κουβάρι

άνθρωπος πάνω στο χώμα και στο χιόνι, μου έγνεφε και γύρευε βοήθεια. Σταμάτησα και είδα να είναι ο Κήρυκος, καταματωμένος, χτυπημένος να βογκά σαν αγρίμι πληγωμένο, ανήμπορος να περπατήσει. «Τι έπαθες» τον ρωτώ. « Πάρε με στην Ισπάρτα, να χαρείς ό,τι αγαπάς!» μου απάντησε. Ίσα που μπορούσε να μιλήσει το παλικάρι. Εγώ με όλη μου τη δύναμη τον έπιασα και τον ανέβασα στο κάρο. Ήθελα να τον ρωτήσω πού βρέθηκε σε κείνον τον τόπο, πώς χτύπησε, αλλά ο Κήρυκος είχε κλειστά τα μάτια του και ούτε άκουγε τη φωνή μου...

Η Μαργή δεν άντεξε.

— Ζει; Τον ρώτησε με αγωνία.

— Ζει!

Η Μαργή έκανε το σταυρό της με φανερή ανακούφιση και ο Ομάρ συνέχισε:

— Λίγο πριν φτάσουμε στην Ισπάρτα, συνήλθε. Μου είπε ότι παραπάτησε, έπεσε και χτύπησε. Πονούσε πολύ! Βογγούσε ο κακόμοιρος και με παρακάλεσε, να μην τον πάω στο σπίτι του και τρομάξουν οι δικοί του, που θα τον δουν σε τέτοιο χάλι. Έτσι τον πήγα στο δικό μας σπίτι, να τον περιποιηθεί και να τον γιατροπορέψει η μάνα μου...

— Έκανες καλά, Ομάρ! Είπε η Μαργή, ο Θεός θα σου το ανταποδώσει. Η Γιασμίν είναι γιάτρισσα και ήταν τυχερό που το βρήκες εσύ το παλικάρι.

— Το σωστό είναι να ειδοποιήσουμε τον πατέρα του, συμπλήρωσε ο Κοσμάς.

— Πάμε πρώτα, να δούμε σε τι κατάσταση είναι και μετά βλέπουμε!... πρότεινε ο Χαρίτος.

Η Μαργή δεν περίμενε πολύ. Τρέχοντας σχεδόν, προχώρησε για το σπίτι της Γιασμίν Χανούμ και πίσω της ακολουθούσαν οι τρεις άντρες.

Βρήκαν τον Κήρυκο κάτωχρο και στα μάτια του να καθρεπτίζεται ο μεγάλος πόνος.

— Έχει σπάσει το δεξί του χέρι στον καρπό και το κόκαλο έχει βγει από τη θέση του. Έχει χτυπήματα και μελανιές στα πλευρά, γδαρσίματα εδώ κι εκεί, μια πληγή στην αριστερή του γάμπα κι έχει γυρίσει ο αστράγαλος στο δεξί του πόδι, εξήγησε έχοντας κάνει τη δική της διάγνωση η Χαμούμ. Θα πονέσει, μα θα γιάνουν οι πληγές! Είναι τυχερός στην ατυχία του, γιατί τα χτυπήματα θα περάσουν και σε λίγο καιρό δε θα τα θυμάται!

— Να πάω να φωνάξω, το Μιχάλη το Σαββίδη το γιατρό, είπε ο Κοσμάς.

Οι γυναίκες δεν του έδωσαν σημασία και ο πατέρας του και ο Ομάρ του

έγνεψαν ότι δεν χρειάζεται. Η Γιασμίν με τις γνώσεις που είχε πάρει σαν κληρονομιά από τη μάνα της, όπως κι εκείνη από τη δική της μάνα, μπορούσε να γιατροπορέψει τον Κήρυκο. Στο παρελθόν είχε αντιμετωπίσει πολλές φορές τέτοια και πιο βαριά ακόμη ατυχήματα. Όλοι στην Ισπάρτα γνώριζαν ότι η Χανούμ Γιασμίν κατείχε την τέχνη, να γιατρεύει με βότανα και πρακτικά, σαν να ήταν ευλογία από το Θεό, που δεν είχε δικαίωμα να την αρνείται σε κανέναν πονεμένο. Για τούτο κι έδινε τη βοήθειά της σε όποιο τη ζητούσε, ανεξάρτητα αν ήταν Τούρκος, Χριστιανός, Εβραίος ή Αρμένης.

Ο Κοσμάς θυμήθηκε πόσο αποτελεσματικά ήταν τα γιατροσόφια της Γιασμίν, πόσο ελαφρύ είχε νιώσει το χέρι της στα ματωμένα γόνατά του και δεν ξαναμίλησε.

Καθισμένοι οι άντρες παράμερα έβλεπαν τις δυο γυναίκες να εφαρμόζουν με φροντίδα και σχολαστικότητα ό,τι από τους παλαιότερους είχαν μάθει και να χρησιμοποιούν ένα πλήθος απλά υλικά, για να βοηθήσουν τον Κήρυκο, που είχε αφεθεί στα χέρια τους με κλειστά μάτια.

Βούτυρο και προβατίσιο μαλλί, πιπέρι και κύμινο, σαπούνη και κρεμμύδι τριμμένο, αλοιφή από μέλι, βότανα και λάδι, ζεστό νερό, πανιά και ένα μικρό ξύλο χρησιμοποιήθηκαν με τέχνη και έφεραν το καλό αποτέλεσμα. Το χέρι δέθηκε σωστά, τα πλευρά στυλώθηκαν, το τραύμα και οι πληγές καθαρίστηκαν, ο αστράγαλος μπήκε στη θέση του. Οι πόνοι γλύκαναν, η χλομάδα από το πρόσωπο του Κήρυκου άρχισε να υποχωρεί και το βλέμμα του να ζωηρεύει.

Είχε φτάσει η ώρα να δώσει εξηγήσεις.

Τι να ερωτήσουν η Γιασμίν και ο Ομάρ και τι να κρύψουν οι άλλοι;

Ο Κήρυκος κατάλαβε και χωρίς να περιμένει την ερώτηση μίλησε:

— Είχαμε πάει στο βουνό, μια παρέα φίλοι, για κυνήγι. Προχώρησαν οι άλλοι. Ξάφνου ακούω ένα όπλο, μια σφαίρα να σφυρίζει κοντά μου και ένιωσα ζεστό το αίμα στο πόδι μου να κυλάει. Φοβήθηκα! Έκανα μια κίνηση, σκόνταψα, παραπάτησα, βρέθηκα στην άκρη του γκρεμού χωρίς να το καταλάβω! Έπεσα με τη δεξιά πλευρά και χτύπησα σε κλαδιά και πέτρες. Φώναξα, κανείς δε με άκουγε!... Κατάλαβα ότι ήμουν κοντά στο δρόμο. Έκανα κουράγιο και με κόπο και με πόνο σύρθηκα και περίμενα. Προσευχόμουν με όλη μου τη δύναμη, να περάσει κανένας άνθρωπος, πριν πέσει το σκοτάδι και να με φέρει στην Ισπάρτα. Ήμουν τυχερός που πέρασε ο Ομάρ!...

Η ιστορία του και ο τρόπος που τη διηγήθηκε δεν ήταν καθόλου πειστι-

κή. Ο Κοσμάς και ο Χαρίτος, προσπάθησαν να σώσουν την κατάσταση.

— Το όπλο φαίνεται θα σου έπεσε και μέσα στην τρομάρα και στον πόνο σου, δε μπόρεσες να το βρεις και να το μαζέψεις. Δε πειράζει! Θα το βρουν οι σύντροφοί σου και θα καταλάβουν ότι κάτι έπαθες κα γύρισες στην πόλη! Να δοξάζεις το Θεό που σε φύλαξε και δεν έπαθες χειρότερα. Θα χαρούν ο πατέρας σου, η μάνα σου και οι αδερφές σου... Τώρα, που σε περιποιήθηκε και σε γιατροπόρεψε η Χανούμ, πρέπει να σε πάμε στο σπίτι σου, πριν προχωρήσει για τα καλά η νύχτα.

— Τι μας βιάζει! Είπε η Γιασμίν. Να πιει το παλικάρι ένα ζεστό, να συνέλθει λίγο. Ο αστράγαλος θέλει την ώρα του. Τα πληγωμένα πλευρά σε κάθε κίνηση θα τον πονάνε. Να πούμε τους δικούς του, να έρθουν να τον δουν και να αποφασίσουν πώς θα τον μετακινήσουν.

Ο Κήρυκος με ένα χαμόγελο, έδειξε ότι συμφωνεί. Ο Ομάρ προθυμοποιήθηκε, να πάει να φωνάξει τον Πέτρο τον τσαγκάρη.

Όταν για μια στιγμή η χανούμ έφυγε από το δωμάτιο, να συγυρίσει τα διάφορα σκεύη και υλικά που είχε βάλει μες στη μέση, η Μαργή πλησίασε τον Κήρυκο, τον κοίταξε επίμονα ίσια στα μάτια και τον ρώτησε σιγανά.

— Τι έγιναν οι άλλοι;

Ήταν απρόσμενη η ερώτησή της και αφοπλιστικός ο τρόπος που την έκανε. Ο Κήρυκος σάστισε. Κοίταξε ολόγυρα και απάντησε:

— Μην ανησυχείς, κυρά και ο Κυριάκος σου και τα άλλα παλικάρια είναι καλά! Είχαμε πάρει την ανηφόρα του βουνού. Ξαφνικά ακούσαμε πυροβολισμούς, δεν καταλάβαμε αν ήταν κυνηγοί ή αντάρτες.. Πήραμε οδηγίες να καλυφθούμε. Εμένα με βρήκε ξυστά μια σφαίρα! Παραπάτησα, γκρεμίστηκα, σε μικρή χαράδρα!...Το χιόνι με προφύλαξε και δεν έπαθα πιο μεγάλη ζημιά. Αυτή είναι όλη η αλήθεια! Είμαι άτυχος!... μια άτυχη στιγμή μου έκλεισε το δρόμο!... Οι σύντροφοί μου με έβγαλαν από τη χαράδρα, αλλά δε με άφησαν να προχωρήσω. Με κατέβασαν στη δημοσιά και περίμεναν γύρω κρυμμένοι. Όταν διέκριναν να έρχεται το κάρο του Ομάρ, με αποχαιρέτησαν και πάνε...

Από τα μάτια του έτρεχαν ποτάμι τα δάκρυα. Δεν ήταν από τον πόνο του κορμιού. Τον πήρε το παράπονο, γιατί η μοίρα του δεν τον άφησε να ακολουθήσει την πρόσκληση της συνειδήσής του και να αποδείξει το θάρρος και την αντρεία του πολεμώντας για την Ελλάδα. Τον φαρμάκωνε η ιδέα ότι θα έμενε πίσω στην Ισπαρτα, να περιμένει να τον επιστρατεύσει ο τούρκικος στρατός.

— Σκούπισε τα δάκρυά σου, γιε μου! Κάθε εμπόδιο για καλό! Του είπε ήσυχα η Μαργή και του χάιδεψε το κεφάλι.

Πίστευε στα λόγια της η Μαργή και πήγε να βοηθήσει τη Χανούμ, να βράσουν ένα ζεστό ρόφημα από μυρωδάτα βότανα του τόπου τους και να το σερβίρουν.

Οι άντρες περίμεναν την αχνιστή κούπα και συζητούσαν ήσυχα για τους κινδύνους που κρύβει το βουνό για όσους δεν ξέρουν τα ασφαλή μονοπάτια του και τις κακοτοπιές του.

Μέχρι να πιουν το ζεστό ρόφημα, έφτασε μαζί με τον Ομάρ ο Πέτρος Σαρόγλου, ο πατέρας του Κήρυκου.

Στην αρχή τρόμαξε έτσι που είδε τον Κήρυκο με δεμένο χέρι και πόδι. Έβαλε τα κλάματα σα μωρό παιδί και ήταν δύσκολο να καταλάβει κανείς, αν ήταν από τη συγκίνηση για τη χαρά της αντάμωσης ή από την πίκρα που έβλεπε τον μονάκριβό του πληγωμένο.

Σαστίζει ο νους του ανθρώπου και, μπροστά στη δυστυχία που φοβάται, χαίρεται για το μικρότερο κακό που αντικρίζει. Σάστισε και ο Πέτρος Σαρόγλου. Αγκαλιές, συγκίνηση, λόγια στοργής, εκδηλώσεις χαράς, ευχαριστίες και ευχές έβγαιναν από τα χείλη του πατέρα και από τα κατάβαθα της ψυχής του. Ο γιος του αναπάντεχα γύρισε στο σπίτι τους!... Ήταν χτυπημένος, πονούσε σε όλο του το κορμί, αλλά θα ζούσε και θα ανέπνεε κοντά τους.

Οι άντρες κατάστρωσαν το σχέδιο πώς θα κρατήσουν τον τραυματισμένο στη διαδρομή και το ίδιο βράδυ ο Κήρυκος κοιμήθηκε στο κρεβάτι του. Λυπόταν για την ατυχία του, ντρεπόταν που εκείνος έχασε τη μάχη πριν καν αρχίσει ο πόλεμος! Άλλα λογάριαζε γι' αυτόν η ανώτερη δύναμη! Άκουσε τόσες φορές και από τόσα στόματα τη φράση «κάθε εμπόδιο για καλό», που άρχισε να πιστεύει, ότι το χέρι της μοίρας του τον έριξε στον γκρεμό, για να μείνει παρηγοριά στην μάνα και στον πατέρα του και στήριγμα στις πέντε αδερφές του.

Όμως ο Πέτρος Σαρόγλου έβαλε στο βάθος του μυαλού του, ότι ο Κήρυκος μπορούσε, μόλις γίνει καλά, να πάρει το ίδιο δρόμο, ή ακόμη χειρότερα, να τον αρπάξει η επιστράτευση των Τούρκων, που με τρόπο περίμεναν. Για τούτο το είπε σοβαρά στον ίδιο και στις αδερφές του και στους στενούς συγγενείς, ότι έφτασε η ώρα, να βρουν μια κοπέλα προκομμένη και καλή και γρήγορα – γρήγορα να τον παντρέψουν.

❧ 6 ❧

Καθώς περνούσαν οι μέρες, η απουσία των Σπαρταλήδων νεαρών έπαψε να μονοπωλεί το ενδιαφέρον. Η χώρα βρισκόταν στα πρόθυρα του πολέμου, η κατάσταση ήταν έκρυθμη και η επικαιρότητα τροφοδοτούσε τις φήμες, που σαν τον αέρα κυκλοφορούσαν στην πόλη κι έστρεφε τις συζητήσεις και σε άλλα ενδιαφέροντα θέματα.

Τη μια, ότι η άμαξα που ερχόταν με ταξιδιώτες από το Εγερδίνι δέχτηκε επίθεση από ενόπλους, την άλλη ότι τα κοπάδια των βοσκών λιγότευαν από τις συχνές κλοπές των ζώων. Όμως, το γεγονός που συζητήθηκε πολύ, ήταν ότι λίγο έξω από την Ισπάρτα, πάνω στη δημοσιά, βρέθηκαν τα πτώματα τριών Ιταλών στρατιωτών. Τι γύρευαν στα μέρη τους οι ξένοι στρατιώτες; Ποιοι τους καραδοκούσαν και γιατί τους σκότωσαν; Ήταν μήπως κατάσκοποι και χαρτογραφούσαν την περιοχή;

Οι εικασίες έπαιρναν κι έδιναν.

Έπειτα, όλοι οι υπήκοοι της Τουρκίας, ένα μωσαϊκό λαών και εθνοτήτων, είχαν πολλούς λόγους να ανησυχούν και να προβληματίζονται. Εκτός από την ελληνική κατοχή της Σμύρνης και την παρουσία του ελληνικού στρατού στα μικρασιατικά παράλια και τις αποφάσεις των ευρωπαϊκών δυνάμεων, υπήρχαν σοβαρές ενδείξεις ότι η Τουρκία θα μάτωνε και από εμφύλιο πόλεμο. Η χώρα βρισκόταν στα πρόθυρα του κυβερνητικού χάους και στο βιλαέτι⁴¹ του Ικονίου οι φήμες, ότι οι αντάρτες είχαν στο δικό τους έλεγχο το οροπέδιο, οργίαζαν.

Ο Κεμάλ όργωνε τη χώρα και μπόλιαζε με τα κηρύγματα των Νεοτούρκων τους Μουσουλμάνους Τούρκους. Κανέννας στην Ισπάρτα και δεν μπορούσε να αρνηθεί αυτή την πραγματικότητα και κανέννας, όποια καταγωγή κι αν είχε και σε όποιον θεό κι αν πίστευε, δεν μπορούσε να αγνοήσει ότι μέρα με την ημέρα κέρδιζε έδαφος και οπαδούς το Κεμαλικό κίνημα. Η ιδέα της Νέας Τουρκίας, που βασιζόταν στο τρίπτυχο «μία γλώσσα, μία θρησκεία, μία πατρίδα», πρόβαλε σα λύτρωση και διέξοδος από την ταπεινωτική θέση που είχε περιέλθει το κράτος και την ανασφάλεια και τις

41. Το βιλαέτι (βασιλίκι), ήταν ανώτατη βαθμίδα της διοίκησης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία αφορούσε μεγάλες διοικητικές περιοχές, περιφέρειες. Με τη διοικητική μεταρρύθμιση του 1864 εισήχθη ο όρος βιλαγιέτ (vilayet), κατά αντιστοιχία προς το γαλλικό διοικητικό όρο département, μικρότερης όμως έκτασης. Ο διοικητής του βιλαετιού ονομαζόταν βαλής και είχε εκτεταμένες δικαιοδοσίες.

δυσκολίες που βίωναν οι πολίτες του.

Το όραμα αυτό, να δημιουργηθεί ένα εθνικό τουρκικό κράτος, έντυνε με ιδεολογικό μανδύα τους εκτοπισμούς και τις βιαιοπραγίες εις βάρος των μειονοτήτων και ενίσχυε και δικαιολογούσε ακόμη και ενέργειες γενοκτονίας.

Οι Έλληνες Ορθόδοξοι Σπαρταλήδες το διαπίστωναν καθημερινά στους χώρους δουλειάς, στα καφενεία και στην αγορά και όπου αλλού διασταυρώνονταν οι δρόμοι τους με τους Ισπαρταλιάρ. Η ζωή στην πόλη τους είχε αλλάξει χρώμα και σελίδα.

Οι Τούρκοι Μουσουλμάνοι κάτοικοι στο οροπέδιο του Ταύρου ήταν χωρίς αμφιβολία οι περισσότεροι. Ήταν άνθρωποι της χειρονακτικής δουλειάς και του μόχθου, που εκμεταλλεύονταν το φυσικό πλούτο του τόπου τους και παρήγαγαν τις πρώτες ύλες, γεωργοί, κτηνοτρόφοι, υλοτόμοι και ταμπάκηδες. Οι Σπαρταλήδες Έλληνες χριστιανοί, όπως και οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι ανήκαν στις μειονότητες. Αγαπούσαν τα γράμματα, αξιοποιούσαν τις πρώτες ύλες, ασχολούνταν με τη βιοτεχνία και το εμπόριο και θησαύριζαν.

Για αιώνες οι σχέσεις πληθυσμιακών ομάδων της Τουρκίας ισορροπούσαν με βάση την απλή αλήθεια, ότι η ζωή είναι ένα ατέλειωτο πάρε - δώσε και ότι η προκοπή και ο πλούτος των μειονοτήτων έδινε δουλειά και ψωμί στους Τούρκους.

Μετά το 1914, όταν οι Νεότουρκοι άρχισαν να σηκώνουν ανάστημα και τις ιδέες τους να τις αγκαλιάζουν οι απλοί άνθρωποι και οι αξιωματούχοι, οι σχέσεις των Τούρκων με τις άλλες εθνικότητες άρχισαν να κλυδωνίζονται, όπως η βάρκα στην τρικυμισμένη θάλασσα. Οι Αρμένιοι, οι Πόντιοι και οι Έλληνες Χριστιανοί της Μικράς Ασίας θεωρήθηκαν ξένοι στον τόπο που γεννήθηκαν και δημιούργησαν πολιτισμό και πλήρωσαν με σφαγές και βασανιστήρια, με αναγκαστική προσφυγιά και εξορίες το στήσιμο του τουρκικού κράτους, που οραματίζονταν με φανατισμό οι οπαδοί του Κεμάλ.

Όταν το Μάιο του 1919 οι Έλληνες πάτησαν το πόδι τους στη Σμύρνη, ο Κεμάλ ότι ήταν αντίθετος με τη χλιαρή αντίδραση του Σουλτάνου. Χαρακτήρισε τα ελληνικά στρατεύματα εχθρούς και καταπατητές της χώρας του. Οργάνωσε συνέδριο των Τούρκων πατριωτών στο Ερζερούμ και σήκωσε τη σημαία του πολέμου εναντίον τους. Ανυποχώρητος και πιστός στις αρχές του Νεοτουρκισμού δήλωσε ότι θα ακολουθούσε δρόμο διαφορετικό από την επίσημη τουρκική Κυβέρνηση. Τακτικό στρατό δεν είχε, αλλά στρατο-

λογούσε άντρες από πόλεις και χωριά. Όπλα και εφόδια έλειπαν, αλλά οι ομάδες του επιδίδονταν σε ληστείες και αρπαγές.

Στη Σπάρτη όλοι, Μουσουλμάνοι και Χριστιανοί και Αρμένιοι κι Εβραίοι αισθάνονταν ότι ο χειμώνας του 1920 ήταν ιδιαίτερα βαρύς. Όχι από τις βροχές, τα κρύα και τα χιόνια, αλλά από την ανασφάλεια και την πρωτόγνωρη κατάσταση, που σαν πυκνή ομίχλη κύκλωνε όλη την περιοχή και τις ζωές τους.

7

Η Γιασμίν μάταια περίμενε να γυρίσει σπίτι ο Χασάν με το κάρο του.

Βράδιαζε ξημέρωνε, περνούσαν οι μέρες του Γενάρη του 1920 και ο γιος της ο Χασάν δεν έδινε σημάδια ζωής. Από μικρός ήταν ολιγόλογος και σοβαρός και δε συνήθιζε να ενημερώνει κανέναν και να λέει, πού πήγαινε και τι φόρτωνε στο κάρο. Όμως, μια μέρα πριν χαθεί, έλαχε δρομολόγιο για το Βουρδούρι και ο Χασάν το κουβέντισε με τον Ομάρ. Τελικά, αποφάσισαν να πάει εκείνος αντί για τον αδερφό του.

Σαν να τον κατάπιε η γη και να έκρυψε η σιωπή το Χασάν, την άμαξα και τα ζώα του! Η αγωνία της μάνας καθημερινά μεγάλωνε, καθώς έδενε με τις φήμες, για ένοπλες ληστείες και σκοτωμούς. Οι φήμες γιγάντωναν τους φόβους, που το μυαλό του ανθρώπου από τη φύση του γεννά και οδηγούσαν στα πιο απαισιόδοξα συμπεράσματα. Από στόμα σε στόμα διαδόθηκε ότι ο Χασάν αγνοείται, αλλά κανένας δεν έφερε μια πληροφορία θετική, ένα σημάδι ότι ζει ή πέθανε.

Και το σημάδι που δεν έφεραν οι αμαξάδες της Ισπάρτα το έφερε μια νύχτα, ένας άγνωστος και το άφησε στην αυλή της Χανούμ – Γιασμίν, μπροστά στην πόρτα του σπιτιού της. Ήταν ένα καλάθι, σκεπασμένο με λινάτσα και είχε μέσα όλου του κόσμου τα καλά.

Μόλις είδε το καλάθι η Χανούμ, η καρδιά της αναθάρρησε. Και όταν το ξεσκέπασε και είδε τα σιμίτια, το βούτυρο, το τυρί και τον παστουρμά, υπέθεσε ότι ο κουβαλητής ήταν ο Χασάν. Μα σαν ξετύλιξε ένα στρατσόχαρτο και έπιασαν τα χέρια της τυλιγμένο στην άχνη και στην καρύδα το σουτζούκ – λουκούμ, που ήταν η αδυναμία της, τότε ήταν πια σίγουρή, ότι ο γιος της ήταν ζωντανός και δεν είχε ξεχάσει τη μάνα του και ήθελε να τη γλυκάνει.

Μα πάλι έμενε το μυστήριο, ποιος έφερε στην αυλή τους το καλάθι. Ούτε εκείνη, ούτε ο Ομάρ είχαν ακούσει το παραμικρό και στο δρόμο τους δεν

υπήρχαν ίχνη από τις ρόδες του κάρου.

Από αυτά που έμαθαν λίγο αργότερα πείστηκαν, ότι ο Χασάν όχι μονάχα ζούσε, αλλά εκείνες τις ημέρες τριγύριζε με το κάρο του στα χωριά του Οροπέδιου του Ταύρου. Βρέθηκαν αμαξάδες από την Ισπάρτα που βεβαίωσαν, ότι τον συνάντησαν και τους μίλησε και του μίλησαν. Μάλιστα, ένα βράδυ ένας αμαξάς, συγγενής από τον άντρα της Γιασμίν, έφερε μήνυμα στον Ομάρ και του είπε πού και πότε θα συναντούσε τον αδερφό του.

Όμως, δεν ήταν γραφτό να βρεθούν τα αδέρφια και να λυθεί το μυστήριο της εξαφάνισης και της σιωπής. Την προηγούμενη νύχτα της συνάντησης ξέσπασε χιονοθύελλα και οι δρόμοι έκλεισαν και οι ρόδες του κάρου δεν κυλούσαν.

Τις επόμενες μέρες που ο καιρός καλυτέρευε και οι δρόμοι άνοιξαν, ο Ομάρ έφυγε για το Ουλούμπουρλου⁴². Δεν είχε την υπομονή να περιμένει μήπως έρθει δεύτερο μήνυμα, να συναντήσει τον αδερφό του. Είπε στη μάνα του ότι οι μεταφορές ήταν πολλές και ότι θα έμενε μακριά της δυο - τρεις μέρες και να μην ανησυχεί. Δε χρειαζόταν και πολύ μυαλό, για καταλάβει η Γιασμίν το βαθύτερο και τον πραγματικό λόγο της επιμονής και της βιασύνης του.

Ένας Τούρκος πολυφαμελίτης τον καλούσε συχνά - πυκνά να του μεταφέρει πότε το ένα και πότε το άλλο. Η δουλειά ήταν η πρόφαση και το ήξερε ο Ομάρ.

— Με θέλει, μάνα για γαμπρό, να πάρω μια από τις τρεις του κόρες.

— Κι εσύ; Τι θέλεις και τι λες; Τον ρώτησε η Γιασμίν και προσπαθούσε να διερευνήσει με τα μάτια της την καρδιά του γιου της.

— Μου αρέσει η πιο μικρή από τις τρεις. Τη λένε Εμινέ ! Αν μου τη δίνει ο πατέρας της για γυναίκα μου, εγώ την παίρνω!

Έτσι η Γιασμίν δυο πράγματα περίμενε σα δώρο από τη ζωή. Το ένα ήταν να γυρίσει ο Χασάν και το άλλο να φέρει νύφη ο Ομάρ την Εμινέ, την κοπέλα που ξεχώρισε να κάνει γυναίκα του και μάνα των παιδιών του.

Φαίνεται, ότι ο θεός άκουσε την πιο μεγάλη επιθυμία της και ένα βράδυ, μέσα στον ύπνο της, άκουσε σαν κάποιος να έκλεινε την πόρτα. Σκέφτηκε ότι ήταν αέρας ή η φαντασία της και γύρισε πλευρό. Μα σε λίγο ένας άλλος θόρυβος την ξύπνησε για τα καλά και σηκώθηκε να δει τι είναι. Στο χαμηλό φως της λάμπας πετρελαίου είδε το γιο που λαχταρούσε να γυρίσει.

Ο Χασάν είχε βάλει ένα πιάτο φαγητό μπροστά του κι έτρωγε καθισμέ-

42. Κωμόπολη στα βόρεια της Σπάρτης. Πρόκειται για την αρχαία Απολλωνία.

νος στο σοφρά στη δική του θέση, σα να μην είχε λείψει από το σπίτι τους ούτε μία μέρα. Και όμως! Είχε περάσει ένας μήνας περίπου, από τότε που άρχισαν να τον αναζητούν...

Εκείνη σάστισε. Έμεινε ακίνητη, άφωνη στην αρχή και μετά έβαλε τα κλάματα από τη συγκίνηση και τη χαρά. Όμως, ο Χασάν ήταν ήρεμος και σοβαρός, παρέμενε ατάραχος και χωρίς να σηκωθεί από τη θέση του, της είπε.

— Ήρθα, μάνα, να σε δώ, να πάρω τα ρούχα μου και να φύγω πριν ξεμερώσει!

Πλησίασε η Γιασμίν, αγκάλιασε τις πλάτες του, φίλησε το κεφάλι του και κάθισε απέναντί του, αμίλητη, περιμένοντας τις εξηγήσεις.

— Να μη στεναχωριέσαι, γιατί είμαι καλά, είπε ο Χασάν και συνέχισε να τρώει.

— Πού βρίσκεσαι, παιδάκι μου, γιατί απαρνήθηκες το σπίτι μας, εμένα και τον αδερφό σου;

Ο Χασάν δεν απάντησε αμέσως. Τέλειωσε το φαγητό, έσπρωξε το πιάτο και είπε με σταθερή φωνή.

— Κανέναν δεν απαρνήθηκα! Είμαι στρατιώτης, μάνα και δουλεύω για τη Μητέρα Πατρίδα.

— Δεν καταλαβαίνω, γιόκα μου !...

— Τη μέρα που γύριζα στην Ισπάρτα από το Βουρδούρι, ανέβηκαν στο κάρο μου οι άνθρωποι του Κεμάλ, και με διέταξαν να τους πάω μακριά, σε ένα χωριό κοντά στο Ιχόνιο. Φοβήθηκα και από ανάγκη κέντρισα τα μουλάρια μου, γιατί δεν μπορούσα να κάνω αλλιώς. Το ταξίδι ήταν μεγάλο και στη διαδρομή τους άκουγα που κουβέντιαζαν μεταξύ τους. Άλλα καταλάβαινα και άλλα όχι... Ήταν η αρχή, γιατί μου έδωσαν προσταγή για άλλο δρομολόγιο και μετά για άλλο! Όπου στεκόμαστε για ξεκούραση και για ύπνο, τα ζώα μου κι εγώ είχαμε την καλύτερη περιποίηση και έπαφα πια να φοβάμαι. Στο κάρο μου ανέβηκε ο ίδιος ο αφέντης, ο Μουσταφά Κεμάλ⁴³, που ο Αλλάχ να τον έχει καλά και να του δίνει μέρες.... Τον άκουσα με τα αυτιά μου να μιλά και τα λόγια του, μάνα, έφτασαν κι έμειναν στην καρ-

43. Ο Κεμάλ γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1881 και πέθανε στην Κων/λη το 1938. Δραστήριο μέλος των Νεότουρκων ηγήθηκε της παντουρκικής επανάστασης το 1919 και το 1921 ίδρυσε προσωρινή κυβέρνηση στην Άγκυρα. Το 1923 η Τουρκία ανακηρύχτηκε Δημοκρατία με τον Κεμάλ ισόβιο πρόεδρο. Το 1935 πήρε την προσωυμία Ατατούρκ δηλ. πατέρας των Τούρκων.

διά μου. Έλεγε εκείνα που εγώ σκεφτόμουν και δεν ήξερα πώς να τα πω, έλεγε την καθαρή αλήθεια!... Ο αφέντης Κεμάλ αγωνίζεται για το καλό μας ! Να διώξει τους ξένους από τον τόπο μας, να κάνει τη μητέρα- πατρίδα, την Τουρκία μας, μεγάλη... « Η Τουρκία για τους Τούρκους! »⁴⁴ λέει... Ορκίστηκα να μείνω μαζί του, να γίνω κι εγώ στρατιώτης του και δεν το έχω μετανιώσει!...

Η Γιασμίν άκουγε τα λόγια του Χασάν και ταυτόχρονα παρατηρούσε και την παραξένευε το ύφος που τα έλεγε και ο μεγάλος ενθουσιασμός του.

— Να δούμε και τι θα πει ο Ομάρ, ψιθύρισε.

Ο Χασάν δεν την άφησε να πει άλλη λέξη.

— Μάνα, έχω πάρει την απόφασή μου και δε δίνω λογαριασμό σε κανέναν! Είμαι στρατιώτης !... Η θέση μου είναι κοντά στον αφέντη μου, τον Κεμάλ...

Έβαλε τα κλάματα η Γιασμίν, γιατί θεώρησε ότι με τις λέξεις αυτές ο γιος της ομολογούσε ότι την απαρνιέται.

Εκείνος με μαλακή φωνή προσπάθησε να την παρηγορήσει.

— Εσύ με γέννησες και με ανάθρεψες και είσαι η ξεχωριστή μες στην καρδιά μου. Θα σε αγαπώ και θα σε τιμώ, αλλά αυτό δε με εμποδίζει αντί να δουλεύω στην Ισπάρτα, να δουλεύω για την ανάσταση της Τουρκίας. Έχεις τον Ομάρ που θα σε φροντίζει. Κι εγώ να ξέρεις ότι θα κάνω ότι μπορώ, να μη σου λείψει τίποτα.

Η Γιασμίν με σκυμμένο το κεφάλι μουρμούρισε:

— Εσύ, γιόκα μου, θα μου λείπεις!...

— Να ξέρεις, ότι σε νοιάζομαι και πάλι ξαφνικά θα έρθω να σε βρω και μην στεναχωριέσαι!...

Χωρίς να πει άλλη κουβέντα, χωρίς να δώσει άλλο χαιρετισμό, πήρε ένα μικρό σακούλι, έκλεισε πίσω την πόρτα του σπιτιού που γεννήθηκε και χάθηκε ο Χασάν μέσα στη νύχτα...

❧ 8 ❧

Οι οικογένειες δικαιολογούσαν όπως μπορούσαν την απουσία των αγαπημένων τους και κρατούσαν μυστική την καθαρή αλήθεια. Και ο Μανώλης και ο Κυριάκος και ο Χασάν είχαν ακολουθήσει διαφορετικούς δρόμους, αλλά ήταν το ίδιο παράνομοι για το επίσημο κράτος, που στην πόλη τους

44. Σύνθημα του Κεμαλικού κινήματος.

το εκπροσωπούσε ο Μουτασαρίφης. Το ήξερε πολύ καλά η Μαργή και η Χρυσάνα, το εξήγησε ο Ομάρ και το κατάλαβε πολύ καλά και η Χανούμ Γιασμίν.

Όμως, κανένα μυστικό δε μένει κρυφό, όταν το γνωρίζουν περισσότεροι από δυο! Η επίταξη του Χασάν από τους ανθρώπους του Κεμάλ, όπως και η αλήθεια για την αναχώρηση παλικαριών από τις οικογένειες των Ελλήνων Ορθοδόξων ήταν κοινά μυστικά στην Ισπάρτα.

Με τον τρόπο που κυκλοφορούν τα κοινά μυστικά και οι φήμες έμαθε ο Μαργή για το Χασάν και η Γιασμίν για τον Κυριάκο και το Μανώλη. Όμως ποτέ δε ρώτησε η μια την άλλη ανοιχτά και ήταν ένα δείγμα πώς οι καταστάσεις αλλάζουν τους ανθρώπους. Κι αν στις πλαγιές του Ταύρου και του Αντίταυρου δεν γίνονταν μάχες, η ψυχολογία του πολέμου με τον ένα ή τον άλλο τρόπο είχε απλωθεί σαν αρρώστια στο οροπέδιο, όπως και σε όλη τη Μικρά Ασία. Όλοι στην Ισπάρτα ζούσαν την ανασφάλεια, έγιναν καχύποπτοι και κανένας δεν ήξερε από ποιον έπρεπε να φυλαχτεί και πώς έπρεπε να μιλήσει.

Παρά την σκιά του πολέμου, ο καιρός περνούσε και η ζωή συνέχιζε να κυλά με τις αιώνιες αγωνίες, τις λύπες και τις χαρές της.

Ο Ομάρ παντρεύτηκε την Εμινέ και την έφερε από το Ουλούμπουργλου στολισμένη και βαμμένη στο σπίτι της μάνας του, που θα ήταν πια και το δικό της σπίτι. Άνοιξε την αγκαλιά της και την καρδιά της η Γιασμίν στη δεκατετράχρονη κοπέλα και τη δέχτηκε σαν να ήταν κόρη της. Ο Ομάρ συνέχιζε να κάνει δρομολόγια με το κάρο, να ταξιδεύει κοντά και μακριά, όπου υπήρχε δουλειά που θα έδινε παράδες. Τις ώρες που έλειπε ο Ομάρ, η Χανούμ Γιασμίν έδειχνε στην Εμινέ τα κατατόπια του νοικοκυριού, τη μάθαινε να υφαίνει, τη δασκάλευε πώς να φτιάχνει γιατροσόφια, μαντζούνια και αλοιφές και δεν κουραζόταν να μοιράζεται μαζί της ό,τι θα μοιραζόταν η μάνα με την κόρη. Μα όσο διαχυτική, σαν ποταμός τρυφεράδας ήταν η μάνα του Ομάρ, τόσο επιφυλακτική λιγομίλητη και μουτρωμένη ήταν η νύφη. Μόλις τελείωνε αυτό που της έλεγε η Γιασμίν, έτρεχε σαν το αγρίμι στη φωλιά του. Καθόταν στο στρώμα, έβαζε ο κεφάλι στα γόνατα και σ' αυτή τη στάση ήταν ικανή να μένει ώρες, μέχρι να ακούσει το θόρυβο που έκαναν οι ρόδες του κάρου του Ομάρ.

Σε αυτή τη στάση βρήκαν την Εμινέ η Μαργή και η Χρυσάνα, όταν πήγαν να συγχαρούν και να δώσουν τις ευχές τους, να είναι καλοστεριωμένο το ζευγάρι.

— Τη βλέπω σα λουλούδι που μαραίνεται! Είπε στον πόνο της η Γιασμίν σιγανά, να μην το ακούσει η κοπέλα.

— Θα συνηθίσει, δώσε της καιρό ! Την παρηγόρησε η Χρυσάνα.

— Θα θυμάται τους γονείς και τα αδέρφια της....Αλλά μέρα με τη μέρα θα καταλάβει ότι η ζωή της άλλαξε και εδώ, στο σπίτι του άντρα της, είναι η ευτυχία... συμπλήρωσε η Μαργή.

Η Γιασμίν κούνησε το κεφάλι της με θλιμμένο ύφος. Γνώριζε ότι το χαμόγελο της Εμινέ θα φώτιζε τη ζωή του παιδιού της. Αλλά εκείνη που καταπιανόταν με όλα τα γιατρικά, δεν είχε βρει το μαγικό βοτάνι που θεραπεύει την ψυχή και φέρνει την ευτυχία.

— Πάνε τα χρόνια τα καλά που ξέραμε, αδερφές μου, είναι μακρινές οι μέρες που ακούγαμε τα γέλια και τις φωνές των παιδιών μας και άνοιγε σαν τριαντάφυλλο η καρδιά μας !.... Ίσα που είχαμε ένα πιάτο φαΐ!...Μας έλειπαν αγαθά και πλούτη, αλλά εμείς ανασαίναμε τη χαρά της ζωής!

Έτσι όμορφα μιλούσε πάντα η Γιασμίν για πράγματα και για πρόσωπα που αγαπούσε.

— Μεγάλωσαν οι λεβέντες μας, μίκρυναν οι χαρές, μεγάλωσαν οι έγνοιες...παρατήρησε η Μαργή και ο νους της πήγε στον Κυριάκο.

Οι άλλες δυο γυναίκες δε μίλησαν, αλλά οι συσπάσεις του προσώπου τους έδειχναν ότι συμφωνούσαν.

Κανένα όνομα δεν ακούστηκε, ούτε μια λέξη για τους γιους, που έλειπαν σε άγνωστους τόπους, ταγμένοι σε έναν σκοπό. Όμως και οι τρεις σκέφτονταν κι αισθάνονταν τα ίδια...

Η Γιασμίν δάκρυσε και συνέχισε να περιγράφει την θλιβερή κατάσταση με το δικό της τρόπο.

— Είναι σαν ένα ποτάμι ορμητικό, να παρασέρνει ό,τι αγαπάμε κι εμείς καθόμαστε στις όχθες του και κλαίμε, ανήμπορες να κάνουμε τα νερά να γυρίσουν πίσω...

Η Μαργή και η Χρυσάνα κατάλαβαν ότι η Γιασμίν μιλούσε για τα χρόνια που πέρασαν, για τα παιδιά τους που μεγάλωσαν και πήραν τη ζωή στα δικά τους χέρια...

Καμιά από τις τρεις γυναίκες, που νοσταλγούσαν το παρελθόν με τις όμορφες και ειρηνικές ημέρες, δεν μπορούσαν να συλλάβουν, πόσο βαθύ ήταν αυτό το ποτάμι και πόσα δάκρυα θα έχυναν στις όχθες του οι μάνες.

 9

Ο χειμώνας στην Ισπάρτα ήταν βαρύς και το κρύο περόνιαζε το σώμα. Όμως οι Σπαρταλήδες και οι Σπαρταλιές είχαν συνηθίσει και μόνο σε ακραίες καταστάσεις σταματούσαν τις δραστηριότητες και τις δουλειές τους.

Ο Κοσμάς πήγαινε συχνά στο ταπητουργείο και βοηθούσε όπως μπορούσε τον πατέρα του. Πολλές φορές τον συνόδευε η Φωτεινή και πάντα χωνόταν στο σχεδιαστήριο του Χατζηγιάζαρου. Αντέγραφε με υπομονή τα σχέδια, ρωτούσε για το βάψιμο των νημάτων, συζητούσε και μάθαινε για το συμβολισμό που είχαν τα σχήματα και τα χρώματα σε κάθε χαλί.

Για τον Κυριάκο και το Μανώλη δε μιλούσαν, γιατί δεν ήθελαν να ματώσουν τη νωπή πληγή. Η Φωτεινή απόφευγε να ρωτήσει κι ο Χατζηγιάζαρος δεν έκανε ποτέ την παραμικρή κουβέντα, κι ας έδειχνε το πρόσωπό του τη βαθιά στεναχώρια και την αγωνία του.

Μόνο μια φορά, όταν μέσα στο εργαστήριο μπήκε μια νεαρή υφάντρια, να ρωτήσει το Χατζηγιάζαρο, επειδή μια λεπτομέρεια στο σχέδιο δε φαινόταν καθαρά, άνοιξε το στόμα του να μιλήσει. Και μόλις η κοπέλα έφυγε, είπε εμπιστευτικά στη Φωτεινή.

— Αυτή είναι η Ροδή, ο έρωτας του Κυριάκου.... έφυγε και δε σκέφτηκε ούτε κι αυτή...

Μετά αφοσιώθηκε στη δουλειά του κι έκλεισε τον καημό για το μοναχογίό του και πάλι στη σιωπή.

Και η Φωτεινή δεν έδωσε συνέχεια. Έσκυψε στο σχέδιο που αντέγραφε και στο νου της συχνογύριζαν τα λόγια του Κυριάκου, τότε που της μιλούσε για τα όνειρα, τους πόθους και την αγάπη του. Για τη Ροδή και τους ροδώνες, για το φόβο της επιστράτευσης που φυλάκιζε τα παλικάρια της Ισπάρτα στα «Αμελέ Ταμπουρού», για την αγάπη το σεβασμό στην ιστορία των Ελλήνων και για τη λαχτάρα μιας περήφανης ζωής.

Πώς τα ταίριαζε μέσα του ο Κυριάκος, πού βρήκε το θάρρος να αφήσει τα όμορφα μάτια της αγαπημένης του και να τραβήξει το δρόμο του κινδύνου, ανάμεσα στους θεόρατους όγκους του πάγου που σκέπαζε ο χειμώνας τα βουνά;

Οι μέρες έφευγαν, οι ώρες περνούσαν κρύες και βαριές και κανένα νέο από το Μανώλη, τον Κυριάκο και τα άλλα παλικάρια δεν έφτανε στα Σπάρτα, να μερώσουν οι ψυχές των γονιών.

— Όταν περάσουν οι Αποκριές και αν το επιτρέπει ο καιρός, θα φύγου-

με για τη Σμύρνη, είπε ένα βράδυ στη γυναίκα του ο Κοσμάς.

Η Φωτεινή ένιωσε τη χαρά σαν όμορφη ζέστη να την τυλίγει.

Αγαπούσε τον άντρα της και τους συγγενείς του, καταλάβαινε ότι στην Σπάρτη τους είχαν ανάγκη, αλλά εκείνη είχε επιθυμήσει την οικογένειά της. Λαχταρούσε να αναπνεύσει τον αέρα που ερχόταν από τη θάλασσα και να περπατήσει στους σημαιοστολισμένους δρόμους της πολύβουης πόλης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο

Γιορτές και χαρές στο καταχείμενο

1

Έφθασαν οι Απόκριες, η μεγάλη γιορτή για τους Χριστιανούς της Σπάρτης. Ήταν η γιορτή που είχε τη ρίζα της σε πανάρχαια έθιμα και δεν ήταν τυχαίο που βρισκόταν στην καρδιά του χειμώνα, πριν το ξύπνημα της φύσης την άνοιξη. Βέβαια, η χριστιανική θρησκεία είχε δώσει άλλο περιεχόμενο και νόημα, αλλά στους Σπαρταλήδες, όπως και σε όλους τους Έλληνες, κυριαρχούσε η εύθυμη διονυσιακή μορφή και αποτελούσε μια καλή αφορμή να πάνε σε φιλικά σπίτια, να γλεντήσουν και να χαρούν. Σύμφωνα με το έθιμο, οι άντρες έφευγαν νωρίς το πρωί και πήγαιναν έξω από την πόλη, για να μασκαρευτούν, με ρούχα γυναικεία, με προβιές και δέρματα, με καπνιές και με ό, τι άλλο έβρισκαν και τους έκανε αγνώριστους. Μετά, συντροφιάς - συντροφιάς χορεύοντας και τραγουδώντας, περνούσαν από τους κεντρικούς δρόμους και τις γειτονιές κι έμπαιναν στα σπίτια των Σπαρταλήδων. Ανάμεσα στα γέλια και στα αστεία πειράγματα εύχονταν μακροήμερευση και οι νοικοκυραίοι τους κερνούσαν μεζέδες και κρασί.

Η Μαργή τα είχε όλα κανονίσει και είπε στη Φωτεινή.

— Αύριο είναι μεγάλη γιορτή και θα φάμε όλοι μαζί στο σπίτι μας. Αν θέλεις, έλα από νωρίς να με βοηθήσεις.

Η Φωτεινή πρόθυμα συμφώνησε. Πρώτη φορά γιόρταζε τις Αποκριές στη Σπάρτη, αλλά γνώριζε την προσήλωση που είχαν οι Σπαρταλήδες στα έθιμα του τόπου τους. Όμως, η προθυμία της Μαργής και της Χρυσάνας, να ετοιμάσουν το ένα και το άλλο, πολύ την παραξένεψε και μέσα της αναρωτιόταν και θαύμαζε τις δυο γυναίκες, που άφησαν κατά μέρος τον καημό για το Μανώλη και τον Κυριάκο κι ετοιμάζονταν για γιορτινό τραπέζωμα. Και όχι μόνο αυτό! Ο Κοσμάς της ζήτησε ρούχα γυναικεία, γιατί κι εκείνος και ο Χατζηλάζαρος θα μασκαρεύονταν, όπως ήθελε το έθιμο και θα συμμετείχαν, για το καλό, στο αποκριάτικο ξεφάντωμα.

Η Κυριακή της μεγάλης Αποκριάς ξημέρωσε. Ο ουρανός συννεφοντυμένος σκέπαζε τη Σπάρτη και ψιλό – ψιλό χιονόνερο έπεφτε κατά διαστήματα.

Από τις καμινάδες των σπιτιών των Χριστιανών έβγαιναν οι γαργαλιστικές μυρωδιές των φαγητών και στους μαχαλάδες η γιορτινή ατμόσφαιρα έκανε πέρα την παγωνιά. Όταν προχώρησε η μέρα, παντού ακούγονταν οι θορυβώδεις ήχοι και τα τραγούδια της γιορτής. Μπουλούκια - μπουλούκια οι μασκαρεμένοι άντρες γύριζαν στους δρόμους, έλεγαν λόγια περιπαιχτικά και οι Τούρκοι και οι Χριστιανοί τους χάζευαν και προσπαθούσαν να μαντέψουν από τα ρούχα και τα φερσίματα, ποιος κρυβόταν πίσω από κάθε μεταμφίεση και πείραγμα τολμηρό.

Έμπαιναν οι μασκαράδες στα σπιτικά, παρουσίαζαν ένα μικρό κωμικό δρώμενο, έλεγαν κανένα τραγούδι, έκαναν δυο τρεις φιγούρες χορού, και, αφού έπιναν το κρασί που ο νοικοκύρης πρόσφερε, τραβούσαν να πάνε κι αλλού.

❧ 2 ❧

Στο σπίτι της Μαργής και του Χαρίτου ήταν όλα έτοιμα από νωρίς. Στο τραπέζι απλωμένα του κόσμου τα καλά, στους δίσκους αραδιασμένα τα ποτήρια και οι καράφες γεμάτες ούζο και κρασί περίμεναν τους μασκαράδες.

Άκουγαν τα τραγούδια και τη φασαρία που έφερνε ο αέρας από την πάνω γειτονιά και η νευρική του Χαρίτου, της Μαργής και της Χρυσάνας ήταν ολοφάνερη. Εκεί που περίμεναν, εκμυστηρεύτηκαν στη Φωτεινή, την πραγματική αιτία που τους έκανε να στολίσουν το σπίτι και να ετοιμάσουν μεζέδες και φαγητά. Είχαν βάσιμη πληροφορία, ότι ανάμεσα στους μασκαράδες θα έρχονταν στην πόλη να δουν τους δικούς τους, να φάνε σπιτικό φαγητό, να αλλάξουν και να πλυθούν και οι νέοι που είχαν φύγει κρυφά και άλλοι άντρες Σπαρταλήδες που κρύβονταν στα βουνά και είχαν κάποιο λόγο να φυλάγονται από τους Τούρκους.

Έλπιζαν και περίμεναν, ότι θα έρχονταν έστω και για λίγο ο Μανώλης και ο Κυριάκος, τα στερνοπούλια τους. Λαχταρούσαν να τους αγκαλιάσουν, να τους περιποιηθούν και να τους ζεστάνουν με την αγάπη τους. Το γνώριζαν πολύ καλά, αλλά και ο τραυματισμός του Κήρυκου επιβεβαίωνε τους φόβους ότι σε κάθε βήμα στο δρόμο που διάλεξαν παραμόνευε ο κίνδυνος.

Και να! Ο ήχος του ταμπούρλου ακούστηκε πολύ κοντά και μετά, έξω από την αυλόθυρα, φωνές και τραγούδια γιορτής. Άνοιξαν οι πόρτες, άνοιξαν από τη προσμονή των αγαπημένων οι καρδιές. Ένα μπουλούκι μασκαράδες μπήκαν στο μεγάλο δωμάτιο. Τραγουδούσαν, έκαναν φιγούρες

χορευτικές. Ο Χαρίτος με την καράφα στο χέρι και πιο πίσω η Χρυσάνα και η Μαργή με τους δίσκους, κερνούσαν τα παλικάρια που τους έκαναν την τιμή. Τα μάτια των μανάδων ήταν ορθάνοιχτα, να βρουν ένα σημάδι που θα ξέφευγε από τα μασκαραδίστικα, να αναγνωρίσουν αυτούς που με λαχτάρα ανέμεναν. Τα δάχτυλα του πατέρα έτρεμαν, να κεράσει με την καρδιά του και να ευχηθεί ...

Κατάλαβαν το Χατζηλάζαρο, από τις άκρες των δακτύλων, που ήταν καφετιές από τις βαφές. Κατάλαβαν ποιός ήταν ο Κοσμάς από τη χροια της φωνής και το παράστημα. Πού είναι ο Μανώλης και ο Κυριάκος; Αλληλοκοιτάχτηκαν οι μανάδες, έσφιξε η αγωνία τις καρδιές, φάνηκαν ώρες τα λεπτά, μέχρι να τελειώσει η μασκαράδα.

Με τα τραγούδια και με τον ήχο του ταμπούρλου, έφυγαν οι μασκαράδες, να πάνε σε άλλο σπιτικό. Τρεις παρέμειναν όρθιοι δίπλα στο στρωμένο τραπέζι και δεν ακολούθησαν τη μεγάλη, χαρούμενη συντροφιά.

Έβγαλε ο Κοσμάς, τα πανιά και τα μαντίλια που σκέπαζαν το κεφάλι του, το ίδιο έκανε και ο Χατζηλάζαρος. Ο τρίτος στεκόταν αμήχανος, περιμένοντας ένα νεύμα, ένα λόγο για να αποκαλυφθεί. Ποιος να ήταν;

Πρώτος μίλησε ο Κοσμάς κι έδωσε απάντηση στη μεγάλη των γονιών προσμονή.

— Ο Μανώλης και ο Κυριάκος είναι καλά...

— Είδες τον αδελφό σου; Τον ρώτησε ο Χαρίτος κοφτά.

— Πού είναι τα παιδιά; Ρώτησε και η Μαργή.

— Έμαθες για το γιο μας, Χατζηλάζαρε; Γιατί δε μιλάς; Κρίμα το μασκαραλίκι στην ηλικία σου! Είπε στον άντρα της απογοητευμένη η Χρυσάνα.

— Θα μας τα πει όλα με τη σειρά ο καλός άνθρωπός μας, απάντησε ο Χατζηλάζαρος δείχνοντας τον τρίτο μασκαρά.

Στάθηκε κοντά στη Χρυσάνα. Την κοίταξε με συμπόνια και της είπε σιγανά. «Ας είναι καλά ο Μανώλης μας και δεν πειράζει που δεν τον αντάμωσα...» Η φωνή του έδειχνε θλίψη και απογοήτευση μαζί. Στο σπίτι τους δεν άκουγες πια φωνές, είχαν μείνει αμίλητα κούτσουρα οι δυο τους!... Οι δυο τους κόρες ζούσαν παντρεμένες μακριά, η μια στην Αλάγια και η άλλη από το Ικόνιο πιο πέρα. Είχαν να φροντίσουν τον άντρα τους και τα δικά τους παιδιά, ανήκαν στην οικογένειά τους. Στο στερνοπούλι, στο Μανώλη τους, στο γιο το ξεχωριστό είχαν ακουμπήσει τα γηρατειά τους. Γι' αυτόν έκαναν όνειρα και σχέδια πολλά. Και τώρα;

Ο μασκαράς, έβγαλε τα πανιά, αποκάλυψε το πρόσωπο. Άγνωστος ήταν

μονάχα στη Φωτεινή. Οι άλλοι τον γνώριζαν πολύ καλά. Ήταν Σπάρταλης κι αυτός, στην ηλικία λίγο μεγαλύτερος από τον Κοσμά, άνθρωπος χτυπημένος από τη μοίρα που κουβαλούσε τη δική του ιστορία.

Τον έλεγαν Μηνά. Ο πατέρας του, ο γέρο- Ηλίας, ήταν βοσκός και, όσο τον κρατούσαν τα πόδια του, ζούσε τον περισσότερο καιρό στο βουνό κοντά στα κοπάδια του και είχε βοηθούς τους τέσσερις γιους του. Στα Σπάρτα έμεναν οι γυναίκες, η μάνα και οι δυο αδερφές του, η Σουλτάνα και η Ροδή. Την ώρα του σεισμού, το 1914, έτυχε ο Μηνάς να κατεβαίνει από το βουνό και να πλησιάζει στο πατρικό του. Με την πρώτη δόνηση οι αδερφές πετάχτηκαν έξω από το σπίτι κι έκλαιγαν και φώναζαν για τη μάνα, που δεν πρόλαβε να βγει. Εκείνη την ώρα έφτασε ο Μηνάς και χωρίς να το πολυσκεφτεί, μπήκε στο σπίτι να τη σώσει. Η τύχη δεν τον βοήθησε κι ένας δεύτερος σεισμός, του έκλεισε το δρόμο. Έμεινε ώρες κάτω από τα ερείπια κλαίγοντας και φωνάζοντας βοήθεια..... Την άλλη μέρα, έβγαλαν τη μάνα του νεκρή κι εκείνον χτυπημένο βαριά. Από τότε του έμεινε το κουσούρι στον ώμο και το αριστερό του χέρι κρεμόταν άνευρο, αδύναμο και μισερό!

Είχαν περάσει πέντε χρόνια από το μεγάλο σεισμό και τα παιδιά της οικογένειας του γερο – Ηλία μεγάλωσαν και πήραν το δικό τους δρόμο. Η μεγάλη κόρη, η Σουλτάνα παντρεύτηκε και ακολούθησε τον άντρα της στο Ικόνιο και από τους τέσσερις γιους οι τρεις είχαν κάνει δική τους οικογένεια κι έβοσκαν τα δικά τους κοπάδια. Ο Μηνάς, ανύπαντρος, ανεβοκατέβαινε στο βουνό, συνέχιζε την οικογενειακή παράδοση του βοσκού. Ο πατέρας του τα τελευταία χρόνια έμενε στα Σπάρτα και σπάνια ανέβαινε στις στάνες, να δει τα κοπάδια του. Έλεγε, ότι γέρασε, ότι το κάνει για να μαζεύει τις παραγγελίες και να κλείνει τις τιμές για βούτυρο, τυρί, κρέας και μαλλί και να βοηθά με αυτό τον τρόπο το Μηνά, αλλά ο πραγματικός λόγος ήταν άλλος. Η μικρότερη κόρη του, η Ροδή, είχε μεγαλώσει και είχε γίνει κόρη της παντρειάς. Τα νιάτα της ήταν ένα όμορφο μπουμπούκι, που ολόδροσο άνοιγε στην πράσινη αγκαλιά της τριανταφυλλιάς και πολλοί καιροφυλαχτούσαν, να απλώσουν το χέρι και να το κόψουν. Πώς να την άφηνε ο πατέρας της μονάχη;

— Κάθισε, Μηνά, μη στέκεσαι του έδειξε μια θέση δίπλα στο τραπέζι ο Χαρίτος.

— Θα πω, ό,τι μου παράγγειλε ο Κυριάκος και θα σας αφήσω...είπε ο Μηνάς και παρέμενε όρθιος.

— Ήρθαν κοντά μου οι γιοι σας, ο Μανώλης και ο Κυριάκος και άλλοι

Σπαρταλήδες, όλοι χριστιανοί, παιδιά δικά μας. Τους έκρυψα στο μαντρί μου, τους κοίμισα, τους έδωσα ζέστη και φαΐ, πρόσφερα ό,τι μπορούσα.

— Να είσαι καλά, γιε μου, και ο Θεός να σου ανταποδώσει το καλό, ευχαρίστησε η Χρυσάνα.

— Αυτό μπορώ, αυτό κάνω... και μη με ευχαριστείτε. Με το βλέμμα έδειξε το σακατεμένο του ώμο και συνέχισε.

— Αν δεν είχα το κουσούρι που μου άφησε ο σεισμός, σίγουρα θα με έκρυβε και θα με κοίμιζε κάποιος άλλος εμένα!...

— Πού βρίσκονται τώρα οι γιοι μας; Δεν είναι πια κοντά σου; Ρώτησε η Μαργή, γιατί δεν μπορούσε να παρατείνει την αγωνία της άλλο.

— Έφυγαν προχτές!. Θα πάνε στο Αϊδίνι ή στη Σμύρνη, δεν ξέρω πού ακριβώς, να συναντήσουν τους Έλληνες και να ντυθούν εθελοντές!. Δεν είναι μονάχοι...Τους συνοδεύουν άνθρωποι δικοί μας και είναι ασφαλείς. Μην ανησυχείτε! Έχουν μυαλό και ξέρουν να φυλάγονται!...

— Περιμέναμε ότι θα έρχονταν μασκαρεμένοι! Έτσι μας είπαν. Το πιστέψαμε, ετοιμάσαμε και να! Χαράμι οι ετοιμασίες!...είπε η Χρυσάνα.

— Η πληροφορία ήταν σωστή. Κάποια από τα παλικάρια, ήρθαν στην πόλη ντυμένοι μασκαράδες, να δουν τους δικούς τους, να φάνε και να πλυθούν, είπε ο Κοσμάς.

— Τα παιδιά μας έφυγαν προχτές και σε λίγες μέρες θα ακολουθήσουν κι άλλες ομάδες χριστιανών τον ίδιο δρόμο, συμπλήρωσε ο Χατζηλάζαρος.

Τον διέκοψε ο Κοσμάς

— Πατέρα, μάνα, ο Μηνάς έχει και κάτι ακόμη, σπουδαίο να μας πει! Να τον αφήσουμε να μιλήσει!...

Όλοι έστρεψαν τα βλέμματα στο Μηνά, που κοιτούσε τον Κοσμά αμήχανα. Έκανε δυο βήματα, στάθηκε μπροστά στο Χαρίτο και είπε, όσο πιο επίσημα μπορούσε:

— Εκεί στη στάνη μου, πριν φύγει ο Κυριάκος, ο γιος σου, Χαρίτο, μου είπε στα ίσα, ότι αγαπά την αδερφή μου τη Ροδή και μου ζήτησε να την πάρει...

Ξαφνιάστηκε ο Χαρίτος!

— Αφού τα κανόνισε ο γιος μου, εγώ τι να πω! ...

— Την οικογένειά σας τη ξέρουμε και είναι χαρά και τιμή μας να συγγενεύσουμε. Όμως, ο Κυριάκος είναι μακριά, ο Θεός να τον έχει καλά και γρήγορα να γυρίσει. Εγώ δε θα πω,κουβέντα στην αδερφή μου, αν δεν ακούσω ποια γνώμη έχετε εσείς, ως γονείς του, συμπλήρωσε ο Μηνάς.

Ο Χαρίτος δεν πρόλαβε να πει άλλη κουβέντα, να απαντήσει στην ερώτηση του Μηνά.

— Με την ευχή μας ! πρόλαβε η Μαργή.

Σα γυναίκα είχε μυριστεί τον έρωτα του Κυριάκου για τη Ροδή, αλλά και είχε καταλάβει και τα δικά της τα αισθήματα. Η Ροδή έλαμπε από χαρά, έβρισκε αφορμή να σηκώνεται από τον αργαλειό και να κάνει βόλτες σαν την πέρδικα κάθε φορά που βρισκόταν στο ταπητουργείο ο Κυριάκος. Η κοπέλα ανταποκρινόταν στην αγάπη του γιου της και το έδειχνε. Με τη λογική της μάνας η Μαργή έκρινε, ότι ο έρωτας αυτός ήταν θέιο δώρο, γιατί θα ήταν παρηγοριά για τον γιο της στο δύσκολο δρόμο του. Η Ροδή θα ήταν ο ακριβός θησαυρός που άφησε πίσω του ο Κυριάκος και θα λαχταρούσε να γυρίσει πίσω, για να τον χαρεί.

— Με την ευχή μας! πρόσθεσε και ο Χαρίτος.

— «Σα θέλει η νύφη και ο γαμπρός...» άρχισε τη γνωστή παροιμία ο Χατζηλάζαρος

— Μηνά, μην κάθεσαι! Δυο βήματα είναι το σπίτι σας! Πήγαινε, φέρε τον πατέρα σου και τη Ροδή, να φάμε όλοι παρέα, ημέρα που είναι....έκανε την πρόταση η Μαργή.

3

Ήρθαν οι άνθρωποι με καθαρή ματιά και με τα χέρια γεμάτα. Ο γερο-Ηλίας κρατούσε ένα πεντογάλουνο κρασί, ο Μηνάς τυρί και βούτυρο, η Ροδή μια πιατέλα με το φαγητό που είχε μαγειρέψει.

— Καλώς την κόρη μου! Την προσφώνησε η Μαργή και την αγκάλιασε και τη φίλησε στο μέτωπο.

Η Ροδή με σεβασμό ασπάστηκε το χέρι των γονιών του Κυριάκου, της Χρυσάνας και του Χατζηλάζαρου ακόμη. Χαιρέτισε ντροπαλή τον Κοσμά και τη Φωτεινή.

Κάθισαν στο τραπέζι. Η Φωτεινή απέναντι από τη Ροδή την παρατηρούσε διακριτικά. Ήταν δεκαπέντε με δεκαέξι χρονών. Καλοκαμωμένη κοπέλα με πολύ όμορφα γαλαζοπράσινα μάτια και με πλούσια μαλλιά, που στεφάνωναν το φωτεινό της πρόσωπο. Έδειχνε κάλοσυνάτη και συμπαθητική. Η Φωτεινή διέκρινε ότι θα μπορούσαν να γίνουν φίλες και ότι θα μπορούσε η Ροδή να εισπράξει λίγη από την αγάπη που ένιωθαν για τον Κυριάκο τους.

Σήκωσαν τα ποτήρια, σα να είχαν αρραβώνα. Ευχήθηκαν για την ώρα την καλή κι ας έλειπε ο αρραβωνιαστικός. Τα πιο πολλά ποτήρια σηκώθη-

καν για την υγεία του Κυριάκου και του Μανώλη και για να είναι γρήγορος ο γυρισμός τους.

Μετά το φαγητό οι γυναίκες αποτραβήχτηκαν στην κουζίνα, να πλύνουν τα πιάτα και τα κατσαρολικά και να συγυρίσουν. Οι άντρες εξακολουθούσαν να κάθονται στο τραπέζι και ήρεμα συζητούσαν για την κατάσταση.

Ο Μηνάς, παρόλο που ζούσε στο βουνό, ήταν πολύ καλά ενημερωμένος. Ποιος ξέρει πόσοι και ποιοι έβρισκαν καταφύγιο στη στάνη του, πόσες συζητήσεις άκουγε και πόσες πληροφορίες μάζευε από τον καθένα! Οι άλλοι άντρες άκουγαν με προσοχή τα λόγια του.

— Ο Σουλτάνος στην Κωνσταντινούπολη έχει μια ψόφια κυβέρνηση... Ο Κεμάλ στη Σαμψούντα, στην Άγκυρα και στην ενδοχώρα της Μικράς Ασίας, θεριεύει κι αλωνίζει. Στρατολογεί αντάρτικες ομάδες, σπέρνει τον τρόπο στις μειονότητες!... Άσε τα σκυλιά να τρώγονται μεταξύ τους!... Ο Βενιζέλος βρήκε τη χρυσή ευκαιρία, να αναστήσει τη μεγάλη Ελλάδα, να προστατέψει τους Χριστιανούς...

— Μπορείς να μου πεις, τι να κάνουμε εμείς εδώ στον τόπο μας, που μας έχουν ζώσει τα φίδια; Ρώτησε με αγωνία ο Χαρίτος.

Ο Χατζηγιάζαρος δεν περίμενε να ακούσει την απάντηση και κατέθεσε κι αυτός τη δική του αγωνία.

— Όσο δεν ξεκαθαρίζει η κατάσταση ο τόπος μας θα βρίσκεται σε αναβρασμό και να φυλάξει ο Θεός, μην μας πάνε για εμφύλιο...

— Μόνο αν φτάσει και μέχρι τα μέρη μας το χέρι του Βενιζέλου, θα νιώσουμε εμείς οι Ρωμιοί ασφαλείς και δε θα καρδιοχτυπούμε για τα παιδιά μας και τις περιουσίες μας, είπε ο Χαρίτος και πρόσθεσε με έμφαση.

— Το συμφέρον το δικό μας είναι με το Βενιζέλο!...

— Γεια στο στόμα σου! Αυτό είναι το χρέος μας και γι' αυτό άφησαν τα σπίτια τους τα παλικάρια μας πρόσθεσε ο Μηνάς.

Όσο προχωρούσε το απόγευμα, τόσο οι φωνές και τα τραγούδια της Αποκριάς αραίωναν, μέχρι που σταμάτησαν και στις γειτονιές ακούγονταν μονάχα οι γνώριμοι ήχοι. Χαιρέτησε κι έφυγε η Ροδή με τους δικούς της, ήρθε η ώρα να φύγουν ο Κοσμάς και η Φωτεινή.

— Θα περάσουμε από το σπίτι του Πέτρου του τσαγκάρη, να τους αποχαιρετίσουμε και να δούμε πώς πάει στην υγεία του ο Κήρυκος ...

— Πότε με το καλό φεύγετε για τη Σμύρνη; ρώτησε ο Χατζηγιάζαρος.

— Αύριο! Καθαρή Δευτέρα, και όπως δείχνει δε θα μας τα χαλάσει ο καιρός! Απάντησε ο Κοσμάς και συνέχισε αγκαλιάζοντας τη μάνα του.

— Τώρα, κυρα- Μαργή, δε θα είσαι μονάχη! Απόκτησες και δεύτερη νύφη! Μια κόρη, που θα προσεύχεται μέρα νύχτα, να γυρίσει γερός πίσω ο Κυριάκος μας... Φεύγω ήσυχος για τη Σμύρνη... Έχω αφήσει πίσω μου πολλές δουλειές και στην κατάσταση που είναι η Φωτεινή ...

— Σε ποια κατάσταση είναι η Φωτεινή; Ρώτησε η Χρυσάνα, που είχε μεγάλη αγάπη κι αδυναμία στην κόρη του ξαδέρφου της και πρόλαβε κι έκανε άλματα το κοφτερό μυαλό της.

Η Φωτεινή χαμογέλασε και σταύρωσε στο στήθος της τα δυο της χέρια.

— Είναι αλήθεια αυτό που κατάλαβα; Συμπλήρωσε πριν προλάβουν να απαντήσουν.

— Τα σημάδια αυτό δείχνουν. Είμαι έγκυος απάντησε δειλά και χαμογελαστή η κοπέλα.

Η Μαργή βούρκωσε από τη χαρά και τη συγκίνηση. Σταυροκοπήθηκε, αγκάλιασε τη Φωτεινή και φίλησε την κοιλιά της.

— Με το καλό, να πάτε στη Σμύρνη ! Να 'χετε την ευχή μας και να προσέχετε!

Τους αποχαιρέτησαν όλοι με αγκαλιές και φιλιά.

— Δόξα να' χει ο Θεός, φυλάει χαρές και για μας! Σταυροκοπήθηκε ο Χαρίτος.

4

Το σπίτι του Πέτρου του τσαγκάρη βρισκόταν στο Θεμέλ, στον Κάτω Μαχαλά της ενορίας των Ταξιαρχών. Ήταν μεγάλο και δίπατο ακριβώς απέναντι από την εκκλησία. Στον ίδιο μαχαλά έμεναν και οι τρεις από τις πέντε κόρες του που ήταν παντρεμένες.

Το πλήθος των ανθρώπων, η αφθονία των φαγητών, η ευθυμία του κρασιού, οι φωνές, τα γέλια φανέρωναν ότι δεν επρόκειτο για απλή οικογενειακή συγκέντρωση, λόγω της αποκριάς.

Ένα τραπέζι τεράστιο είχε στρωθεί και ο Κοσμάς και η Φωτεινή τα έχασαν, όταν αντίκρισαν τόσο κόσμο μαζεμένο. Οι οικοδεσπότες τους καλοδέχτηκαν, αλλά εκείνοι αισθάνθηκαν αμήχανα και δεν ήξεραν πώς να φερθούν. Η κυρα- Μαρία η νοικοκυρά και όλες οι κόρες του σπιτιού έτρεξαν να τους περιποιηθούν. Αμέσως τους έκαναν τόπο να καθίσουν στο τραπέζι και μπροστά τους απλώθηκαν μεζέδες και ποτήρια καθαρά.

— Δε θα μείνουμε! Αύριο φεύγουμε για τη Σμύρνη και θελήσαμε να σας αποχαιρετίσουμε και να δούμε πώς πηγαίνει η υγεία του Κήρυκου. Τον είχα

έργοι, αλλά μου έτυχαν δουλειές και δεν πρόλαβα να περάσω να τον δω! Δικαιολόγησε την επίσκεψή τους ο Κοσμάς, που καταλάβαινε ότι μάλλον είχε γίνει σε ακατάλληλη ώρα.

Ο Κήρυκος καθόταν στο κέντρο του τραπεζιού, καλοντυμένος και με το δεξί χέρι ακόμη δεμένο από τα άξια χέρια της Γιασμίν. Φαινόταν χαρούμενος, πολύ καλά στην υγεία του και πώς να μην ήταν!

— Το σπίτι μου είναι ανοιχτό πάντα για τους φίλους και ιδιαίτερα σήμερα που έχω τις χαρές του αρραβώνα του μονάκριβου γιου μου! σηκώθηκε έτοιμος για πρόποση με το ποτήρι γεμάτο ο μπάρμπα – Πέτρος.

Όλοι στην Ισπάρτα γνώριζαν ότι ήταν ο καλύτερος τσαγκάρης της περιοχής. Επιδιόρθωνε τα παλιά κι έφτιαχνε όμορφα γερά παπούτσια για όλα τα γούστα και τα πορτοφόλια. Είχε το τσαγκαράδικο κοντά στην κεντρική πλατεία και πελάτες πλούσιους και φτωχούς, Έλληνες Αρμένιους και Τούρκους. Επίσης, όλοι και οι πελάτες και οι γείτονες γνώριζαν ότι ο Πέτρος αγαπούσε πιο πολύ από το συνηθισμένο το κρασί. Με τα γεμάτα κρασοπότηρα συμπλήρωνε τη χαρά του και με αυτά έσβηνε τον πόνο του κάθε φορά που η γυναίκα του γεννούσε κορίτσι. Και όχι μια, αλλά πέντε θυγατέρες απέκτησε, μέχρι που επιτέλους εισακούστηκαν οι προσευχές οι δικές του και της γυναίκας του και ήρθε στον κόσμο ο μονάκριβος γιος ο Κήρυκος.

Για την οικογένεια των Σπαρταλήδων η γέννηση του αγοριού σήμαινε κάτι περισσότερο από τη γέννηση του κοριτσιού. Και η γέννηση του Κήρυκου άλλαξε τον πατέρα του. Ο καλός τεχνίτης έγινε καλύτερος. Στο τσαγκαράδικο φύσηξε αέρας δημιουργικής αναγέννησης, όχι γιατί ο Πέτρος είχε ένα στόμα επιπλέον να θρέψει, αλλά γιατί είχε διάδοχο που έπρεπε να παραλάβει την επιχείρηση ανθηρή και στρωμένη. Με τη δουλειά και την καλή πελατεία το τσαγκαράδικο μεγάλωσε, έγινε σωστό υποδηματοποιείο. Έμαθε την τέχνη κι ο Κήρυκος και από τα κέρδη ζούσε με άνεση όλη η φαμελιά, απέκτησαν το μεγάλο δίπατο σπίτι, καλοπαντρεύτηκαν οι μεγάλες κόρες.

Αν ήταν οι καιροί ήσυχoi, έπρεπε να παντρευτούν όλες οι αδερφές και μετά να πάρει σειρά ο γιος, που δεν είχε πατήσει ακόμη τα είκοσι και ήταν πιο μικρός στην ηλικία. Όμως το 1920 όλα και οι παλιές συνήθειες είχαν αλλάξει κάτω από το βάρος της αβεβαιότητας και του φόβου, ότι έρχεται μεγάλος πόλεμος. Λες και οι άνθρωποι βιάζονταν και ήθελαν να προλάβουν...

Ο Πέτρος ήταν από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές του Βενιζέλου. Πίστευε, ότι ο στόχος της πολιτικής του ήταν να προστατέψει τους χριστιανούς της Μικράς Ασίας. Ο ελληνικός στρατός βρισκόταν στη Μικρά Ασία, για να αναστήσει τη Μεγάλη Ελλάδα, για να βγάλει από πάνω τους το φόβο

και το καθημερινό καρδιοχτύπι, να μη μιλήσουν, να μην κάνουν οτιδήποτε που θα κακοφανεί στους Τούρκους. Για τούτο, ήταν έτοιμος να βοηθήσει το στρατό και γι' αυτούς τους λόγους έδωσε την ευχή του στον Κήρυκο, να πάει εθελοντής και να πολεμήσει στο πλευρό των Ελλήνων.

Όμως η μοίρα, ή το χέρι του Θεού του έκλεισε το δρόμο. Το ατύχημα του Κήρυκου ερμηνεύτηκε από τους γονείς και τις αδερφές του σα σημάδι και σα θεόσταλτο μήνυμα, ότι ο Κήρυκος έπρεπε να μείνει και να στεριώσει στον τόπο του. Για να το σιγουρέψουν και για να τον απαλλάξουν από την ενδεχόμενη επιστράτευση, από την άλλη μέρα κιόλας, άρχισαν να σκέφτονται σοβαρά, ποια κοπέλα Σπαρταλιά ή χριστιανή από τα γύρω χωριά θα του προξενέψουν.

Χαρά σ' εκείνη που θα έπαιρνε τον Κήρυκο άντρα της! Ήταν λεβέντης και όμορφος νεαρός, είχε την τέχνη του να κερδίζει το ψωμί της οικογένειάς του και μετά από λίγα χρόνια το τσαγκαράδικο με τη μεγάλη πελατεία θα ήταν δικό του.

Έστειλαν προξενέματα στο Νησί, για την Όλγα την κόρη του Νικόλα Ασλάνογλου, που εμπορευόταν και παρήγαγε αλατζάδες. Οι προξενητάδες και οι γονείς συμφώνησαν και αυτή την ημέρα τη γιορτινή, πριν πέσει η Σαρακοστή, συμφώνησαν να συναντηθούν τα συμπεθεριά και ο γαμπρός η μέλλουσα νύφη.

Η επιλογή ήταν πολύ καλή και η γιορτή της πρώτης αντάμωσης έγινε αρραβώνα πανηγύρι, γιατί και από τις δυο πλευρές φάνηκε η ικανοποίηση και με χαρά συμφώνησαν να προχωρήσει το προξενειό σε γάμο.

Η Όλγα ήταν γύρω στα δεκαπέντε, κορίτσι με πρόσωπο όμορφο κι ελκυστικό σαν το ολόγιομο φεγγάρι.

Από τις πρώτες ματιές οι νέοι ένιωσαν τα μαγικά νήματα του έρωτα να τους δένουν και ήταν πολύ ικανοποιημένοι σαν άκουσαν τους γονείς να ορίζουν ότι, την πρώτη του Ιούλη, ημέρα σημαδιακή, που γιόρταζαν οι Άγιοι Ανάργυροι οι προστάτες του Νησιού, να γίνει ο γάμος.

Μέσα στη χαρά ο πόλεμος φαινόταν σαν ηφαίστειο που βρισκόταν πολύ μακριά, αδύναμο να γκρεμίσει την ευτυχία του Κήρυκου και της Όλγας. Άλλωστε, και οι δυο οικογένειες είχαν την οικονομική δύναμη και γνώριζαν ισχυρούς παράγοντες του τόπου, που θα μπορούσαν να τακτοποιήσουν κάθε πρόβλημα αν τον επιστράτευε το κράτος.

Με την καρδιά τους ευχήθηκαν η Φωτεινή και ο Κοσμάς, να ζήσουν οι μελλονύμφοι κι έφυγαν να ετοιμαστούν, γιατί την επόμενη μέρα θα ανέβαιναν στο κάρο του Ομάφ για το Κουλέ - Ιογού, να πάρουν το τρένο για τη Σμύρνη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο

Στη δίνη των γεγονότων

1

Τη άνοιξη του 1920 η Σμύρνη βρισκόταν στο κέντρο του ελληνικού ενδιαφέροντος, των διπλωματικών και των στρατιωτικών εξελίξεων. Τα πλοία που έρχονταν από όλες τις θάλασσες του κόσμου και οι δρόμοι της στεριάς και που κατέληγαν στην ποδιά της έφερναν καθημερινά πολύ, πάρα πολύ κόσμο. Στις μεγάλες εμπορικές οδούς και στα απόκεντρα σοκάκια, στα καταστήματα των ευρωπαϊκών οίκων και στο περίφημο παζάρι, στις τράπεζες, στις εκκλησιές και στις διάφορες υπηρεσίες διασταυρώνονταν όλου του κόσμου οι φυλές και άνθρωποι από κάθε τάξη. Διπλωμάτες, έμποροι, υπάλληλοι, τυχοδιώκτες, αστοί και επαρχιώτες που αναζητούσαν καλύτερη τύχη. Ευρωπαίοι με ψηλά καπέλα και μεταξωτούς λαιμοδέτες, Ασιάτες με σαρίκια και ντρίλινα ρούχα, στρατιώτες με τα διακριτικά του όπλου και του βαθμού τους, κομψές μοντέρνες κυρίες και χωριάτισσες με την τοπική τους φορεσιά. Ένα πολύχρωμο και πολύβουο πλήθος πήγαινε κι ερχόταν στους δρόμους, γέμιζε τις ταβέρνες και τα μαγαζιά, έδινε χρώμα, ήχο και ζωή στην πολυάνθρωπη πόλη.

Η ελληνική Κυβέρνηση είχε μεταφέρει το στρατηγείο του ελληνικού στρατού από τη Θεσσαλονίκη στη Σμύρνη⁴⁵ και αυτή η κίνηση ήταν ένα ακόμη σημάδι, ότι τα στρατιωτικά σχέδια για τη Μικρά Ασία έπαιρναν άλλη τροπή και ότι πλησίαζε ο καιρός για εκτεταμένες επιχειρήσεις των ελληνικών ταγμάτων.

Ένας μήνας περίπου είχε περάσει από την άφιξη του Κοσμά και της Φωτεινής στη Σμύρνη και καθημερινά δέχονταν προσκλήσεις τότε από τον έναν φίλο και τότε από τον άλλο συγγενή, τότε για φιλική συνεστίαση, τότε για δεξίωση, τότε για βεγγέρα. Λες και δεν έφταναν οι ώρες της ημέρας για να ξεθυμάνουν οι έντονοι ρυθμοί, λες και η ζωή στη Σμύρνη ήθελε να απο-

45. Το Φεβρουάριο του 1920 εγκαταστάθηκε στη Σμύρνη το Ελληνικό Γενικό Επιτελείο Στρατού υπό τον αντιστράτηγο Λεωνίδα Παρασκευόπουλο.

δείξει, ότι άξιζε κάθε αγώνας και προσπάθεια, για να στεριώσει η ευμάρεια του ελληνικού στοιχείου και να διασφαλιστεί η ειρηνική παρουσία του και η πολυσχιδής δραστηριότητά του και στο μέλλον.

Στα πλαίσια των κοινωνικών υποχρεώσεων η Φωτεινή και ο Κοσμάς αποφάσισαν, να καλέσουν σε βεγγέρα καλούς φίλους και συγγενείς, για να περάσουν όμορφα μια βραδιά με καλή παρέα, κουβέντα και ποικίλα κεράσματα.

Μόλις άναψαν οι λάμπες, άρχισαν να καταφθάνουν οι πρώτοι καλεσμένοι και πριν η νύχτα προχωρήσει είχαν περάσει την πόρτα του σπιτιού τους όλοι, όσους περίμεναν. Οι άντρες κάθισαν στην τραπεζαρία και οι γυναίκες βρήκαν θέση στο σαλόνι. Στην πραγματικότητα οι κύριοι και οι κυρίες ήταν μια μεγάλη συντροφιά, αφού τα δυο δωμάτια τα χώριζαν λίγα εκατοστά τοίχος και μια μεγάλη μεσόπορτα που ήταν ολάνοιχτη.

Στην πλειονότητά τους οι καλεσμένοι ήταν γνωστοί. Οι περισσότεροι Σπαρταλήδες, που ζούσαν στην πόλη και άλλοι Σμυρνιοί, που γνωρίζονταν και είχαν ξαναβρεθεί σε παρόμοιες κοινωνικές εκδηλώσεις. Δύο άντρες μόνο ήταν άγνωστοι και έπρεπε να γίνουν οι συστάσεις, για να αισθάνονται όλοι άνετα και στην ατμόσφαιρα να μην αιωρούνται ερωτηματικά για την ταυτότητά τους.

Ο ένας, ο κυρ- Γιάννης Λεβαντής, ήταν μεγάλος στην ηλικία, έμπορος από το Αδραμύττι, συνεργάτης του Κοσμά που έτυχε εκείνες τις ημέρες να βρίσκεται στη Σμύρνη. Ο άλλος, ο Οδυσσέας Μανιάτης, ήταν γύρω στα τριάντα, δικηγόρος στο επάγγελμα, έφεδρος αξιωματικός, παλιός γνώριμος και φίλος του Γεωργάκη, από τον καιρό που φοιτούσε στην Αθήνα. Ήταν όμορφος άντρας και η στρατιωτική στολή του χάριζε επιβλητικότητα και μεγαλοπρέπεια.

Αν βρίσκονταν σε άλλες εποχές, ο καθένας από τη συντροφιά θα έβαζε τα δυνατά του να κερδίσει το ενδιαφέρον των άλλων με αστείες διηγήσεις, με πικάντικα σχόλια και κοινωνικά κουτσομπολιά. Στην παρέα θα ετίθεντο προσωπικά ζητήματα και συνηθισμένα θέματα της καθημερινότητας. Όμως οι καιροί είχαν αλλάξει. Η πολιτική κατάσταση ήταν η αρχή και το τέλος κάθε συζήτησης. Η αγωνία για το μέλλον του τόπου ήταν τεράστιο γκρίζο σύννεφο που σκίαζε την καθημερινότητα, ακόμη και τις προσωπικές επιλογές τους.

Στη σάλα και στην τραπεζαρία γρήγορα ήρθαν τα κεράσματα και η κουβέντα άναψε. Ήταν πρόσωπα φιλικά, άξια εμπιστοσύνης και χωρίς φόβο

το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε για αρκετά λεπτά σε εκείνα που έζησαν ο Κοσμάς και η Φωτεινή πριν λίγο καιρό στα Σπάρτα. Όλοι άκουγαν και σχολίαζαν για το μαρτυρικό θάνατο του Καχραμάνογλου, για την έρευνα που έγινε στα σπίτια να βρεθούν δήθεν κρυμμένα όπλα, για την προσπάθεια των νέων να ξεφύγουν από την επιστράτευση και να καταταγούν εθελοντές στον ελληνικό στρατό, για το τέχνασμα με τους μασκαράδες να ξεγελαστούν οι τούρκικες αρχές....

— Τελειώνουν οι λεονταρισμοί των Τούρκων, βρισκόμαστε στο κατώφλι μια άλλης εποχής, είπε με τη βαριά του φωνή ο έμπορος από το Αδραμύττιο και οι άλλοι, όχι τυπικά από ευγένεια αλλά με την καρδιά τους, συμφώνησαν.

Ήταν φως φανάρι! Όλα τα γεγονότα συνηγορούσαν, ότι με τις επερχόμενες εξελίξεις η πλάστιγγα θα έφερνε προς το μέρος της ελληνικής πλευράς. Μόνο ένας κακόβουλος και τρελός, θα μπορούσε να υποστηρίξει το αντίθετο!...

Η ευνοϊκή για τους Έλληνες κατάσταση περιγραφόταν αναλυτικά στην «Αμάθεια»⁴⁶, στην «Ανατολή» στο «Σμυρνιό» και σε άλλες εφημερίδες. Τα σπουδαία γεγονότα συνέβαιναν στον τόπο τους και ήταν αυτόπτες και αυτόχοι μάρτυρες για τον επερχόμενο θρίαμβο των Ελλήνων.

Στην Ελλάδα είχαν καλέσει σε στράτευση τρεις ηλικίες. Από τον εξώστη του μητροπολιτικού μεγάρου, που βρισκόταν στον περίβολο της Αγίας Φωτεινής, ο αρχιστράτηγος Λεωνίδας Παρασκευόπουλος είχε διαβάσει το διάγγελμα της επιστράτευσης των Μικρασιατών ελληνικής καταγωγής. Αυτό ήταν το εγερτήριο σάλπισμα που εναγωνίως περίμεναν οι νέοι από τα παράλια της Ιωνίας και από όλες τις κοιτίδες του μικρασιατικού ελληνισμού. Αυτό το προσκλητήριο ήταν η φωνή της ιστορίας, που καλούσε τους χριστιανούς υπηκόους της καταρρέουσας Τουρκίας, να λάβουν μέρος στις επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού.

«Εις οιωνός άριστος, αμύνεσθαι περί πάτρης» και όλοι οι οιωνοί έδειχναν, ότι τα ελληνικά όπλα θα στέφονταν από τη Νίκη. Η Ελλάδα δεν ήταν αβοήθητη και μόνη. Οι σημαίες των ισχυρών ευρωπαϊκών κρατών που στη σκιά τους διαβάστηκε το διάγγελμα της επιστράτευσης μαρτυρούσαν τη συγκατάθεση των Μεγάλων Δυνάμεων για τη συστράτευση του ντόπιου πληθυσμού και υπογράμμιζαν την ειλημμένη απόφαση, να δοθεί τέλος στο ζήτημα της Τουρκίας.

46. Ιστορική εφημερίδα της Σμύρνης που ιδρύθηκε το 1838 και ήταν η «αρχαιοτάτη των εν τη Ανατολή εφημερίδων».

Έχοντας τη γνώση πώς διαμορφωνόταν η πολιτική κατάσταση οι Μικρασιάτες Έλληνες ζούσαν και χαίρονταν τα προεόρτια της Ανάστασης της μεγάλης πατρίδας.

Τα πολιτικά και τα παραπολιτικά έπαιρναν κι έδιναν στη βεγγέρα και όσοι είχαν καλύτερη ενημέρωση και παρακολουθούσαν τις εξελίξεις διαβεβαίωναν, ότι η επίσημη Κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης ήταν μονάχα για τους τύπους και ότι ο πραγματικός αντίπαλος του Βενιζέλου δεν ήταν ο Σουλτάνος αλλά ο απόστρατος στρατηγός ο Μουσταφά Κεμάλ. Με το συνέδριο στο Ερζερούμ και στη Σεβάστεια το 1919, είχε κατορθώσει να μαζέψει συνέδρους από όλη την Οθωμανική επικράτεια και είχε κάνει γνωστό το εθνικιστικό πρόγραμμά του, που συνοψίζονταν στο τρίπτυχο «ένας λαός, μια γλώσσα, μια θρησκεία». Οι οπαδοί του, Τούρκοι Μουσουλμάνοι, που ολοένα πλήθαιναν, χαρακτήριζαν κι αποκαλούσαν την πολιτική της Ελλάδας κατακτητική και τους Μικρασιάτες Έλληνες εχθρούς και καταπατητές. Με σημαία τα κηρύγματα του Κεμάλ και με το φανατισμό και το μένος τους νεοφώτιστου, οι αντάρτικες ομάδες των Οθωμανών ξολόθρευναν τις μειονότητες, Αρμένιους και Έλληνες και αγωνίζονταν με λύσσα, να καθαρίσουν από τα ξένα στοιχεία τον πληθυσμό και να θεμελιώσουν το νέο εθνικό κράτος της Τουρκίας.

Όλοι είχαν άποψη για την κατάσταση στο εσωτερικό της Τουρκίας, μα περισσότερο ο Κοσμάς και η Φωτεινή. Στη μνήμη είχαν νωπές τις εντυπώσεις τη ζωή στην Ισπάρτα και το παράδειγμα του Χασάν ήταν απόδειξη της μεγάλης επιρροής που είχε στις μάζες των Τούρκων ο Κεμάλ.

Μα το λόγο τον είχε ο Γεωργάκης και οι άντρες και οι γυναίκες έστρεψαν την προσοχή τους, για να τον ακούσουν.

— Το βέβαιο είναι ότι οι Τούρκοι τα έχουν χαμένα και βλέπουν να έρχονται τα πάνω κάτω...και οι ορκισμένοι εχθροί γίνονται φίλοι και τ' ανάποδα...

— Δηλαδή; Ρώτησε η κυρία Δόμνα, η μητέρα της Φωτεινής, που ήθελε να είναι κατατοπισμένη και ενημερωμένη.

— Ο Σουλτάνος βρίσκεται σε δύσκολη θέση, ανάμεσα σε δυο κακά. Από τη μια έχει τις ταπεινωτικές πιέσεις των διπλωματών της Αντάντ και από την άλλη τις εθνικιστικές εξάρσεις των Νεοτούρκων. Για τούτο έκαμε τα πικρά γλυκά και άπλωσε χέρι φιλίας στον Κεμάλ και ήρθε, λένε, σε κρυφή επικοινωνία μαζί του, εξήγησε ο Γεωργάκης. Μα δε στέρωσε αυτή η λυκοφιλία...

Στη συνέχεια μίλησε ο φίλος του Γεωργάκη, ο έφεδρος αξιωματικός, ο

Οδυσσέας Μανιάτης. Η φωνή του ήταν πολύ επιβλητική και συμφωνούσε με τη στολή και με το όλο παρουσιαστικό του.

— Ο Κεμάλ και ο Σουλτάνος άρχισαν να μάχονται μεταξύ τους και οι Τούρκοι να έχουν την ουσία δύο αφεντάδες. Μετά απ' αυτή την εξέλιξη η κατάσταση για τις μειονότητες έγινε πιο δύσκολη. Κανένας τοπικός παράγοντας δεν είναι σε θέση να εγγυηθεί την ασφάλειά τους και σας διαβεβαιώνω ότι καθημερινά στις Πρεσβείες των Κρατών και στην Αρμοστεία φθάνουν ειδήσεις για λεηλασίες και σφαγές.... Για το στρατό μας ανοίγεται πεδίο δόξης λαμπρόν...κι επιβάλλεται η Ελλάδα να εκμεταλλευτεί την κατάσταση...

Μετά, είπε ότι δεν μπορεί να μείνει περισσότερο, ευχαρίστησε τους οικοδεσπότες καληνύχτισε ευγενικά όλη την ομήγυρη και αποχώρησε.

Μόλις έκλεισε η πόρτα πίσω του, άρχισαν οι κυρίες να τον σχολιάζουν για το όμορφο παρουσιαστικό του και οι κύριοι να ρωτούν από το Γεωργάκη να μάθουν περισσότερα γι' αυτόν.

Όμως, οι απλές χαλαρές κουβέντες γύρω από το πρόσωπο του αξιωματικού Οδυσσέα Μανιάτη, ήταν ένα μικρό διάλειμμα. Τα γεγονότα που τους έζωναν ήταν τόσο σπουδαία και δικαίως μονοπωλούσαν το ενδιαφέρον. Οι πληροφορίες από τους φανατικούς αναγνώστες των εφημερίδων και από εκείνους που παρακολουθούσαν την επικαιρότητα έπεφταν σαν τη βροχή.

«Στην Κιλικία αντάρτικα σώματα Τούρκων σφαγίασαν χριστιανούς, Αρμένιους και Γάλλους και μετά απ' αυτό οι Σύμμαχοι έκριναν ότι έφτασε η ώρα να επέμβουν. Στη διάσκεψη του Λονδίνου που ακολούθησε, οι Ευρωπαίοι αντέδρασαν δυναμικά και αξίωσαν από το σουλτάνο να εγγυηθεί για την προστασία των χριστιανών και την κατάπαυση των επιθέσεων εναντίον των στρατευμάτων της Αντάντ. Στη συνέχεια οι συμμαχικές δυνάμεις πολιορκήσαν την Κωνσταντινούπολη και κηρύχτηκε στρατιωτικός νόμος. Ο Κεμάλ καταδικάστηκε σε θάνατο... Άρχισε αληθινός εμφύλιος πόλεμος των Τούρκων...»

Η Τουρκία παρουσιαζόταν σαν αγρίμι πληγωμένο, ζώο που γρυλλίζει και δείχνει τα δόντια του πριν παραδοθεί στο θάνατο...

— Έφτασε η κατάλληλη ώρα! Είναι βέβαιο, ότι Βενιζέλος έχει πάρει τη μεγάλη απόφαση, να ξεκαθαρίσει την κατάσταση. Εκείνο που πρέπει να προτάξει, είναι να απομονώσει στον άτιμο τον Κεμάλ! είπε ένας Σπάρταλης, συγγενής του Κοσμά.

Την άποψη αυτή την συμεριζονταν πολλοί και ακουγόταν παντού στη

Σμύρνη. Ήταν το συμπέρασμα που έβγαινε ως λογικό επακόλουθο, από την αδύναμη θέση που είχε περιέλθει η κυβέρνηση του Σουλτάνου.

— Μέχρι να γεννηθεί το εγγόνι μου, ο στρατός μας θα έχει συντρίψει το θηρίο! Συμπλήρωσε η κυρία Δόμνα.

Η φωνή της ήταν σταθερή κι εξέφραζε τη βεβαιότητα και την πίστη των Ελλήνων Μικρασιατών, ότι ο Βενιζέλος, με τη διορατικότητα και την ευφυΐα που τον διέκρινε, θα επωφελείτο από την κατάσταση στο εσωτερικό της Τουρκίας. Έχοντας τους Συμμάχους στο πλευρό του και διαθέτοντας μια αξιόμαχη στρατιά, θα τολμούσε προέλαση, θα έκανε κινήσεις μελετημένες και σωστές και θα πετύχαινε γρήγορα το σκοπό του.

— Έχω έγκυρες πληροφορίες, ότι στο Στρατηγείο έχει παρθεί η απόφαση και σχεδιάζονται ευρείας κλίμακας επιχειρήσεις. Πώς κλείνει η μεγάλη ψαλίδα τα δυο της κοφτερά μαχαίρια και κόβει τα κλαδιά; Έτσι θα κοπεί η φόρα του Κεμάλ, τόνιζε μία – μία λέξη ο Γεωργάκης, κάνοντας με τα δάχτυλα τις κινήσεις του ψαλιδιού και συμπλήρωσε.

— Αυτό να θυμάστε! Μετά τη στρατολόγηση των Ελλήνων Μικρασιατών είναι αδύνατη η επιστροφή σε προηγούμενες καταστάσεις.

— Τι θα πει αυτό; Ρώτησε μια κυρία που καθόταν δίπλα στη Φωτεινή.

— Ότι το ποτάμι δε γυρίζει πίσω, ότι είμαστε στην κοίτη του ποταμού και πάμε όπου μας οδηγεί το ρέμα...

Ήταν μια απάντηση, που είχε διπλή ερμηνεία. Αν νικούσε η πολιτική του Βενιζέλου, θα διαμοιραζόταν η Τουρκία και οι Έλληνες θα ήταν τα αφεντικά στα παράλια της Ιωνίας και του Πόντου. Αν πάλι έχανε!... Τότε αλίμονο!

Μα αυτό φαινόταν απίθανο! Ήταν απλά μια σκοτεινή υπόθεση, ένα ανόητο παιχνίδι της γλώσσας. Σαν να ήταν κατακαλόκαιρο, Αύγουστος μήνας και να έλεγε ένας τρελός, ότι αύριο -μεθαύριο θα σκεπαστεί η γη με ένα μπόι χιόνι...

Όλες οι πληροφορίες που έφερνε ο Γεωργάκης ήταν από έγκυρη πηγή. Η θέση του στη διεύθυνση της Εθνικής Τράπεζας, η συγγένεια που είχε με το Δημογέροντα της Σμύρνης Κλημάνογλου και οι γνωριμίες του με πρόσωπα σημαίνοντα που εργάζονταν στην Αρμοστεία και μπαινόβγαιναν στη Μητρόπολη, ήταν η εγγύηση ότι τους φανέρωνε μυστικά που ελάχιστοι γνώριζαν.

Εκείνες της ημέρες της εθνικής έξαρσης, του πατριωτισμού, που έφθανε στα όρια της ελληνολατρείας, η καλή έκβαση της Μικρασιατικής Εκστρατείας, δεν ήταν απλή αισιόδοξη πρόβλεψη, αλλά εκπληρούμενη προφητεία και ιερό χρέος.

— Θα πάω να γραφώ εθελοντής! Το πήρα απόφαση να ντυθώ στρατιώτης, να πολεμήσω για την πατρίδα μου και για τη λευτεριά της Μικράς Ασίας! Δήλωσε μεγαλόφωνα και αυθόρμητα ο Περικλής, ο αδερφός της Φωτεινής.

Ήταν ο πιο νέος της παρέας. Με το απολυτήριο της Ευαγγελικής Σχολής της Σμύρνης και αν δεν είχαν έρθει έτσι τα γεγονότα, θα βρισκόταν στην Αθήνα ή στο Παρίσι για σπουδές. Αυτόν τον καιρό και μέχρι να ξεκαθαρίσει το τοπίο βοηθούσε τον πατέρα του τον Ιάκωβο στο μαγαζί, έμπαινε στα μυστικά του εμπορίου και «φοιτούσε στο μεγάλο Πανεπιστήμιο της ζωής», όπως τον διαβεβαίωναν οι γονείς του.

Ο πατέρας του ο Ιάκωβος ξεροκατάπιε, τον κοίταξε επίμονα, αλλά δε μίλησε. Η μάνα του για μια στιγμή κοκάλωσε, όταν άκουσε τις δηλώσεις του μικρότερου γιου της.

Ο Νικόλας, ο μεγαλύτερος της οικογένειας γιος, είχε τελειώσει τις σπουδές του στο Παρίσι και ως Έλληνας γιατρός εκτελούσε το πατριωτικό καθήκον του και υπηρετούσε στο Γραικικό Νοσοκομείο. Έσκυβε καθημερινά πάνω από τους στρατιώτες, γιάτρευε την αρρώστια τους, έλεγε δυο κουβέντες παρηγοριάς και απάλυνε τον πόνο της νοσταλγίας για τον τόπο τους και τις οικογένειές τους. Δεν έφτανε αυτό να ξεπληρώσει η οικογένεια το χρέος της προς την πατρίδα;

Η κυρία Δόμνα, που παραληρούσε από ενθουσιασμό για κάθε επιτυχία των Ελλήνων, η Σμυρνια Έλληνίδα που είχε τυλίξει με τη γαλανόλευκη κάθε ενέργεια και απόφαση του Βενιζέλου, σα μάνα ένωσε ένα δάγκωμα στην καρδιά, αλλά πώς να φέρει αντίρρηση;

— Να παρουσιαστείς, αφού το θέλεις και το έχεις αποφασίσει. Να ντυθείς στρατιώτης και με την ευχή μου!... είπε τονίζοντας μια - μια τις λέξεις και συνέχισε με ύφος μάντη.

— Μέχρι να πάτε και να σας γράφουν στους καταλόγους, μέχρι να ντυθείτε και να σας εκπαιδεύσουν, ο πόλεμος θα έχει τελειώσει! Δεν ακούσατε; Οι Σύμμαχοι μπήκαν στην Πόλη, ταπείνωσαν το Σουλτάνο κι ελέγχουν όλες τις υπηρεσίες! Ο Κεμάλ τραβάει από την άλλη πλευρά το σκοινί και οι Τουρκαλάδες πολεμούν και τρώγονται μεταξύ τους, που να φαγωθούνε τα σκυλιά... «Ο Λευτέρης μας» αγρυπνά και ξέρει τι κάνει...

Η Φωτεινή τη διέκοψε, πριν αρχίσει, όπως το συνήθιζε, να μπλέκει το εγκώμιο του Βενιζέλου.

— Ο Κυριάκος και ο Μανώλης σίγουρα θα έχουν γραφτεί εθελοντές και

θα έχουν ντυθεί με τη στολή του Έλληνα στρατιώτη. Ποιος ξέρει πού να βρίσκονται.... Άφησαν τη σιγουριά και τη ζεστασιά του σπιτιού τους μέσα στα χιόνια του χειμώνα!...Τι πάθος και τι ενθουσιασμό είχαν αυτά τα παιδιά!.. είπε δυνατά τη σκέψη της.

— Έπραξαν άγια και σοφά παρατήρησε ο Γεωργάκης. Ήταν ο δρόμος της τιμής και αυτός που τους ταιριάζει. Τώρα πια κανένας δεν μπορεί να αμφισβητήσει. Ο Κεμάλ έχει πάρει τα επάνω του. Σαρώνει όπου περνά, πότε με το καλό και πότε με τη φοβέρα. Μαζεύει άντρες από τα μέρη μας, τους ντύνει στρατιώτες και τους εξοπλίζει να πολεμήσουν τους Έλληνες. Ποιος έχει τη δύναμη να αντισταθεί; Γέμισαν τα Αμελέ Ταμπουρού κι οι κάποιοι λένε, ότι ετοιμάζει και άλλα φοβερά, που αν τελικά συμβούν ... Αφήστε, τα λέμε άλλη φορά...

— Γεωργάκη, μπορείς να μάθεις πού βρίσκεται ο αδερφός μου και ο φίλος του; τον ρώτησε ο Κοσμάς. Ανησυχούμε και για τον Κυριάκο και για το Μανώλη.

— Αν ο Κυριάκος και ο Μανώλης έχουν καταταγεί με το πραγματικό τους όνομα, να είστε σίγουροι ότι θα βρεθούν ! Θα το φροντίσω αύριο κιόλας και σύντομα θα σας φέρω νέα.

❧ 2 ❧

Σα να ήταν δεμένα στο ίδιο σκοινί και το ένα γεγονός τραβούσε το άλλο. Ο ελληνικός στρατός μετά την έγκριση των Συμμάχων άρχισε τις πολεμικές επιχειρήσεις. Στις 9-12 Απριλίου του 1920 έδωσε νικηφόρα μάχη και κατέλαβε τη Φιλαδέλφεια. Στην πλευρά του αντίπαλου υπήρχε μεγάλη σύγχυση. Ο Σουλτάνος δεν είχε καμία δύναμη, η ιστορία της Τουρκίας του γύριζε την πλάτη.

Συγκλήθηκε στην Άγκυρα η Α΄ Εθνοσυνέλευση των Τούρκων στις 23 Απριλίου και αποφασίστηκε ο σχηματισμός προσωρινής κυβέρνησης με πρόεδρο τον Κεμάλ. Ο Σουλτάνος, που ένωσε να σείεται ο θρόνος του, οργάνωσε «το στρατό του Χαλίφη» και κήρυξε θρησκευτικό πόλεμο στον επαναστάτη στρατηγό του.

Ο Σουλτάνος και ο Κεμάλ πάλευαν μεταξύ τους και παράλληλα και ταυτόχρονα πάσχιζαν να αντιμετωπίσουν τους εξωτερικούς εχθρούς και τα εσωτερικά προβλήματα του τούρκικου κράτους. Στην διαμάχη τους ποιος θα επικρατήσει έγιναν σαν τις μυλόπετρες, που γύριζαν και άλεθαν και συνέτρι-

βαν ανθρώπους και μνημεία και ό,τι το πέρασμα των αιώνων είχε σεβαστεί.

Οι Έλληνες της Μικράς Ασίας και του Πόντου ένιωσαν να πέφτει σαν κατάρρα πάνω τους η μανία του Κεμάλ και κατά χιλιάδες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη γη τους.

Τα γεγονότα στον ευρωπαϊκό ορίζοντα έρχονταν αναπάντεχα και ξάφνιαζαν, όπως οι αστραπές. Λίγοι μπορούσαν να τα παρακολουθήσουν και ακόμη λιγότεροι να τα εκτιμήσουν και να τα αξιολογήσουν σωστά. Από τη μελέτη τους όμως έβγαινε αβίαστα το συμπέρασμα ότι ο ισχυρότερος παράγοντας της Τουρκίας ήταν η κυβέρνηση της Άγκυρας και ο ισχυρότερος άντρας από τα εκατομμύρια των Τούρκων ήταν ο Μουσταφά Κεμάλ.

- Οι Σύμμαχοι είχαν στα σκαριά σχέδιο συνθήκης που παραχωρούσαν στην Ελλάδα την περιοχή της Σμύρνης για πέντε χρόνια.
- Οι Ιταλοί ήρθαν σε συμφωνία με την κυβέρνηση της Άγκυρας, εκκένωσαν την περιοχή του Ικονίου και αποσύρθηκαν από την Αττάλεια.
- Οι Γάλλοι υπέγραψαν ανακωχή με τον Κεμάλ.
- Οι Άγγλοι αντιμετώπιζαν προβλήματα στα Δαρδανέλλια και στη χερσόνησο της Νικομήδειας, γιατί δεν είχαν συνθηκολογήσει μαζί του.
- Στη διάσκεψη της Βουλώνης κλήθηκε ο Έλληνας Πρωθυπουργός να υπογράψει συνθήκη και να προχωρήσει σε συμβιβασμό με τον Κεμάλ, ακολουθώντας τη λύση που είχαν προτείνει οι Ιταλοί και οι Γάλλοι.
- Ο Βενιζέλος, όμως, δεν υπέγραψε συνθήκη! Αντίθετα δήλωσε ότι η Ελλάδα θα συνεχίσει μονάχη της, ζητώντας από τους Συμμάχους χρήματα και όπλα!

3

Το καλοκαίρι του 1920 είχε φτάσει! Οι μέρες στη Σμύρνη ήταν όμορφες και ζεστές. Οι πλούσιοι Σμυρνιοί αναχωρούσαν για τις εξοχικές κατοικίες τους και η ζωή στην πόλη κυλούσε πολύβουη και ειρηνική, μακριά από τα στρατόπεδα και τις δυσκολίες του πολέμου.

Ο Κοσμάς έλειπε πολύ συχνά για δουλειές, ο Νικόλας βρισκόταν στο νοσοκομείο, ο Περικλής στο στρατό, ο κύριος Ιάκωβος μοίραζε τις ώρες του ανάμεσα στο μαγαζί του στην Ευρωπαϊκή Οδό και στο ραφτάδικο. Η εγχυμοσύνη της Φωτεινής προχωρούσε ομαλά και η κυρία Δόμνα πηγαينوερχόταν χίλιες φορές τη μέρα στο σπίτι της κόρης της, να τη βοηθά και να τη φροντίζει, μην τυχόν της λείψει τίποτα.

Ο Γεωργιάκης είχε ανακαλύψει τη μεραρχία που υπηρετούσαν οι δυο φίλοι από τα Σπάρτα. Το ανακοίνωσε με χαρά και υποσχέθηκε, ότι θα φρόντιζε να τους δοθεί μια μικρή άδεια, να έρθουν στη Σμύρνη, ο Κυριάκος και ο Μανώλης να δουν τον Κοσμά και τη Φωτεινή και να πάρουν δυνάμεις, για να συνεχίσουν να πορεύονται με τον ελληνικό στρατό.

Όλοι οι Σμυρνιοί γνώριζαν, ότι είχαν αρχίσει εκτεταμένες στρατιωτικές επιχειρήσεις προς το εσωτερικό της Μ. Ασίας και ότι το Γενικό Στρατηγείο είχε εξουσιοδοτηθεί από την ελληνική Κυβέρνηση, να τις συνεχίσει χωρίς κανένα περιορισμό. Απέναντί στους Έλληνες υπήρχαν ισχνές δυνάμεις του τούρκικου στρατού, οι οποίες υποχωρούσαν και αμύνονταν με κλεφτοπόλεμο, γιατί ήταν υποδεέστερες αριθμητικά και τους έλειπαν τα στοιχειώδη μέσα.

Και αυτή ήταν η πραγματικότητα και η αλήθεια! Ο ελληνικός στρατός χωρίς αξιόλογη αντίσταση προχώρησε γρήγορα προς στα ανατολικά και στα βόρεια. Κατέλαβε τις ακτές της Προποντίδας κι έφθασε στην Προύσα στις 25/6/1920.

Σε κάθε νίκη του στρατού χτυπούσαν στη Σμύρνη χαρούμενα οι καμπάνες. Ο κόσμος έβγαινε αλαλάζοντας στους δρόμους. Στις εκκλησίες ακούγονταν « Τη Υπερμάχῳ Στρατηγῶ » και στο νοσοκομείο οι τραυματίες στρατιώτες πετούσαν ψηλά τις πατερίτσες και τα μαξιλάρια, έστηναν χορό γύρω από τα κρεβάτια τους τραγουδούσαν τη νίκη.

Σε κλίμα ακράτητου ενθουσιασμού οι στρατιωτικές επιχειρήσεις εντεινόνταν και οι Σύμμαχοι, αν κι εξέφραζαν επιφυλάξεις για την ισχυροποίηση της Ελλάδας, χειροκροτούσαν την επέλαση του στρατού και με αυτό τον τρόπο πίεζαν την Τουρκία, να υπογράψει συνθήκη⁴⁷. Η συνθήκη ήταν το τέλος μιας εκ των προτέρων καθορισμένης διπλωματικής πορείας και η υπογραφή της δεν μπορούσε να καθυστερήσει άλλο..

Κι επιτέλους! Μες στην καρδιά του καλοκαιριού, στις 10 Αυγούστου 1920 υπογράφηκε η αναμενόμενη συμφωνία ανάμεσα στα αντίπαλα μέρη,

47. Μετά την «Τουρκική Συνέλευση» ο Κεμάλ άρχισε να οργανώνει συστηματικότερα τον αγώνα για την ακεραιότητα της Τουρκίας. Κατόπιν αυτής της εξέλιξης το Στρατηγείο έκανε έκκληση προς τους Συμμάχους για ελευθερία δράσης και από τις 9 Ιουνίου ο ελληνικός στρατός με τρεις νικηφόρες προελάσεις καταλαμβάνει πολλές πόλεις. Η πρώτη επίθεση (9 - 12 Ιουνίου) οδήγησε στην κατάληψη των Μαλγάρων, του Κέλες, της Φιλαδέλφειας και άλλων πόλεων, η δεύτερη (16 - 19 Ιουνίου) στην κατάληψη του Μπαλούκσερ και του Αδραμυττίου και η τρίτη και σημαντικότερη επίθεση (24 Ιουνίου - 10 Αυγούστου) στην κατάληψη της Προύσας. Αυτές οι νίκες αύξησαν το κύρος της Ελλάδας και παρείχαν τη δυνατότητα για την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών.

η περιβόητη Συνθήκη των Σεβρών⁴⁸.

Σαν παιάνες νίκης τα τηλεγραφήματα των ανταποκριτών από το Παρίσι ανήγγειλαν στην Αθήνα και στις ανατολικές ακτές του Αιγαίου τα σπουδαία νέα. Οι εφημερίδες τύπωσαν έκτακτα παραρτήματα με διθυραμβικά σχόλια και διέδωσαν παντού τη μεγάλη είδηση. «Η Τουρκία ήταν υποχρεωμένη να εκχωρήσει στην Ελλάδα την Ανατολική Θράκη, το Βιλαέτι της Σμύρνης, την Ίμβρο και την Τένεδο...»

Αυτοί ήταν οι όροι της συνθήκης και τι είχε μείνει τώρα από την παλιά Οθωμανική Τουρκία;

Ο Βενιζέλος είχε καταφέρει να φέρει τα πράγματα εκεί που έφταναν τα όνειρα και οι πόθοι των Μικρασιατών. Έδινε ανάσα ζωής στο κρυφό όραμα της Μεγάλης Ιδέας, δημιουργούσε την «Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών»..

Θρίαμβος!...Ιαχές πατριωτισμού, πανηγυρισμοί, καμπάνες χαράς κι ελληνικού μεγαλείου!

❧ 4 ❧

Λες και ήταν προγραμματισμένο από μια θεία δύναμη και ο απόηχος του θριάμβου για την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών, βρήκε στο σπίτι του Κοσμά και της Φωτεινής να είναι συγκεντρωμένοι, αδέρφια και φίλοι αγαπημένοι και το τραπέζι να είναι στρωμένο για χαρά και για γιορτή.

Ο Γεωργάκης είχε τηρήσει την υπόσχεσή του και είχε καταφέρει να πάρουν άδεια εξόδου ο Κυριάκος και ο Μανώλης και να έρθουν στη Σμύρνη, για να δουν τους συγγενείς τους και να ξεκουραστούν. Κατά μια θεϊκή σύμπτωση, έτυχε να βρίσκεται στην πόλη του εκείνες τις ημέρες και ο Περικλής. Είχε αποστολή να συνοδέψει τραυματίες από το μέτωπο. Κρίμα που ο Γεωργάκης έλειπε στην Αθήνα για δουλειές! Αν ήταν κοντά τους, θα τους έλεγε χίλια δυο για την κατάσταση, θα ανέλυε τη διπλωματική νίκη του Βενιζέλου και θα τους διαφώτιζε ποιοι κρύβονταν πίσω από εκείνους, που

48. Με τη συμφωνία των Σεβρών, που υπέγραψε η ηττημένη του πολέμου Οθωμανική Τουρκία, αναγνωρίστηκε η επικυριαρχία του Σουλτάνου στην καταληφθείσα από τον ελληνικό στρατό περιοχή. Όμως το χρονοδιάγραμμα προέβλεπε Ελληνική διοίκηση για την επόμενη πενταετία μετά την εκπονή της οποίας παρεχόταν η δυνατότητα μέσω δημοψηφίσματος να περιέλθει οριστικά στην Ελληνική επικράτεια. Παράλληλα, παραχωρήθηκε στην Ελλάδα η Ανατ. Θράκη έως τη γραμμή Αίνου-Μήδειας, ενώ με ξεχωριστή συμφωνία η Ιταλία δεσμευόταν να αποδώσει και τα Δωδεκάνησα στην Ελλάδα.

σημάδεψαν με τα όπλα τους το μεγάλο ηγέτη⁴⁹.

Εκείνες τις ημέρες της χαράς και του ελληνικού θριάμβου ο Κεμάλ φάνταζε ασήμαντος και μικρός. Με τη δύναμη που έδιναν στην Κυβέρνηση των Αθηνών οι όροι της συνθήκης και οι ικανότητες του Βενιζέλου ο πόλεμος φαινόταν να έφτανε στο τέλος.

Η κυρία Δόμνα πετούσε στα ουράνια! Είχε κοντά της τρεις στρατιώτες, τρεις λεβέντες Έλληνες ήρωες, που τους άξιζε κάθε περιποίηση και χάρη. Και τα κανόνισε όλα, ως την παραμικρή λεπτομέρεια. Μάλιστα, παρακάλεσε και το Νικόλα, να προγραμματίσει τις βάρδιες του στο Νοσοκομείο, ώστε την ορισμένη μέρα να είναι ελεύθερος, να φάνε όλοι μαζί, να ακούσουν ιστορίες από τους στρατιώτες και να χαρούν το σμίξιμο και τη συντροφιά τους.

Ο Κοσμάς ήταν χαρούμενος που ύστερα από καιρό έβλεπε τον αδερφό του και το φίλο του, η Φωτεινή ευχαριστημένη που φιλοξενούσε τον αγαπημένο της Κυριάκο και το γιο του Χατζηλάζαρου και της Χρυσάνας.

Παρατηρούσαν τους στρατιώτες, τους περιεργάζονταν και σχολίαζαν το κάθε τους φέρσιμο και όλοι συμφωνούσαν, ότι ο στρατός ωριμάζει και κάνει άνδρες τους νεαρούς. Όποιος τους γνώριζε το διαπίστωνε με την πρώτη ματιά. Ο Περικλής, ο Κυριάκος και ο Μανώλης είχαν αφήσει πίσω τους το εφηβικό παρουσιαστικό, είχαν περιορίσει το νεανικό ενθουσιασμό και τα πολλά κι εύκολα λόγια. Μιλούσαν για περιπολίες, για αναμετρήσεις με τον εχθρό, για όπλα και στρατιωτική πειθαρχία.

Και όταν η συζήτηση στράφηκε σε εκείνα που άφησαν πίσω τους κι εκείνα που βρήκαν στις μονάδες του στρατού, η Φωτεινή ρώτησε αυθόρμητα τον Κυριάκο.

— Και η Ροδή; Πώς την άφησες την καημένη, πώς το άντεξε η αγάπη σου;

Ο Κυριάκος ξαφνιάστηκε με την ερώτηση. Για κάποια δευτερόλεπτα δε μίλησε. Μετά της είπε με σοβαρή φωνή:

— Μα για τη Ροδή πολεμώ. Για το καλύτερο αύριο, που θα ζήσω με την αγαπημένη μου στη γη μου. Αυτά είναι για μένα είναι η πατρίδα! Τι να το κάνω το αύριο, όταν δε μπορώ να ζήσω ελεύθερα στη γη μου; Τι να την κάνω την πατρίδα, όταν δε μου δίνει την ελπίδα και τις βάσεις να στεριώσω το αύριο; Η αγάπη μου για τη Ροδή είναι η δύναμή μου. Η ζωή που ονειρεύομαι μαζί της θα είναι η μεγάλη, η προσωπική μου νίκη!... Η οικογένεια που θα

49. Δύο ημέρες μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, δύο απότακτοι Έλληνες αξιωματικοί αποπειράθηκαν να δολοφονήσουν το Βενιζέλο στο σιδηροδρομικό σταθμό της Λυών.

κάνουμε και τα παιδιά που θα αναστήσουμε είναι το μεγαλύτερο όνειρο!...

Το πρόσωπό του έφεγγε την ώρα που μιλούσε. Το βλέμμα του Κυριάκου καθαρό έδειχνε τη νοσταλγία για τον έρωτά του και τη φλόγα που είχαν οι ιδέες του.

— Έχεις δίκιο ! τον διέκοψε η Φωτεινή. Κάποτε σε παρεξήγησα για τον ενθουσιασμό και τις ιδέες σου, αλλά τώρα το ομολογώ, ότι έχεις δίκιο.... Εύχομαι να τα χαρείς όλα, Κυριάκο μου, έτσι όμορφα, όπως τα λες...!

Ο γιατρός, ο Νικόλας, πήρε στη συνέχεια το λόγο.

— Δεν είναι μονάχα ο Κυριάκος που άφησε μια Ροδή πίσω του! Ξέρεις, αδερφούλα, πόσες τέτοιες ιστορίες ακούμε στο νοσοκομείο; Οι τραυματισμένοι στρατιώτες, μέσα στον πόνο τους ανοίγουν την ψυχή τους κι εκεί διαπιστώνεις έκπληκτος ότι όλοι, πλούσιοι και φτωχοί, γραμματισμένοι και αγράμματοι παλεύουν για το ίδιο όνειρο. Λένε, ότι πολεμούν για την πατρίδα, για την ελευθερία, για τα ιδανικά της φυλής, για ..., αλλά εννοούν, ότι αγωνίζονται για την οικογένειά τους, για το δίκιο και την αξιοπρέπεια της ζωής τους, για να έχουν ένα καλύτερο αύριο αυτοί και τα παιδιά τους.

Ο Κυριάκος ικανοποιήθηκε με τα λόγια του Νικόλα και συνέχισε:

— Θυμάσαι, Φωτεινή, τι έγινε τα Θεοφάνεια στα Σπάρτα, εκεί στη γέφυρα του ποταμού; Τότε, που έπιασαν οι Τούρκοι το Δαμιανό Καχραμάνογλου! Τον φυλάκισαν, μπροστά στα μάτια του βασάνισαν το γιο του και μετά τον σκότωσαν οι αντίχριστοι; σα να ήτανε τραγί... Αυτά τα γεγονότα δε μου φεύγουν από το μυαλό... Ακόμη δεν μπορώ να ξεχάσω, ότι για οποιαδήποτε αιτία οι Τούρκοι – αφέντες μπορούν να σε συλλάβουν και να μην ξέρεις το γιατί, να απειλήσουν την ζωή σου και την ευτυχία της οικογένειάς σου, να σε στύψουν και να σε αφανίσουν.... Όλα αυτά με συγκλόνισαν και με έκαναν να ζυγίσω μέσα μου τα πράγματα ... Ήταν, βέβαια και ο καημός που είχαμε σαν οικογένεια από το θάνατο του Κώστα μας, αλλά μετά τα φοβερά γεγονότα των Θεοφανίων πήρα τη μεγάλη απόφαση!. Ορκίστηκα στο συχώριο του αδερφού μου και στο αίμα του Καχραμάνογλου, ότι θα πολεμήσω όπως μπορώ, γιατί αυτή τη ζωή, που τη δηλητηριάζει ο φόβος και το άδικο, δεν την θέλω για μένα, ούτε για τα παιδιά μου!

— Σε καταλαβαίνω! Ούτε εγώ θέλω για το παιδί μου που θα φέρω στον κόσμο, να ζήσει με τον τρόπο και το φόβο! απάντησε η νύφη του.

Η συζήτηση είχε φέρει στην επιφάνεια της μνήμης της τις δύσκολες στιγμές που έζησε στη Σπάρτη και η Φωτεινή συνέχισε:

— Δε θα ξεχάσω ποτέ πόσο φοβήθηκα και πόσο άσχημα ένιωσα σαν

μπήκαν οι Τούρκοι στρατιώτες στο σπίτι μας... Τα έκαναν όλα άνω κάτω, δέχον να βρουν τα όπλα, που φαντάζονταν πως είχαμε κρυμμένα !..

— Κι αν έβρισκαν όπλα ; Σκέφτεσαι τι θα γινόταν; Μπήκε στην κουβέντα ο Μανώλης και έφερε τον αντίχειρα του δεξιού του χεριού γύρω από το λαιμό, κάνοντας τη χειρονομία του θανάτου.

— Μη λες ανοησίες και την τρομάξεις ! Στο σπίτι μας δεν είχαμε όπλα ... είπε απότομα ο Κοσμάς και τον κοίταξε με αυστηρό βλέμμα.

Ο Μανώλης σταμάτησε, ο Κοσμάς γύρισε αλλού τη συζήτηση.

Είχαν πολλά να διηγηθούν οι στρατιώτες για τη ζωή τους στο μέτωπο. Είχαν πολλά να ρωτήσουν οι μεγαλύτεροι για τις μάχες και τη ζωή στο στρατόπεδο. Ήθελαν να κουβεντιάσουν, πως θα διαμορφωνόταν η κατάσταση μετά την περήφανη συνθήκη των Σεβρών, που σηματοδοτούσε τη μεγάλη διπλωματική νίκη του Βενιζέλου....

Ο κύριος Ιάκωβος εκτιμούσε ότι μετά τη Συνθήκη, ο Κεμάλ θα μετρούσε διαφορετικά τα πράγματα. Δεν είχε περιθώρια, ήταν ανήμπορος να αντιδράσει και σαν το φοβισμένο ζώο θα λούφαζε στη φωλιά του. Το στρίμωγμα της Τουρκίας στα διπλωματικά τραπέζια θα τον υποχρέωνε να ζητήσει συνθήκη.

— Δηλαδή, σα να λέμε ότι τελειώνει ο πόλεμος! Συμπέρανε ο Περικλής. Δεν πρόλαβε ο πατέρας του να πει ότι αυτή είναι η εκτίμησή του.

— Εγώ νομίζω το αντίθετο! Είπε ο Νικόλας και όλοι τον κοίταξαν, σα να έλεγε, το πιο περίεργο του κόσμου.

— Θα το δείτε και μακάρι να βγω ψεύτης! επέμενε ο γιατρός.

— Από πού το συμπεραίνεις αυτό; Ρώτησε ο πατέρας του

Ο γιατρός εξήγησε:

— Για τους Κεμαλιστές η συνθήκη είναι «θείο δώρο». Η Τουρκία ταπεινώθηκε κι έχει μείνει ένα μικρό υπόλοιπο από την παλιά της δόξα. Θα φορτώσουν, λοιπόν, στην κυβέρνηση του σουλτάνου το βάρος της ταπεινωτικής συνθηκολόγησης των Σεβρών και ο Κεμαλ θα αναδειχθεί άφθαρτος και σωτήρας για όλους τους μουσουλμάνους Τούρκους.

— Συμφωνώ με το Νικόλα! Ο Βενιζέλος δεν έχει περιθώρια να κάνει πίσω και ο Κεμάλ θα το παίξει σωτήρας της εθνικής τιμής και δεν πρόκειται να υποχωρήσει! είπε ο Κοσμάς.

— Ο πόλεμος συνεχίζεται ! Εμπρός, μαρς ! φώναξε ο Μανώλης.

— Πυρ ομαδόν!...έδωσε το πρόσταγμα, σα να ήταν στρατηγός ο Περικλής και όλοι γέλασαν.

— Όταν γυρίσει ο Γεωργάκης από την Αθήνα, θα μας τα πει όλα τα

καθέκαστα και ποιο σκοπό έχουν οι μεγάλοι και τι θα γίνει με τον πόλεμο ... Κλείδωσε τη συζήτηση η κυρία Δόμνα, που είχε μεγάλη εμπιστοσύνη στο Γεωργάκη Καμανίδη και στις πληροφορίες του.

❧ 5 ❧

Ο Γεωργάκης γύρισε από την Αθήνα και μόλις το έμαθε η μητέρα της Φωτεινής, παρακινούσε κάθε τρεις και λίγο την κόρη της, να τον καλέσει για τραπέζι, ή έστω για έναν καφέ.

— Γιατί τόση επιμονή, κυρία Δόμνα; Τη ρώτησε γελώντας η Φωτεινή.

Εκείνη προσπάθησε να ξεφύγει. Έδωσε μερικές δικαιολογίες, αλλά δεν έγινε πιστευτή. Στο τέλος έσκασε το μυστικό.

— Θέλω να του προξενέψω την κόρη της ξαδέρφης μου, της Ευπραξίας. Πρόκειται για πρώτη τάξεως κοπέλα και ήρθε η ώρα, να φτιάξει ο Γεωργάκης τη ζωή του.

Η Φωτεινή, από πεποίθηση κι επειδή γνώριζε το Γεωργάκη, δεν ήταν σύμφωνη με το προξενιό. Αλλά όταν έβαζε κάτι στο μυαλό της η μάνας της δεν ήταν εύκολο να την μεταπείσουν. Έτσι η κυρία Δόμνα, πήγε ένα πρωινό στην τράπεζα και κάλεσε αυτοπροσώπως το Γεωργάκη.

— Δεν περνάς, από το σπίτι; Όλοι σε επιθυμήσαμε και πιο πολύ η Φωτεινή μου και ο Κοσμάς. Κάθε που βρισκόμαστε έχουμε την κουβέντα σου, γιατί ξέρεις πόσο σε αγαπάμε...!

Κάτω από την επιμονή της και παρά το φόρτο εργασίας, ο Γεωργάκης όρισε την ημέρα και η κυρία Δόμνα ένιωθε τρισευτυχισμένη. Όχι μονάχα θα του γνώριζε, « τυχαία» την κόρη της ξαδέρφης της, αλλά θα μάθαινε και νέα από την Αθήνα.

Φαίνεται, ότι η κυρία Δόμνα δεν τα είχε υπολογίσει όλα σωστά. Η υποψήφια νύφη την ορισμένη ημέρα δήλωσε ότι ήταν αδιάθετη και το προξενιό πήρε τέλος, χωρίς την... τυχαία παρουσία της.

— Η κατάσταση στην Αθήνα με προβληματίζει και μου δημιουργεί ανησυχίες. Είπε ο Γεωργάκης για να κόψει κάθε συζήτηση για παντρείς και να δείξει ότι άλλα πράγματα τον απασχολούσαν.

— Ο Βενιζέλος κήρυξε εκλογές.... χρειάζεται τη νέα εντολή του λαού, για να συνεχίσει την εκστρατεία!...

— Και τι μ' αυτό; Πετάχτηκε η κυρία Δόμνα. Δε φοβάται κανέναν το θηρίο! Θα βγεί νικητής και πάλι ο Λευτέρης μας και οι εχθροί του θα μείνουν με την κακία και τη ζήλεια..! Ο κόσμος έχει μάτια και βλέπει και αναγνωρί-

ζει την αξία του!...

— Από το στόμα σου και στου Θεού τ' αυτί... ευχήθηκε ο Γεωργάκης.

Ο Κοσμάς ρώτησε με απορία :

— Αμφιβάλλεις; Μετά από το θρίαμβο στο Παρίσι και τους πανηγυρισμούς που οι εφημερίδες γράφουν ότι γίνονται στην Αθήνα, τι έχει ο Βενιζέλος να φοβηθεί;

— Η αλήθεια είναι ότι στην Αθήνα έχουν ξεθυμάνει οι πανηγυρισμοί... Κάθε μέρα γίνονται ταραχές και οι αντίπαλη πλευρά έχει ξεσηκώσει τον κόσμο⁵⁰! Αν βγουν, λένε, στην εξουσία, θα σταματήσουν τον πόλεμο και οι στρατιώτες θα γυρίσουν στα χωριά τους... Ξέρετε πόσο μετράει αυτό για τον απλό κόσμο;

— Κι εμείς;... θα μείνουμε ανυπεράσπιστοι στα χέρια του Κεμάλ; Ρώτησε η Φωτεινή

— Έχει δίκιο η Φωτεινή. Δεν μπορεί η Πατρίδα που μας έβαλε στα αίματα, να μας αφήσει τώρα κατάμονους, να μας κατασπαράξει το θηρίο! συμπλήρωσε ο Κοσμάς.

— Ο κόσμος στην Ελλάδα είναι κουρασμένος. Πληρώνει φόρους για το στρατό, δίνει τα παλικάρια του για το στρατό. Υπάρχουν οικογένειες, που από το 1912 τα παιδιά τους βρίσκονται συνέχεια στο μέτωπο! Οι Βαλκανικοί, ο Παγκόσμιος, η εκστρατεία στην Κριμαία και μετά στη Μικρά Ασία... Οι αντίπαλοι του Βενιζέλου, σε αυτή την κόπωση και την πίκρα του ελληνικού λαού βασίζονται...

— Κρίμα!... έκανε απογοητευμένη η κυρία Δόμνα και η Φωτεινή έδειξε ότι συμμερίζεται την απογοήτευσή της.

— Ας μην προτρέχουμε! Είπε ο Κοσμάς.

— Οι εκλογές ορίστηκαν για τις δυο Νοεμβρίου. Μέχρι τότε πολλά μπορεί να γίνουν και να κερδίσει ο Βενιζέλος... Πρόσθεσε ο Γεωργάκης, σα να ήθελε να ξορκίσει τους φόβους του και να κάνει μια μεγάλη ευχή.

50. Μετά τη συμφωνία των Σεβρών στην Ελλάδα η δυσaréσκεια του κόσμου αυξήθηκε και τα πολιτικά πάθη οξύνθηκαν. Μετά τη δολοφονική απόπειρα κατά του πρωθυπουργού στο σταθμό της Λυών από δύο απότακτους βασιλόφρονες αξιωματικούς, δολοφονήθηκε ο αγωνιστής και λόγιος ο Ίων Δραγούμης, επιφανές στέλεχος της αντιβενιζελικής παράταξης. Παράλληλα, η οργισμένη και συνασπισμένη αντιπολίτευση δήλωνε ότι θα φρόντιζε να εξασφαλίσει την επιστροφή των ταλαιπωρημένων στρατιωτών που βρίσκονταν στα όπλα από το 1912 χωρίς σχεδόν καμία διακοπή, ενώ η ξαφνική απώλεια από δάγκωμα πιθήκου του νεαρού βασιλιά, Αλέξανδρου Α', που είχε διαδεχθεί τον έκπτωτο πατέρα του, τον Κωνσταντίνο Α' και είχε αρμονική συνεργασία με το Βενιζέλο, επέτεινε την πολιτική αστάθεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο

Ο ήλιος μάζεψε το φως του

1

Τις παραμονές των εκλογών οι εφημερίδες της Σμύρνης αφιέρωναν στήλες και σελίδες ολόκερες για τις εκλογές, που στις 2 Νοεμβρίου 1920 θα γίνονταν στην Ελλάδα. Στα καφεενεία, στις βεγγέρες, στο προαύλιο των εκκλησιών μετά τη λειτουργία και σε κάθε κοινωνική συγκέντρωση για λύπη ή χαρά, το κύριο θέμα συζήτησης ήταν οι έντονες κομματικές αντιπαραθέσεις στην Αθήνα. Από το αποτέλεσμα της κάλπης θα κρινόταν το μέλλον της Μικράς Ασίας. Αλλά παράλληλα όλοι καταλάβαιναν, ότι όποιο κι αν ήταν αποτέλεσμα, όποιο κόμμα κι αν ερχόταν στην εξουσία, η Ελλάδα θα έβγαινε από τις εκλογές πληγωμένη, γιατί ο διχασμός σαν δηλητήριο φιδιού φαρμακερού είχε απλωθεί σε όλη τη χώρα.

Η οικογένεια του Ιάκωβου και της Δόμνας Αμπαζόγλου, αν και αγαπούσαν τις πολιτικές συζητήσεις, αν και υποστήριζαν με θέρμη το Βενιζέλο εκείνες τις ημέρες των εκλογών δεν είχαν τη διάθεση και το μυαλό να ασχοληθούν με τα πολιτικά. Αντιμετώπιζαν μεγάλο πρόβλημα και φουρτούνα στη δική τους οικογένεια και η σκέψη τους κλυδωνιζόταν από άλλου είδους ανησυχίες!

Η Φωτεινή είχε μπει στο μήνα της κι εκεί που πήγαιναν όλα καλά, άρχισε ξαφνικά να αιμορραγεί. Ευτυχώς εκείνες τις ώρες βρισκόταν κοντά της ο Κοσμάς και τη μετέφερε αμέσως στο Γραικικό νοσοκομείο. Η μάνα της έχασε το έδαφος από τα πόδια της. Ο πατέρας της άφησε όλες του τις δουλειές και στεκόταν μερόνυχτα κοντά της. Όλα έγιναν μικρά κι ασήμαντα μπροστά στην υγεία της Φωτεινής που κινδύνευε. Όλα ήταν τιποτένια μπροστά στη ζωή του παιδιού, που οι γιατροί διέγνωσαν ότι η ζωούλα του κρεμόταν από μια κλωστή.

Οι προσευχές των δικών της και οι φροντίδες του Νικόλα και των συναδέλφων του έφεραν, επιτέλους, το ποθητό αποτέλεσμα.

Ήταν Δευτέρα 3 Νοεμβρίου του 1920, όταν ακούστηκε το κλάμα του μω-

ρού και ήρθε στον κόσμο ο πρωτότοκος γιος του Κοσμά και της Φωτεινής.

Ήταν ημέρα σημαδιακή! Η Σμύρνη μουδιασμένη μάθαινε από τα τηλεγραφήματα που έφταναν από την Αθήνα το αποτέλεσμα των εκλογών.

Το κόμμα του Βενιζέλου είχε χάσει την εμπιστοσύνη του λαού κι εκείνος, ο ευφυής και διορατικός πολιτικός, που η ικανότητά του έφερνε βόλτα τους διπλωμάτες, δεν κατόρθωσε να μαζέψει τις ψήφους που θα τον έκαναν έστω και απλό βουλευτή. Η πορεία του έμοιαζε με την πορεία του ήλιου που μεσουρανούσε στο πολιτικό στερέωμα και στις καρδιές των Μικρασιατών και τώρα έγερνε και μάζεψε το φως του.

Τα σημάδια της μέρας έδειχναν ότι πλησίαζε η ώρα της δύσης.

Η ιστορία της Ελλάδας με πρωθυπουργό το Ράλλη άλλαζε σελίδα.

❧ 2 ❧

Ο χρόνος, μετά από τη συνθήκη των Σεβρών, έμοιαζε με πολύτιμο νερό που κύλησε άσκοπα μέσα από τις χούφτες της διψασμένης Ελλάδας. Οι πολιτικοί που είχαν την ευθύνη των αποφάσεων αποδείχθηκαν ανίκανοι, να αξιολογήσουν τα δεδομένα και ανήμποροι να αξιοποιήσουν τις ευκαιρίες....

Ο Αύγουστος, ο Σεπτέμβριος και ο Οκτώβριος του 1920 αφιερώθηκαν στις εκλογές. Ο Νοέμβριος και ο Δεκέμβριος πέρασαν με εκλογικούς θριάμβους, με γιορτές, με το δημοψήφισμα για την επιστροφή της βασιλείας και τέλος, με τις προσπάθειες να σχηματιστεί σταθερή κυβέρνηση. Ο Ιανουάριος και ο Φεβρουάριος του 1921 ξοδευτήκαν στις ατέρμονες συζητήσεις και στις διπλωματικές διεργασίες....

Έτσι με την ατολμία και την πολιτική αδράνεια κύλησε άσκοπα πολύτιμος χρόνος, χάθηκαν ανεκμετάλλευτες μεγάλες ευκαιρίες⁵¹.

Κι επιτέλους! Το Μάρτιο του 1921 αποφάσισε η νέα κυβέρνηση, να ξαναρχίσει τις πολεμικές επιχειρήσεις.

Οι έξι μήνες απραξίας ήταν δώρο ανεκτίμητο, που χαρίστηκε στον αντίπαλο. Ήταν ο χρόνος που είχε ανάγκη ο Κεμάλ, για να οργανωθεί και να

51. Ο Βενιζέλος απογοητευμένος από την έκβαση των γεγονότων αυτοεξορίστηκε στο Παρίσι και το Νοέμβριο του 1920 ο βασιλιάς Κωνσταντίνος επέστρεψε στο θρόνο. Η Γαλλία και η Ιταλία βρήκαν σε αυτή την εξέλιξη το πρόσχημα που αναζητούσαν για να απαγκιστρωθούν από την Μ. Ασία στην οποία κατείχαν σημαντικά εδάφη (αλλά ήδη είχαν έλθει σε μυστικές συνεννοήσεις για την αποχώρησή τους με ανταλλάγματα). Απειλήσαν την Ελλάδα ότι ενδεχόμενη παλινόρθωση του γερμανόφιλου Κωνσταντίνου θα οδηγούσε σε ρήξη των σχέσεων, κάτι που όμως αγνόησε η νέα Ελληνική κυβέρνηση.

προετοιμαστεί. Ήταν η απρόσμενη ευκαιρία που δόθηκε στον εχθρό, για γίνουν τα άτακτα μπουλούκια των Οθωμανών πειθαρχημένοι και αποφασισμένοι στρατιώτες με ακμαίο ηθικό, που γνώριζαν γιατί πολεμούσαν και είχαν επίγνωση τι θα κερδίσουν.

Στο μέλλον ο ελληνικός στρατός θα αντιμετώπιζε ένα νέο τουρκικό στρατό, οργανωμένο και επαρκώς εξοπλισμένο.

Αντίθετα το ηθικό των Ελλήνων στρατιωτών είχε χαθεί στο τέλμα της απραξίας και δεν ήταν ακμαίο, όπως στην αρχή των επιχειρήσεων. Το έβλεπαν οι απλοί άνθρωποι, το διαπίστωναν οι στρατιώτες, ο Κυριάκος και ο Μανώλης που με συχνές άδειες μακριά από το στρατόπεδο, περνούσαν ημέρες διακοπών στη Σμύρνη. Από τα μάτια είχε φύγει ο παλιός ενθουσιασμός, και μόνο το ελληνικό φιλότιμο «για την τιμή των όπλων» και μόνο η σκέψη, τι πρόκειται να ακολουθήσει, αν επικρατούσαν οι Τούρκοι συγκρατούσαν τους Έλληνες στρατιώτες και τους Μικρασιάτες συντρόφους τους.

Τα κομματικά παιχνίδια και τα πολιτικά συμφέροντα, σαν αράχνες είχαν απλώσει τα δίκτυα τους και στο στράτευμα. Ο φίλος του Γεωργάκη, ο έφεδρος δικηγόρος Οδυσσέας Μανιάτης, είχε τιμωρηθεί με πολύμηνη φυλάκιση, γιατί ήταν φιλοβενιζελικός και τόλμησε να μιλήσει για τις πολιτικές του πεποιθήσεις. Οι έμπειροι αξιωματικοί «της Αμύνης» είχαν αντικατασταθεί με νέους άπειρους και άκαπνους. Οι μικροκομματικοί υπολογισμοί, η αδράνεια και η απραξία είχαν επιφέρει κόπωση. Οι ελλείψεις, ακόμη και στα απαραίτητα και στοιχειώδη, είχαν φέρει γκρίνια.

Η ύπαιθρος μαστιζόταν από κλοπές και αρπαγές, όχι μονάχα από τους τσέτες, αλλά και από τους Έλληνες στρατιώτες, που πεινούσαν και κρύωναν και αναζητούσαν ένα κομμάτι ψωμί και καθαρό ρούχο.

Η παραλία, οι δρόμοι της Σμύρνης, οι καφενέδες και οι ταβέρνες ήταν πάντα γεμάτες από αργόσχολους στρατιωτικούς, που περνούσαν τον καιρό τους περιμένοντας την εξ Αθηνών προσταγή.

Ο Κυριάκος και ο Μανώλης συχνά πυκνά είχαν έξοδο και περνούσαν από το σπίτι του Κοσμά. Καμιά φορά ερχόταν μαζί τους και ο Αχιλλέας, ο γιος του κυρ Λεάνδρου του καθηγητή του Αρρεναγωγείου της Σπάρτης. Οι νεαροί Σπαρταλήδες που με πατριωτικό ενθουσιασμό είχαν καταταγεί εθελοντές, αντί να διηγούνται μάχες και κατορθώματα έλεγαν καθημερινές πικρές και αστείες ιστορίες. Γελούσαν μέχρι να δακρύσουν, όσοι τους άκουγαν και μετά τα γέλια αναστέναζαν κι έβγαζαν τα πικρά συμπεράσματα.

— Να δείτε, που σε λίγο θα μας παρακαλούν να παίρνουμε άδειες εξό-

δου, να μην έχουν τον μπελά να μας ταΐζουν και στην επιστροφή θα μας δίνουν δίπλωμα ευαρέσκειας! είπε σοβαρά ο Αχιλλέας.

Άνοιγαν τα μάτια έκπληκτοι, τέντωναν τα αυτιά οι επισκέπτες στο σαλόνι του σπιτιού της Φωτεινής. Εκεί βρίσκονταν μαζεμένοι ο Γεωργάκης και μια παρέα Σπαρταλήδες, που είχαν επισκεφθεί τον Κοσμά, να συγχαρούν τους γονείς και να ευχηθούν στο νεογέννητο.

Ο Κυριάκος και ο Μανώλης, σα να έπαιζαν θέατρο, απτόητοι συνέχισαν την ενημέρωση και με γλαφυρότητα εξιστορούσαν τι έτρωγαν στο στρατεύμα, μέχρι να αποφασίσει η νέα ηγεσία της Ελλάδας, ότι έπρεπε να ενδιαφερθεί σοβαρά για την τροφοδοσία των παλικαριών που περίμεναν το σάλπισμα δράσης στα στρατόπεδα της Ανατολής.

— Ημέρα της εβδομάδος, Δευτέρα! Πρωινό; Σιτάρι βρασμένο. Γεύμα; Σιτάρι βρασμένο. Και δείπνο; Σιτάρι βρασμένο, έλεγε με θεατρικό στόμφο ο ένας.

— Ημέρα της εβδομάδος Τρίτη! Πρωινό, γεύμα και δείπνο, σιτάρι βρασμένο, συνέχιζε ο άλλος.

Τετάρτη, Πέμπτη..., εφτά ημέρες συνέχεια, καμία μεταβολή στο διαιτολόγιο του στρατιώτη! Μόνο σιτάρι βρασμένο!

Άφηναν να κοπιάσουν τα γέλια και μετά προσποιούνταν ο Μανώλης κάποιον αξιωματικό.

— «Άνδρες, διατί παραπονείσθε; Ο σίτος από αρχαιοτάτων χρόνων θεωρείται θαυμασία τροφή, λίαν βιταμινούχος και θρεπτικοτάτη!»

— Και... μαλακτικοτάτη, κύριε λοχαγέ! Συμφωνούσε ο Κυριάκος.

— Ο Θεός να αναπαύσει το Βούλγαρη!⁵² Από ζωντανός μας χόρτασε με τα κόλλυβά του! ...

Κι εκεί που οι περισσότεροι γελούσαν ακούστηκε θυμωμένη η φωνή του Γεωργάκη.

— Απογοήτευση! Αίσχος! Προδοσία! Αυτή είναι η λέξη που ταιριάζει!!!

Σταμάτησαν τα χάχανα. Η κατάσταση ήταν για να κλαίνει και να προβληματίζονται. Μα τι μπορούσαν να κάνουν; Μόνο να σχολιάζουν, μόνο να κριτικάρουν και να ξεχωρίζουν αχνά την πραγματική διάσταση των πράγμάτων, που ο πρώτος ενθουσιασμός τους εμπόδιζε να δουν.

Οι γνώμες διασταυρώνονταν.

— Ποιος νοιάζεται για μας; «Οι Σύμμαχοι ενδιαφέρονται μόνο για τα πετρέλαια!, Όλα τα άλλα είναι παραμύθια! »!

52. Ο Δημήτριος Βούλγαρης, ήταν ο Πρωθυπουργός της Ελλάδας εκείνη την περίοδο.

— «Ο Βενιζέλος σαν το ποντίκι είδε το τυρί, δεν πρόσεξε όμως τη φάκα...»! Και το πικρό σχόλιο, την πικρή υποψία που άρχισε να θαμπώνει την εικόνα του μεγάλου πολιτικού, τόλμησε να το διατυπώσει με έμφαση κάποιος από την παρέα.

— Λέτε, ο πονηρός Κρητικός να κατάλαβε το αδιέξοδο και για να βγει από τα δύσκολα προκάλεσε ο ίδιος εκλογές και μάλιστα, ήθελε κι ευχόταν να τις χάσει;! ...

— Πάνε χαμένα τα μεγάλα λόγια, πήρε ο αέρας τα ροδοπέταλα, τις παρελάσεις και τα «ζήτω»!

— Το ηθικό μας έχει κουρελιαστεί !. Στεκόμαστε ακόμη σαν στρατός, μόνο από φιλότιμο και για την τιμή των όπλων.... συμπλήρωσε ο Αχιλλέας. Η φωνή του ήταν θλιμμένη και φανέρωνε την απογοήτευσή του.

— Κι αν μας παρατήσουν οι Έλληνες τι θα κάνουμε; Τέθηκε η κρίσιμη ερώτηση στο Γεωργάκη και σε όλους.

Αυτή ήταν η αγωνία όλων των Ελλήνων Μικρασιατών, αυτό ήταν το μεγάλο και δύσκολο ερώτημα, που η απάντησή του, το επόμενο διάστημα και στην πραγματική ζωή, θα έκρινε την τύχη εκατομμυρίων ανθρώπων.

Η παρουσία του ελληνικού στρατού ήταν ασφάλεια και τείχος προστασίας, ήταν ένα σοβαρό εμπόδιο στα σχέδια του Κεμάλ, που ήθελε να ξεκαθαρίσει το νέο τουρκικό κράτος από τις μειονότητες. Αλλά ως τότε θα άντεχε η Ελλάδα;

— Ας μην απελπιζόμαστε! Εμείς, οι Μικρασιάτες θα προσπαθήσουμε, να κρατήσουμε με νύχια και με δόντια ζωντανή τη συνθήκη, που υπέγραψε ο Βενιζέλος και που λέει ότι σε πέντε χρόνια πρέπει να γίνει δημοψήφισμα για την αυτονομία της Μικράς Ασίας... είπε ένας από του Σπαρταλήδες και οι άλλοι συμφώνησαν.

— Το μεγάλο λάθος ήταν οι εκλογές! Αν ήταν ο Βενιζέλος στα πράγματα θα ήταν διαφορετικά, αδέρφια!...

Μπορούσε κάποιος να συμφωνήσει ή να διαφωνήσει. Όμως κανένας δε θα μπορούσε να φέρει αντίρρηση στον ισχυρισμό, ότι η ιστορία της μεγάλης ελληνικής εκστρατείας στη Μικρά Ασία είχε γυρίσει σελίδα!

3

Το Φεβρουάριο του 1921 έγινε διάσυμαχική διάσκεψη στο Λονδίνο και προτάθηκε στην ελληνική αντιπροσωπεία συμβιβασμός, για να λήξει το Μικρασιατικό ζήτημα. Όμως, παρά τις προεκλογικές διακηρύξεις και παρά

την προτροπή του ίδιου του Βενιζέλου, η ελληνική κυβέρνηση απέρριψε την πρόταση.

Το Μικρασιατικό ζήτημα πέρασε σε νέα φάση και η εκστρατεία, παρά τις φανερές προθέσεις των Συμμάχων, ντύθηκε με τη βασιλική μεγαλοπρέπεια.

«Επιστράτευση τριών νέων ηλικιών στην Ελλάδα...!», έγραψαν οι εφημερίδες και οι Μικρασιάτες αναθάρρησαν.

Ανακλήθηκαν οι άδεις που είχαν δοθεί στους στρατιώτες και η κυρία Δόμνα ετοίμασε για το μέτωπο και αποχαιρέτησε για μια ακόμη φορά τον Περικλή, που τον τελευταίο καιρό περισσότερο ζούσε στο πατρικό σπίτι και λιγότερο στο στρατόπεδο.

Άδειασαν οι δρόμοι της Σμύρνης και η παραλία του Και από το πλήθος των φαντάρων, που τόσον καιρό ανέμελοι σεργιάνιζαν. Στις αποβάθρες, άραζαν και ξεφόρτωναν πολεμικά πλοία κι έβλεπαν οι Σμυρνιοί να φτάνουν καθημερινά πολλοί νέοι επιστρατευμένοι άντρες και πολλά πυρομαχικά, για την ενίσχυση του μετώπου.

Το ενδιαφέρον του κόσμου ζώηρεψε, η ελπίδα αναστήθηκε.

Ο Νικόλας, που καθημερινά στο Νοσοκομείο ερχόταν σε επαφή με αξιωματικούς, έμαθε για τις κινήσεις του στρατού και οι πληροφορίες του ήταν ασφαλείς.

Κουβέντιαζε με τον Κοσμά στο πατρικό σπίτι και η Φωτεινή, έχοντας αγκαλιά το μωρό άκουγε με προσοχή.

— Διπλή προέλαση, γαμπρέ! Από βορρά και από νότο! Προς τη ζώνη του Εσκή Σεχίρ και προς το Αφιόν Καραχισάρ!

— Καταλαβαίνω! Ο στόχος είναι κλείσει η ψαλίδα και να εγκλωβιστεί ο στρατός του Κεμαλ! Συμπλήρωσε ο Κοσμάς και συνέχισε:

— Επιτέλους, κάτι να γίνει!...

— Κι ο Περικλής; Ο Κυριάκος, ο Μανώλης; Έμαθες πού πήγαν; Ρώτησε η Φωτεινή.

— Το Γ' Σώμα στρατού, που υπηρετούν, πήρε εντολή να προελάσει στα βόρεια! Δε έμαθα και δε ρώτησα λεπτομέρειες. Ο στρατός έχει τα μυστικά του!

— Η Παναγιά και οι άγγελοι να σκεπάζουν τους λεβέντες μας και όλα τα παιδιά του κόσμου!... σταυροκοπήθηκε η κυρία Δόμνα. Να δώσει ο Θεός, να γυρίσουν γερά τα παλικάρια μας, να στρώσει πάλι η ζωή μας!...

Το μωρό κουνούσε τα χεράκια και τα ποδαράκια του, γουργούριζε και γελούσε, άνοιξε η καρδιά των μεγάλων.

 4

Η προέλαση του στρατού ενίσχυε τον πατριωτισμό των Μικρασιατών κι επειδή πλησίαζε η γιορτή της 25ης Μαρτίου, που θα γιόρταζαν τα εκατό χρόνια από τον τιτάνιο αγώνα του 1821, αβίαστα γίνονταν συγκρίσεις και παραλληλισμοί. Στα σχολεία, στις λέσχες, στο θέατρο και στις πλατείες κάθε πόλης και χωριού της Ιωνίας ετοιμάζονταν λαμπρές γιορτές για την Εθνική Επέτειο. Γράφονταν λόγοι πανηγυρικοί για το μεγάλο ξεσηκωμό, πλέκονταν διθύραμβοι κι εγκωμιαστικοί στίχοι για τους νέους ήρωες που πολεμούσαν στη μικρασιατική ενδοχώρα, στήνονταν εορταστικά αφιερώματα για τους λεβέντες του ελληνικού στρατού, που θα κατατρόπωναν το βάρβαρο εχθρό και Δόξα θα τους στεφάνωνε με τα αμάραντα κλαδιά της νίκης.

Η πραγματικότητα όμως, χάλασε όλα τα σχέδια για το μεγαλοπρεπή εορτασμό της εθνικής παλιγγενεσίας. Το έγραψαν οι εφημερίδες στα ψιλά, για μην καταπέσει το φρόνημα του λαού, το είπε ο Γεωργάκης ξεκάθαρα και δε χωρούσε αμφιβολία.

— Νομίζαμε ότι θα βρούμε μπροστά μας τα άταχτα μπουλούκια και τους πεινασμένους στρατιώτες του Κεμάλ, αλλά ξεγελαστήκαμε! Με την απραξία του στρατού μας είχε δικό του όλο το χρόνο να ετοιμαστεί ...

— Τι ακριβώς έγινε; Ενδιαφέρθηκε να μάθει η Φωτεινή.

Για μια φορά ακόμη έπιασε τον εαυτό της να ενδιαφέρεται για την πολιτική και τη στρατιωτική κατάσταση και δεν μπορούσε να εξηγήσει πού οφειλόταν αυτή η μεταστροφή. Στις στιγμές που είχε ζήσει στα Σπάρτα; Στο φυσικό ενδιαφέρον που είχε για τους αγαπημένους δικούς της ανθρώπους, που βρίσκονταν στις γραμμές του πυρός; Στις συζητήσεις που άκουγε και την είχαν βγάλει από τους κόσμους της ανέμελης νεότητας; Ή στην αγωνία που είχε για τα χρόνια που έρχονταν, για τη ζωή που θα ζούσε ο γιος της και για την τύχη του τόπου που μεγάλωσε;

Ο Γεωργάκης με προθυμία, αλλά και με περίλυπο ύφος της απάντησε:

— Δυστυχώς απέτυχαν οι επιχειρήσεις και στα δυο Σώματα στρατού, που επεδίωκαν να καταλάβουν τη γραμμή Εσκή Σεχίρ – Αφιόν Καραχισάρ. Οι Τούρκοι πήραν φαλάγγι τους στρατιώτες μας και τους ανάγκασαν να υποχωρήσουν στην Προύσα και στο Τουμπλού Μπουνάρ!...

— Μην κάνεις κι έτσι! Χάσαμε μια μάχη ...δε χάσαμε τον πόλεμο! Θέλησε να δώσει ένα αισιόδοξο μήνυμα ο Κοσμάς.

— Το μεγάλο πρόβλημα δεν είναι η έκβαση μιας μάχης, όπως λες!... Η ανησυχία η δική μου και πολλών άλλων, που αξιολογούν σοβαρά τα πράγματα, βασίζεται στο γεγονός ότι τον Κεμάλ τον υποστηρίζουν και τον τροφοδοτούν με πολεμοφόδια από το εξωτερικό. Έγινε ισχυρός αντίπαλος και θα βρίσκεται συνεχώς μπροστά μας ...τον αποστόμωσε ο Γεωργάκης.

❧ 5 ❧

Πριν το Πάσχα του 1921, έφτασε στη Σμύρνη εντελώς αναπάντεχα ο Μηνάς, ο αδερφός της Ροδής.

Ρωτώντας τους Σπαρταλήδες έμαθε πού βρισκόταν το σπίτι του Κοσμά κι ένα μεσημέρι με τα πεσκέσια στο χέρι, χτύπησε το ρόπτρο της εξώπορτας. Χάρηκε που τον είδε η Φωτεινή. Με ενδιαφέρον τον ρώτησε για τη Ροδή, για τους συγγενείς, για τη ζωή στην Ισπάρτα ...

Εκείνος της είπε για το γέρο – Ηλία, τον πατέρα του, που ήταν άρρωστος, για τον σακατεμένο ώμο που όλο το χειμώνα τον πονούσε, για το ένα και το άλλο, ακόμη και για τις προβατίνες του που γέννησαν και για τα βοσκοτόπια στο βουνό, που τα διεκδικούσαν οι Τούρκοι και οι Χριστιανοί βοσκοί.

— Και πού τα άφησες τα κοπάδια σου, Μηνά; Ρώτησε η Φωτεινή.

— Στους παραγιούς μου ... είπα και στα αδέρφια μου να έχουν το νου τους... Ε, δε θα λείψω και τα χρόνια. Ήρθα για λίγο, να σας δω και φεύγω...

Και αμέσως έκανε κι αυτός τη δική του ερώτηση;

— Μου είπες, ότι ο Κοσμάς, λείπει στο Αδραμύττι, για δουλειές. Πότε θα γυρίσει;

— Ακριβώς δεν ξέρω! Πιστεύω ότι σε τρεις μέρες το πολύ θα είναι κοντά μας!

— Δόξα τω Θεώ! Ο αέρας της Σμύρνης μου φαίνεται πνιγερός...

Η τελευταία του πρόταση παραξένεψε τη Φωτεινή. Ο Μηνάς της έδωσε την εντύπωση, ότι είχε έρθει στη Σμύρνη κυρίως για να συναντήσει τον Κοσμά. Τι τον έκανε, άραγε, να αφήσει τον άρρωστο πατέρα του, τα κοπάδια και το βουνό του και να περιμένει τον άντρα της με τόση αγωνία; Ντράπηκε όμως, να ρωτήσει και του πρότεινε να τον φιλοξενήσει και να μείνει για φαγητό.

— Με περιμένουν τα ξαδέρφια μου, Φωτεινή! Θα έρθω σπίτι σου και θα σε δω πάλι, όταν γυρίσει ο Κοσμάς! Αν γυρίσει νωρίτερα από το ταξίδι,

μην ξεχάσεις, σε παρακαλώ, να του πεις ότι είναι ανάγκη να βρεθούμε! Να με γυρέψει στο μπαρμπέρικο, που έχει στο μεγάλο παζάρι ο Σπάρταλης, ο Χριστόφορος ο Λυκούδης. Εκεί θα με βρει!

❧ 6 ❧

Ο Κοσμάς δεν ήρθε σε τρεις ημέρες, όπως είχε πει η Φωτεινή. Μάταια τον γύρεψε και την τέταρτη και την πέμπτη μέρα ο Μηνάς, που έδειξε ότι αδημονούσε και ανησυχούσε για τον ερχομό του. Αυτή η επιμονή να δει τον Κοσμά ο Σπάρταλης βοσκός, αύξησε την αγωνία και της δικής της προσμονής, παρόλο που το συνήθιζε ο άντρας της να μην έχει αυστηρό πρόγραμμα στα ταξίδια του. Η Φωτεινή άρχισε να αγωνιά και να ανησυχεί για την ασφάλειά του. Ευτυχώς η ανησυχία δεν κράτησε πολύ. Ο Κοσμάς το ίδιο βράδυ, την ώρα που σουρούπωνε, διάβηκε το κατώφλι του σπιτιού του.

Ήταν κουρασμένος, μα είχε τη χαρά να δει το μικρό γιο του να του χαμογελά, είχε όλη τη διάθεση να καθίσει στο τραπέζι απέναντι από τη γυναίκα του και να της εξιστορήσει τι συνάντησε στο ταξίδι και να της πει πόσο καλά πήγαν οι δουλειές του. Όμως, και η κούραση και η χαρά να ασχοληθεί με το παιδί, όλα τα παραμερίστηκαν, σαν έμαθε ο Κοσμάς, ότι ήρθε ο Μηνάς από τη Σπάρτη και ότι επίμονα ζητούσε τον δει.

— Και δε σου είπε, ούτε μια λέξη τι με θέλει;

— Όχι! Δεν είχα το θάρρος, αλλά ούτε κι εκείνος μου άφησε περιθώρια να τον ρωτήσω.

— Για να αφήσει ο Μηνάς το βουνό και τα κοπάδια του, κάτι πολύ σπουδαίο συμβαίνει...

— Λες, να μετάνιωσαν για τον αρραβώνα της αδερφή του με τον Κυριάκο; Να βρέθηκε άλλος γαμπρός για τη Ροδή; ... είπε την ιδέα της η Φωτεινή, που σα γυναίκα το μυαλό της έτρεχε, πέρα από τις δουλειές που οι άντρες θεωρούσαν σπουδαίες.

— Όταν δώσουν το λόγο τους οι Σπαρταλήδες και οι Σπαρταλιές, μέχρι τη συντέλεια του κόσμου τον κρατάνε. Άλλη είναι η αιτία και θα το δεις...

Πώς να μάθει η Φωτεινή την αιτία που έφερε το Σπάρταλη ορεσίβιο στη Σμύρνη;

Λίγη ώρα μετά ήρθε ο Μηνάς μαζί με το Γεωργάκη και αφού είπαν τα τυπικά, κάθισαν στην τραπεζαρία μαζί με τον Κοσμά κι έκλεισαν και τις πόρτες.

Όταν έφυγαν ρώτησε η Φωτεινή, για ποιο λόγο κράτησαν τόση μυστικό-

τητα, αλλά ο Κοσμάς δεν απάντησε σε καμιά από τις ερωτήσεις της.

Λέξεις κοφτές, προτάσεις τοιγκούνικες, αντιδράσεις νευρικές...!

Κάθε φορά που βρισκόταν σε δύσκολη θέση, κάθε φορά που ήθελε να αποφύγει τη συζήτηση, θύμιζε στη γυναίκα του τη θέση της και ότι ο Σπάρταλης άντρας είναι ο αφέντης στο σπίτι του και στις δουλειές του και δεν ανέχεται τον έλεγχο. Μετά, βέβαια, γλύκαινε, της έλεγε να μην ανησυχεί και να του έχει εμπιστοσύνη, αλλά εκείνη έμενε με την πίκρα για το απότομο φέρεσμά του και στη σκέψη να θεριεύουν σαν τα κύματα οι υποθέσεις, οι υποψίες και οι απορίες της...

Την άλλη μέρα, αργά το απόγευμα, πάλι ήρθαν στο σπίτι ο Γεωργάκης και ο Μηνάς και είχαν κι έναν άλλον πατριώτη Σπάρταλη μαζί τους. Κλείστηκαν ξανά στην τραπεζαρία και όταν εκείνη πήγε τους καφέδες, οι άντρες έπαψαν να μιλούν. Αργότερα, ξεμύτισε ο Κοσμάς και της ζήτησε να φτιάξει κάτι να τσιμπήσουν. Και πάλι, όταν εκείνη ακουμπούσε το δίσκο με τους μεζέδες στο τραπέζι, δίπλωσαν στα γρήγορα ένα μεγάλο χαρτί και άτεχνα άλλαξαν την κουβέντα.

Έμειναν μέχρι αργά. Την ώρα που έφευγαν ο Μηνάς την ευχαρίστησε για την περιποίηση και την αποχαιρέτησε.

— Αύριο φεύγω! Πολύ κάθισα!... Θα γυρίσω στον τόπο μου, πίσω στο βουνό μου.. Ο αέρας της πόλης μου φαίνεται βαρύς...

Ο Κοσμάς δεν είπε τίποτα στη Φωτεινή κι εκείνη το θεώρησε μάταιο κι απέφυγε να τον ρωτήσει. Όμως δεν μπορούσε να αδιαφορήσει! Από τις σκόρπιες λέξεις που έφτασαν στ' αυτιά της, κατάλαβε ότι τα καινούργια μυστικά που ο Κοσμάς τα κύκλωνε με τη σιωπή, ήταν δεμένα με τα παλιά. Με εκείνα στο Νησί, στο σπίτι του Μενέλαου, που ο Γεωργάκης ήταν μασκαρεμένος παπάς...

Σα σμάρι μέλισσες βούιζαν γύρω της οι συνειρμοί και κέντριζαν τη μνήμη και την ψυχή της τα ερωτηματικά, οι υποψίες, ακόμη και ο φόβος.

Μήπως δεν ήταν τυχαίο που οι Τούρκοι έψαξαν δυο φορές το σπίτι τους, τότε που γύρευαν στα σπίτια των Σπαρταλήδων όπλα;

Πόσο και πού ήταν μπλεγμένος ο Κοσμάς; Χανόταν σε ταξίδια επαγγελματικά ή είχε μυστικές συναντήσεις και απαγορευμένες δραστηριότητες;

Δεν μπορούσε να ρωτήσει τον άντρα της, όμως το μυαλό έψαχνε να βρει δρόμους, να βγει από τα σκοτεινά μονοπάτια.

Και βρήκε! Έκανε κουβέντα με τη μάνα της, με τρόπο, ότι το έφερε δήθεν η συζήτηση, χωρίς να αναφέρει το παραμικρό για τις επισκέψεις του

Μηνά και τα μυστικά πίσω από τις κλειστές πόρτες της τραπεζαρίας.

— Ξέρεις τι θυμήθηκα, μάνα; Τι όμορφα που ήταν, τότε που ήμουν αρραβωνιασμένη! Δε θα ξεχάσω κάθε φορά, που ο Κοσμάς έτρωγε μαζί μας, τις γιορτές και τις Κυριακές κι εσύ έβαζες τα δυνατά σου, να δείξεις τη μαγειρική σου τέχνη και να εντυπωσιάσεις το γαμπρό!

— Ναι! Ήταν όμορφα! Καμάρωνα για την οικογένειά μου, έβλεπα τον Κοσμά κι έλεγα, να ένας καλός άντρας για την κόρη μου! Σε έβλεπα που καρδιοχτυπούσες για χάρη του και θυμόμουν κι εγώ τα νιάτα μου.. Εσύ τώρα έχεις κοτζάμ παιδί, κι εγώ νομίζω ότι ήταν χτες! ... Περνάει ο καιρός

...

Η κυρία Δόμνα με τα λόγια της ζωντάνευε στην καρδιά της το παρελθόν, αναπολούσε όμορφες οικογενειακές στιγμές, επαλήθευε το όνειρο και την ευχή της μάνας..

— Ναι! Κι εγώ, μάνα, νοσταλγώ αυτή την εποχή! Ο Κοσμάς έμπαινε στην οικογένειά μας... Μου άρεσε μετά το φαγητό, να τον βλέπω να συζητά με τον πατέρα... Πιστεύω ότι ταιριάζουν σαν Σπαρταλήδες που είναι, κι ας φαίνεται ότι έχουν διαφορετικές απόψεις...

Σταμάτησε για λίγο και, δήθεν ότι ξύπνησε αυθόρμητα η ανάμνηση εκείνη τη στιγμή, ρώτησε τη μάνα της η Φωτεινή δίνοντας έμφαση σε κάθε της λέξη:

— Αλήθεια, ξέρεις εσύ τι ήταν εκείνο που ανησυχούσε τον πατέρα, κι έλεγε στον Κοσμά, ότι αν το μάθουν οι Τούρκοι θα μπουν όλοι οι Σπαρταλήδες σε μπελάδες;

— Τώρα ξύπνησες κι ενδιαφέρεσαι να μάθεις; Ε, βέβαια! τότε σε ένοιαζε μόνο το σεργιάνι και η κοκεταρία! Ήσουν κι ερωτευμένη και πού μυαλό να σκεφτείς άλλο πράγμα!..

— Έχεις δίκιο, μάνα! Δε με ενδιέφεραν ούτε οι πολιτικές συζητήσεις, ούτε η δόξα της Ελλάδας και του Βενιζέλου. Ήξερα ότι έκρυβες τη σημαία, ότι παθιαζόσουν για τα πολιτικά, αλλά δεν έδινα σημασία, γιατί εμένα δε με απασχολούσαν τέτοια ζητήματα τότε!

— Τώρα; Σε απασχολούν;

— Τώρα, μεγάλωσα, έχω παιδί, νοιάζομαι για τους δικούς μας που είναι στο μέτωπο, αρχίζω και σου μοιάζω... και δε θέλω να μου ξεφεύγει τίποτα!... Για τούτο σε ρωτώ. Γιατί φοβόταν ο πατέρας;

— Γιατί, τότε, πριν κάνουν απόβαση το 1919 οι Έλληνες στη Σμύρνη, η Ένωση των Σπαρταλήδων, έστειλε γράμμα στην Κυβέρνηση και στους Συμ-

μάχους. Καλούσαν, οι αθεόφοβοι, τον ελληνικό στρατό να έρθει και να μας ελευθερώσει από τους Τούρκους και διαβεβαίωναν, ότι είναι πρόθυμοι με κάθε τρόπο να βοηθήσουν...

Άκουγε έκπληκτη η Φωτεινή. Και η μάνα της συνέχισε:

— Και ξέρεις ποιος υπέγραψε φαρδιά, πλατιά εκείνο το γράμμα;

Η Φωτεινή ένωσε την καρδιά της να φτερουγίζει και άνοιξε τα μάτια γεμάτη ενδιαφέρον. Ποιος, άραγε, ήταν ο παράτολμος ήρωας;

— Ο κουμπάρος σου ο Γεωργάκης! Και αν δεν έρχονταν έτσι τα πράγματα και ο Βενιζέλος δεν έβαζε το χέρι του, να έχει η Σμύρνη ελληνική διοίκηση, σίγουρα, θα τον είχαν αρπάξει οι Τούρκοι και θα ήταν τώρα μακαρίτης!

— Δεν τα ήξερα όλα αυτά! είπε η Φωτεινή.

Η καρδιά της ημέρεψε, γιατί παρόλο που ήταν σίγουρη ότι ο Κοσμάς θα είχε κάποια συμμετοχή, εκείνο το χαρτί δεν έγραφε φαρδιά πλατιά το όνομά του.

Και πάλι αυτό δεν ήταν αρκετό για βρουν απάντηση τα ερωτηματικά της και να κοιμηθούν οι αγωνίες της.

Όμως, η κυρία Δόμνα δεν την άφησε να βυθιστεί στις σκέψεις της, να βάλει σε σειρά όλες τις πληροφορίες και να βγάλει συμπεράσματα. Είχε πάρει φόρα και συνέχισε.

— Αυτός, ο Γεωργάκης, μονάχα για τέτοια είναι... Γι' αυτό δεν έχει μυαλό να νοικοκυρευτεί και χαραμίζει τα νιάτα του... Εγώ του έκανα το προξενιό με κοπέλα πρώτης τάξεως αλλά εκείνος!...Τι να πεις; Μεγάλος είναι, ορίζει τη ζωή του...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9^ο

Το βαθύ ποτάμι

1

Ο Κοσμάς, το είπε στην αρχή ότι σαν απλό ενδεχόμενο και μετά ότι το ταξίδι ήταν αποφασισμένο και σημαντικό, που δεν έπαιρνε αναβολή! Ήταν μεγάλη ανάγκη, να πάει στα Σπάρτα για τις δουλειές του.

— Πότε; Τον ρώτησε γυναίκα του.

— Μετά το Πάσχα!

Δεν την άφησε ούτε να ανασάνει και είχε έτοιμη την πρόταση.

— Δεν έρχεσαι κι εσύ με το παιδί; Είναι καλή ευκαιρία, να το δουν οι παππούδες του και να χαρούν, να κάνουμε και τα βαφτίσια!

Οι αναμνήσεις από την άνοιξη του 1919, οι πρώτοι μήνες της έγγαμης ζωής και οι ευτυχισμένες μέρες που είχε ζήσει στην Ισπάρτα κύκλωσαν τη Φωτεινή. Οι μοσχοβολιές από τους ατέλειωτους ροδώνες, η παραδεισένια ομορφιά της λίμνης, η επιθυμία να δείξει στους συγγενείς το γιο της, ήταν λάμπεις που φεγγοβόλησαν στο πρόσωπο και στα μάτια της.

Άφησε κατά μέρος όλους τους μικρούς δισταγμούς και από την ίδια στιγμή άρχισε τις ετοιμασίες για το ταξίδι στην ανοιξιάτικη Ισπάρτα.

Το είπε με χαρά στους γονείς της και έλπιζε, ότι θα τους έπειθε να ταξιδέψουν μαζί, να παρευρίσκονται στα βαφτίσια του πρώτου εγγονού τους.

— Ο πατέρας σου δεν μπορεί να αφήσει το μαγαζί, εγώ δε μπορώ να αφήσω τον πατέρα σου και το Νικόλα, δυο άντρες πίσω μου... Άσε που μπορεί να έρθει και ο Περικλής... να φανεί ο Κυριάκος ή ο Μανώλης... είπε η κυρία Δόμνα όταν το άκουσε και πρόσθεσε:

— Όμως εσείς να πάτε! Να δουν το παιδί οι παππούδες του και να το βαφτίσετε, τώρα που τα πράγματα είναι ήσυχα! Λένε, ότι θα γίνει μεγάλος πόλεμος!

Είχε δίκιο! Οι φήμες στη Σμύρνη οργίαζαν. Άλλοι μιλούσαν για εκατοντάδες στρατιωτικά αυτοκίνητα και μηχανοκίνητα και πυροβόλα, που τα καράβια τα πολεμικά τα έβγαζαν νύχτα στην Πούντα, άλλοι έλεγαν ότι στην

Ελλάδα είχαν κληθεί μυστικά ακόμη έξι ηλικίες εφέδρων, για να ενισχύσουν το στρατό. Και κάποιοι καλά ενημερωμένοι έλεγαν, ότι ο ίδιος ο βασιλέας Κωνσταντίνος θα έφερνε το επιτελείο του στη Μικρά Ασία και θα διηύθυνε προσωπικά και από κοντά τις επιχειρήσεις...

❧ 2 ❧

Μετά το Πάσχα, πήραν το τρένο Σμύρνη – Αϊδίνιο – Εγερδέρ. Κατέβηκαν στο σταθμό του Κουλέ - Ιογού. Εκεί δεν είδαν τον Ομάρ, να περιμένει όπως συνήθως τους επιβάτες και πήραν μια άλλη άμαξα να τους πάει στην Ισπάρτα. Ο καιρός ήταν γλυκός, ανοιξιάτικος και έφθασαν με την καλύτερη διάθεση στον προορισμό τους.

Φαίνεται ότι ο Κοσμάς είχε ειδοποιήσει για τον ερχομό τους, γιατί βρήκαν το σπίτι καθαρό, τις αυλές σκουπισμένες και τα φυτά της αυλής φροντισμένα και ανθισμένα.

Η Ισπάρτα τους υποδέχτηκε, όπως είχε ονειρευτεί η Φωτεινή! Παντού πρασινάδες και γάργαρα νερά, καθαρός, ολόφρεσκος αέρας και μοσχοβολιές!... Εκδηλώσεις αγάπης και χαράς από τα πεθερικά της, τους γνωστούς και τους συγγενείς! Καμάρι και περηφάνια, για τη νέα μάννα, που είχε φέρει στον κόσμο το πρώτο εγγόνι τους, που μάλιστα, ήταν αγόρι!

Μέσα στον ένα χρόνο και μερικούς ακόμη μήνες που είχαν αφήσει την ορεινή πόλη της Πισιδίας πολλά είχαν αλλάξει. Αρκετές εκπλήξεις τους περίμεναν και από την επόμενη μέρα κατάλαβαν, ότι τα μόνα που δεν είχαν αλλάξει στην Ισπάρτα ήταν η ομορφιά της φύσης την άνοιξη και η αγάπη των συγγενών τους.

Η Αντό, η Αρμένισσα υπηρέτρια, χτύπησε την πόρτα τους το επόμενο από την άφιξή τους πρωινό. Τρόμαξε η Φωτεινή μόλις την είδε με τα σημάδια της προχωρημένης εγκυμοσύνης στο λεπτό της σώμα. Η Αντό εξήγησε:

— Ήρθα να σε καλωσορίσω, κυρά και να σου πω ότι παντρεύτηκα! Βλέπεις την κοιλιά μου; Περιμένω παιδί και δεν μπορώ να έρχομαι να σε βοηθώ! Αλλά μην ανησυχείς! Είναι μια κοπέλα καλή, μένει λίγο πιο κάτω, Ανιφέ τη λένε... Ξέρει από δουλειές, ξέρει και νταντεύει μικρά, γιατί είναι πρώτη κόρη του Αλή Μπα, που έχει οχτώ παιδιά! Τα αδέρφια της η Ανιφέ τα ανατρέφει και τα μεγαλώνει... Θα ρρώ, ότι θα μείνεις ευχαριστημένη και θα βοηθήσεις μια φτωχή φαμελιά...

Η Φωτεινή συμβουλευτηκε τη Χρυσάνα, αν γνώριζε την οικογένεια της

Ανιφέ.

— Στον ίδιο τόπο ζούμε! Ξέρω ότι οι γονείς της είναι φτωχοί Τούρκοι, αλλά τι κάνουν στο σπίτι τους, ποια ανατροφή έδωσαν στο παιδί τους, δεν μπορώ να πω...

— Να ρωτήσουμε τη Γιασμίν! Να μην εμπιστευτώ το γιο μου σε άγνωστη και να μη βάλω στο σπίτι μου όποια να' ναι!...επέμεινε η Φωτεινή.

— Άσε, κόρη μου, τη Γιασμίν! Άφησε, τη δύσμοιρη στον πόνο της, γιατί έχει τα δικά της βάσανα!

— Για το Χασάν;

— Ο Χασάν ζει και βασιλεύει και κυριεύει τον κόσμο μαζί με τον τρισκατάρατο, τον Κεμάλ! Ο Ομάρ είναι ο καημός της! Πήραν το παλικάρι στον πόλεμο και σε τρεις μήνες γύρισε τραυματίας και εντελώς χαμένο το ένα του μάτι!

Με ενδιαφέρον για τον Ομάρ, αλλά και γιατί στον πόλεμο ήταν και τα δικά τους αδέρφια, η Φωτεινή και ο Κοσμάς άκουσαν από τη Χρυσάνα τι είχε συμβεί.

— Έγινε επιστράτευση και κάλεσαν τον Ομάρ στο μέτωπο στρατιώτη! Μόλις το παλικάρι έφυγε, η Εμινέ η γυναίκα του το έσκασε και γύρισε στο Ουρλούμπουρλου, στους δικούς της. Μια εβδομάδα μετά, την έφερε πίσω ο πατέρας της και την πέταξε σαν άδειο σακί μπροστά στην πόρτα της Γιασμίν. Είχε τον πόνο το δικό της η Χαμούμ που είχε αποχωριστεί στο στήριγμα της ζωής της, έβλεπε και την κοπέλα σαν φύλλο να μαραίνεται κι έλεγε, να μη ζήσει άλλος άνθρωπος τον καημό της...Μα ποιος μπορεί να προβλέψει πόσα καλά και πόσα κακά θα έρθουν στη ζωή του! Τη Μεγάλη Εβδομάδα, για μας τους χριστιανούς, μάθαμε ότι γύρισε από τον πόλεμο ο Ομάρ, με τραύματα στην κεφαλή και τυφλός από το αριστερό του μάτι!..

Σταμάτησε η Χρυσάνα, και αναστέναξε βαθιά. Ήταν δύσκολο και στην ίδια να ξεδιαλύνει, αν ο στεναγμός ήταν για τον Ομάρ και τη Χανούμ ή για την ίδια και το Μανώλη, που μπορούσε εκείνος να έχει την τύχη του Ομάρ. Από τον πικρό παραλληλισμό την έβγαλε η Φωτεινή.

— Φαντάζομαι τον καημό της μάνας του ! Κρίμα το παλικάρι!

— Στον πόλεμο κανείς δεν μπορεί να ξέρει τι τον περιμένει! Τρέμει η ψυχή μου για τα δικά μας παιδιά!

Έκανε το σταυρό της κι έστρεψε τα μάτια της στον ουρανό, σιωπηλή ικεσία για το γιο της το Μανώλη, για τον Κυριάκο και τα άλλα παιδιά της Ισπάρτα που πολεμούσαν στο πλευρό των Ελλήνων.

— Ο Θεός δεν άφησε να κλάψει νεκρό το παιδί της η Γιασμίν, γιατί είναι καλή γυναίκα! Αλλά, να το ξέρετε, ο καλός πονά διπλά από το σκληρό τον άνθρωπο, που νοιάζεται μονάχα για τον εαυτό του! ... Από τη μια η Χανούμ είχε το γιο της να περιποιηθεί και να παρηγορήσει και από την άλλη να συμβουλεύει και να μαλώνει την Εμινέ που δεν έβγαζε λέξη από το στόμα της και φαρμάκωνε τον άντρα της με τη συμπεριφορά της. μου τα είπε η Μαργή, που πήγε να επισκεφθεί τον Ομάρ, γιατί στα πόδια της μεγάλωσε και τον συμπονούσε. Η Γιασμίν, που την έχει για αδερφή της και της με δάκρυα εμπιστεύτηκε, ότι η Εμινέ έφυγε και αυτή τη φορά για πάντα, με άλλον άντρα...

— Τον φουκαριάρη τον Ομάρ!, έχασε το μάτι του έχασε και τη γυναίκα! Είπε ο Κοσμάς. Φαντάζομαι τη στεναχώρια του και την ντροπή του!

Η Χρυσάνα συνέχισε:

— Πού τράβηξε η άτιμη με τον αγαπητικό δεν έμαθαν και ούτε θέλει ο Ομάρ, να ακούσει κουβέντα! Την ξέγραψε από τη ζωή του! Την αφήνει ελεύθερη, γιατί έχει τις δικές του πληγές να θεραπεύσει... Τον λυπάται η ψυχή μου!... Μπορεί να στάθηκε απέναντι στους δικούς μας στον πόλεμο, μπορεί λέω να σημάδεψε άθελά του κάποιο από τα παλικάρια μας, αλλά τώρα είναι ένας άνθρωπος που πονά...

Η Χρυσάνα, η Φωτεινή, ο Κοσμάς, όπως και χιλιάδες ακόμη χριστιανοί και Τούρκοι, προσπαθούσαν να ζυγιάσουν μέσα τους τα παλιά και τα καινούργια και να βρουν τα πλαίσια που θα έβαζαν από δω και πέρα τη ζωή τους. Ο Ομάρ και ο Χασάν, ο Κυριάκος και ο Μανώλης που μεγάλωσαν μαζί κι έτρεξαν κι έπαιξαν στους ίδιους δρόμους, μόλις έβαλαν τη στρατιωτική στολή, ακολούθησαν ο καθένας τους άλλη σημαία. Οι στρατιώτες δεν έχουν όνομα και ο πόλεμος τους ποτίζει αφιόνι, για να ξεχνούν τις καλές μέρες της ειρήνης και να πετούν στη φωτιά τα κομμάτια της ζωής τους. Ο αδερφός σημαδεύει τον αδερφό, ο φίλος τον φίλο!

Ο Κοσμάς για να χαλαρώσει την ατμόσφαιρα ρώτησε, με δήθεν ανυπομονησία.

— Τελικά τι θα γίνει με την κόρη του Αλή- Μπα;

— Ε, δε θα την παντρευτούμε! Να έρθει, να τη δοκιμάσει η Φωτεινή και βλέπουμε πώς θα πορευτούμε! ...απάντησε με αφοπλιστικό τρόπο η Χρυσάνα.

Ο χρόνος για τη βάπτιση πίεζε, το σπίτι ήταν μεγάλο, το παιδί ήθελε αγκαλιές, η Φωτεινή χρειαζόταν βοήθεια για τις ετοιμασίες. Έτσι συμφώ-

νησαν να έρχεται η Ανιφέ το πρωί και να φεύγει μόλις νυχτώνει.

Ήταν ένα κορίτσι, δεκατριών – δεκατεσσάρων χρονών, ψηλό και λεπτοκαμωμένο. Ήξερε να νταντεύει το μωρό, ήταν έξυπνη και γρήγορα αντιλαμβανόταν αυτό που ήθελαν τα αφεντικά της.

✧ 3 ✧

Οι Σπαρταλήδες είχαν συνήθειο να βαφτίζουν τα παιδιά τους οι συγγενείς και να τους δίνουν το όνομα των παππούδων, αρχίζοντας από το σόι του πατέρα.

Ο Κοσμάς και η Φωτεινή θα επιθυμούσαν το μωρό να το βαφτίσει ο Γεωργάκης, αλλά για τον κουμπάρο τους η Σπάρτη ήταν πια τόπος απαγορευμένος. Έτσι συμμορφώθηκαν με την παράδοση και συμφώνησαν το παιδί να το βαφτίσει ο παππούς του και να του δώσει το δικό του όνομα «Χαρίτος».

Το μυστήριο έγινε Κυριακή, κοντά το μεσημέρι, όχι σε κάποια εκκλησιά αλλά στο σπίτι. Παραβρέθηκαν οι στενοί συγγενείς, η Χρυσάνα και ο Χατζηλάζαρος, ο Μηνάς και η Ροδή, η Ελένη με τον άντρα της, το γιατρό Σαββίδη και μερικοί ακόμη γείτονες και φίλοι.

Από την οικογένεια του μπάρμπα- Πέτρου Σαρόγλου, αν και προσκαλέστηκαν, δεν παρουσιάστηκε κανένας, γιατί η Όλγα η γυναίκα του Κήρυκου ήταν ετοιμόγεννη και οι αδερφές του και όλοι τους βρίσκονταν στο πλευρό της.

Αμέσως μετά τη βάφτιση οι ιερείς και οι καλεσμένοι κάθισαν στο τραπέζι, να φάνε και να πιουν, να ευχηθούν στους γονείς « καλή ανατροφή» και στο νεοφώτιστο υγεία και να « ζήσει με τ' όνομά του!»

Στη Φωτεινή φάνηκε παράξενη η τελευταία ευχή. Το ίδιο και στην Ελένη, τη φίλη της, παρόλο που ζούσε στα Σπάρτα και πολλές φορές την είχε ακούσει. Ο Σαββίδης ο γιατρός έδωσε τέτοια εξήγηση, πού όχι μόνο οι Σμυρνιές, αλλά και οι Σπαρταλήδες και οι Σπαρταλιές σκέφτηκαν πόσο σοφή και πόσο όμορφη ήταν η ευχή, που έδιναν στη βάφτιση κάθε παιδιού, « να ζήσει με τ' όνομά του»...

— Τι είναι το όνομα; Η ταυτότητα, η επικεφαλίδα θα λέγαμε, στην προσωπική ιστορία του κάθε ανθρώπου! Να ! το νεοφώτιστο το ονομάσαμε Χαρίτο! Έτσι λένε και τον παππού του,, που έζησε, πρόκοψε και πέρασε

τη ζωή του στα Σπάρτα! Έτσι λέγανε και τον προπάππο του έτσι θα πουν και το πρώτο αγόρι που θα αποκτήσει ο Κυριάκος, με το καλό.... Το όνομα θα δείχνει τη γενιά, τη συνέχειά της στο χρόνο και θα αγκαλιάζει την οικογένεια... Και όταν τα χρόνια περάσουν και ο μικρός μεγαλώσει, θα φωνάζουμε το όνομά του και θα θυμόμαστε τον παππού του το Χαρίτο Χαρίτογλου και θα τον συχωρνάμε!..

Ο γιατρός, ήπια μια γουλιά κρασί και ήρεμα συνέχισε:

— Στον τόπο αυτό όλοι μας ξέρουμε, ότι η ζωή δεν ήταν ποτέ εύκολη για τους Χριστιανούς. Πάντα μετρούσαν μια χούφτα ψυχές ανάμεσα στους αλλόθρησκους, πάντα οι Σπαρταλήδες ήταν οι λιγότεροι, σε σύγκριση με τους περισσότερους Τούρκους... Να ζήσει ο Σπάρταλης σα Χριστιανός, με την πατρογονική του πίστη και χωρίς, να χάσει το όνομα και την ταυτότητά του, ήταν πολύ δύσκολο!. Ήταν ένα μεγάλο κατόρθωμα, άξιο να γίνει ευχή και να δίνεται στα νεοφώτιστα, όπως καλή ώρα....

Υψώθηκαν τα ποτήρια, φώναξαν με την καρδιά τους !

— Να ζήσει ο Χαρίτος μας με το όνομά του! Να ζήσει και να καλοζήσει!

— Να αξιωθείς, Χαρίτο, να δεις και άλλα εγγόνια, να ακούσεις το όνομά σου και από τον γιο σου τον Κυριάκο.

Ο παππούς δακρυσμένος καμάρωνε, η Μαργή ένιωθε να ανεβαίνει στα ουράνια, η μάνα και ο πατέρας έδειχναν την ευτυχία τους και όλοι οι παρευρισκόμενοι την αγάπη και την ευχαρίστηση τους.

Ήταν ένα τραπέζι γιορτινό, φιλικό με πρόσωπα αγαπημένα, αλλά δεν ήταν καιρός για ξεφάντωμα και γλέντι. Παρόλο που ο πόλεμος βρισκόταν μακριά, οι καρδιές ήταν σφιγμένες και η αγωνία δάγκωνε την εύθυμη διάθεση. Ο Κυριάκος και ο Μανώλης έλειπαν, δεν ήξεραν πού βρίσκονταν. Είχαν καιρό να μάθουν κάτι γι' αυτούς, αλλά δεν έφευγαν ούτε στιγμή από το μυαλό των συγγενών τους. Έπειτα, έλειπαν και άλλοι πολλοί νέοι, που είχαν αφήσει τα σπίτια τους και πήγαν και γράφτηκαν εθελοντές στο κάλεσμα του ελληνικού στρατού, για να πολεμήσουν με τη σημαία της πατρίδας της καρδιάς τους. Για κάποιους απ' αυτούς ακούστηκε, ότι έπεσαν ηρωικά μαχόμενοι, για κάποιους άλλους ότι ήταν τραυματίες πολέμου, για τους περισσότερους σιωπή... Δεν ήταν από τα πράγματα που οικογένειές τους ήθελαν να γίνονται γνωστά!

Αλλά και πολλές οικογένειες των Τούρκων της Ισπάρτα δεν ήταν σε καλύτερη κατάσταση. Κάποιους άντρες τους είχε καλέσει στο μέτωπο το επίσημο κράτος και άλλους τους είχε επιστρατεύσει ο Κεμάλ στο δικό του

αντάρτικο στρατό, που πολεμούσε και με τους Έλληνες και με το Σουλτάνο....

Όσο περνούσε ο καιρός και από τις δυο πλευρές πλήθαιναν τα θύματα κι αυξάνονταν οι συμφορές του πολέμου, τόσο απομακρύνονταν οι καλές εποχές και έμοιαζε όνειρο η περίοδος που οι Τούρκοι και οι χριστιανοί ζούσαν πολλά χρόνια ειρηνικά στον ίδιο τόπο. Οι διαφορές τους γίνονταν ποτάμι βαθύ και γκρεμίζονταν οι γέφυρες και χάνονταν οι φιλίες.

Οι μέρες ήταν πονηρές! Και όλοι γνώριζαν καλά ότι στην Σπάρτη υπήρχαν κάμποσοι Τούρκοι, που ζήλευαν την προκοπή των Σπαρταλήδων και επικροτούσαν και υποστήριζαν τα κηρύγματα και τις βιαιότητες του Κεμάλ. Οι καλές σχέσεις είχαν περάσει στο περιθώριο κι έβλεπαν παρείσακτους και ξένους αυτούς που τους έδιναν δουλειά και ψωμί. Αρκούσε μονάχα που ανήκαν στις μειονότητες...

Για τούτο στο τραπέζι της βάφτισης τα λόγια ήταν μετρημένα και δεν ακούστηκε η παραμικρή κουβέντα για την πολιτική κατάσταση.

Μόνο σαν απόφαγαν και έφυγαν οι περισσότεροι από τους καλεσμένους, είπε ο Κοσμάς στο Μηνά, στο γιατρό, στον πατέρα του και στο Χατζηλάζαρο, εμπιστευτικά και σιγανά, σα να συνωμοτούσαν....

— Ο Σύμμαχοι έκαναν νέα συμβιβαστική πρόταση, να υπογραφεί συνθήκη. Ο Βενιζέλος συμβούλεψε τους Έλληνες διπλωμάτες να δεχτούν και να τελειώνει ο πόλεμος, αλλά η κυβέρνηση του Βούλγαρη κάνει πως δεν ακούει....

— Δεν είναι καλό αυτό; Ρώτησε με απορία ο παππούς Χαρίτος, που από τη συγκίνηση που διαιωνίστηκε το όνομά του και το κρασί που είχε πιει, δεν ήταν σε θέση να σκεφτεί τις συνέπειες.

— Τι καλό! Άμα γυρίσεις την πλάτη στους συμμάχους, θα σε χτυπήσουν πίσωπλάτα! είπε θυμόσοφα ο Μηνάς.

— Και τα μηνύματα από την Ευρώπη⁵³, δυστυχώς σε επιβεβαιώνουν, συμπλήρωσε ο γιατρός κάνοντας ένα μορφασμό απογοήτευσης!

— Σκεφτείτε και το άλλο! Έχει τη δύναμη η Ελλάδα, να συντηρήσει τόσο μεγάλο μέτωπο⁵⁴ και να προστατέψει τους Έλληνες Χριστιανούς, που ο

53. Μετά τις εκλογές του 1920 και την επάνοδο στο θρόνο της Ελλάδας του γερμανόφιλου βασιλέα Κωνσταντίνου, οι Σύμμαχοι τήρησαν εχθρική στάση προς τους Έλληνες, ενώ οι Γάλλοι και οι Ρώσοι έδωσαν άφθονα εφόδια στον Κεμάλ.

54. Μέχρι την εκλογική ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920, ο ελληνικός στρατός κατείχε μέτωπο που άρχιζε από τις εκβολές του Σαγγάριου στον Εύξεινο και (μαζί με τις

Κεμάλ με μανία καίει, πολεμά και αφανίζει; Αυτό είναι το μεγάλο ερώτημα και η απάντηση δεν είναι εύκολη, είπε πάλι ο Κοσμάς.

— Δηλαδή μπρος γκρεμός και πίσω ρέμα! Έβγαλε το συμπέρασμα ο Χαρίτος.

— Αλίμονο στα παιδιά μας που είναι μέσα στη φωτιά... είπε ο Χατζηλάζαρος και τα μάτια του βούρκωσαν.

❧ 4 ❧

Η μέρα έπαιρνε να γέρνει και γύρω από στη σάλα κάθονταν ακόμη οι στενοί συγγενείς και φίλοι και χαίρονταν με τη χαρά της βάπτισης και της καλής συντροφιάς και ήσυχα συζητούσαν. Τα ζωηρά κι επίμονα χτυπήματα του ρόπτρου της εξώθυρας έκαναν όλους να σταματήσουν κάθε κουβέντα και να στρέψουν τα μάτια προς την είσοδο, να δούμε ποιος είναι ο βιαστικός.

Ήταν ο Λεωνίδας ο άντρας της Αριάδνης της μεγάλης κόρης του Πέτρου του τσαγκάρη. Δούλευε κι αυτός στο τσαγκαράδικο, που του άρεσε να το λέει «υποδηματοποιείον», γιατί ήταν ο καλύτερος τεχνίτης να βάζει τα δέρματα στα καλαπόδια και να φτιάχνει καινούρια και κομψά παπούτσια.

Μετά τις ευχές και τα καλησπερίσματα, που βγήκαν στα γρήγορα από την ασθμαίνουσα φωνή του, στράφηκε προς το γιατρό το Μιχάλη Σαββίδη.

— Έλα, γιατρέ μου γρήγορα, γιατί έχει δύσκολη γέννα η Όλγα, η γυναίκα του Κήρυκου και η μαμή που φωνάξαμε δε θα τα καταφέρει!...

Στην πρόσκληση της ανάγκης έφυγε ο γιατρός και μαζί η γυναίκα του η Ελένη. Στη σάλα έμειναν οι υπόλοιποι, αλλά η χαλαρή ατμόσφαιρα είχε χαθεί. Όλοι αγαπούσαν την οικογένεια του μπάρμπα- Πέτρου και σκέφτονταν την αγωνία του Κήρυκου, τις ώρες που περίμενε τη γέννηση του πρώτου παιδιού του.

Ο μοναχογιός του τσαγκάρη, μετά την περιπέτειά του και τον τραυματισμό του στο βουνό, δέχτηκε σαν ευλογία από τον ουρανό την Όλγα στη ζωή του. Είπε το «ναι» να την παντρευτεί με όλη την καρδιά του, όχι μονάχα από σεβασμό στη θέληση του πατέρα του και στα έθιμα του τόπου, αλλά γιατί μόλις την αντίκρισε ένιωσε τον έρωτα να τον μαγεύει. Η Όλγα

περιοχές Άδα Παζάρ, Ασκανίας λίμνης, Τίμπας, ανατολικά της Προύσας, Ουσάκ, Οτουράκ και τη γραμμή του ποταμού Μαϊανδρου) έφτανε μέχρι την Ερυθραία.

ήταν όμορφη, σαν ήσυχη αυγουστιάτικη νύχτα με πανσέληνο, που ξυπνά τους πόθους.... Έγινε ο γάμος με χαρές και φίλοι και γνωστοί καλοτύχιζαν το ταιριαστό ζευγάρι και οι γονείς και οι αδελφές του Κήρυκου αγκάλιασαν και λάτρεψαν τη μικρή τους νύφη. Και όταν η Όλγα έμεινε έγκυος οι συγγενείς ήταν σχεδόν σίγουροι ότι το πρώτο παιδί του Κήρυκου θα ήταν αγόρι. Το συμπέραναν από τα σημάδια της εγκυμοσύνης και το πίστευαν ακράδαντα. Η καλή του μοίρα που τον έφερε πίσω στο σπίτι του, που του έφερε την Όλγα στη ζωή του, θα έκανε και το τρίτο το καλό. Ένα αρσενικό παιδί, την πιο ξεχωριστή από τις ευλογίες του Θεού στην οικογένεια των Σπαρταλήδων!

Αν και στο διάβα των αιώνων στα αρσενικά παιδιά έπεφταν σαν τους κεραυνούς οι πόλεμοι, οι εξορίες και τα καταναγκαστικά έργα στα αμελέ ταμπουρού και σε δύσκολους καιρούς οι κάθε λογής σκοπιμότητες των Τούρκων, εν τούτοις οι Σπαρταλήδες θεωρούσαν καλότυχη την οικογένεια που αποκτούσε αγόρια.

Και όλοι στην οικογένεια του τσαγκάρη περίμεναν αγόρι!... Βράδιασε, ξημέρωσε και ακόμη η Όλγα να γεννήσει!...

Στις ατέλειωτες στιγμές της αναμονής, και πιο πολύ όταν ο γιατρός είπε ότι θα είναι θαύμα να γλιτώσει η ζωή της μάνας και του παιδιού, όλοι οι συγγενείς έταξαν λαμπάδες και χρυσαφικά στους Ταξιάρχες και στον Άγιο Κήρυκο, να ελευθερωθεί η Όλγα, και... ας είναι το παιδί κορίτσι!...

Τα τάματα και οι προσευχές έπιασαν, γιατί μετά και από πολλές ώρες αγωνίας, με ανακούφιση άκουσαν το κλάμα του παιδιού και με έκπληξη την ευχή της μαμής « να σας ζήσει η κόρη!...»

Ο Κήρυκος η μάνα του η κυρα - Μαρία και η αδερφές του έτρεξαν στο δωμάτιο της λεχώνας, να αγκαλιάσουν το μωρό, να δώσουν τις ευχές τους. Όλοι, εκτός από τον μπάρμπα - Πέτρο τον παππού, που ξέχασε τα τάματα και πήρε το δρόμο προς το Εμριέ. Κατέληξε στους καφενέδες και στις ταβέρνες κοντά στην όχθη του ποταμού, να πνίξει τη στεναχώρια στο οινόπνευμα, όπως έκανε και τις πέντε φορές που άκουσε ότι η γυναίκα του είχε γεννήσει κορίτσι.

Ταύτισε τη δική του πορεία στη ζωή με την πορεία του Κήρυκου και είχε πιστέψει ότι ο μονάκριβος γιος, δε θα κληρονομούσε μονάχα όνομα, τό υποδηματοποιείο, την περιουσία και τα καλά του, αλλά και τους καημούς, τις ατυχίες και τις στεναχώριες της δικής του ζωής.

Βούτηξε τον καημό του στο κρασί και δικαιολογούσε την απελπισία του

στους Σπαρταλήδες, που άλλοι τον πείραζαν στο μεθύσι του και άλλοι τον παρηγορούσαν.

— Πού να περιμένω να γεννήσει πέντε φορές η Όλγα, για να αγκαλιάσω αρσενικό εγγονάκι!... Αχ, καημένε μου γιε, πέντε θυγατέρες έχεις να παντρέψεις...

Πλησίαζε το δειλινό και ο Πέτρος είχε ξεχάσει, ότι είχε δουλειά στο τσαγκαράδικο και ότι στο σπίτι του τον περίμεναν οι δικοί του να γυρίσει.

Μέχρι που ήρθαν στην ταβέρνα οι δυο του οι γαμπροί. Ο Λεωνίδας, ο άντρας της Αριάδνης και ο Μάρκος, ο άντρας της Λουκίας. Τον καταλάβαιναν και τον συμπονούσαν τον πεθερό, γιατί ο Λεωνίδας δεν είχε κάνει παιδιά και ο Μάρκος είχε τρίχρονο ένα κοριτσάκι, την Κατερινούλα.

Τον πήραν αγκαλιά, ο ένας γαμπρός από τη μια, ο άλλος από την άλλη να τον πάνε σιγά –σιγά από το Έμρ στο μαχαλά του Θεμέλ, απέναντι από την εκκλησία των Ταξιαρχών που ήταν το σπιτικό του. Στο δρόμο ο μεθυσμένος κοντοστεκόταν να ανασάνει και συνέχεια μονολογούσε :«Αχ, καημένε μου γιε, πέντε θυγατέρες θα παντρέψεις...»

Πλησιάζοντας στο σπίτι του είπε ότι κουράστηκε και έγνεψε ότι θέλει κάπου να ακουμπήσει για να ξεποστάσει.

Μετά το στόμα στράβωσε, τα μάτια αλληθώρισαν και το πόδι και το χέρι το αριστερό είχαν παραλύσει.

«Ελαφρύ εγκεφαλικό» έκανε τη διάγνωση ο Σαββίδης ο γιατρός κι έμεινε αρκετές ώρες κοντά του, μέχρι να φύγει το μεθύσι και να δει την πραγματική έκταση της εγκεφαλικής βλάβης.

Η ιστορία του Πέτρου του τσαγκάρη έκανε κύκλο στους καφενέδες και στους αργαλειούς ανάμεσα στους χριστιανούς της Ισπάρτα. Άλλοι είπαν ότι το εγκεφαλικό που τον βρήκε ήταν η θεία δίκη, γιατί ξέχασε τα τάματα και αδικούσε τις κόρες του, που τον σέβονταν και τον αγαπούσαν. Άλλοι κολλημένοι στην παράδοση συμμερίζονταν τη στεναχώρια του και άλλοι χαμογελούσαν με τα παιχνίδια της μοίρας.

Ανθρώπινες μικρές ιστορίες πλάι στα μεγάλα πολιτικά γεγονότα, απλές καθημερινές στιγμές παράλληλα με το φόβο του πολέμου! Τα πάθη των ανθρώπων και οι συνήθειες, η γέννηση και ο θάνατος, η λύπη και η χαρά, η παγωνιά του χειμώνα και η γλύκα της άνοιξης, όλα είχαν τη θέση τους και τη σειρά τους στο κύκλο της ζωής στην Ισπάρτα.

 5

Οι μέρες της άνοιξης σα να χαμογελούσαν στην Ισπάρτα, στα μέσα του Μάη του 1921! Τα τριαντάφυλλα στους ροδώνες άνθιζαν, ο αέρας ευωδίαζε, ο ήλιος και η άνοιξη ξεσήκωναν τις αισθήσεις, να χαρούν την ομορφιά και την αναγέννηση της ζωής. Το Οροπέδιο έμοιαζε με ανοιχτή καταπράσινη και λουλουδιασμένη αγκαλιά που προκαλούσε και προσκαλούσε για απόδραση στη φύση, για εκδρομές και περιπάτους.

Η Φωτεινή το ζήτησε σα χάρη από τον Κοσμά, ένα δειλινό, την ώρα που αγκαλιασμένοι έβλεπαν τα χρώματα του ουρανού και τις κορυφογραμμές να διαγράφονται μενεξεδένιες ανάμεσα στα χρυσοκίτρινα σύννεφα.

Ήταν η όμορφη στιγμή της μέρας που οι καρδιές των ερωτευμένων παραδίδονταν στο ονειροπόλημα και βυθίζονταν στην ομορφιά της φύσης.

— Πολύ θα με ευχαριστούσε, να κάνουμε μια βόλτα οι δυο μας, όπως τότε που πήγαμε νιόπαντροι στο Νησί ... είπε η Φωτεινή και κοίταξε παρακλητικά τον άντρα της.

— Και το παιδί; Ρώτησε χαμογελώντας εκείνος και την κοίταξε στα μάτια.

— Λίγες ώρες μονάχα!... Και ας μην πάμε στο Νησί... Ας κάνουμε έναν περίπατο ως το Γκιολτσούκ και μου είναι αρκετό... Μην ανησυχείς! Το παιδί θα το κρατήσει η Ανιφέ. ...

Σκέφτηκε ο Κοσμάς, πριν απαντήσει.

— Η επιθυμία σου είναι και δική μου. Μου αρέσει η ιδέα σου και υπόσχομαι, ότι θα κάνουμε τον περίπατό μας... Δώσε μου πέντε –έξι μέρες καιρό και μετά θα γίνει η χάρη σου!... της είπε τρυφερά, τη φίλησε και την έσφιξε στην αγκαλιά του.

Η Φωτεινή ένιωσε να τη διαπερνά η αγάπη του άντρα της και αισθάνθηκε τη γλυκιά ζέστα των χεριών του, να φτάνει ως τα κατάβαθα της ψυχής της. Τι άλλο μπορούσε να γυρέψει από τη ζωή; Μέθυσε από την ευτυχία και ούτε σκέφτηκε να ρωτήσει για ποιο λόγο έβαζε το χρόνο των πέντε – έξι ημερών μπροστά στην επιθυμία και των δυο τους.

Δεν τον ρώτησε εκείνη την ημέρα, αλλά την επόμενη και τη μεθεπόμενη αναρωτήθηκε πολλές φορές. Ο Κοσμάς παρά τις συνήθειες και τις δουλειές του, δεν απομακρύνθηκε από το σπίτι. Ήταν νευρικός, έμπαινε κι έβγαινε στην αυλή, ανέβαινε και κατέβαινε τις σκάλες της αποθήκης, που βρισκόταν στο πίσω μέρος της αυλής, ήταν αμίλητος και βαρύς.

Τη δεύτερη μέρα, πριν πέσει το δειλινό, ήρθε ο Κήρυκος στο σπίτι. Δεν ήταν συνηθισμένη επίσκεψη. Μόλις πρόλαβε η Φωτεινή να τον ρωτήσει για την υγεία του πατέρα του, για το μωρό και για την Όλγα. Βγήκαν και οι δυο στην αυλή, συνομίλησαν για πέντε - δέκα λεπτά και μετά ο νεαρός χαιρέτησε κι έφυγε λέγοντας ότι βιαζόταν.

Τι ήθελε ο Κήρυκος και γιατί κράτησαν τόσο μυστικότητα η Φωτεινή δεν μπόρεσε να μάθει και ούτε είχε τα περιθώρια να ρωτήσει. Ο Κοσμάς συνέχισε να είναι νευρικός, λέγοντας μονάχα, ότι έχει πολλά να σκεφτεί και να προγραμματίσει για τη δουλειά του.

Φαίνεται, ότι περίμενε το Μηνά, γιατί, σαν τον αντίκρισε το απομεσήμερο της τρίτης μέρας να ανεβαίνει τον ανήφορο προς το σπίτι τους, βγήκε στην εξώθυρα να τον προϋπαντήσει.

Ο Μηνάς ήταν τόσο στεναχωρημένος, που η Φωτεινή τρόμαξε, μόλις τον είδε.

— Πάει ο πατέρας μου ! μας άφησε χρόνους ο γέρο - Ηλίας! Τώρα είναι με τη μάνα μας στον ουρανό!

— Ο Θεός να τον αναπαύσει! Να είστε γεροί να τον θυμάστε ! ξεκουράστηκε, γιατί θυμάμαι ότι που έλεγες ότι ήταν άρρωστος, ψιθύρισε η Φωτεινή. Μήπως χρειάζεται η Ροδή να είμαστε κοντά της, να βοηθήσουμε, να κάνουμε κάτι...

— Όχι Φωτεινή! Ήρθαν τα αδέρφια μου, είναι και οι νύφες μου κοντά της. Θα έρθουν και η Μαργή με το Χαρίτο και η Χρυσάνα με τον άντρα της, να ξευχτήσουμε το λείψανο ...

— Και η κηδεία; Ρώτησε ο Κοσμάς.

— Θα τον έχετε το γέρο μου, γείτονά σας! Θα τον θάψουμε εδώ δίπλα σας, στην εκκλησία του Σταυρού. Αύριο θα φέρω δυο ανθρώπους, να σκάψουν το λάκκο, γιατί εγώ με το σακατεμένο ώμο και το μισερό μου χέρι, τι μπορώ να κάνω!...

Οι Σπαρταλήδες έθαβαν τους νεκρούς τους στον περίβολο της εκκλησίας και τους απέθεταν να κοιμηθούν τον ύπνο τον αιώνιο πάνω στη μάνα γη, χωρίς το φέρετρο. Για τούτο κανένας δεν παραξενεύτηκε, όταν την άλλη μέρα, μόλις ξημέρωσε, δυο άντρες άρχισαν το σκάψιμο. Οι περαστικοί ρωτούσαν μονάχα για ποιον πρόκειται και σχολίαζαν, ότι το έδαφος ήταν πετρώδες και ότι θα τους παίδευε να σκάψουν τον τάφο και θα αργούσαν πολύ.

Ακούγονταν συνέχεια τα χτυπήματα από τα φτυάρια και τους κασμάδες

που σκέπαζαν κάθε άλλον ήχο στη γειτονιά.

— Τα γκαπ-γκουπ σήμερα και τα κλάματα αύριο την ώρα της κηδείας θα αγριέψουν το παιδί. Πάρε την Ανιφέ και πηγαίνετε με το μικρό να περάσετε δυο μέρες στο σπίτι της μάνας μου... Εγώ θα μείνω εδώ, μη χρειαστεί τίποτα ο Μηνάς και θα έρθω να σε πάρω, να είμαστε μαζί στην τελετή της ταφής.

Αυτά πρότεινε ο Κοσμάς. Ήταν καλή και λογική η πρότασή του και η Φωτεινή συμφώνησε.

❧ 6 ❧

Ο θάνατος του γερου- Ηλία έφερε τη Φωτεινή και τη Ροδή κοντά κι έδωσε την αφορμή να μιλήσουν σαν να γνωρίζονταν καιρό και ήταν καλές κι αγαπημένες φίλες. Η αρραβωνιαστικιά του Κυριάκου άφησε κατά μέρος τις ντροπές κι όλο ρωτούσε να μάθει λεπτομέρειες για τον αγαπημένο της, που έκανε το χρέος του και πολεμούσε με τους Έλληνες στρατιώτες. Η σκέψη της, η λαχτάρα της και η ανάσα της ευτυχίας της ήταν ο Κυριάκος. Τίποτ' άλλο δεν επιθυμούσε η Ροδή, τίποτ' άλλο δε ζητούσε από την Παναγιά, παρά να τελειώσει ο πόλεμος και να βρεθεί στην αγκαλιά του...

— Σκέψου! Τώρα που δεν έχεις να φροντίζεις τον πατέρα σου, ο δρόμος είναι ανοιχτός, να συναντήσεις τον αγαπημένο σου, Ροδή. Μπορούμε όταν φύγουμε για τη Σμύρνη να σε πάρουμε μαζί μας. Ο αδερφός σου και τα πεθερικά μας δε θα έχουν αντίρρηση. Να δεις, που ο Γεωργάκης θα καταφέρει να πάρει άδεια εξόδου ο Κυριάκος! Να δεις, που όλα θα έρθουν όπως τα επιθυμείς!... Να ανταμώσετε, να νιώσεις από κοντά την αγάπη του, να γίνουν πραγματικότητα τα όνειρά σου! Έβαλε την ιδέα η Φωτεινή και η ερωτευμένη Ροδή πέταξε στα ουράνια.

— Αλήθεια; Θα με πάρετε μαζί σας στη μεγάλη πολιτεία; Μου φαίνεται απίστευτο, Φωτεινή, και να με συγχωρέσει ο πατέρας μου, παρόλο το πένθος που πρέπει να κρατώ, μου έρχεται να φωνάξω, να τραγουδήσω και να χορέψω από τη χαρά μου!... Πότε θα φύγετε;

— Α! αυτά τα κανονίζει ο Κοσμάς, ανάλογα με τις δουλειές του.... Υπολογίζω, όμως, ότι σε δυο τρεις βδομάδες το πολύ, θα είμαστε στη Σμύρνη...

Η ελπίδα και το όνειρο πάντα ζεσταίνουν τις καρδιές!

Η Ροδή στα κατάμαυρα ντυμένη, άφηνε τη φαντασία της να την ταξιδεύει στη μεγάλη και πόλη της Σμύρνης, που είχε ακούσει τόσα για τα πλούτη

και τα κάλλη της, αλλά δεν την είχε επισκεφθεί ποτέ. Άφηνε τον έρωτα να την παρασύρει, να μετρά τις ώρες και να φαίνονται χρόνια, να μετρά τις μέρες και να παρακαλεί να περάσουν γρήγορα, για να συναντήσει τον Κυριάκο...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10°

Στα νύχια του θηρίου

1

Ο Κοσμάς κράτησε την υπόσχεσή του και ένα γλυκό βράδυ είπε στη Φωτεινή να ετοιμαστεί, γιατί τώρα είχε το χρόνο, να κάνουν οι δυο τους τον περίπατο που της είχε υποσχεθεί, ως τη λίμνη του Γκιολτσούκ.

Θα πήγαιναν με τα πόδια, να περπατήσουν ανάμεσα στις πρασινάδες, στις μοσχοβολιές και στις ομορφιές του Μάη. Το παιδί θα το κρατούσε η Ανιφέ. Αλλά και η Ροδή και η Χρυσάνα και η γιαγιά του η Μαργή θα πρόβαιναν στο σπίτι, να βλέπουν το μικρό Χαρίτο, για να είναι ήσυχοι οι γονείς του και να χαρούν τη βόλτα τους, που τόσο λαχταρούσαν!

Όλα ήταν κανονισμένα και ο καταγάλανος ουρανός έδινε την όμορφη υπόσχεση, ότι το ζευγάρι θα ζούσε μια ξεχωριστή ημέρα!

Η Φωτεινή και ο Κοσμάς έφυγαν για τη λίμνη το πρωί, μόλις ψήλωσε στον ουρανό ο ήλιος. Πήραν την κατηφόρα, πέρασαν από το κέντρο της πόλης, χώθηκαν στους στενούς δρόμους, βγήκαν στον παρόχθιο δρόμο, που σαν κορδέλα ξετυλιγόταν σύρριζα στην όχθη του Τσάι.

Παντού έβλεπαν απλωμένα χαλιά, που είχαν πλυθεί στον ποταμό και στέγνωναν στον ήλιο, παντού υπήρχαν άνθρωποι, Σπαρταλήδες και Ισπαρταλιλάρ, καμηλιέρηδες, βαστάζοι, εργάτες και ταμπάκηδες... Έκαναν τη δουλειά τους, κέρδιζαν τη ζωή με τον ιδρώτα τους...

Η βοή του ποταμού έσμιγε με τις ανθρώπινες φωνές κι έμοιαζε με τραγούδι.

Περπατούσαν και απολάμβαναν το θέαμα. Προχωρούσαν και κοντοστέκονταν τότε για να χαιρετίσει τον έναν και τον άλλο γνωστό του ο Κοσμάς, τότε για να παρατηρήσει ένα όμορφο χαλί η Φωτεινή, που είχε μάθει από το Χατζηγλάζαρο να προσέχει τις λεπτομέρειες στα σχέδια και στα χρώματα.

Ασυννέφιαστη μέρα, γεμάτη φως, χαρά του θεού και των ανθρώπων!

Η καρδιά της Ισπάρτα χτυπούσε πλάι στον ποταμό, οι άνθρωποι της Ισπάρτα έκαναν με το μόχθο τους πλούτο κι ευλογία τα νερά του!...

Ξάφνου τα μάτια ζαλίστηκαν, τα πρόσωπα συννέφιασαν κι έδειξαν την απορία και την έκπληξη!

Παραφωνία στις όμορφες ειρηνικές σκηνές του ποταμού, αντίθεση στα χίλια χρώματα που είχαν τα χαλιά και στόλιζαν τις όχθες, φάνηκαν να πλησιάζουν και να ξεχωρίζουν μέσα σε σύννεφο της σκόνης, άλογα και αναβάτες. Μαύρες φιγούρες, που κράδαιναν όπλα στα χέρια τους, άντρες που κραύγαζαν και βλαστημούσαν και που ο δρόμος και τα δευτερόλεπτα τους έφερναν κοντά τους...

Όλοι φοβήθηκαν, όλοι παραμέρισαν, όλοι ένιωσαν το φόβο, σαν φίδι να κουλουριάζεται στο στήθος και να σφίγγει και να κόβει τη φωνή...

— Τι έγινε; Τι είναι; Ψιθύρισε η Φωτεινή κι έσφιξε στο μπράτσο του άντρα της με τα δυο της χέρια.

Ο Κοσμάς δεν πρόλαβε να μιλήσει. Απάντηση κι ερώτηση μαζί ακούστηκε από τα χείλη ενός άγνωστου εργάτη.

— Οι τσέτες ! Είναι τσέτες!!! Τι να γυρεύουν στα μέρη μας οι διαβόλοι του Κεμάλ;

— Να πάμε πίσω στο σπίτι, Φωτεινή! Να πάμε στο παιδί μας! Ίσα που ακούστηκε τρομαγμένη η φωνή του Κοσμά.

Δυο καβαλάρηδες έμειναν στην όχθη, να φυλάνε το δρόμο που τους έφερε, αυτόν που οδηγούσε έξω από την Ισπάρτα. Οι άλλοι, αφού έριξαν στον αέρα μερικές βολές για εκφοβισμό, προχώρησαν αγέρωχοι και τράβηξαν προς το κέντρο της πόλης, εκεί που βρισκόταν το διοικητήριο και το κονάκι του Μουτασαρίφη.

Τρεχάλα πήραν η Φωτεινή και ο Κοσμάς τον ανήφορο. Οι γειτονιές τώρα ήταν ανάστατες, ο κόσμος είχε βγει στους δρόμους. Οι άντρες και οι γυναίκες χειρονομούσαν και φώναζαν, τα παιδιά είχαν αφήσει το παιχνίδι και κοίταζαν απορημένα.

Δε σταμάτησαν, δε ρώτησαν. Έτρεχαν σαν υπνωτισμένοι, να βρεθούν γρήγορα στο σπίτι τους, να ασφαλίσουν το παιδί τους.

Ο μικρός Χαρίτος κοιμόταν ήσυχα στην κούνια του. Η Ανιφέ καθόταν δίπλα στην πολυθρόνα, κρατούσε την καλή άσπρη δαντελένια βεντάλια της Φωτεινής και αδέξια προσπάθησε να την κρύψει ανάμεσα στα φουστάνια της, σαν άνοιξε απότομα η πόρτα.

Ανάσαναν. Ήταν όμως, ασφαλείς; Παρότι η γειτονιά τους δεν ήταν πυκνοκατοικημένη και τα σπίτια τα χώριζαν κήποι και αυλές, οι φωνές των γειτόνων, σαν βουητό τρόμου έφταναν στ' αυτιά τους.

— Πήγαινε, Ανιφέ στο σπίτι σας, γιατί δεν ξέρουμε τι γίνεται! Άντε, να είσαι κοντά στην οικογένειά σου κι έλα αύριο πάλι... είπε ο Κοσμάς στη μικρή Τουρκάλα.

Εκείνη πισωπατώντας, για να κρύψει τη βεντάλια, βγήκε από το σπίτι αμίλητη και πήρε τρέχοντας τους δρόμους.

Στο κλείσιμο της πόρτας είδε η Φωτεινή την άσπρη βεντάλια, διέκρινε να κρέμεται η μεταξωτή φούντα, αλλά δεν είχε το κουράγιο, ούτε το περιθώριο και τον καιρό να κάνει παρατήρηση και να το σχολιάσει.

«Οι τσέτες...! Οι διαβόλοι του Κεμάλ!...» Η φωνή του εργάτη στην ακροποταμιά και τα ποδοβολητά και οι πυροβολισμοί ακουγόταν στ' αυτιά της. Οι μαύροι καβαλάρηδες σα να έρχονταν καταπάνω της, να καταστρέψουν και να ποδοπατήσουν ό,τι αγαπούσε.. Οι σκέψη, μην έμπουν σαν άλλοτε το σπίτι της, την συντάραζε. Ο φόβος ήταν σαν κύμα θεόρατο που κατάκλυζε την ψυχή της και γύρευε να την παρασύρει.

Ο Κοσμάς, σαν άντρας κρατούσε την ψυχραιμία του και με τα λόγια του ήθελε να δείξει πως δεν τον είχε παραλύσει ο φόβος.

— Αυτές τις στιγμές είναι καλύτερα, να μη βρίσκεται η Ανιφέ στο σπίτι. Δεν την ξέρουμε καλά... είπε ο Κοσμάς και η Φωτεινή με την κίνηση της κεφαλής έδειξε ότι συμφωνεί.

Εύπησε ο μικρός Χαρίτος, ασχολήθηκε η μάνα, να κανακέψει, να αλλάξει και να ταΐσει το παιδί της. Ο άντρας της ανέβαινε και κατέβαινε με νευρικήτητα την εσωτερική σκάλα που οδηγούσε στον πάνω όροφο. Παραμέριζε διακριτικά τις κουρτίνες και κοίταζε έξω από τα παράθυρα, ως εκεί που έφτανε το βλέμμα του, να ξεχωρίσει τι γίνεται στη γειτονιά και στο δρόμο.

Τα λεπτά περνούσαν, η αγωνία γινόταν βραχνάς!....

— Δεν με χωρά το σπίτι! Βγαίνω έξω, να δω τι γίνεται! Είπε ο Κοσμάς.

— Φοβάμαι, μόνη μου! Μείνε, σε παρακαλώ!...

— Δε θα αργήσω! Ως την αγορά θα πάω ! Θα μάθω και αμέσως θα γυρίσω!...

Το ήξερε η Φωτεινή, ότι καμιά παράκληση δεν θα τον εμπόδιζε, να βγει από το σπίτι, να μάθει τι έγινε και οι φωνές είχαν σταματήσει.

Αγκάλιασε το μικρό Χαρίτο και περίμενε!...

Η ξαφνική ησυχία που γεννούσε υποψίες και ο φόβος που κλείδωνε τα σπίτια και τις ψυχές είχαν τυλίξει όλο το μαχαλά.

 2

Πράγματι, ο Κοσμάς, δεν άργησε να γυρίσει! Όμως, ήταν άλλος άνθρωπος. Το βλέμμα του και οι αυλακιές στο πρόσωπό μαρτυρούσαν, ότι έφερνε κακά μαντάτα! Οι σφικτά κλεισμένες παλάμες, που χτυπούσαν νευρικά το στέρνο, έδειχναν την απελπισία του και την απόγνωση του!

— Τι έγινε; Τι έχεις; Τον ρώτησε τρομαγμένη η Φωτεινή.

Εκείνος, σα να είχε χάσει τη δύναμη, σωριάστηκε στο πρώτο κάθισμα που βρήκε μπροστά του!

— Δεν το σκέφτηκα, δεν το φαντάστηκα, δεν μου πέρασε ούτε σαν υποψία ότι μπορεί να συμβεί!... Πιάστηκα σαν το πουλί στα ξόβεργα... μονολογούσε σχεδόν κλαμένος! Τι έκανα, Θεέ μου, τι έκανα!...

Έκρυβε το πρόσωπο με τα δυο του χέρια και συνέχεια έλεγε:

— Τι έκανα, Θεέ μου! Τι έκανα!...

Πήγε κοντά του! Τον ακούμπησε στον ώμο και τον ρώτησε πάλι με σιγανή φωνή.

— Τι έγινε, Κοσμά;

Δεν απάντησε στην ερώτησή της. Σηκώθηκε. Την κοίταξε βαθιά στα μάτια, σα να ήθελε να διαβάσει τη σκέψη της και να ανιχνεύσει τα κατάβραθα της ψυχής της. Την αγκάλιασε σφιχτά, την έκλεισε στα δυο του χέρια, έγειρε το κεφάλι του πλάι στο δικό της και ψιθύρισε:

— Θέλω να φανείς δυνατή! Πρέπει, αγαπημένη μου, να φανείς δυνατή!...

— Με τρομάζεις!... Δεν σε καταλαβαίνω... ψέλλισε η κοπέλα.

Ο Κοσμάς βούρκωσε.

— Όλους τους άντρες Σπαρταλήδες, από δεκαπέντε χρονών μέχρι και εξήντα, μας παίρνουν με το έτσι θέλω από τα σπίτια μας, μας πάνε κι εγώ δεν ξέρω πού... με εντολή, λέει, του Κεμάλ.

— Και σένα;

— Όλους τους άντρες, Φωτεινή! Όλους! ...Εκτός από τα μικρά αγόρια και τους γέροντες! Για τούτο ήρθαν οι διάβολοι, που είδαμε στο ποτάμι... της είπε με τη φωνή σπασμένη.

Η Φωτεινή ήθελε να μιλήσει, μα η ανάσα της είχε πιαστεί και η φωνή δεν έβγαινε ... Πλημμύρισαν δάκρυα τα μάτια της... Έφυγε από την αγκαλιά του, ακούμπησε το κεφάλι της στην κούνια του μωρού και άρχισε να κλαίει....

 3

Ο Χαρίτος και η Μαργή, οι γονείς του Κοσμά, αλαφιασμένοι από τον ανήφορο, χτυπούσαν με το ρόπτρο και με τα χέρια τους επίμονα την πόρτα και ταυτόχρονα φώναζαν με όλη τη δύναμή τους «ανοίξτε!»... «ανοίξτε!»...

Τους άνοιξε ο Κοσμάς.

Ήταν ανέλπιστο που βρέθηκε μπροστά τους! Χάρηκαν και ανάσαναν από ανακούφιση, δόξασαν το Θεό όταν τον είδαν.

Σκούπισε τα δάκρυα η Φωτεινή, βγήκε από το δωμάτιο του παιδιού, να τους χαιρετίσει.

— Δεν ξέραμε ότι είστε εδώ... Νομίζαμε ότι θα βρισκόσαστε στη λίμνη... εξήγησε ο πατέρας του Κοσμά.

— Δεν προλάβαμε να βγούμε από τα Σπάρτα και γυρίσαμε πίσω για το παιδί! Φοβηθήκαμε μην έρθουν οι τσέτες και βρουν την Ανιφέ μοναχή και ο Θεός να βάλει το χέρι Του... εξήγησε ο Κοσμάς.

— Θα έρθουν οι τσέτες εδώ ; ρώτησε η Φωτεινή με τρόμο. Φοβάμαι για το παιδί μου!...

— Τώρα που ερχόμαστε το φώναζε ο ντελάλης. Το μουρμουρίζει όλος ο κόσμος! Είναι διαταγή αυστηρή, λέει, το μεσημέρι, να μαζευτούν όλοι οι Σπαρταλήδες άντρες, γέροι και νέοι, στη μεγάλη πλατεία. Μετά θα μπουν στα σπίτια να ψάξουν, να μη ξεφύγει κανένας από τα νύχια του θεριού. Έτσι έκαναν το δεκατέσσερα, έτσι προειδοποίησαν ότι θα κάνουν και τώρα! Τους πληροφόρησε ο Χαρίτος.

— Να φύγεις, Κοσμά!... Υπάρχει χρόνος να κρυπτείς! Δεν αντέχω να σε χάσω! Στύλωσε τα μάτια της πάνω του, τον παρακάλεσε η νέα γυναίκα.

Μετά κοίταξε με ικετευτικό το βλέμμα τα πεθερικά της, σα να ζητούσε τη βοήθεια τους, να προτρέψουν κι αυτοί τον Κοσμά να φύγει και να κρυφτεί.

— Να φύγω; Πού να πάω; Οι δρόμοι είναι κλειστοί και τα όπλα σημαδεύουν όποιον τολμήσει! Να κρυφτώ; Ως πότε; Αν το κάνω, έχω υπογράψει, ότι το φως του ήλιου δε θα με δει, γιατί όπου και να πάω, θα ζω με το φόβο, ξέροντας ότι με περιμένει τιμωρία και θάνατος! Όχι δεν μπορώ να φύγω, ούτε να κρυφτώ, γιατί δε θέλω να κινδυνέψετε κι εσείς!...

— Καλά σου λέει η Φωτεινή! Κρύψου εσύ, να μη σε χάσουμε, κρύψου, μέχρι να περάσει η μπόρα κι εμείς θα δούμε πώς θα πορευτούμε! Του είπε η μάνα του με παρακλητικό ύφος.

— Τα έχω σκεφτεί, μάνα μου, όλα αυτά ! Καλό ήταν να μην είχαμε έρθει στα Σπάρτα, να είχα μια πληροφορία, να είχα κάτι υποψιαστεί και να το είχαμε προλάβει... Τώρα; Άλλο δε μένει, παρά να ακολουθήσω το δρόμο, που θα τραβήξουν όλοι οι Έλληνες- χριστιανοί άντρες της Ισπάρτα. Τι θα μας κάνουν τόσους πολλούς; Δείχνουν τα δόντια τους και φοβερίζουν τα σκυλιά!...

Κανένας στο δωμάτιο δε μιλούσε. Κλειστά τα στόματα μπροστά στο κακό μαντάτο και στο φόβο του άδικου.

Ο Κοσμάς βρισκόταν ανάμεσα εκείνους, που είχε πιο αγαπημένους στη γης. Στους γονείς που τον γέννησαν, στη γυναίκα που ερωτεύτηκε και λάτρευε, στο μονάκριβο παιδί του που με την αθωότητα του αγγέλου κοιμόταν. Μάζεψε το κουράγιο του και θέλησε με λόγια αισιόδοξα να τους παρηγορήσει.

— Μην ανησυχείτε! Θα γίνει ό,τι και το Μάη του 1919, τότε που έκαναν συλλήψεις... Θυμάστε!...Τους πήγαν ως το Ικόνιο και τους μετά, τους γύρισαν πίσω... Να δείτε ότι αυτό θα γίνει και τώρα! Το διαισθάνομαι, είμαι σχεδόν σίγουρος, ότι σε λίγες μέρες, θα είμαστε πάλι μαζί...

— Φοβάμαι, Κοσμά ! του είπε πάλι η Φωτεινή και τον κοίταξε με τέτοιο βλέμμα, που ο άντρας και οι γονείς του συγκλονίστηκαν.

— Δε θα αφήσω να σε πάρουν, γιε μου! Θα παρακαλέσω, θα πληρώσω, θα κινήσω γη και ουρανό... είπε ο πατέρας στον Κοσμά. Εσύ έχεις γυναίκα και παιδί, εσύ δεν είσαι λιποτάκτης...

Ο Χαρίτος σχεδόν έτρεμε! Είχε χάσει τον πρωτότοκο γιο του τον Κώστα, σε ένα τέτοιο γιουρούσι το 1914 και επτά χρόνια μετά έβλεπε το δεύτερο γιο, να τον αρπάζει η ίδια μοίρα! «Σεφερμπρερλίχ⁵⁵»! Μια διαταγή, βοή σεισμού, δυνατό ράπισμα στις οικογένειες των χριστιανών από τον Τούρκο αφέντη!...

Με σφιγμένα τα χείλη έφερνε ένα γύρω το μυαλό κι αναλογιζόταν, τι μπορούσε να κάνει, πώς να κινηθεί... Ξαφνικά, σα να φωτίστηκε ο νους του, σα να βρήκε δρόμο στο αδιέξοδο!

— Έχω χαρτιά με σφραγίδες και υπογραφές, δώσαμε λίρες, εξαγοράσαμε το στρατιωτικό σου! Εσύ, λεβέντη μου, δε χρωστάς τίποτα! Είπε ο Χαρίτος τονίζοντας μια –μια τις λέξεις και συμπλήρωσε:

55. Επιστράτευση

— Αυτά τα χαρτιά θα χρειαστούν, είναι η σωτηρία του Κοσμά και τα έχω φυλαγμένα...

Ήταν μια ελπίδα, ένα σκoiνί λεπτό κι αδύναμο σα μια κλωστή και με αυτό θα προσπαθούσαν να τραβήξουν το γιο τους μακριά από την εξορία και την πορεία στο άγνωστο.

— Καλά το σκέφτηκες! Άντε να τα βρεις ! Να τα δείξει ο γιος μας, να γλιτώσει... είπε σα να διέταξε τον άντρα της η Μαργή.

— Εγώ θα πάω στο σπίτι να ψάξω για τα χαρτιά. Εσύ, Μαργή, να πας στο ταπητουργείο. Οι πιο πολλές υφάντρες, σίγουρα, θα έχουν φύγει. Διώξε και τις υπόλοιπες να πάνε στα σπίτια τους, να χαιρετίσουν τους άντρες τους, να δουν τι γίνεται στην οικογένειά τους! Κλείσε καλά και έλα πάλι στο γιο σου!

Αυτά είπε στη Μαργή ο Χαρίτος και οι δυο προχώρησαν προς την πόρτα.

Η Μαργή δε μίλησε δε χαιρέτησε, μονάχα πιάνοντας με τα δυο της χέρια το κεφάλι μονολογούσε και ακολουθούσε με γρήγορα βήματα τον άντρα της.

❧ 4 ❧

Ησυχία στο σπίτι! Η μεγάλη πίκρα ντύθηκε με τη βαριά σιωπή.

— Σε δυο ώρες... είπε ξέπνοα ο Κοσμάς, κοιτάζοντας το μεγάλο εκκρεμές ρολόι.

— Δεν ξέρω τι να κάνω, τι να πω! ... Δε μπορώ τίποτα να σκεφτώ! σταμάτησε ο νους μου... μονολόγησε η Φωτεινή.

Ζούσαν τις στιγμές, που ο άνθρωπος παρακαλεί να πετρώσει ο χρόνος.

Ο Κοσμάς καθισμένος πλάι στο τραπέζι, είχε κάνει κουλούρα τα χέρια του και είχε βυθίσει το κεφάλι του στους ώμους.

— Τι σκέπτεσαι; Τον ρώτησε η Φωτεινή.

— Σε λίγες μέρες θα μας φέρουν πίσω ! Να το δεις, που έτσι θα γίνει! Αλλά για καλό και για κακό, έχω θα σου πω μερικά πράγματα, που θέλω να τα ακούσεις με προσοχή ...

Άφησε ο Κοσμάς να κυλήσουν μερικά δευτερόλεπτα και μετά, σα να ζητούσε συγγνώμη της είπε:

— Δεν ήθελα, καλή μου, να σε μπλέξω, ήθελα να σε κρατήσω μακριά ... Είχα έγνοια, να σε προφυλάξω από στεναχώρια και αγωνίες! Πάντα αυτό έκανα!... Όμως ήρθαν τα πράγματα ανάποδα και δεν έχω άλλο δρόμο!... Τώρα, δεν έχω δικαίωμα να σιωπήσω!...

Η Φωτεινή αμίλητη περίμενε να ακούσει.

— Αν περάσουν μια βδομάδα, δέκα μέρες το πολύ και δεν έχω επιστρέψει σπίτι, τότε, σε παρακαλώ, να βρεις εσύ το Μηνά, τον αδερφό της Ροδής. Στον ίδιο μονάχα και όχι σε κανέναν άλλον, να πεις ότι αυτές τις λέξεις, «είναι όλα έτοιμα και περιμένουν...»

— Τι είναι έτοιμα, Κοσμά;

— Εκείνος θα καταλάβει!..

— Από τότε που σε γνώρισα, ένα μυστικό αφανέρωτο βάζεις ανάμεσά μας και μου πλακώνει την καρδιά....

— Δεν είναι, ότι δε σου έχω εμπιστοσύνη!... Καλύτερα έτσι! Εγώ, από τότε που χάσαμε τον αδερφό μου, ορκίστηκα στη μνήμη του, να πάρω εκδίκηση! Ήταν υπόθεση δική μου!... Εσύ δεν ήταν ανάγκη να ανακατευτείς, εσύ δε χρωστούσες!...

Δεν τον άφησε να συνεχίσει!

— Ο Μηνάς δεν είναι ούτε παιδί, ούτε γέρος. Δεν τον πιάνει η διαταγή του Κεμάλ; Πώς θα ξεχωρίσει τη μοίρα του από τους άλλους άντρες της Ισπάρτα; Απόρησε η Φωτεινή.

— Εκείνος δε βρίσκεται στην πόλη! Είναι έξω από τους δρόμους τους κλειστούς, και όλο το βουνό με τις σπηλιές και τις χαράδρες είναι δικό του. Εκεί δεν τολμούν να πάνε οι τσέτες, γιατί υπάρχουν οι αντάρτες, Τούρκοι και Χριστιανοί, που πολεμάνε τον Κεμάλ. Ο Μηνάς είναι τυχερός και έχει γλιτώσει... Εσύ, θέλω να μου υποσχεθείς, ότι δε θα ξεχάσεις να τον βρεις και να του πεις αυτά που πρέπει!... Μου το υπόσχεσαι;

Δεν ήταν ώρα για άλλα παράπονα. Καταλάβαινε τη θέση του, τη στεναχώρια που καθρεπτιζόταν στα μάτια του και δεν ήθελε να τον κακοχαρδίσει.

— Μην ανησυχείς! Θα βρω το Μηνά και θα πω αυτά που παραγγέλνεις, του είπε για να τον γλυκάνει.

Ο Κοσμάς την αγγκάλιασε και τη φίλησε. Εκείνη έγειρε το κεφάλι της στο στήθος του, όπως έκανε πάντα στις τρυφερές τους στιγμές. Ήθελε να κουρνιαχτεί στην αγκαλιά του, να πάρει ζέστη από το σώμα του, να λιώσουν οι πάγοι στην ψυχή της....

— Θα με συγχωρέσεις; Τη ρώτησε ο Κοσμάς με δακρυσμένα μάτια!

Εκείνη δε μίλησε, δεν πρόλαβε να ρωτήσει το γιατί.

— Να!, που εγώ σου πρότεινα να έρθουμε στον τόπο μου, που έγινα αιτία να πικραθείς, δικαιολόγησε την ερώτησή του.

Ο χρόνος δεν είχε πετρώσει. Ο ήλιος ψηλά στον ουρανό ακολουθούσε την αιώνια πορεία. Το μεγάλο εκκρεμές στη σάλα έδειχνε την ώρα.

Πλησίαζε το μαύρο μεσημέρι!.

❧ 5 ❧

Έρθαν και πάλι οι γονείς του Κοσμά.

Ο Χαρίτος κρατούσε στα χέρια τις πολύτιμες αποδείξεις, τα χαρτιά με τις υπογραφές και τις σφραγίδες, που βεβαίωναν ότι είχε πληρώσει το στρατιωτικό του γιου του. Είχε και στις τσέπες του κρυμμένες λίρες χρυσές, να βρει ευκαιρία να εξαγοράσει την εξαίρεση του Κοσμά, από την άγνωστη τύχη που περίμενε τους άντρες Σπαρταλήδες.

Έφτασε και η Ροδή ανάστατη, που θεώρησε ότι έπρεπε να συμπαρασταθεί. Λίγες οι λέξεις της, δεν έβγαλε κουβέντα περιττή από το στόμα, δεν είπε για ό,τι είδε και άκουσε στις γειτονιές.

Βουβά τα στόματα, δακρυσμένα τα μάτια!

Είχε φτάσει η μεγάλη, η τελευταία ώρα!

Πήρε αγκαλιά ο Κοσμάς το γιο του. Φιλούσε αχόρταγα το μωρό στο κεφάλι, στα χέρια, σε όλο το κορμάκι του... Το σήκωνε ψηλά με τα δυο του χέρια, το κοίταζε με λαχτάρα και πάλι το έφερνε στην αγκαλιά και το φιλούσε... Εκείνο ένιωθε την μυρωδιά του πατέρα του, ευχαριστιόταν το άγγιγμά του, γελούσε και γουργούριζε κι έκανε όλους από τη συγκίνηση να λυγίσουν.

— Να με περιμένεις! Θα γυρίσω γρήγορα, γιε μου!

Από τα μάτια του Κοσμά στάλαζαν τα δάκρυα...

Συμφώνησαν να φυλάει η Ροδή το παιδί.

Η Μαργή και ο Χαρίτος, ο Κοσμάς και η Φωτεινή βουβοί, με το κεφάλι κατεβασμένο, με τα πόδια βαριά από τον πόνο του χωρισμού και το φόβο της μανίας του Κεμάλ, πήραν τον κατήφορο για τη μεγάλη πλατεία, εκεί που οι τσέτες είχαν ορίσει τη συγκέντρωση των αντρών.

❧ 6 ❧

Και οι πέτρες θα μπορούσαν να ραγίσουν από τον πόνο και το ποτάμι να φουσκώσει από τα δάκρυα.

Οι άντρες, οι Έλληνες χριστιανοί Σπαρταλήδες, είχαν πάρει διαταγή να σταθούν ξεχωριστά από τις γυναίκες και τα παιδιά, που τους συνόδευαν.

Απέναντι τους βρίσκονταν οι οπλισμένοι τσέτες, οι άτακτοι στρατιώτες και ορκισμένοι οπαδοί του Κεμάλ. Ήταν καμιά τριανταριά. Οι περισσότεροι φορούσαν μαζί με τα δικά τους σκονισμένα ρούχα, ένα κομμάτι, καπέλο ή διακριτικό στρατιωτικής στολής από τους Έλληνες στρατιώτες, που είχαν σκοτωθεί στον πόλεμο ή τους είχαν πιάσει αιχμαλώτους.

Τα φοβισμένα μάτια διέκριναν ανάμεσα στους άγνωστους τσέτες και μερικούς Τούρκους γνωστούς, που είχε στρατολογήσει ο Κεμάλ από το σαντζάκι της Ισπάρτα, αλλά και άλλους καιροσκόπους και πρόθυμους Τούρκους της Σπάρτης, που έτρεξαν να βοηθήσουν. Αυτοί ήταν οι πολύτιμοι οδηγοί της επιχείρησης, γιατί γνώριζαν τον τόπο και τους δρόμους και, λίγο ως πολύ, γνώριζαν και τους σπουδαίους χριστιανούς, αυτούς που κυρίως ήθελαν να γραπώσουν.

Ανάμεσά στους τσέτες που είχαν φτάσει καβαλάρηδες στην Ισπάρτα αναγνώρισαν και το Χασάν, το γιο της Χανούμ – Γιασμίν. Φορούσε στραβά το δίκοχο καπέλο κάποιου άτυχου Έλληνα στρατιώτη και έδειχνε ότι καμάρωνε που ήταν μέλος της ομάδας, που κρατούσε την εξουσία και όριζε τις τύχες τόσων ανθρώπων.

Συνεννοήθηκαν μεταξύ τους όλοι οι αφοσιωμένοι του Κεμάλ. Πήραν τη θέση τους οι στρατιώτες. Άλλοι σημάδευαν με τα όπλα τους συγκεντρωμένους και άλλοι, που πλαισίωναν τον επικεφαλής, πήραν το ύψος του αυστηρού αφέντη. Αυτοί θα έκριναν τις τύχες των Σπαρταλήδων και των οικογενειών τους.

Άρχισε η διαδικασία.!... Ένας – ένας Σπάρταλης περνούσε από μπροστά τους. Με τα μάτια συμπέραναν την ηλικία κάθε άντρα και πρόσταζαν, να σταθούν στη δεξιά μεριά, αυτοί που έπιανε ο νόμος. Από δεκαπέντε έως εξήντα ετών έλεγε η διαταγή! Εκείνοι όμως είχαν τραβήξει τα όρια και προς τα πάνω και προς τα κάτω. Ξεχώριζαν ακόμη και αμούστακα παιδιά και γέρους εβδομήντα χρονών, που είχαν λεβέντικο παρουσιαστικό και που φαινόταν ότι το έλεγε η καρδιά τους.

Από τους πρώτους ο κυρ-Λέανδρος, ο καθηγητής του Αρρεναγωγείου! Έσπρωξε με τα χέρια του τους στρατιώτες που τον πλησίασαν και περήφανος τράβηξε εκεί που του υπέδειξαν. Γύρισε προς το μέρος των γυναικών, προσπάθησε να διακρίνει πού στεκόταν η κυρα- Αγγελική η γυναίκα του. Σήκωσε το δεξί του χέρι, έκανε το σινιάλο του αποχαιρετισμού και μετά αποτραβήχτηκε πίσω από τους άλλους άντρες. Ο Αχιλλέας ο γιος του πολέμου με τους Έλληνες εθελοντής, εκείνος έφευγε μακριά, η κυρα- Αγγελι-

κή θα έμενε έρημη καλαμιά στο αγριοβόρι! Λύγισε το κορμί από τον πόνο, έσκυψε το κεφάλι, έκρυψε με τις φούχτες τα δακρυσμένα μάτια του!...

Ήρθε και η σειρά του Χατζηλάζαρου!... Ζάρωνε το πρόσωπο, κατσούφιαζε τα μάτια, καμπούριαζε το κορμί, έτρεφε την ελπίδα, ότι η ηλικία του και το παρουσιαστικό θα τους έπειθε και θα τον εξαιρούσαν.

Του έκαναν νεύμα, να σταθεί όρθιος εκεί που περίμεναν οι νέοι άντρες!...

Μέσα από το πλήθος φώναξε η Χρυσάνα:

— Δε βλέπετε τα άσπρα του μαλλιά; Είναι γέρος, σεβαστείτε την ηλικία του, πού τον πάτε;

Οι φωνές της πνίγηκαν στο μурμουρητό του κόσμου!

Οι στρατιώτες δεν άκουγαν. Τι κι αν έφταναν οι παρακλήσεις στ' αυτιά τους; Η καρδιά τους ήταν σκληρή σαν τον γρανίτη και δεν την χάραζε καμιάς γυναίκας η κραυγή, καμιάς κόρης, αδερφής και μάνας κι ο πόνος. Ήταν προσηλωμένοι στο στόχο τους, να απομονώσουν τους Έλληνες. Ήταν αφοσιωμένοι στις Ιδέες των Νεότουρκων και υπηρετούσαν το όραμα και το κίνημα του Κεμάλ, «η Τουρκία στους Τούρκους!»...

Πέρασαν κάμποσοι άντρες και έφτασε μπροστά στους κριτές της μοίρας του ο Κοσμάς. Έγραψαν το όνομά του στον μακρύ κατάλογο και χωρίς πολλές διατυπώσεις τον έσπρωξαν μαζί με τους άλλους.

Μετά πέρασε μπροστά από τους στρατιώτες ο πατέρας του. Ο Χαρίτος Χαρίτογλου είχε πατήσει τα εβδομήντα. Το παρουσιαστικό του συμβάδιζε με την ηλικία του. Τα άσπρα του μαλλιά και το αυλακωμένο από το χρόνο πρόσωπο, μαρτυρούσαν τα χρόνια της ζωής του. Η διαταγή τον εξαιρούσε και ο επικεφαλής του έκανε νεύμα να προχωρήσει. Ήταν ελεύθερος να γυρίσει σπίτι του. Εκείνος όμως, έμενε ακίνητος μπροστά στους κριτές του. Για τον Κοσμά νοιαζόταν. Τους έδειξε τα χαρτιά με τις σφραγίδες και τις υπογραφές. Οι τσέτες έκαναν πως τα διάβαζαν και μετά γελώντας τα έσκι-σαν. Σκορπίστηκαν στον αέρα οι ελπίδες!...

Ο Χαρίτος και πάλι δεν έφευγε!....

Επίμονα παρακαλούσε, να πάρουν εκείνον και να αφήσουν το γιο του, που έχει γυναίκα και μικρό παιδί, που είναι αντιπρόσωπος της Οριένταλ Κάρπετ, που έχει γνωριμίες με πρόσωπα υψηλά, που. ...

— Χασάν, φώναξε στο γιο της Γιασμίν, που στεκόταν πίσω από τον επικεφαλής αξιωματικό. Πεś εś έναν λόγο! Στα χέρια μου μεγάλωσες, γιε μου! Θυμήσου!...

Η φωνή του Χαρίτου πνίγηκε στα δάκρυα της απελπισίας και στο παρόντο.

Ο Χασάν, δεν έκανε την παραμικρή κίνηση. Σα να ήταν άγαλμα χωρίς μνήμη και καρδιά, στεκόταν αγέρωχος κι αδιάφορος μπροστά στην σπαρακτική κραυγή του πατέρα.

Κανένας λόγος δεν έπιανε!... Και ο Χαρίτος αποφάσισε να τα παίξει όλα για όλα... Γονάτισε μπροστά τους, άπλωσε τα χέρια του σε ικεσία, γυάλισαν στις ανοιχτές παλάμες του οι χρυσές λίρες.

— Πληρώνω ! τους είπε με δάκρυα. Πληρώνω με χρυσάφι όσο θέλετε, για την ελευθερία του γιου μου!

Σα να βρισκόταν σε παράσταση θεατρική, περίμενε να δει την κατάληξη το πλήθος.

Χάχανα, πειράγματα και βρισιές!

Χτυπήματα στα χέρια, χτυπήματα στο κορμί, κλωτσιές στα πλευρά και στο κεφάλι, ένα σπρώξιμο δυνατό κι έριξαν το Χαρίτο αναίσθητο πάνω στις πλάκες της πλατείας, προς την πλευρά που στέκονταν βουβές οι γυναίκες της Σπάρτης.

Έπεσε πάνω του η Μαργή, πήγαν κοντά η Φωτεινή και η Χρυσάνα. Ένα κόκκινο αυλάκι έτρεχε από το στόμα. Πήρε το κεφάλι του στην ποδιά της η γυναίκα του, τον χάιδευε και του μιλούσε, έσκυβε πάνω του να του δώσει ανάσα από τη δική της ανάσα. Η Φωτεινή γονατιστή του έτριβε τα χέρια, η Χρυσάνα φώναζε στις άλλες γυναίκες να παραμερίσουν, να παίρνει αέρα...

Άνοιξε τα μάτια για μια στιγμή ο Χαρίτος, κάτι πήγε να ψελλίσει ...

Μετά, έγειρε το κεφάλι και βυθίστηκε στον αιώνιο, μακάριο ύπνο.

❧ 7 ❧

Ένας —ένας όλοι οι Σπαρταλήδες πέρασαν μπροστά από τους Τούρκους στρατιώτες του Κεμάλ, που είχαν την εντολή να κρίνουν την ηλικία από το παρουσιαστικό και να ξεχωρίσουν αυτούς που θα έπαιρναν μαζί τους. Πέρασαν όλοι; Πόσους ξεχώρισαν, να πάρουν;

Για τις γυναίκες τις μάνες, τα παιδιά και τις αδερφές, που παρακολουθούσαν τη διαδικασία, μικρή σημασία είχε ο αριθμός. Ο δικός τους άνθρωπος ήταν ο μοναδικός και ταυτόχρονα ο κόσμος όλος.

Ούτε για τους τσέτες είχε ο αριθμός μεγάλη σημασία. Το σπουδαιότερο γι' αυτούς ήταν να συλλάβουν τα πρόσωπα που είχαν κύρος κι επιρροή στην

κοινωνία της πόλης, τους Σπαρταλήδες που ξεχώριζαν για τη δραστηριότητά τους. Σε αυτό το κοσκίνισμα πολύτιμοι αναδεικνύονταν οι ντόπιοι ομοϊδεάτες.

Στα γρήγορα έκαναν έναν πρόχειρο έλεγχο στον κατάλογο και στα στοιχεία του πληθυσμού που είχαν πάρει από το Μουτασαρίφη. Ως εκεί, ήταν η ανάμειξη της επίσημης κρατικής τοπικής εξουσίας. Με την παροχή των στοιχείων και των απαραίτητων πληροφοριών ήθελαν να μετρήσουν πόσο συνεργάσιμοι και φιλικοί στο Κεμαλικό Κίνημα ήταν οι ντόπιοι κρατικοί αξιωματούχοι αλλά και να δείξουν, ότι ο ισχυρός αφέντης της Τουρκίας ήταν ο Μουσταφά Κεμάλ και όχι ο Σουλτάνος.

Από τον πρόχειρο έλεγχο ο επικεφαλής αξιωματικός δεν έδειχνε ευχαριστημένος. Σαν το μάτι του κυνηγού, που δεν ικανοποιείται με τα αγριοπούλια που έχει σκοτωμένα στο ντουρά του και κοιτάζει άπληστα τον ουρανό, μην πετά ακόμη κανένα!...

Οι πρόθυμοι Ισπαρταλilάρ που βοήθησαν τους τσέτες, βρήκαν κάποιους από τους χριστιανούς, που παράκουσαν τις διαταγές και δεν ήταν ανάμεσα σε αυτούς που στέκονταν στην πλατεία φοβισμένοι.

Ο επικεφαλής ήξερε στη συνέχεια τι έπρεπε να πράξει! Έδωσε εντολή στους ένοπλους, να πάνε στους μαχαλάδες και στα σπίτια των Σπαρταλήδων, να κάνουν έρευνα, να βρουν και να σύρουν στην πλατεία αυτούς που θέλησαν να κρυφτούν. Χωρίς οίκτο θα τους τιμωρούσαν παραδειγματικά και μία θα ήταν η τιμωρία. Αυτή που αξίζει στους προδότες της πατρίδας και στους λιποτάκτες στον καιρό του πολέμου!...Θάνατος!

Ακούστηκαν ονόματα....

Ξαμολήθηκαν οι ένοπλοι στις γειτονιές, χτυπούσαν με τα όπλα τους και άνοιγαν με αγριότητα τις πόρτες. Οι Σπαρταλιές, οι γέροι, τα παιδιά και οι γριές, δικαιολογούσαν με όποιο τρόπο πειστικό μπορούσαν την απουσία του δικού τους ανθρώπου!....

Ποτέ η εξήγηση δεν ήταν αρκετή και οι ένοπλοι έκαναν έρευνα παντού. Στα δωμάτια του σπιτιού, στις αποθήκες, σε κάθε μέρος που υποψιάζονταν ότι θα επέλεγαν οι άντρες για κρυφώνα.

Οι συγγενείς παρακολουθούσαν τους τσέτες να αλωνίζουν στα σπίτια τους με τα μάτια ολάνοιχτα, με τα χέρια μπροστά στο στόμα τους από το φόβο και μην ξεφύγει λέξη, στεναγμός, μορφασμός και κλάμα που θα μπορούσε να κινήσει την υποψία.

Με την έρευνα ανακάλυψαν δυο Σπαρταλήδες. Έναν έφηβο, που μόλις χνούδιαζε το μάγουλό του κι έναν άντρα μεσόκοπο, πολυφαμελίτη. Τους

έσυραν στην πλατεία και αμέσως και με δυο πυροβολισμούς τους σκότωσαν, όπως είχαν απειλήσει...

❧ 8 ❧

Στο ένα σπίτι, μετά το άλλο, οι ένοπλοι Τσέτες οδηγήθηκαν σε όλους τους μαχαλάδες. Στο μαχαλά Θεμέλ, απέναντι από την εκκλησία των Ταξι-αρχών, στάθηκαν μπροστά από το δίπατο σπίτι του Πέτρου Σαρόγλου του τσαγκάρη. Είχε εξακριβωθεί από τους Ισπαρταλιάρ, ότι ο Κήρυκος δεν είχε υπακούσει στη διαταγή και δεν παρουσιάστηκε την ώρα και στον τόπο που είχαν ορίσει.

Τέσσερις ένοπλοι χτυπώντας με το κοντάκι του όπλου τους και ανοίγοντας με κλοτσιές και σπρωξίματα την πόρτα μπήκαν στο σπίτι.

Ψυχή καμιά! Ησυχία στο ισόγειο, ανοιχτά τα παράθυρα, έρημη η μεγάλη σάλα!

Στην κορφή της σκάλας που οδηγούσε στον πάνω όροφο παρουσιάστηκε μια γυναίκα. Ήταν η Αριάδνη η μεγαλύτερη κόρη του μπάρμπα - Πέτρου. Μάζεψε το κουράγιο και είπε δυνατά, να την ακούσουν:

— Έχουμε άρρωστους στο σπίτι!

Τα τέσσερα κεφάλια των αντρών γύρισαν προς το μέρος της και ένας απ' αυτούς της φώναξε με επιτακτική φωνή, κάνοντας ταυτόχρονα σινιάλο να κατέβει.

— Ξέρουμε καλά, ότι έχετε άντρα κρυμμένο! Θα κάνουμε έλεγχο και δε θα ξεφύγει!.. Το καλύτερο για εκείνον και την οικογένειά σας είναι να παραδοθεί!

Η Αριάδνη άρχισε να κατεβαίνει αργά ένα - ένα σκαλοπάτι. Εν τω μεταξύ και άλλες γυναίκες του σπιτιού φάνηκαν στη σκάλα και την ακολουθούσαν. Η μάνα τους η κυρα - Μαρία, η Μερόπη, η Λουκία κρατώντας από το χέρι την Κατερινούλα την κόρη της, η Μαργαρίτα και η Σοφία στάθηκαν πίσω από την Αριάδνη, απέναντι από τους οπλισμένους άντρες.

— Εμείς εδώ δεν κρύβουμε κανέναν! Δείτε! Είμαστε όλο γυναίκες! Η μάνα μας, η νύφη μας λεχώνα, το κοριτσάκι της αδερφής μου, το νεογέννητο και εμείς, πέντε αδερφές! Είμαστε μαζεμένες όλες εδώ, γιατί έχουμε τον πατέρα μας άρρωστο βαριά στο κρεβάτι!

Την παραμέρισαν και οι στρατιώτες του Κεμάλ και άρχισαν να ανεβαίνουν δυο - δυο τα σκαλοπάτια. Έτριζαν τα σανίδια στα βαριά πατήματα, έδειχναν τη βιασύνη και την αποφασιστικότητά τους.

Τους ακολούθησαν τρέχοντας και οι γυναίκες και μαζί τους το τρίχρονο κορίτσι. Οι στρατιώτες σταμάτησαν μόλις έφτασαν στον όροφο, να συνεννοηθούν ποιες πόρτες θα ανοίξουν. Οι γυναίκες σαν αέρας πέρασαν από μπροστά τους και χώθηκαν στα δυο δωμάτια, που βρίσκονταν σχεδόν απέναντι. Άλλες στάθηκαν γύρω από το κρεβάτι του πατέρα τους και άλλες γύρω από την Όλγα.

Ο μπάρμπα - Πέτρος που ελάχιστα είχε συνέλθει από το εγκεφαλικό που έπαθε τη μέρα που γεννήθηκε η κορούλα του Κήρυκου, κοιμόταν και δεν είχε πάρει είδηση τι γινόταν στο σπίτι. Άλλωστε, από το φόβο μη στεναχωρηθεί κι επιβαρυνθεί η κατάστασή του, η γυναίκα του και οι πέντε κόρες συνεννοήθηκαν να μην του φανερώσουν την αλήθεια, να μη μάθει για το κακό που βρήκε τους Έλληνες χριστιανούς της Σπάρτης.

Από τη φασαρία ξύπνησε ο άρρωστος και τρόμαξε σαν είδε μαζί με τα πρόσωπα τα γνωστά να είναι και πρόσωπα άγνωστα και να λένε με άγριο τρόπο.

— Πάρτε τον και κατεβάστε τον κάτω! Εκεί να μαζευτείτε όλοι όσοι βρίσκεστε στο σπίτι!

— Είναι άρρωστος και ανήμπορος! Δεν μπορεί να σηκωθεί και να περπατήσει! Λυπηθείτε μας! Δεν κρύβουμε κανέναν! Είπε η Σοφία η πιο μικρή κόρη της οικογένειας.

— Μα... Μα... α ! ακούστηκε η φωνή του άρρωστου.

Ο Πέτρος, θέλησε να μιλήσει, να ρωτήσει τη γυναίκα του την κυρα- Μαρία, τι συμβαίνει. Με την προσπάθεια το στόμα του φαινόταν πιο στραβό και από την αγωνία του δεν έβγαине ήχος.

Έσκυψε πάνω του η γυναίκα του, του χάιδευε το πρόσωπο, του κρατούσε το χέρι να τον καθησυχάσει.

— Σας είπαμε, δεν κρύβουμε κανέναν ! Είπε με σταθερή φωνή η Αριάδνη. Οι άντρες μας, ο δικός μου ο Λεωνίδας και των δυο μου αδερφών, ο Μάρκος και ο Βασίλης, μαζί και ο Κήρυκος ο αδερφός μας έφυγαν και οι τέσσερις χτες το ξημέρωμα, να αγοράσουν δέρματα για το τσαγκαράδικο.

— Δε μας είπαν που πηγαίνουν, ούτε πότε θα γυρίσουν...κάθε χρόνο τέτοια εποχή, κάνουν αυτό το ταξίδι... πρόσθεσε η δεύτερη παντρεμένη αδερφή, η Λουκία.

Οι στρατιώτες σα να μην άκουσαν το λόγο των γυναικών πρόσταξαν με επιτακτική φωνή!

— Κατεβείτε όλοι κάτω!

Δεν πρόλαβα οι κόρες να πουν άλλη κουβέντα! Ο ένας ένοπλος τράβηξε τα σκεπάσματα του άρρωστου με τόση βία, που έπεσαν στο πάτωμα κουβέρτες και σεντόνια. Ζάρωσε από το φόβο του το κορμί του Πέτρου, έσκυψαν γύρω του προστατευτικά οι γυναίκες.

— Πάρτε τον ! Όλοι κάτω είπαμε! Είπε άλλος ένοπλος δείχνοντας την πόρτα. Και για να δείξει ότι η διαταγή του είναι αμετάκλητη, σήκωσε το όπλο του κι έριξε μια βολή σημαδεύοντας το τζάμι του παράθυρου, που έβλεπε στο δρόμο και στην εκκλησία των Ταξιαρχών.

Ο κρότος ακούστηκε σα βροντή σε όλο το σπίτι και το σπάσιμο του τζαμιού πολλαπλασίασε το φόβο.

— Μη! Φώναξε φοβισμένη η Λουκία Αγκαλιάζοντας την κορούλα της, που είχε κρύψει το κεφαλάκι του στα γόνατά της. Έχουμε λεχώνα στο διπλανό δωμάτιο και θα τρομάξει η άμοιρη και θα της κοπεί το γάλα!

Οι τρεις γυναίκες έμειναν με τον άρρωστο, να τον σηκώσουν, και να τον κατεβάσουν όπως μπορούσαν στο ισόγειο και οι άλλες έμειναν στο δωμάτιο που βρισκόταν η Όλγα.

Η λεχώνα, έκλαιγε καθισμένη στο κρεβάτι της και έσφιγγε στην αγκαλιά το νεογέννητο. Είχε ακούσει τη Σοφία και την Αριάδνη να μιλούν στους ένοπλους, είχε ακούσει τη διαταγή τους να κατεβούν όλοι στο ισόγειο και είχε τρομάξει πολύ από τον κρότο του όπλου !

Ήταν γιατί η λοχεία κάνει τη γυναίκα υπερευαίσθητη, ήταν γιατί φοβόταν για την τύχη του άντρα της, το βουβό κλάμα έγινε γοερός θρήνος και κοπετός. Μια από τις γυναίκες της πήρε από την αγκαλιά της το μωρό και οι άλλες προσπαθούσαν να τη συνεφέρουν και να τη βοηθήσουν να σηκωθεί από το κρεβάτι.

Βρέθηκαν όλες οι γυναίκες και ο μπάρμπα - Πέτρος, η Κατερινούλα της Λουκίας και το μωρό στη μεγάλη σάλα του ισογείου. Έβαλαν τον άρρωστο να καθίσει, έσυραν ένα κάθισμα κοντά να καθίσει και η λεχώνα και στάθηκαν γύρω η κυρα- Μαρία και οι κόρες της όρθιες, λέαινες αποφασισμένες να υπερασπιστούν και να προστατέψουν.

Δυο στρατιώτες έμειναν με τα όπλα σηκωμένα να φυλάνε και οι άλλοι δυο στον πάνω όροφο έμπαιναν στο ένα δωμάτιο μετά το άλλο κι έφαχναν παντού, να βρουν, αν υπάρχει άντρας κρυμμένος.

Ακούγονταν θόρυβοι από έπιπλα που έπεφταν, ακούγονταν πόρτες να χτυπάνε!.... Στα αυτιά τους έφτανε ήχος σκληρός όλη η αναστάτωση που γινόταν στο σπίτι. Καμιά από τις γυναίκες δε μιλούσε. Ο άρρωστος, έχο-

ντας την αίσθηση, ότι του έχει ξεφύγει η κατάσταση και ότι δεν μπορούσε να προστατέψει ό,τι αγαπούσε, είχε γείρει το κεφάλι του και τα δάκρυα αυλάκωναν το πρόσωπό του...

Όταν τελείωσε η έρευνα στον πάνω όροφο, οι δυο στρατιώτες κατέβηκαν τις σκάλες κι έκαναν νόημα στους άλλους που φύλαγαν ότι ήρθε η σειρά τους να συνεχίσουν εκείνοι, στο υπόγειο του σπιτιού να ψάχνουν.

Άλλαξε η φρουρά! Με τα όπλα σηκωμένα έτοιμοι, να πυροβολήσουν σε κάθε ύποπτη κίνηση, κοίταζαν μια - μια τις γυναίκες, ρούφαγαν άπληστα με τα μάτια τους την Όλγα. Έτσι, όπως καθόταν και είχε τα μαλλιά λυτά να πέφτουν χείμαρρο στους ώμους και με γερμένο το όμορφο κεφάλι να κοιτάζει το μωρό που κρατούσε στην αγκαλιά της, έμοιαζε με ζωγραφιά φερμένη από τα παραμύθια.

Στο ισόγειο τόσες ψυχές, καμία φωνή! Από την αποθήκη του υπόγειου ακούγονταν βρισιές, ήχοι από τα αντικείμενα που μετακινούσαν, γδούποι από εκείνα τα πράγματα που έπεφταν πάνω στα άλλα...

Τα λεπτά περνούσαν αργά, βασανιστικά. Τα μάτια των στρατιωτών δεν ξεκολλούσαν από την Όλγα.

Αίφνης τη σιωπή την έσπασε η φωνή της Αριάδνης.

— Δώστε μου την άδεια αφέντες μου, να σας προσφέρουμε ένα δώρο!

Τρόμαξαν οι άλλες γυναίκες με την προσφορά, έδειξαν την έκπληξη και την περιέργειά τους οι στρατιώτες.

— Να έρθει και η μάνα μου μαζί, να με βοηθήσει ! συμπλήρωσε η Αριάδνη.

— Αν κάνεις κάτι που δεν επιτρέπεται, να ξέρεις ότι θα πάρουμε την όμορφη και θα σκοτώσουμε επί τόπου τα μικρά παιδιά, τον πατέρα σου και τις αδερφές σου!

— Το δώρο μονάχα θα σας φέρουμε και έχετε το λόγο μας, ότι δεν έχουμε στο μυαλό τίποτ' άλλο!

Μπροστά η Αριάδνη, πίσω η μάνα της ανέβηκαν τη σκάλα. Σε λίγο κατέβηκαν κρατώντας στα χέρια της η καθεμιά από δυο ζευγάρια παπούτσια. Καινούργια και όμορφα και καλογουλισμένα, που έκαναν τους στρατιώτες μια να κοιτάζουν τα πόδια τους με τα λιωμένα σκονισμένα παπούτσια και μιά τα χέρια της κυρα - Μαρίας και της Αριάδνης.

Μα αυτή, βλέποντας πως τα βλέμματά τους λύγισαν μαζί και η αφοσίωση να τους φρουρούν με ζήλο, είπε με δυνατή φωνή, να την ακούσουν και οι άλλοι.

— Είναι και για τους τέσσερις! Να ανέβουν από το υπόγειο οι σύντροφοί σας και θα δούμε ποιος θα πάρει το κάθε ζευγάρι....

Είτε γιατί είχαν τελειώσει το ψάξιμο, είτε γιατί άκουσαν τη φωνή της Αριάδνης οι στρατιώτες ανέβηκαν τη σκάλα του υπογείου και κοίταζαν κι αυτοί με λαχτάρα τα καινούργια παπούτσια.

Τα ακούμπησαν μπροστά τους στη σειρά οι γυναίκες και οι στρατιώτες τα δοκίμασαν, όπως - όπως. Πήρε αγκαλιά ο καθένας του το ζευγάρι που είχε διαλέξει και ρίχνοντας ματιές στην Όλγα διάβηκαν την πόρτα του σπιτιού, να φύγουν.

Δεν πρόλαβαν να ανασάνουν ανακουφισμένες οι γυναίκες και να κουνήσουν από τις θέσεις τους, δεν πρόλαβε να ψελλίσει μια συλλαβή ο Πέτρος. Γύρισε πίσω ο ένας απ' αυτούς και είπε στην Όλγα.

— Μια μέρα, να το θυμάσαι, για σένα θα γυρίσω!...

9

Μαρτυρίου δρόμος, ο δρόμος του άδικου!

Τα μάτια δακρυσμένα, τα στόματα βουβά, τα χέρια ανήμπορα να αγκαλιάσουν για τελευταία φορά ηλικιωμένους γονείς, γυναίκα, παιδιά, πρόσωπα αγαπημένα, που σπάραζαν και φώναζαν κλαίγοντας το όνομά τους!

Στη σειρά, ο ένας πίσω από τον άλλο οι άντρες χριστιανοί της Ισπάρτα ακολούθησαν με βαριά βήματα τους έφιππους στρατιώτες του Κεμάλ.

Ο ήλιος ανέτειλε, ο ήλιος έδυε κι εκείνοι όλο κι απομακρύνονταν από τα σπίτια τους, όλο και προχωρούσαν στους σκονισμένους δρόμους της βαθιάς Ανατολής!...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ°

Οι Αμαζόνες της Σπάρτης

1

Οι μαχαλάδες των Χριστιανών ντύθηκαν στα μαύρα. Όσες ψυχές απέμειναν στην Ισπάρτα είδαν τη ζωή τους να μένει η μισή. Οι μάνες, οι κόρες, οι αδερφές, οι αρραβωνιαστικιές και όλες οι γυναίκες που έχασαν πρόσωπο αγαπημένο και στυλοβάτη του σπιτιού, ένωσαν σαν ένας αέρας μανιασμένος να έχει σαρώσει τα όνειρά τους, σαν μια φωτιά αχόρταγη να έχει κάψει τους δεσμούς της γενιάς τους, σαν αδίστακτος και άγριος ληστής ο πόλεμος, να έχει αρπάξει τους θησαυρούς τους.

Κάθε σπίτι είχε και κάποιο να κλάψει. Κάθε γυναίκα και παιδί είχαν τον άντρα, τον πατέρα, τον αδερφό, το συγγενή, το φίλο, το γείτονα ανάμεσα σε εκείνους, που ο Κεμάλ εξόρισε μακριά τους.

Πού τους πάνε; Ασφαλή απάντηση κανένας δεν έδινε.

Πότε, θα γυρίσουν; Μόνο ο Θεός το ξέρει!

Ο Παπα-Ιωακείμ, που για καλή τύχη των Χριστιανών της Σπάρτης δεν είχε εκδιωχθεί, έδινε ελπίδες κι έλεγε ότι πρέπει να οπλιστούν με υπομονή, να μην χάνουν το θάρρος τους και να προσεύχονται, γιατί στο Ικόνιο και στη Σμύρνη ακόμη και στην Κωνσταντινούπολη και στην Άγκυρα, φροντίζουν άνθρωποι σπουδαίοι και τρανοί, να δοθεί χάρη στους Σπαρταλήδες..

Τα λόγια της παρηγοριάς ήταν φτωχά! Τη σκληρή πραγματικότητα δεν μπορούσαν να την απαλύνουν οι λέξεις! Του κάκου οι ψυχές που απέμειναν περίμεναν ένα δείγμα, μια απόδειξη έστω ισχνή, μια διαβεβαίωση από χείλη επίσημα, ότι οι άνθρωποι τους βρίσκονται στη ζωή, ότι τα βάσανα τελειώνουν. Σα να ψήλωσαν εκείνον του Μάη του 1921 οι απότομες πλαγιές του Ταύρου. Σα να κόπηκαν οι δρόμοι και η Ισπάρτα βρέθηκε αποκομμένη από τον κόσμο, κλεισμένη στην ορφάνια.

Οι μέρες περνούσαν, οι εβδομάδες έφευγαν η μια πίσω από την άλλη, καμιά καλή ή άσχημη είδηση δεν ερχόταν.

Ο χρόνος κυλούσε, οι ανάγκες θέριευαν!...

Οι άντρες είχαν χαθεί σε άγνωστες στρατές, αλλά όσοι έμειναν πίσω, δηλαδή τα γυναικόπαιδα και οι γέροι, αντίκριζαν τον ήλιο να ανατέλλει, άκουγαν τη βοή του ποταμού, ανάσαιναν τις μυρωδιές των ρόδων, ένιωθαν να ρέουν στις φλέβες τους οι χυμοί της ζωής. Οι ψυχές έσταζαν φαρμάκι, αλλά τα σώματα πεινούσαν και διψούσαν...

Τα δάκρυα στα μάτια στέρεψαν, οι κατάρες και η οργή καταχωνιάστηκαν στην ψυχής τα βάθη. Μπροστά τους είχε ξεσηκωθεί και βοούσε η ανάγκη της επιβίωσης.

Οι Σπαρταλιές γυναίκες έπρεπε να γίνουν δυνατές και σαν τον μυθικό Άτλαντα και να σηκώσουν στα χέρια τους τον ουρανό του σπιτιού τους. Έπρεπε να προσθέσουν στο δικό τους πατροπαράδοτο ρόλο κι εκείνον των αντρών. Να θρέψουν και να μεγαλώσουν τα παιδιά, να φροντίσουν τους ηλικιωμένους, να συνεχίσουν να συντηρούν το σώμα τους και να ταΐζουν με την ελπίδα την ψυχή τους.

Οι Σπαρταλιές γυναίκες όφειλαν να κρατήσουν όρθιο το σπιτικό τους, και να είναι όλα καλά και τακτοποιημένα, όταν επιστρέψουν οι αγαπημένοι.

Δεν είχαν την πολυτέλεια να μοιρολογούν. Μονάχα το χρέος να παλεύουν και να περιμένουν....

2

Η Φωτεινή χωρίς τον Κοσμά ένωσε σα την έριξαν από τις ψηλές κορφές του Ταύρου στο βάραθρο της πιο μεγάλης στενοχώριας. Δεν ήταν η μόνη, δεν ήταν ο δικός της πόνος ο μεγαλύτερος.

Η Ελένη είχε μείνει με τρία παιδιά στην αγκαλιά, να κλαίνε και να ζητάνε τον πατέρα τους. Η κυρά- Αγγελική, η γυναίκα του καθηγητή είχε μείνει παντέρνημη, χωρίς κανέναν να τη στηρίζει στη ζωή. Η Χρυσάνα είχε μακριά στο άγνωστο το γιο της και τον άντρα. Η Ροδή ήταν ολομόναχη, με τα αδέρφια της κρυμμένα στο βουνό, με τον αγαπημένο της να πολεμά σε μακρινούς τόπους και κανείς δεν ήξερε, αν θα τον έσφιγγε ποτέ στην αγκαλιά της. Η Μαργή είχε τον άντρα της και το μεγάλο γιο στο χώμα, το δεύτερο και τον τρίτο στα νύχια του άδικου. Όλες οι χριστιανές γυναίκες της Ισπάρτα είχαν πίκρα και καημό.

Όμως και μες στη μαυρίλα της απελπισίας γλυκόφεγγε η ελπίδα. Ήταν το χαμόγελο και τα λογάκια του μικρού Χαρίτου, ήταν η φήμη ότι θα γινόταν

μεγάλος πόλεμος, ότι ο Κεμάλ θα αναγκασθεί να συνθηκολογήσει και τότε όλοι οι δικοί τους άνθρωποι θα γυρνούσαν στα σπίτια τους και στην αγκαλιά τους!...

Τις πρώτες μέρες, μετά εκείνο το σκοτεινό μαγιάτικο μεσημέρι, η Φωτεινή έμενε στην πεθερά της, συμπαραστεκόταν στο βαρύ πένθος. Όμως τα κλάματα και οι οδυρμοί δεν κράτησαν πολύ. Η Μαργή που σε όλη της τη ζωή δούλευε κι αγωνιζόταν για την οικογένεια και το ταπητουργείο, απέδειξε ότι ήταν σαν τη λέαινα που κυνηγά τη νύχτα και δεν το έβαλε κάτω.

— Τώρα έχουν οι γυναίκες περισσότερη ανάγκη για δουλειά, δήλωσε και κάλεσε τις υφάντρες να καθίσουν μπροστά στους αργαλειούς και προσκάλεσε και άλλες γυναίκες χριστιανές, αν θέλουν να έρθουν κοντά της και να δουλέψουν.

— Τι θα το κάνεις τόσο εμπόρευμα; Έχεις στοίβες έτοιμα χαλιά στην αποθήκη! Δεν μπορώ να καταλάβω πώς θα πορευτείς! Θα περιμένεις τον Κοσμά και τον Κυριάκο, για να τα στείλεις στους εμπόρους; Ρώτησε η Χρυσάνα, που είχε το θάρρος.

— Τους άντρες μας πήρανε οι καταραμένοι, όχι τις καμήλες... απάντησε κοφτά.

— Και οι γυναίκες έχουν μπράτσα και δύναμη και τα παιδιά έχουν πόδια για τα θελήματα και οι γέροι έχουν το μυαλό και την πείρα να συνδράμουν, συμπλήρωσε κι έδειξε ότι στο μυαλό της είχαν γίνει πολλές διεργασίες.

Και πράγματι! Η Μαργή είχε καταστρώσει ολοκληρωμένο σχέδιο δράσης. Ήταν αποφασισμένη να πολεμήσει με κάθε της δύναμη όλες τις δυσκολίες και καμία από τις γυναίκες που την άκουσαν δεν έφερε ή δεν τόλμησε να φέρει σοβαρή αντίρρηση. Αντίθετα την άκουγαν με ανακούφιση, με θαυμασμό και σεβασμό, να εξηγεί και να δίνει οδηγίες. Η Ροδή από τον αργαλειό της, θα είχε την επίβλεψη σε όλες τις υφάντρες. Εκείνη θα βρισκόταν στην αποθήκη να ετοιμάζει παραγγελίες, να στέλνει τα έτοιμα χαλιά για πλύσιμο στο ποτάμι, να κανονίζει με τους εργάτες, τους οδηγούς και τους καμηλιέρηδες, να συμφωνεί με τους βοσκούς για το μαλλί, να κανονίζει με τους εμπόρους.....

— Κι εγώ; Ρώτησε η Φωτεινή, γιατί αισθάνθηκε ντροπή, που στον αγώνα τους την άφηναν απέξω.

— Δε σε ξέχασα! Εσύ θα κοιτάς το παιδί σου, και όταν χρειάζεται θα κάνεις κανένα λογαριασμό και ό, τι έκανε ο Χατζηλάζαρος.

Η Χρυσάνα έδωσε πιο πρακτική λύση και η Μαργή και η Φωτεινή συμ-

φώνησαν μαζί της. Οικογενειακές υποχρεώσεις δεν είχε. Μπορούσε να μεταφέρει τον όρθιο αργαλειό της στον Επάνω Μαχαλά, στο σπίτι της Φωτεινής και να υφαίνει και να προσέχει το παιδί. Η Ανιφέ ήταν Τουρκάλα και δεν το μπορούσε η καρδιά τους πια, να την έχουν ανάμεσά τους.

Με την πρόταση της Χρυσάνας η Φωτεινή θα ήταν ελεύθερη, για όσο έμενε στα Σπάρτα. Θα είχε το χρόνο και την άνεση να βρίσκεται στο ταπητουργείο όσο τη χρειάζονταν, να μεταφέρει σχέδια σε χαρτί, να κανονίζει τη σύνθεση των χρωμάτων, να βάφει τα μαλλιά, να κάνει λογαριασμούς και να γράφει τις παραγγελίες...

— Με τους λογαριασμούς, με τα σχέδια και τα χρώματα εντάξει, θα προσπαθήσω και θα τα καταφέρω!... Μα πώς να βάψω νήματα... Κι αν δεν πετύχει η βαφή και τα χαλάσω;...

— Θα πετύχει! Την αποστόμωσε η πεθερά της. Όλα τα μπορεί ο άνθρωπος και όλα τα μαθαίνει σαν βρεθεί σε ανάγκη!

Η Μαργή είχε δίκιο. Ήταν πολλές οι γυναίκες και τα κορίτσια που ήθελαν να δουλέψουν και να εξασφαλίσουν στις οικογένειές τους τα απαραίτητα. Στους αργαλειούς των χαλιών, στα υφαντήρια των αλατζάδων, στα νερά του ποταμού που πλένονταν τα χαλιά, στα εριουργεία και σε κάθε τομέα παραγωγής μπήκαν αμαζόνες πολεμίστριες οι Σπαρταλίες, μικρές και μεγάλες.

Στον αγώνα τους δεν ήταν μόνες. Οι γριές που άκουσαν το κάλεσμα της ανάγκης, αφοσιώθηκαν στο νοικοκυριό και στα μωρά, για να μπορούν οι νεότερες απερίσπαστες να δουλεύουν. Οι γέροντες άφησαν το χουζούρι της ηλικίας τους κι έβγαλαν τα μουλάρια και τις καμήλες για αγώγι. Έγιναν δάσκαλοι της ζωής και πήραν από κοντά τα μικρά αγόρια και τις κοπέλες, να τους μάθουν τη δούλειά και τους δρόμους.

Στους δύσκολους καιρούς της δυστυχίας, η οικογένεια των Σπαρταλίδων έγινε λιμάνι και καταφύγιο και τείχος προστασίας.

Βέβαια, η παραγωγή και η διακίνηση χαλιών δεν θα ήταν όπως πριν.

Έλειπαν τα στιβαρά αντρικά χέρια, αλλά περίσσευε το γυναικείο πείσμα και η δύναμη. Υπήρχαν πολλές δυσκολίες, αλλά και πάλι τα χαλιά έφταναν στον προορισμό τους, γιατί οι ίδιοι οι έμποροι έπαιρναν την ευθύνη με το αζημίωτο-, να τα παραλαμβάνουν από τις αποθήκες με δικούς τους ανθρώπους και να τα προωθούν στα μεγάλα εμπορικά κέντρα.

 3

Όταν άνοιξε και πάλι το ταπητουργείο του Χαρίτογλου, η Φωτεινή εγκαταστάθηκε στο καμαράκι του Χατζηλάζαρου και πήρε τη θέση του άξιου τεχνίτη, που ήξερε καλά τη δουλειά του και συνέχιζε μια παράδοση χρόνων. Εκείνη, όμως, καθώς ήταν νέα και άπειρη, τις πρώτες στιγμές πελάγωσε! Κοίταζε ένα γύρο στους τοίχους αμήχανα, προσπαθούσε να βρει ποια σχέδια είχε αφήσει ο μάστορας μισοτελειωμένα, σε ποια χρώματα υπήρχε έλλειψη και πάσχιζε να ανακαλύψει ποια ήταν η δουλειά που είχε ξεκινήσει κι εκείνη έπρεπε να τη συνεχίσει.

Σα να την είχαν υποχρεώσει να ανακαλύψει τα ίχνη του Χατζηλάζαρου στην αμμουδιά, εκεί που τα έσβηνε το κύμα. Από πού να αρχίσει! Για μια στιγμή η Φωτεινή έβαλε τα κλάματα, σκέφτηκε να τα παρατήσει, αλλά η δουλειά είχε απαιτήσεις, κυλούσε συνέχεια σαν τη ρόδα του νερόμυλου και δεν άφηνε περιθώριο για δάκρυα λιποψυχίας και μαύρες σκέψεις. Η Μαργή, η Ροδή και οι άλλες υφάντριες όλο και κάτι της ζητούσαν, όλο και την απασχολούσαν για το ένα και το άλλο. Αυτή μεγάλη η πίεση ήταν και ένα σωσίβιο στην απελπισία της. Από τη μια κατάλαβε η Φωτεινή ποιες ήταν οι προτεραιότητες και τι έπρεπε να προσέξει και από την άλλη, πείσθηκε ότι η προσφορά της ήταν πολύτιμη και απαραίτητη, ανάσα στις πολλές ανάγκες.

Όμως, η μικρή πείρα και οι ελάχιστες γνώσεις της, η ευφυΐα, το πείσμα και η διάθεση δουλειά δεν ήταν εφόδια αρκετά, για να αντιμετωπίζει τις πολλές και ποικίλες απαιτήσεις. Αλλά και αυτή τη δυσκολία την ξεπέρασε η Φωτεινή με τη βοήθεια της Χρυσάνας.

Η συγκατοίκηση με τη γυναίκα του Χατζηλάζαρου ήταν το ευτύχημα και το καλύτερο που μπορούσε να συμβεί, μετά το χαμό του αγαπημένου της. Αν και δεν βρισκόταν η Χρυσάνα δίπλα της στο εργαστήριο, την είχε κοντά της όλο το βράδυ, να της δείχνει την αγάπη της και να τη στηρίζει, να της δίνει συμβουλές, να προλαβαίνει τη λύση για κάθε πρόβλημα, να της λέει τι να προσέχει και πώς να οργανώνει τη δουλειά της.

Βέβαια, στη ζωή της Φωτεινής υπήρχε και η πεθερά της η Μαργή, η αρχόντισσα του ταπητουργείου, που αεικίνητη επέβλεπε τα πάντα κι έδινε οδηγίες για το καθετί. Παρατηρούσε τη νύφη της διακριτικά, έβλεπε την προσπάθεια που έκανε και όποτε βρισκόταν σε δίλημμα, γρήγορα και με τρόπο που δεν την πρόσβαλε, έδινε απαντήσεις.

Πέρασαν οι πρώτες δυο βδομάδες! Η δουλειά στο ταπητουργείο ήταν σαν το ταξίδι στην ανοιχτή θάλασσα, που μέρα με τη μέρα τα κύματα ημέ-

ρευαν.

Στη μεγάλη αίθουσα οι υφάντριες ήταν απορροφημένες στη δουλειά τους, η Φωτεινή στο εργαστήριο σκυμμένη στο χιλιοστομετρικό χαρτί και η Μαργή με το μάτι άγρυπνο με την προσοχή τεταμένη, πάνω από όλους και αφεντικό σε όλα....

— Από δω και πέρα, να μην ετοιμάζεις σχέδια για μεγάλα χαλιά. Οι γυναίκες είναι άξιες και περήφανες, μα όταν βραχεί το χαλί, το βάρος του γίνεται ασήκωτο και δεν μπορούν τα γυναικεία χέρια να το κουμαντάρουν. Δυο γυναίκες κόντεψαν να πνιγούν.. Δε θέλω άλλες συμφορές, ούτε το κρίμα στο λαιμό μου!...

Αυτά είπε η πεθερά της και η Φωτεινή κατάλαβε

Η Μαργή είχε πάρει την απόφασή της. Για λόγους πρακτικούς, τα περισσότερα χαλιά δε θα είχαν μεγάλες διαστάσεις και η Φωτεινή είχε την υποχρέωση, να ανταποκριθεί στην ανάγκη και να επέμβει με φαντασία και στοχασμό στο αρχικό σχέδιο. Να απλοποιήσει και να αφαιρέσει λεπτομέρειες και στοιχεία από δοκιμασμένες συνθέσεις, χωρίς να θυσιάσει την συμμετρία και την αισθητική του συνόλου.

Ήταν δουλειά δύσκολη και απαιτητική. Στο σχέδιο που είχαν μπροστά τους οι υφάντριες, έπρεπε να φαίνονται ξεκάθαρα τα χρώματα και πόσοι ακριβώς ήταν οι κόμποι. Τα δάχτυλα δούλευαν με ταχύτητα, η δουλειά ήταν ομαδική και οι υφάντρες δεν είχαν το περιθώριο για αυτοσχεδιασμούς και η παραγωγή δεν επέτρεπε λάθη.

❧ 4 ❧

Εκεί, σκυμμένη στα σχέδια τη βρήκε ένα πρωινό η φίλη της η Ελένη, η γυναίκα του Σαββίδη. Η Φωτεινή ξαφνιασθηκε και χάρηκε που την είδε.

— Είχες κανένα νέο από το γιατρό; Τη ρώτησε με την ελπίδα να μάθει και για τον Κοσμά.

— Κανένα νέο! Απάντησε λακωνικά η Ελένη.

— Τι κάνουν τα παιδιά; Ρώτησε η Φωτεινή παίρνοντας διάφορα χαρτιά από μια καρέκλα, για να τη βάλει να καθίσει.

— Τι να κάνουν! Κλαίνε και ζητάνε! Αν ρωτάς για την υγεία τους, σε γενικές γραμμές είναι καλά. Ο δικός σου γιος;

— Μεγαλώνει και είναι μια χαρά! Τον προσέχει η Χρυσάνα. Ο Θεός την έστειλε στη ζωή μου!...

Η Ελένη ήταν εμφανώς αλλαγμένη. Ελάχιστα θύμιζε την κομψή και κοκέτα γυναίκα του γιατρού, του Μιχάλη Σαββίδη. Τα μάτια της στάλαζαν πόνο, στο πρόσωπο είχε την έκφραση του θλιμμένου, αν και αυτό δεν έκανε πια σε κανέναν εντύπωση. Μετά τον εκτοπισμό των αντρών, ο πόνος και η θλίψη ήταν το κοινό χαρακτηριστικό των περισσότερων γυναικών της Ισπάρτα.

Η Ελένη δεν είχε έρθει στο ταπητουργείο, απλά για να δει τι κάνει η Φωτεινή και το έδειξε αμέσως μετά τις πρώτες τυπικές κουβέντες.

— Φεύγω, φιλενάδα! Γυρίζω στη Σμύρνη, πάω στη μάνα μου! Εδώ δεν πάει άλλο πια!

— Αφού το έχεις αποφασίσει, καλά θα κάνεις! Είπε η Φωτεινή προσπαθώντας να κρύψει την έκπληξή της.

— Ήρθα να σου το πω, αν θέλεις, να φύγουμε παρέα! Έλα! ... συνέχισε η Ελένη...

Χαμογέλασε η Φωτεινή. Έδειξε ένα γύρω τους τοίχους και τα σχέδια στον πάγκο!

— Βλέπεις πόση δουλειά έχω; Καλά είμαι εδώ!

— Εσένα κατάφερε και σε έδεσε η Μαργή! Εμένα στα Σπάρτα με κρατούσε μονάχα η αγάπη που είχα στον άντρα μου κι αφού εκείνος δεν υπάρχει, δε με κρατάει τίποτα πια σε αυτό τον τόπο...!

— Πώς μιλάς έτσι; Κάνεις λες και ο Μιχάλης έφυγε απ' τη ζωή... Ο Παπαϊωακείμ το διαβεβαίωσε και συνέχεια αυτό λέει,, ότι γίνονται διαβήματα, ενδιαφέρονται άνθρωποι με σπουδαίες θέσεις και αξιώματα και σύντομα θα γυρίσουν όλοι οι Σπαρταλήδες... Δεν κάνεις καλά!... τη μάλωσε τρυφερά και την παρηγόρησε η Φωτεινή με λόγια που τα έλεγε, για να παρηγορεί και τον εαυτό της.

— Μπορεί οι Σπαρταλήδες μια μέρα να γυρίσουν. Μακάρι, να γίνει όπως λέει ο Παπαϊωακείμ, αλλά εγώ δεν έχω άλλες αντοχές να περιμένω!... Με πνίγει ο τόπος... Ξέρεις; Λαχτάρησα τη θάλασσα! Το μάτι μου να μη σταματά σε πεδιάδες και βουνά, αλλά να χάνεται στο άπειρο, εκεί που ο ουρανός σμίγει με τη θάλασσα. Εσύ δεν νιώθεις αυτή την κλεισούρα;

Η Φωτεινή δεν απάντησε. Την κοίταζε επίμονα κι ένιωθε βαθιά λύπη. Η Ελένη δε συνήθιζε να μιλά έτσι. Λες και ήταν άλλος άνθρωπος. Λες και στην ψυχή της είχε γίνει σεισμός και δεν πατούσε σε στέρεη γη, λες και είχε αναποδογυρίσει ο κόσμος.

Χωρίς να περιμένει απάντηση τον ίδιο τόνο η Ελένη συνέχισε:

— Δεν μπορώ, Φωτεινή, να περιμένω το Μιχάλη! Κατάλαβέ με...Κουράστηκα να περιμένω... Πότε να γυρίσει από τους αρρώστους του και από τα χωριά που τον καλούσαν, πότε να γυρίσει γιατί τον πήραν οι Τούρκοι να τον ανακρίνουν ως ύποπτο.....

Με τις τελευταίες προτάσεις την πήρε το παράπονο και από τα μάτια της έτρεχαν βρύσες τα δάκρυα. Πήρε η Φωτεινή τα χέρια της φιλενάδας της και τα έσφιξε μέσα στα δικά της. Ένωσε τα δάκρυα να αυλακώνουν και τα δικά της τα μάγουλα, να είναι σαστισμένη και αμήχανη, να μην ξέρει τι να της πει και πώς να την παρηγορήσει.

— Γιατί στα λέω εσένα και σε κακοκαρδίζω; Μα, πού να μιλήσω και ποιος να με ακούσει; ...Τα παιδιά μου είναι μικρά, δεν έχω πού να πω τον πόνο μου!... Έπειτα, δε θέλω να νομίζεις ότι δεν υποφέρω, ότι είναι εύκολο για μένα να ταξιδέψω με τρία μικρά παιδιά στην αγκαλιά κι αφήνω έτσι αβασάνιστα το νοικοκυριό και τα καλά μου ...

— Σε καταλαβαίνω, Ελένη μου ! Όμως, αφού το αποφάσισες, να πας στη Σμύρνη! Εκεί τα πράγματα είναι διαφορετικά! Θα έχεις τη μάνα σου, τις αδερφές σου, θα αισθάνεσαι καλύτερα!

Σα να μην την άκουγε η Ελένη εξακολούθησε να μιλά.

— Τα βράδια σκέφτομαι τον άντρα μου, σκέφτομαι τα παιδιά μου, σκέφτομαι εσένα και όλες τις γυναίκες που έχασαν τους προστάτες τους και λέω, ότι ο Θεός καταράστηκε αυτό τον τόπο... Περνάνε οι ώρες, μένω άγρυπνη!... Και μόλις κλείσουν τα βλέφαρά μου, βλέπω στον ύπνο μου, ότι έχουν μαζευτεί στην αυλή μου όλα τα αγρίμια του βουνού και γρατζουνούν με τα νύχια τους την πόρτα και τα παράθυρά μου και με πνίγουν με τα ουρλιαχτά τους...

— Πότε φεύγεις; Τη ρώτησε η Φωτεινή για να τη βγάλει από το παραλήρημα.

— Σε τρεις – τέσσερις ημέρες! Όποτε με ειδοποιήσει ο αμαξάς.

— Θα βρεις τη Σμύρνη όπως πάντα όμορφη, αλλά πολύ αλλαγμένη! Θέλω να υποσχεθείς, ότι θα μου γράφεις, πώς τα περνάς στην πόλη μας!

— Δύσκολα θα τα περνώ, Φωτεινή! Η μάνα μου δεν είναι ζάπλουτη και το πατρικό σπίτι είναι μικρό για τέσσερα άτομα ακόμη. Οι αδερφές μου θα με βοηθήσουν, αλλά δεν περιμένω και πολλά!... Έχουν τη δική τους οικογένεια και τις δικές τους ανάγκες!... Με τα λεφτά που άφησε ο άντρας μου, θα ψάξω να βρω ένα σπιτάκι βολικό και αν χρειαστεί θα δουλέψω σε τράπεζα, στο τηλεγραφείο, όπου να' ναι! Το ξέρω! Πρέπει να παλέψω για

να κρατηθώ όρθια και να μεγαλώσω τα παιδιά μου! Αλλά, όσο δύσκολα και να είναι, θα έχω κοντά μου τους συγγενείς μου, θα βλέπω τη θάλασσα και αυτό με παρηγορεί και μου δίνει κουράγιο!...

— Κι αν γυρίσει ο Μιχάλης; Ρώτησε η Φωτεινή, γιατί όπως μιλούσε η φιλενάδα έδειχνε σα να πίστευε, ότι ήταν ξεγραμμένοι και ότι δε θα χαρούν το γυρισμό τους οι εκτοπισμένοι.

— Μακάρι να γυρίσει ο άντρας μου και ξέρει πού θα με βρει! ...

Η Ελένη μετά το ξέσπασμα και την εξομολόγηση ήταν πιο ήρεμη.

— Αρκετά σε ενόχλησα! Είπε, καθώς ετοιμάστηκε να φύγει! Να σε αφήσω να κάνεις τη δουλειά σου! Η Μαργή όπου να' ναι θα βάλει τις φωνές...

Αγκαλιάστηκαν κι έδωσαν τα φιλιά του αποχαιρετισμού.

— Να μου υποσχεθείς, ότι δε θα ξεχάσεις να μου γράφεις...

— Τι θες να πω στη μάνα σου, Φωτεινή;

— Χαιρετίσματα και ότι εγώ και το παιδί είμαστε καλά!

— Άλλο;

— Τίποτ' άλλο !

Έφυγε η Ελένη και η Φωτεινή δούλευε σκυμμένη στα σχέδια του Χατζηλάζαρου και σκεφτόταν τα λόγια της φίλης της. Είχε αναστατωθεί από τον τρόπο που της μίλησε και είχε προβληματισθεί από την απόφασή της να γυρίσει πίσω στη Σμύρνη... Μήπως αυτός ήταν ο δρόμος που κι εκείνη έπρεπε να ακολουθήσει; Εκεί η γαλανόλευκη προστάτευε του χριστιανούς, εκεί θα είχε τη συμπαράσταση των δικών της....

Η δουλειά στο ταπητουργείο έτρεχε! Η Ροδή της ζήτησε να ετοιμάσει νήματα σε διάφορα χρώματα, η Μαργή της έδωσε να κάνει λογαριασμούς, τα σχέδια περίμεναν στον πάγκο... Η σκέψη της Φωτεινής την ώρα της δουλειάς δεν είχε το χρόνο και δεν ήταν ελεύθερη να πηγαινοέρχεται ανάμεσα στα «μήπως» και στα «ίσως» και να βάζει διλήμματα, αν έπρεπε να μείνει στην Ισπάρτα ή να φύγει για τη Σμύρνη.

Σαν έγειρε η μέρα και οι υφάντριες σχόλασαν, πέρασε μπροστά από τους αργαλειούς. Σε όλους, πάνω στο έτοιμο κομμάτι του χαλιού, φαινόταν η τέχνη και ο κόπος των γυναικών. Σε κάποιους αργαλειούς είδε κρεμασμένα τα δικά της σχέδια και τα νήματα που εκείνη είχε ετοιμάσει. Γέμισε η ψυχή της από την ίδια ικανοποίηση που νιώθει ο γεωργός όταν βλέπει να πρασινίζει στο χωράφι του ο σπόρος που έσπειρε!

Ζύγισε η Φωτεινή τη δική της συμβολή στη δουλειά της καθεμιάς υφάντρας κι έβγαλε τα συμπεράσματά της.

Πριν δρασκελίσει την πόρτα, την πρόλαβε η Ροδή.

— Σε παρακαλώ, Φωτεινή μου, σαν βρεις λίγο καιρό, να ετοιμάσεις ένα σχέδιο για μένα! Το θέλω, για να αρχίσω τα βράδια να υφαίνω το δικό μου χαλί, αυτό που θα στρώσω στο γάμο μου, όταν θα έρθει η ώρα η καλή με τον Κυριάκο στο πλευρό μου!... Θέλω, να έχει κλαδιά με φύλλα και λουλούδια!... Ονειρεύομαι να μοιάζει το χαλί σαν κήπος ανθισμένος! Μου το υπόσχεται;

— Θα προσπαθήσω! Θα βρω σχέδια του Χατζηλάζαρου, θα προσθέσω και θα αφαιρέσω και θα δω τι μπορώ να κάνω!

— Σε ευχαριστώ! Ο Θεός να σε έχει καλά!

Θα έλεγε κι άλλα η Ροδή, αν δεν έπαιρνε το μάτι τη φιγούρα της Μαργής που στεκόταν πίσω από έναν αργαλειό και αγκάλιαζε με το βλέμμα και καμάρωνε τις αγαπημένες γυναίκες των γιων της και άκουγε τη συνομιλία τους!

Μετά τη φοβερή μέρα, που το άδικο πήρε μακριά τον Κοσμά και ο χάρος το Χαρίτο, η Ροδή ήταν σαν κόρη της, έμενε μαζί της μοιραζόταν το φαΐ και τους καημούς της.

— Άντε, να κλείσουμε και να πηγαίνουμε! Να πας, Φωτεινή, στο παιδάκι σου, να ξεκουράσεις τα μάτια σου και το μυαλό σου. Ο Θεός να σε ευλογεί και να σε έχει καλά, κόρη μου... Τι θα κάναμε χωρίς σε σένα!...

Ήταν η πρώτη φορά από τότε που δούλευε στο ταπητουργείο που η Μαργή φανέρωσε ξάστερη την ικανοποίηση και χωρίς περιστροφές αναγνώριζε τη βοήθεια και την προσφορά της.

Στο δρόμο προς το σπίτι της, η Φωτεινή σκεφτόταν την Ελένη, την παράκληση της Ροδής, την ικανοποίηση της Μαργής, τις γυναίκες που δούλευαν αδιάκοπα για το ψωμί της οικογένειάς τους... Έκαναν σχέδια, έστηναν τον αργαλειό επιβίωσης να υφάνουν την ελπίδα, έμπλεκαν κι εκείνη στα όνειρά τους. Δεν ήταν εύκολο, να τις αφήσει!...

❧ 5 ❧

Σχέδια έκαναν και στο σπίτι του Πέτρου Σαρόγλου, του τσαγκάρη.

Σα να βρέθηκαν οι γυναίκες του σπιτιού ναυαγοί σε έρημο νησί και κατέστρωναν τα σχέδια της επιβίωσης, σα να είχαν από την αρχή να τη στήσουν τη ζωή τους. Η καθημερινότητα δεν κυλούσε πια όπως τη γνώριζαν και είχε μπει άλλα, σκοτεινά κανάλια. Οι πέντε αδερφές, η μάνα, η νύφη τους η

Όλγα το νεογέννητο και η τρίχρονη Κατερινούλα, εννιά ψυχές είχαν μείνει με μοναδικό προστάτη τον Πέτρο, που το αριστερό πόδι και το αριστερό του χέρι δυσκολευόταν και να το κινήσει.

Και ο Κήρυκος και οι τρεις γαμπροί πού βρίσκονταν;

Στη γειτονιά οι άλλες γυναίκες ορκίζονταν, ότι δεν τους είχαν δει στο κάλεσμά του Κεμάλ και στην πλατεία, τότε που αποφασίστηκε η δική τους ορφάνια.

Οι κόρες του Πέτρου ποτέ δεν είπαν ότι είχαν άδικο, όσοι έλεγαν ότι δεν ακολούθησαν τον ίδιο δρόμο με τους άλλους Σπαρταλήδες οι δικοί τους. Η Αριάδνη, η Μερόπη και η Λουκία το διέδιδαν δεξιά κι αριστερά, ότι ο αδερφός τους και οι άντρες τους είχαν φύγει από τη Σπάρτη την προηγούμενη μέρα. Είχαν ταξιδέψει, για να αγοράσουν δέρματα και δεν ήξεραν ούτε πού βρίσκονταν ούτε αν τους είχαν αρπάξει στο δρόμο κι εκείνους οι Τσέτες.

Κι αν δεν ήταν αλήθεια, ότι ο Κήρυκος και οι γαμπροί του τυχαία δε βρίσκονταν στην Ισπάρτα, ήταν λογική η εξήγηση και οι Σπαρταλιές έπαψαν να το κουβεντιάζουν. Άλλωστε, η πόρτα του δικού τους σπιτιού έκλεινε τόσο πόνο και καημό και είχαν τόσες ανάγκες να ημερέψουν, που δεν είχαν το κουράγιο και το χρόνο να ασχοληθούν με υποθέσεις άλλων.

Πάντως το τσαγκαράδικο άνοιγε κάθε πρωί, σα να ήταν οι καλές ημέρες. Η Αριάδνη, η Λουκία και η Σοφία η μικρότερη βρίσκονταν εκεί στην ώρα τους και με υπομονή περίμεναν πελάτες.

Τις πρώτες μέρες δεν πάτησε ψυχή! Τα παπούτσια έγιναν είδος πολυτελείας. Ακόμη και το κάρφωμα και το μπάλωμα των παλιών μπορούσε να περιμένει, μέχρι να έρθει ο βαρύς χειμώνας. Σε ποια Σπαρταλιά περίσσευαν παράδες και ποιος θα μπορούσε να εμπιστευτεί τρεις γυναίκες, που δεν είχαν ιδέα από τη δουλειά του τσαγκάρη;

Η υπομονή από μόνη της δεν έφτανε! Το κουβέντιασαν στο σπίτι του μπάρμπα- Πέτρου μια και δυο φορές και τέλος το αποφάσισαν. Ένα πρωί οι κόρες έντυσαν τον άρρωστο πατέρα τους και τον έφεραν στο σταγκαράδικο στα χέρια σηκωτό. Σα να ήταν βασιλιάς που παλινорθώθηκε η βασιλεία του, τον έβαλαν να καθίσει στη θέση του, εκεί που τον έβλεπαν οι πελάτες του τόσα χρόνια. Το ίδιο κάθε μέρα!

Όταν μαθεύτηκε αυτό, πέρασαν την πόρτα του μαγαζιού μερικοί γέροι Σπαρταλήδες και κάποιοι Τούρκοι, που και ήθελαν να δουν τον Πέτρο Σαρόγλου και να μάθουν για την υγεία του. Ο άρρωστος, με ορατά τα σημάδια

του εγκεφαλικού δεν μπορούσε να μιλήσει καλά και βέβαια, ήταν αδύνατο να δουλέψει όπως πρώτα.

Όμως, αποδείχτηκε σωτήρια η παρουσία του! Σε κάθε επίσκεψη οι κόρες έδειχναν το εμπόρευμα, διέδιδαν ότι πουλάνε τα καινούργια παπούτσια στη μισή τιμή και ότι θα πληρώνονται για το φτιάξιμο των παλιών, μόνο όταν τελείωναν τη δουλειά και μόνο όταν ο πελάτης έμενε ευχαριστημένος.

Έτσι μπήκαν οι πρώτοι παράδες στο τεζάκι του μαγαζιού από τα παπούτσια που αγόρασαν μισοτιμής μια παρέα Τουρκάλες. Επίσης, γέροι Σπαρταλήδες, φίλοι του Πέτρου, χρόνια πελάτες, για να μη χαλάσουν το χατίρι των γυναικών έφεραν τα παλιοπάπουτσα που βρήκαν σπίτι. Τι είχαν να χάσουν;

— Θα μας δείχνει ο πατέρας μας κι εμείς θα κάνουμε ό,τι μας λέει! Σιγά –σιγά θα μάθουμε όλα τα μυστικά της τέχνης! Έλεγε η Αριάδνη, που φορούσε με καμάρι την ποδιά εργασίας του τσαγκάρη.

Η ο Πέτρος ήταν ο καλύτερος δάσκαλος ή οι κόρες είχαν την τέχνη του στο αίμα τους, σαν κληρονομικό χάρισμα από τον πατέρα. Τα παλιοπάπουτσα που είχαν πάρει για επιδιόρθωση είχαν γίνει ολοκαίνουργια και καμάρωναν γυαλισμένα σα γαμπριάτικα, από το καλό λουστράρισμα που είχε κάνει η Σοφία.

Το νέο διαδόθηκε και από είτε από περιέργεια είτε για να επωφεληθούν τις καλές τιμές στο τσαγκαράδικο άρχισαν να μπαίνουν και να βγαίνουν πελάτες...

— Πότε προλαβαίνετε και τα φτιάχνετε; Ρώτησε μια έξυπνη Αρμένισσα τη Λουκία.

— Το βράδυ με το φως της λάμπας, την ώρα που εσείς κοιμάστε! Έχουμε πάρει τα απαραίτητα στο σπίτι. Ο πατέρας μας δασκαλεύει τι να κάνουμε κι εμείς ακολουθούμε βήμα – βήμα τις συμβουλές του!

Θαύμαζαν οι πελάτες που άκουγαν την απάντηση της Λουκίας, θαύμαζε και η Αρμένισσα, αλλά και πάλι είχε τις υποψίες της. Τα χέρια της Αριάδνης και της Λουκίας ήταν πεντακάθαρα και άσπρα – άσπρα.

Η απάντηση ήταν η μισή αλήθεια. Τα παπούτσια πραγματικά φτιάχνονταν τη νύχτα με το φως του λυχναριού και της λάμπας πετρελαίου, αλλά από χέρια αντρικά, που είχαν πείρα και γνώση.

 6

Δυο κεφάλια σκυμμένα πολλές ώρες, τέσσερα χέρια που δούλευαν κρυφά από τα μάτια του κόσμου! Κανείς να μη μάθει την παρουσία τους, κανένα μάτι να μη δει, ότι βρίσκονταν ακόμη στην πόλη. Ο Κήρυκος και ο Λεωνίδας είχαν ξεφύγει από τα νύχια του Κεμάλ, αλλά ζούσαν σαν τα νυχτοπούλια κι έτρεμαν στον παραμικρό θόρυβο. Τις πρώτες ημέρες όλοι στην οικογένεια δόξαζαν το Θεό και έφτυναν τον κόρφο τους, να μην μαθευτεί η ευτυχία τους και τη χάσουν. Όμως, σαν πέρασαν δυο και τρεις εβδομάδες και η κατάσταση έμενε ίδια, οι άντρες άρχισαν να χάνουν την υπομονή τους και να μετανιώνουν που είχαν ακούσει τις γυναίκες και κρύφτηκαν για να γλιτώσουν.

Ο Βασίλης, ο άντρας της Μερόπης και ο Μάρκος της Λουκίας είχαν πραγματικά πάρει έναν αραμπά και είχαν πάει να αγοράσουν δέρματα από τα χωριά του Ταύρου. Όταν οι τσέτες έδωσαν τη διαταγή να μαζευτούνε οι άντρες στην πλατεία ο Μάρκος και ο Βασίλης ήταν μακριά. Ήταν τυχεροί ή άτυχοι κανένας δεν μπορούσε με σιγουριά να απαντήσει. Κανένας δεν ήξερε τι είχαν απογίνει και οι γυναίκες τους και όλοι καρδιοχτυπούσαν. Πίστευαν ότι οι δυο γαμπροί είχαν μάθει για τη συμφορά του τόπου τους και δεν θα επέστρεφαν στο σπίτι τους, μέχρι να ξεκαθαρίσει η κατάσταση και βεβαιωθούν ότι δεν κινδυνεύουν. Ξημέρωνε, βράδιαζε και είχαν την ελπίδα ότι ο Μάρκος και ο Βασίλης θα εύρισκαν τρόπο να τους στείλουν μήνυμα, να μάθουν πού βρίσκονται και πώς είναι.

Ο Κήρυκος και ο Λεωνίδας βρίσκονταν στην πόλη και δούλευαν στο τσαγκαράδικο, όπως την κάθε μέρα. Σαν ακούστηκε το φοβερό το μήνυμα για τους Σπαρταλήδες έκλεισαν γρήγορα το μαγαζί και με όλες τις γυναίκες σκέπτονταν τι έπρεπε να κάνουν.

— Να κρυφτείτε! Να φύγουν τα δύσκολα και μετά βλέπουμε, πρότεινε η Αριάδνη και όλες οι αδερφές και η μάνα τους συμφώνησαν.

— Πού; Στου βοδιού το κέρατο να μπούμε και πάλι υπάρχει κίνδυνος να μας βρουν! είπε ο Λεωνίδας.

— Θα σας βρω εγώ μέρος, που δεν το ξέρει κανένας, ούτε και σεις που μεγαλώσατε σ' αυτό το σπίτι. Η φωνή της κυρα - Μαρίας της μάνας του Κήρυκου ήταν η απάντηση στο κρίσιμο ερώτημα.

Κατέβηκαν όλοι στο υπόγειο. Στάθηκε η κυρα-Μαρία μπροστά στα σωρό τα ξύλα που είχαν απομείνει από το χειμώνα.

— Βάλετε ένα χέρι όλοι σας, να τα μεταφέρουμε πιο 'κει και θα δείτε!
Σε λίγο όλα τα ξύλα είχαν μεταφερθεί και φάνηκε ένα μικρό κοίλωμα στον τοίχο.

— Δε βλέπω καθαρά, αλλά κάπου πρέπει να υπάρχει ένας χαλκάς. Σκύψε να δεις, Κήρυκε, εσύ παιδί μου που έχεις πιο γερά μάτια!.

Έγειρε το σώμα του ο Κήρυκος, έσκυψαν και τα άλλα κεφάλια, βρήκαν τα μάτια το χαλκά.

— Τράβηξέ τον προς τα έξω!

Ο Κήρυκος τράβηξε το χαλκά απαλά. Κάτι στο κοίλωμα άρχισε να τρίζει και μια πλάκα φαινόταν να μετακινείται. Ένα στόμιο σκοτεινό φάνηκε, άνετο για να περάσει διπλωμένος και στηριγμένος στα γόνατα ένας άνθρωπος.

— Εδώ! Έδειξε με το χέρι της η μάνα του θριαμβευτικά. Για τέτοιες στιγμές δύσκολες το έφτιαξαν τα χρόνια τα παλιά και εδώ κρύβονταν γενεές και γενεές χριστιανοί, όταν τους κυνηγούσαν οι αντίχριστοι Τούρκοι!...

Το σκοτεινό στόμιο κατέληγε σε άνετο δωμάτιο, με καλό αερισμό κι ελάχιστο φως. Οι Σπαρταλήδες πρόγονοι, είχαν φτιάξει αυτή την κρυψώνα και είχαν σοφιστεί τον αεραγωγό, που ανέβαινε χωνευτός στον τοίχο και κατέληγε σα να ήταν καμινάδα στην ταράτσα της αποθήκης, στην άκρη του περιβολιού.

Δε χρειάστηκε πολύ να το αποφασίσουν ο Κήρυκος και ο Λεωνίδας.

Οι γυναίκες με επιμέλεια έβαλαν τα ξύλα στη θέση τους, έσπρωξαν και πιθάρια με λάδι, τσουβάλια με σιτάρι και όσπρια, έβαλαν και μερικά καλάθια.

Έτσι γλίτωσαν το δρόμο της εξορίας ο Κήρυκος και ο Λεωνίδας, αλλά ως πότε θα μπορούσαν να ζήσουν κρυμμένοι;

Το σπίτι τους έγινε φυλακή, το φως του ήλιου ευτυχία απαγορευμένη.

Και για τους δυο ήταν μαρτύριο μα πιο πολύ για τον Κήρυκο, που έμαθε από τις αδερφές του την κουβέντα που πέταξε ο ένοπλος στην Όλγα. Κάθε που άκουγε βήματα, κάθε που έφτανε θόρυβος αλλόκοτος στ' αυτιά του, έβαζε στο νου του, ότι οι τσέτες έρχονταν, για να αρπάξουν την όμορφη γυναίκα του, να ατιμάσουν το σπίτι του και να ρημάξουν τη ζωή του.

❧ 7 ❧

Πλησίαζε μεσημέρι και ένας Τούρκος μεσόκοπος ξενομερίτης ρωτούσε στην Ισπάρτα πού είναι το τσαγκαράδικο του Πέτρου Σαρόγλου. Το μαγαζί ήταν πασίγνωστο και ο άγνωστος το βρήκε εύκολα. Μπήκε μέσα, περίμενε να φύγουν δυο πελάτισσες τουρκάλες και μετά πλησίασε τον Πέτρο. Πήγε να του μιλήσει, μα ο τσαγκάρης έχοντας επίγνωση της αδυναμίας του, με το καλό το χέρι του έδειξε την Αριάδνη.

Κοίταξε τριγύρω ο ξένος και έβαλε το χέρι του στο μεγάλο ντορβά, που είχε κρεμασμένο στον ώμο!

— Έρχομαι από το Ντιναίρ⁵⁶! Μου έδωκαν να σας φέρω τούτα !

Επάνω στο τεζάκι του μαγαζιού ακούμπησε ο άντρας ένα δεματάκι. Ένα ζωνάρι, απ' αυτά που φορούν οι άντρες στη μέση ήταν τυλιγμένο ρολό και δεμένο πρόχειρα με ένα μαντίλι.

Τα μάτια της Αριάδνης άνοιξαν διάπλατα κι έκανε νόημα στις αδερφές της να πλησιάσουν. Η Λουκία με χέρια τρεμάμενα, χωρίς να λύσει τους κόμπους του γνώρισε το μαντίλι. Με τα χέρια της είχε κεντήσει το μονόγραμμα και ο Μάρκος το είχε πάντα μαζί του. Ο άντρας της ζούσε και έστειλε σημάδι. Το ζωνάρι δίχως άλλο ήταν του Βασίλη. Χτυπούσε άταχτα η καρδιά, αλλά συγκρατιόταν και δεν ήθελα να δείξει στον άγνωστο Τούρκο τη χαρά της. Μονάχα το ρώτησε και περίμενε με λαχτάρα την απάντησή του.

— Πες μας, καλέ μου άνθρωπε, ποιος σου έδωσε τούτα τα ρούχα και ποιο μήνυμα σου παράγγειλε να μας φέρεις.

— Τα ρούχα μου τα έδωσε μια γερόντισσα. Δεν ξέρω πώς τη λένε!

— Και; Είπε ποιος τα στέλνει; Ρώτησε η Αριάδνη

— Όχι! Με παρακάλεσε και με πλήρωσε να σας τα φέρω ! Είπε στου Πέτρου το τσαγκαράδικο ή στο σπίτι του στην Ισπάρτα να τα πάς και να τα δώσεις!

— Θα είσαι κουρασμένος καλέ μου άνθρωπε! Στο μαχαλά Θεμέλ είναι το σπίτι μας και είσαι καλοδεχούμενος να σε περιποιηθούμε! Πρότεινε η Αριάδνη και στράφηκε στη μικρή αδερφή της.

— Τρέξε, Σοφία μου, να πεις στη μάνα να ετοιμάσει!

Πριν κάνει βήμα η Σοφία ο Τούρκος την έκοψε.

56. Κωμόπολη βόρεια της Ισπάρτα. Πρόκειται για την αρχαία πόλη των Κελαινών, γνωστή από την «Κύρου ανάβασις» του Ξενοφώντα.

— Μην μπαίνεις, κόρη μου στον κόπο, γιατί έκαμα αυτό που πληρώθηκα και φεύγω !

— Αφού δε μένεις να σε φιλέφουμε, κάθισε λιγάκι, να πούμε σαν άνθρωποι δυο κουβέντες. Είπε η Λουκία και του έβαλε να καθίσει κοντά στον πατέρα της.

— Έπαθε εγκεφαλικό και δεν μπορεί καλά να μιλήσει! Ακούει όμως καλά και όλα τα καταλαβαίνει! Από τα χέρια του πατέρα μας έχουν περάσει χιλιάδες πατούμενα και είναι ξακουστός στην Ισπάρτα και στα γύρω μέρη. Πες μας κι εσύ, για τον τόπο σου και για την οικογένειά σου!

— Με λένε Μουσταφά και όλη μου τη ζωή την πέρασα σκυμμένος να δουλεύω τη γη, να σπέρνω και να θερίζω! Πολλή δουλειά και λιγοστό το ψωμί, μα ήταν γλυκό στο στόμα ! Τώρα ο κόσμος άλλαξε! Άλλαξε και η ζωή στον τόπο μας, άλλαξε και η γεύση του ψωμιού που μασάμε!

Ο μπάρμπα – Πέτρος τον άκουγε προσεκτικά, να μη χάσει λέξη από τα λεγόμενά του. Κουνούσε το κεφάλι του, δείγμα ότι συμφωνούσε και στις τελευταίες λέξεις του ξένου δάκρυσε και του έπιασε το χέρι.

— Φαίνεσαι πονεμένος μπάρμπα – Μουσταφά! Του είπε η Αριάδνη.

— Από τα τρία παλικάρια μου τα δυο τα πήρε ο στρατός! Ας είναι καλά εκεί που πολεμάνε! Ο τρίτος ο μικρός έμεινε κοντά μου, αλλά φοβάμαι πώς αν ο πόλεμος εξαπλωθεί θα έρθει και η σειρά του! είπε τον καημό του ο Μουσταφά.

Η Λουκία, όμως, άλλα ήθελε να μάθει.

— Ξέρεις καλά τη γερόντισσα, που σου έδωσε το δέμα να μας το φέρεις;

— Όχι πολύ! Είναι ρωμιά και το όνομά της δεν το ξέρω, ούτε από ποια οικογένεια είναι. Στο Ντιναίρ παλιά βρίσκονταν κάμποσοι Ρωμιοί. Πολλοί φοβήθηκαν τον πόλεμο κι έφυγαν, άλλους τους αφάνισε η μοίρα. Σαν τον άρχοντα Καρακολάκογλου. Πέθανε η γυναίκα του από το μαράζι της κόρης, που πήγε από αρρώστια κακιά, ξενιτεύτηκε ο γιος του και ο γέρος, λένε, πέθανε πικραμένος και ολομόναχος στον κούλα⁵⁷ του. Αυτή η γερόντισσα, που λέμε, είναι η υπηρέτρια που την κράτησε ο αφέντης μέχρι τα τελευταία του και αυτή του έκλεισε τα μάτια....

Ήταν αρκετά αυτά που τους είπε ο Μουσταφά. Η Λουκία κατάλαβε πού ακριβώς είχαν βρει καταφύγιο ο Μάρκος και ο Βασίλης.

Ο Μάρκος είχε ξανά παντρευτεί, πριν ενώσει μαζί της τη ζωή του. Η

57. Εξοχικό σπίτι, αγροτόσπιτο.

πρώτη γυναίκα του ήταν η κόρη του Καρακολάκογλου από το Ντιναίρ, που πέθανε από το χτικιό⁵⁸ και τον άφησε χωρίς παιδιά και χήρο! Ο Μάρκος ζήτησε καταφύγιο στον κούλα του πεθερού του! Άλλα τίποτα παραπάνω δεν ήξερε, γιατί σα γυναίκα ενοχλούταν όταν ο άντρας της ανέφερε κάτι από την προηγούμενη έγγαμη ζωή του, κι ας ένιωθε ότι την αγαπά και ότι ο χάρος είχε σφραγίσει για πάντα το κεφάλαιο του πρώτου του γάμου.

Με ερωτήσεις δήθεν αθώες και αδιάφορες ρώτησαν και έμαθαν, πού κοντά στο Ντιναίρ βρίσκεται ο κούλας του Καρακολάκογλου και πώς κανείς μπορεί να πάει!

— Δύσκολα! Αν δεν ξέρεις τον τόπο καλά χάνεσαι στου δρόμους και στους παράδρομους, που είναι ανάμεσα στα χωράφια και στους λόφους! Και το δρόμο να ξέρεις πάλι τον κούλα του Καρακολάκογλου δεν τον διακρίνεις, γιατί το κτίριο χάνεται μέσα στα ψηλά δέντρα!

Έδωσαν δώρο στο Μουσταφά ένα ζευγάρι παπούτσια και τον παρακάλεσαν, αν τύχει και του δώσει άλλο δέμα ή μήνυμα η γριά υπηρέτρια του Καρακολάκογλου, γρήγορα να τους το φέρει.

Χαρούμενος για το ανέλπιστο δώρο ο Μουσταφά, πήρε το δρόμο της επιστροφής για το Ντιναίρ.

Στο σπίτι ξεδίπλωσαν το ζωνάρι και η Μερόπη το πήρε αγκαλιά, και το έβρεχε με τα δάκρυα της χαρά της!

«Ζούνε»! Και ο Βασίλης και ο Μάρκος είναι στη ζωή και ασφαλισμένοι. Έφυγε ο βραχνάς που βάραινε την οικογένεια, διαλύθηκαν τα ερωτηματικά τους. Ανάσανε κι ο Κήρυκος και είπε σοβαρά σε όλους!

— Θα φύγω για το Ντιναίρ! Θα πάει η Όλγα και η κόρη μου στο Νησί, να είναι ασφαλισμένες κι εγώ θα φύγω για το Ντιναίρ, να βρω το Μάρκο και το Βασίλη!

Ο Λεωνίδας αυθόρμητα και νιώθοντας τη θηλιά της κλεισούρα στο λαιμό του, δήλωσε αμέσως, ότι κι εκείνος ακολουθεί!

— Κι εμείς; Θα μείνουμε μονάχες κι απροστάτευτες; Μουρμούρισαν όλες οι αδερφές και η μάνα.

— Είναι το καλύτερο για όλους μας μέχρι να ησυχάσουν τα πράγματα, να έρθει στα ίσια της η ζωή μας! είπε ο Λεωνίδας.

Ο Κήρυκος συμπλήρωσε και έκρυβε αποφασιστικότητα και ικεσία η φωνή του.

58. Φυματίωση.

— Αν αληθινά μας αγαπάτε, βρείτε τον άνθρωπο που θα μας πάει στο Ντιναίρ. Στην Ισπάρτα δε φωτίζει για μας ο ήλιος !...

Αυτή ήταν η καθαρή αλήθεια. Ο Κήρυκος και ο Λεωνίδας ζούσαν κοντά τους, αλλά ήταν καταδικασμένοι στην απομόνωση και στο σκοτάδι. Και ως πότε; Να κάνουν υπομονή, να μετρούν τις μέρες, να ξέρουν ότι κάποτε θα βγουν στο φως.

Είχε καταντήσει φυλακής το σπίτι τους και καμιά από τις γυναίκες δεν μπορούσε να αρνηθεί την επιθυμία τους να δραπετεύσουν στο φως και στον αληθινό τον κόσμο. Ούτε κι ο μπάρμπα – Πέτρος που είπε με δάκρυα και όσο πιο καθαρά μπορούσε!

— Αυτό να κάνετε, παιδιά μου ! Να έχετε την ευχή μου!

Η επιχείρηση χωρίστηκε σε δυο μέρη. Το πρώτο, το εύκολο, ήταν να ταξιδέψει η Όλγα στους δικούς της. Το δεύτερο, το δύσκολο, ήταν να βρούνε τρόπο και άνθρωπο έμπιστο να τους οδηγήσει και να φτάσουν ως το Ντιναίρ ο Κήρυκος και ο Λεωνίδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12°

Αγωνίες και δυσκολίες

❧ 1 ❧

Η Φωτεινή δεν ξέχασε να δώσει στο Μηνά το μήνυμα που παράγγειλε ο άντρας της. Ρώτησε με τρόπο τη Ροδή, πού βρίσκεται ο αδερφός της και είπε ότι ο Κοσμάς τον γύρευε, πριν φύγει.

Αρκετές ημέρες μετά, νύχτα ασέληνη, πηχτό σκοτάδι, ακούστηκαν σιγανά χτυπήματα στην πόρτα. Τρόμαξαν οι γυναίκες και η Χρυσάνα ρώτησε ποιος είναι.

— Ο Μηνάς είμαι, ανοίξετε γρήγορα!

Ήταν φανερά κουρασμένος. Τον κάλεσαν να περάσει μέσα, να τουβάλουν ένα πιάτο φαΐ, να πουν δυο κουβέντες.

— Ήξερα ότι είναι εδώ η Χρυσάνα και για τούτο πήρα το θάρρος να έρθω μέσα στη νύχτα εδώ, στο σπίτι σου, Φωτεινή.

— Η Χρυσάνα είναι ο δικός μου άνθρωπος, μάνα μου και αδερφή μου, είπε η νεαρή γυναίκα και το εννοούσε.

— Τι νέα, Μηνά; Τον ρώτησε η Φωτεινή καθώς έτρωγε. Είχε την λαχτάρα να μάθει νέα, τι γίνεται έξω από τη Σπάρτη. Από τις λίγες φορές που τον είχε δει, είχε καταλάβει πως ήταν πολύ ενημερωμένος.

— Θα γίνει μεγάλος πόλεμος! Μου είπαν και είναι σίγουρο, ότι μυρμήγκια στρατιώτες και πολλά όπλα μετακινούνται προς το Εσκή Σεχίρ. Άλλο δεν ξέρω!

— Οι άντρες μας, πού βρίσκονται, Μηνά; Θα γυρίσουν; Αυτό με νοιάζει περισσότερο και αυτό σε ρώτησα να μάθω!

— Από δω τους πήγαν στο Ικόνιο, τους κράτησαν τρεις μέρες και μετά τους τράβηξαν στους δρόμους της βαθιάς Ανατολής.

— Θα τους φέρουν πίσω; Έμαθες; Ρώτησε η Χρυσάνα.

— Όχι δεν έμαθα γι' αυτό. Όμως, σύντομα θα έρθει η ώρα που θα νικήσει ο στρατός μας και τότε ο αντίχριστος, θέλοντας και μη, θα τους γυρίσει πίσω...

Ακούστηκε το κλάμα του μωρού και η Χρυσάνα έτρεξε να το νταντέψει. Βρήκε την ευκαιρία η Φωτεινή να του φιθυρίσει.

— «Όλα είναι έτοιμα και περιμένουν» ! Αυτό παράγγειλε ο άντρας μου να σου πω κι εσύ, λέει, θα καταλάβεις...

Εκείνος χαμογέλασε ευχαριστημένος.

— Περίμενα αυτό το μήνυμα! Ο Κοσμάς είναι παλικάρι...

— Φοβάμαι, Μηνά! Είμαστε γυναίκες μόνες και ανυπεράσπιστες, σου εξομολογούμαι, ότι φοβάμαι...

Εκείνη τη στιγμή κάθισε η Χρυσάνα στη θέση της. Η Φωτεινή δεν άλλαξε κουβέντα. Δεν ντρεπόταν να μιλήσει για εκείνα που αισθανόταν.

— Ό,τι κακό ήταν να γίνει στον τόπο μας έγινε! Τώρα σειρά έχει το καλό! Να μη φοβάστε! Στα βουνά ένα γύρω, βρίσκονται οι ανυπότακτοι. Πολλοί απ' αυτούς έχουν τις οικογένειές τους στην πόλη. Ε, αυτοί φυλάνε τα Σπάρτα από κλέφτες και από ληστές και από καθένα που θέλει να βλάψει τα γυναικόπαιδα!

Αφού τέλειωσε το φαΐ και είπαν δυο κουβέντες ακόμη, ο Μηνάς σηκώθηκε να φύγει.

— Να σε βλέπουμε, Μηνά, αλλά πιο νωρίς, παιδί μου! Κόπηκε το αίμα μας σαν χτύπησες την πόρτα τον παρατήρησε η Χρυσάνα.

— Μέρα και πιο νωρίς να έρθω, δε γίνεται, θεια! Θα με πιάσουν και δε θα με ξαναδείτε! Όταν έπεσε το σκοτάδι ήρθα, εδώ δίπλα στην εκκλησιά, στον τάφο του πατέρα μου, να ανάψω το καντήλι! Είπα να σας πω μια καλησπέρα και να δω τι κάνετε! Έτσι θα ξαναγίνει!...

Καληνύχτισε και χάθηκε στη νύχτα!

❧ 2 ❧

Με χίλιες προφυλάξεις και από τοίχο σε τοίχο ο Μηνάς έφτασε στο μαχαλά του Θεμέλ, απέναντι από την εκκλησία. Χτύπησε απαλά το ρόπτρο του δίπατου σπιτιού και η πόρτα αμέσως άνοιξε και τον καλησπέρασε φιθυριστά η Αριάδνη.

— Είναι καλύτερα να πάμε επάνω στο δωμάτιο του πατέρα μας, εκεί σε περιμένουν !

Την ακολούθησε ο Μηνάς.

Στο φως της λάμπας είδε τον Πέτρο στο κρεβάτι του και δίπλα καθισμένους τον Κήρυκο και το Λεωνίδα. Ο Μηνάς τους καλησπέρασε όλους απλά,

σαν να ήταν μαζί και το περασμένο βράδυ. Καμιά από τις γυναίκες του σπιτιού δε βρίσκονταν εκεί. Θα λέγανε σπουδαία πράγματα και κουβέντες αντρίκειες!

Αφού ρώτησαν οι κρυμμένοι το Μηνά κι έμαθαν πώς έχει διαμορφωθεί η κατάσταση στη Μικρά Ασία, πέρασαν στα θέματα τα δικά τους, αυτά που τους έκαιγαν και ήταν η αφορμή να τον καλέσουν.

— Χρειαζόμαστε τη βοήθειά σου, Μηνά. Ξέρεις πολύ κόσμο και εσύ είσαι ο κατάλληλος άνθρωπος που θα μας πει τη σωστή κουβέντα, είπε ο Λεωνίδας.

Συνέχισε ο Κήρυκος εξηγώντας του ακριβώς τι θέλουν από εκείνον.

— Πρώτα έναν καροτσέρη καλό και τίμιο, να πάει τη γυναίκα μου, το μωρό και την αδερφή μου τη Μαργαρίτα στο Νησί, κοντά στα πεθερικά μου. Θα είναι καλύτερα για την Όλγα και εγώ θα είμαι πιο ήσυχος, να μένει με τους γονείς της. Μετά να βρούμε τρόπο Μηνά, να πάμε εγώ κι ο Λεωνίδας στο Ντιναίρ, στον κούλα του Καρακολάκογλου! Θα ανταμώσουμε το Μάρκο και το Βασίλη και μετά, πρώτα ο Θεός, σκοπεύω να φτάσω στο μέτωπο, εκεί που κίνησα πριν ενάμιση χρόνο να πάω!

Ο Μηνάς δεν απάντησε αμέσως. Έφερε στη σκέψη του όλα τα δεδομένα και τους κινδύνους που παραμόνευαν και είπε τη δική του γνώμη.

— Να ταξιδέψουν οι γυναίκες στο Νησί είναι πολύ εύκολο και πολύ δύσκολο συνάμα. Άμαξες κάθε μέρα πάνε κι έρχονται! Ποιος είναι ο αμαξάς, έχει σημασία! Από τη μαύρη μέρα, που πήρε ο Κεμάλ του δικούς μας, τις άμαξες των χριστιανών τις οδηγούνε παιδαρέλια και γέροι. Ξέρουν καλά το δρόμο, αλλά το επικίνδυνο είναι άλλο! Έχει γεμίσει ο τόπος ληστές και ρέμπελους Τούρκους. Αν πέσει στα χέρια τους άμαξα και δουν, ότι είναι γέρος χριστιανός ή παιδί ο καροτσέρης, ορμούν και δεν αφήνουν τίποτα! Έχω τη γνώμη, ότι για ασφάλεια να βρείτε Τούρκο καροτσέρη και καλύτερος από τον Ομάρ, νομίζω, δεν υπάρχει!

— Και στο Ντιναίρ εμείς, πώς θα μπορέσουμε να πάμε; Ρώτησε με αγωνία ο Λεωνίδας.

— Κάνετε υπομονή! Δεν πρέπει κανένα μάτι να σας δει και να καταλάβει ποιοι είστε! Για τούτο αφήστε το επάνω μου! Θα βρω τον κατάλληλο άνθρωπο και θα σας ειδοποιήσω!

❧ 3 ❧

Το καλοκαίρι μύρισε στο οροπέδιο. Στις κερασιές λαμπύριζαν κόκκινες χάντρες οι καρποί, στα περιβόλια η φύση σκορπούσε απλόχερα τις πρασι-νάδες και τα πλούτη της, στους ροδώνες οι εργάτες έκοβαν τα τελευταία ρόδα, στα αποστακτήρια δάκρυ – δάκρυ στάλαζε το πολύτιμο ροδέλαιο. Τα μικρά παιδιά ξεχύνονταν στους δρόμους από το πρωί ως το βράδυ για παιχνίδι, τα μεγαλύτερα, αγόρια και κορίτσια, βοηθούσαν τους μεγάλους στις δουλειές. Οι μέρες περνούσαν με την ελπίδα να λάβουν μια καλή είδηση από τους εξόριστους αλλά μάταια! Η ζωή στη Σπάρτη, κυλούσε αργά, σαν άμαξα που τη σέρνει γέρικο άλογο στον ανήφορο. Δυσκολίες, ανέχεια, πολλή δουλειά και ανεξάντλητη επιμονή και υπομονή!

Ο σιδηρόδρομος εξακολουθούσε υπό τον έλεγχο των Ελλήνων να κάνει το δρομολόγιό, Σμύρνη – Αϊδίνιο, - Εγερδίρ. Πριν φτάσει στο τέρμα σταματούσε στο Κουλέ – Ιογού κι άφηνε τους ταξιδιώτες για την Ισπάρτα. Κυρίως έμπορους και πότε – πότε εφημερίδες, την « Αμάλθεια » και την « Ανατολή », κρυμμένες καλά ανάμεσα σε εμπορεύματα. Ήταν παραγγελία σε έμπιστους από τον Παπαΐωακείμ και από τους δυο γέροντες δασκάλους.

Το τρένο έφερε στην Σπάρτη και την κυρία Δόμνα Αμπαζόγλου, τη μάνα της Φωτεινής. Είχαν μάθει για την εξορία των αντρών και ταξίδεψε με το σκοπό, να πάρει την κόρη και το εγγόνι της στη Σμύρνη, εκεί που υπήρχε ασφάλεια και θα είχαν καλύτερη και πιο άνετη ζωή.

— Δεν αντέχω, είπε στη Φωτεινή, να σε βλέπω τυλιγμένη στη μαυρίλα και να δουλεύεις, σαν την τελευταία υφάντρα! Δες τα χέρια σου! Έχουν μαυρίσει τα ακροδάχτυλα και τα νύχια σου από τις βαφές! Έτσι είχες μάθει; Αρχόντισσα σε μεγάλωσα και τώρα, δες! Αυτό σου αξίζει;

Η μάνα κοίταζε την κόρη και της μιλούσε με παράπονο. Κάθονταν δίπλα – δίπλα σαν στο σαλόνι, όπως τον καλό καιρό. Η φωνή της κυρίας Δόμνας που συνήθως ήταν ζωηρή, δείγμα του αυθόρμητου χαρακτήρα της, έβγαινε σιγανή, να μην ακούει η Χρυσάνα, που κοίμιζε το μικρό Χαρίτο στο επάνω πάτωμα. Η Φωτεινή δεν τη διέκοπτε, την άφηνε να πει ό,τι ήθελε και να ξεσπάσει.

— Έλα στη Σμύρνη, μαζί μου! Ο πατέρας σου δούλεψε και πρόκοψε κι έχει παράδες να ζήσει εσένα και το παιδί σου! Δόξα τω Θεώ, τίποτα δε θα σου λείψει...!

Συνέχισε η κυρία Δόμνα, να μιλά για τα καλά που θα βρει η Φωτεινή στη

Σμύρνη, να απαριθμεί τους λόγους που την κάνουν να ισχυρίζεται ότι δεν πρέπει να μείνει άλλο στην Ισπάρτα.

— Φοβάμαι, για σένα περισσότερα μου! Έχω κακό προαίσθημα και δεν μπορώ να ησυχάσω! Είδα και άσχημο όνειρο!...

Έβαλε τα χέρια μπροστά στα μάτια της και τίναξε το κεφάλι της, σα να ήθελε να βγάλει από τη σκέψη, κάτι πολύ ενοχλητικό. Μετά συνέχισε:

— Ήταν, λέει, κόσμος πολύς μαζεμένος και μιλούσαν αλλόκοτα. Εγώ σε γύρευα, γύριζα εδώ κι εκεί να σε βρω, δεν ήξερα ποιον να ρωτήσω. Άκουσα να σε φωνάζουν... Είδα να βγαίνεις από μια εκκλησιά και να περπατάς στο δρόμο ξιπόλητη... η καρδιά μου είχε πιαστεί, « πώς είναι έτσι το παιδί μου » αναρωτιόμουν, αλλά η φωνή μου δεν έβγαινε, τα πόδια μου είχαν πετρώσει, δεν μπορούσα να σε πλησιάσω!...

Τα μάτια της μάνας έτρεχαν τα δάκρυα της αγωνίας. Ικέτευε τη μοναχοκόρη της να την ακολουθήσει. Θα ήταν καλύτερα για όλους να βρίσκονται μαζί, να είχαν οι γονείς την κόρη τους παρέα και τον εγγονό τους παρηγοριά στην κάθε δυσκολία.

Όλα τα επιχειρήματα της κυρίας Δόμνας έπεφταν στο κενό.

— Μένω εδώ, γιατί το θέλω! Δουλεύω, γιατί με έχουν ανάγκη και γιατί είναι ο καλύτερος τρόπος να γεμίσω το χρόνο μου, μέχρι να γυρίσει ο Κοσμάς, ο άντρας μου, μάνα!

— Δε σκέφτεσαι λογικά! Να, η Ελένη η φιλενάδα σου τα μάζεψε και γύρισε στη Σμύρνη. Δεν αγαπά αυτή τον άντρα της; Όταν γυρίσει με το καλό ο Κοσμάς, όπου και να είσαι θα σε βρει! Σε αγαπά και θα γυρίσει ανάποδα τη γη να μάθει πού βρίσκεσαι και για τούτο, δε νομίζω να αμφιβάλλεις.

— Η Ελένη καλά έκανε και γυρίζει στη Σμύρνη! Εμένα με χρειάζονται ! Η Χρυσάνα δεν έχει δίπλα της κανέναν. Η Μαργή, αν και είναι χαροκαμένη και ενώ δεν έχει οικονομική ανάγκη, δουλεύει ασταμάτητα, πασχίζει να ετοιμάζει παραγγελίες, για να έχουν δουλειά και ψωμί σε τόσες γυναίκες... Εγώ, μάνα μου, είμαι ένας κρίκος μιας αλυσίδας, που είναι αμαρτία να κοπεί...

Η Φωτεινή δεν υποχωρούσε στις παρακλήσεις της μάνας της.

Έλεγε ότι νοιαζόταν για τη δουλειά και για τούτο έμενε στην Σπάρτη. Ήταν αλήθεια, αλλά περισσότερο νοιαζόταν για τον άντρα της. Αν έφτανε γράμμα ή νέο, στον τόπο αυτό θα έφτανε. Αν ήταν να τους φέρουν πίσω, έστω και με κατ' οίκον περιορισμό, στα Σπάρτα θα τους έφερναν.

Τρεις ημέρες έμεινε κοντά στην κόρη της η Δόμνα Αμπαζόγλου. Η Φω-

τεινή έκανε μονάχα μια βόλτα ως το ταπητουργείο, να δει αν χρειάζονταν τίποτα και έμενε με τη μάνα της ώρες πολλές, να χορτάσει η μια την άλλη. Είπαν για τις φήμες, που έλεγαν ότι η ελληνική στρατιά θα προχωρήσει προς την Άγκυρα, να χτυπήσει το θηρίο τον Κεμάλ στη φωλιά του και ότι ο πόλεμος θα απλωθεί, για δοθεί πιο γρήγορα ένα τέλος. Είπαν για όλα τα αγαπημένα πρόσωπα, τους συγγενείς, τους γείτονες και τους φίλους, μίλησαν και ξαναμίλησαν για τη ζωή τους.

— Θυμάσαι τον όμορφο αξιωματικό, τον Οδυσσέα Μανιάτη που ο Γεωργάκης τον είχε φέρει σε μια βεγγέρα σπίτι σου στη Σμύρνη;

— Ναι, βέβαια! Ομορφάνθρωπος! Απάντησε γελαστή η Φωτεινή. Τι κάνει; Μη μου πεις ότι έκανες προξενιό και κατάφερες να τον παντρέψεις με την κόρη της Ευπραξίας;

— Μου είχε περάσει από το μυαλό, αλλά δεν πρόλαβα, γιατί άλλα του έγραφε η μοίρα.... Τον έφεραν βαριά πληγωμένο από το μέτωπο στο Νοσοκομείο της Σμύρνης. Και τα δυο του πόδια διαλυμένα, ένα κουβάρι άνθρωπος, να μην μπορεί να μιλήσει από τον ψηλό πυρετό, τα μάτια του να είναι σε άλλο κόσμο βυθισμένα... Η φωτιά του πολέμου είχε μαράνει τη λεβεντιά του!... Ο Γεωργάκης να δεις! Σαν να ήταν αδερφός του, δεν έλειψε στιγμή από το πλάι του. Εμείς πηγαίναμε συχνά πυκνά, να συμπαρασταθούμε!. Οι δικοί του βρίσκονταν χιλιόμετρα μακριά, πού να ξέρουν τι συμβαίνει στο παιδί τους! Πού να ξέρει η δόλια του η μανούλα ότι ο γιος της πάλευε για τη ζωή ή το θάνατο!

— Τώρα πώς είναι; Ρώτησε η Φωτεινή με αγωνία.

— Πάει το παλικάρι, κρίμα τα νιάτα του, τον έφαγε ο πόλεμος... Από σηψαιμία είπαν οι γιατροί, άργησαν να τον φέρουν...

Σκούπισε τα δάκρυά της και κάνοντας το σταυρό της συνέχισε:

— Να βάλει ο Θεός το χέρι Του, να τελειώσει ο πόλεμος, να γυρίσουν οι λεβέντες μας στα σπίτια τους! Να σταματήσει το κακό που έχει βρει τον κόσμο! Κάθε μέρα φτάνουν στη Σμύρνη άνθρωποι που κάηκαν τα σπίτια τους, που χάλασαν οι τσέτες τη ζωή τους. Ο Χρυσόστομος ο Μητροπολίτης μας, βοηθά όπως μπορεί τους κατατρεγμένους, αλλά τα καραβάνια που φτάνουν στη Σμύρνη γυρεύοντας βοήθεια κάθε μέρα και πληθαίνουν...

Η κυρία Δόμνα Αμπαζόγλου είχε χάσει τον ενθουσιασμό της για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις της στρατιάς της Ανατολής, που θα ανάσταιναν το μεγαλείο της Ελλάδας. Έτρεμε για τη ζωή του Περικλή, αγωνιούσε για την ασφάλεια όλης της οικογένειάς της.

Ο πόλεμος ήταν βραχνάς, ήταν κόμπος στο λαιμό που έκοβε την ανάσα...
Πέρασαν οι μέρες! Η Φωτεινή ήταν αμετάπειστη και η μάνα της αναχώρησε άπρακτη και μόνη για τη Σμύρνη.

4

Ένα ηλιόλουστο ζεστό πρωινό έφερε ο Ομάρ την άμαξα όσο μπορούσε πιο κοντά στην εκκλησία των Ταξιαρχών και περίμενε υπομονετικά τους επιβάτες που θα πήγαινε στο Νησί. Με δεμένο με καθαρό πανί το μάτι που ο πόλεμος το βύθισε στο σκοτάδι, ο γιος της Γιασμίν πήγαινε πάλι πρόθυμα όπου τον καλούσαν και ήταν από τους καλύτερους αμαξάδες της Ισπάρτα.

Στο δίπατο σπίτι του Πέτρου του τσαγκάρη είχε φτάσει η μεγάλη στιγμή. Η Όλγα και η Μαργαρίτα, η προτελευταία του κόρη, μαζί και το μωρό θα έφευγαν από την Ισπάρτα, για το Νησί. Για πόσο καιρό; Κανένας δεν μπορούσε να πει, ούτε να προγραμματίσει.

Ο μπάρμπα- Πέτρος είχε το προαίσθημα, ότι μαζί με την Όλγα την όμορφη νύφη του θα έφευγαν από το σπίτι του και η ευτυχία τους και η καλές ημέρες της ζωής τους. Έβγαιναν με δυσκολία οι λέξεις από το στόμα του, έτρεχαν ποτάμια τα δάκρυα στα μάγουλά του.

— Δε θα ξαναδώ τη Μαργαρίτα μου, δε θα ξαναδώ την καλή μου νύφη ούτε και θα προλάβω να δω την εγγονούλα μου να μεγαλώνει!... Να θυμάσαι, Μαρία μου, τα λόγια μου, δε θα προλάβω!...

— Σταμάτα, χριστιανέ μου και μη κακομελετάς!

Τον μάλωνε δήθεν η γυναίκα του, αλλά και η δική της στεναχώρια δεν ήταν λιγότερη. Σα μάνα ένωθε και τον καημό του Κήρυκου, που ήταν ερωτευμένος και έδιωχνε στο Νησί τη γυναίκα του, από το φόβο μην έρθουν ξανά οι τσέτες και την τρώνε με τα μάτια τους και απλώσουν χέρι στο κορμί της. Αυτή η απειλή ήταν βάσανο, ήταν η προσβολή στην τιμή της οικογένειας, που για τους Σπαρταλήδες άντρες ήταν πιο δυνατή κι από την αγάπη.

Εκείνο το πρωινό το τσαγκαράδικο άργησε να ανοίξει!

Όλες οι αδερφές του Κήρυκου και η μάνα και η μικρή Κατερινούλα συνόδεψαν την Όλγα ως την άμαξα. Αποχαιρέτησαν τη Μαργαρίτα τους, αποχαιρέτησαν τη νύφη και το μωρό.

Κύλησαν οι ρόδες στο δρόμο, κύλησε σαν το δροσερό νερό από την παλάμη και η χαρά του Κήρυκου. Στη σκέψη του υπήρχε αποτυπωμένη η εικόνα της αγαπημένης του και ότι έπρεπε να κάνει τα αδύνατα δυνατά, να

ζήσει μαζί της χωρίς να σκιάζει το σπίτι του ο φόβος. Αυτή η ιδέα, να λυτρωθεί από τους αφέντες, που τον είχαν καταδικάσει να μη βλέπει το φως του ήλιου και να ζει μακριά από την ομορφιά της ζωής, κάθε μέρα γινόταν και πιο δυνατή.

Ο Κήρυκος από τη στιγμή που έχασε από την αγκαλιά του την Όλγα, άλλη παρηγοριά δεν είχε από την ελπίδα, να πάρει μήνυμα από το Μηνά και να φτάσει στο μέτωπο να πολεμήσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13°

Ο μεγάλος πόλεμος

❧ 1 ❧

Έφτασε ο Σεπτέμβρης, κρύωσε ο καιρός. Τα Σπάρτα έμοιαζαν με τόπο απομονωμένο στο Οροπέδιο, στη δυτική πλευρά του Ταύρου. Από τους εκτοπισμένους άντρες δεν είχαν καμία είδηση. Για το μέτωπο του πολέμου μάζευαν πληροφορίες που κυκλοφορούσαν σαν ψίθυροι και φήμες, ότι οι Έλληνες στρατιώτες νικούν. Πέρασαν την Αλμυρά Έρημο και προχωρούν προς το Σαγγάριο με στόχο την εκμηδένιση του Κεμάλ στην ίδια του την πρωτεύουσα, την Άγκυρα.

Αν και δεν μπορούσαν να καταλάβουν το μέγεθος της νίκης των ελληνικών όπλων και να αξιολογήσουν τη σημασία της, έκριναν ότι ήταν μια παρηγοριά, μια αχνή ακτίνα φως στο σκοτάδι της προσμονής. Με κάθε νίκη ο πόλεμος πλησιάζει στο τέλος, σκέπτονταν και ο Κεμάλ θα αναγκαστεί να ελευθερώσει όσους είχε συλλάβει κι εξορίσει. Αν έπιανε η ευχή τους και οι Ρωμιοί ήταν οι νικητές, θα επέστρεφαν στα σπίτια τους και οι Σπαρταλήδες που πολεμούσαν ως εθελοντές στο πλευρό των Ελλήνων....

Οι μάχες μαίνονταν χιλιόμετρα μακριά! Δεν άκουγαν τους βρόντους από τα πυροβόλα, αλλά οι καπνοί του πολέμου έφταναν ως τα σπίτια τους και μαύριζαν τις ζωές τους. Για τους χριστιανούς, γυναικόπαιδα και γέροντες, που είχαν μείνει στην Ισπάρτα όλα είχαν αλλάξει. Οι σχέσεις με τους μουσουλμάνους γείτονες βρίσκονταν στα άκρα. Η άποψη που είχαν για την κρατική εξουσία μεταφραζόταν σε φόβο και τρόμο. Το κράτος πια δεν ήταν ο Μουτασαρίφης στο σαντζάκι της Ισπάρτα που ήξεραν, αλλά ομάδες από τσέτες, που ενεργούσαν με εντολή του Κεμάλ. Ήταν αποφασισμένοι να επιβάλουν το νόμο τους και βρίσκονταν σε κάθε γωνιά της μικρασιατικής γης. Λες και ήταν μυθικά τέρατα και ξεπηδούσαν από τη γη οπλισμένοι, για να ληστέψουν, να σκοτώσουν, να σπείρουν το φόβο και να εκδικηθούν.

Στην Ισπάρτα η ζωή, σαν δέντρο του φθινοπώρου είχε ρίξει τα φύλλα της ευμάρειας και της καλής διαβίωσης και περίμενε τη δική της άνοιξη...

Οι ένοικοι στο σπίτι του τσαγκάρη είχαν περάσει από την οικονομική άνεση στο καθημερινό μέτρημα, πώς να πορευτούν και να ξεγελάσουν τις ανάγκες τους με λιγότερους παράδες

Η Αριάδνη και η Λουκία άνοιγαν κάθε μέρα με συνέπεια το τσαγκαράδικο. Αλλά, δεν έπαιρναν πια παραγγελίες για καινούργια πατούμενα, δεν κρατούσαν τα παπούτσια που έφερναν γι επιδιόρθωση. Ήθελαν μονάχα να πουλήσουν όσο εμπόρευμα είχε απομείνει, γιατί ο πατέρας τους, ο μπάρμπα – Πέτρος είχε βαρύνει και δεν μπορούσε με τα κρύα να βγαίνει από το σπίτι. Η Σοφία και η Μερόπη προστέθηκαν στις υφάντρες που απασχολούσε στο ταπητουργείο του Χαρίτογλου η Μαργή. Η κυρα- Μαρία έμενε μονάχη στο σπίτι, να φροντίζει τον άντρα της, να προσέχει την εγγονή της την Κατερινούλα, να φέρνει βόλτα το νοικοκυριό και να μαγειρεύει.

Είχαν μείνει πέντε γυναίκες να παλεύουν μόνες τους χωρίς προστάτη. Τα άξια χέρια του Κήρυκου και του Λεωνίδα, που τη νύχτα δούλευαν και έφτιαχναν καινούργια και μπάλωναν παλιά παπούτσια δεν μπορούσαν πια να βοηθήσουν.

Είκοσι μέρες μετά που η Όλγα και η Μαργαρίτα έφυγαν για το Νησί, ήρθε άνθρωπος του Μηνά στο σπίτι κι έφερε το πολυπόθητο μήνυμα. «Ο Κήρυκος και ο Λεωνίδα να είναι έτοιμοι να φύγουν το επόμενο βράδυ, τα μεσάνυχτα ακριβώς»!

Μια ώρα πριν, ήρθε ο Μηνάς και εξήγησε στην οικογένεια, ότι θα τους έπαιρνε μαζί του στο βουνό και από εκεί άνθρωπος της εμπιστοσύνης, θα τους οδηγούσε ως στο Ντιναίρ. Αφού συμφώνησαν τα μεσάνυχτα ακριβώς να βρίσκονται στην πόρτα του Αρρεναγωγείου, έφυγε ο Μηνάς να πάει να δει τη Ροδή, την αδερφή του. Ήταν αλήθεια και μια καλή πρόφαση, για να αφήσει τα μέλη της οικογένειας, να ζήσουν τη συγκίνηση του αποχαιρετισμού.

Τα λεπτά περνούσαν, στο φως της λάμπας τα μάτια αγκάλιαζαν τις αγαπημένες μορφές. Ο μπάρμπα – Πέτρος ήταν καθισμένος στη θέση του, σαν να περίμενε επίσημη στιγμή. Οι γυναίκες δεν ήξεραν τι να πουν, ο Κήρυκος και ο Λεωνίδας προσπαθούσαν να ντύσουν τον αποχωρισμό με ψυχραιμία και λόγια καθησυχαστικά....

Η πόρτα της λευτεριάς τους θα άνοιγε, αλλά οι ψυχές πάλευαν ανάμεσα στα πιο αντιφατικά συναισθήματα. Όταν ξημέρωνε η μέρα θα ήταν μακριά από το σπίτι τους και θα αντίκριζαν την ανατολή του ήλιου, χωρίς φόβο!

Αφού αποχαιρετίστηκαν με δάκρυα κι ευχές, έφυγαν μέσα στο σκοτάδι,

να συναντήσουν το Μηνά και να ανέβουν στο βουνό, εκεί που έπνεε της λευτεριάς αέρας.

Από τότε που έφυγε από το σπίτι ο Κήρυκος, ο πατέρας του δε σηκώθηκε από το κρεβάτι. Ζούσε και ανάπνεε μονάχα για να περιμένει μια είδηση, μια πληροφορία. Κάθε τόσο ρωτούσε, αν έφερε μήνυμα ο Μηνάς, αν έμαθαν κάτι για την τύχη του Κήρυκου και των άλλων που έφυγαν μακριά του.

Το πολυπόθητο μήνυμα δεν το έφερε ο Μηνάς, αλλά το κάρο του Ομάρ. Ήταν Κυριακή, τέλος του Αυγούστου, που ανέβηκε τρεχάτη τα σκαλιά του πατρικού σπιτιού η Μαργαρίτα και δεν την βάραινε το μεγάλο καλάθι που κρατούσε. Ξαφνιαστήκαν! Χάρηκαν με την παρουσία της και γλύκανε ο πόνος τους με τα νέα που τους έφερε! Δεν πήρε ανάσα και η Μαργαρίτα είπε ποιος ήταν ο προορισμός του ταξιδιού της.

— Για να σας πω τα ευχάριστα ήρθα! Τα γράμματα τα πιάνουν οι αντάρτες και γίνονται βούκινο τα μυστικά.

Όλοι κρέμονταν από το στόμα της Μαργαρίτας. Ο λόγος της ήταν ποταμός, τα νέα καταστάλαζαν βάλσαμο στις πληγωμένες καρδιές.

— Ο Νικόλας Ασλάνογλου, ο πατέρας της Όλγας μας, έστειλε άνθρωπό του στο Ντιναίρ, να μάθει για τον Κήρυκο και τους τρεις γαμπρούς μας. Ρωτώντας βρήκε τον κούλα του Καρακολάκογλου, συνάντησε το Λεωνίδα και το Μάρκο και μίλησε μαζί τους και ίσα που τους πρόλαβε! Ο Κήρυκος και ο Βασίλης είχαν φύγει για το Αϊδίνι και από εκεί θα πήγαιναν εθελοντές στο μέτωπο. Ο Λεωνίδας και ο Μάρκος σκόπευαν να φύγουν για τη Σμύρνη.... Στέλνουν την αγάπη τους και όταν τακτοποιηθούν θα στείλουν μήνυμα, να πάνε η Αριάδνη και η Λουκία να τους βρουν!...

Ρώτησαν για την Όλγα, για το παιδί, για τη ζωή στο Νησί, για όλα. Η Μαργαρίτα είχε φέρει ένα καλάθι γεμάτο με τρόφιμα και δώρα από την Όλγα, αλλά πιο σημαντικό ήταν, που τους έφερε την αισιοδοξία και την ελπίδα.

Έμεινε μια εβδομάδα μαζί τους και η Μαργαρίτα έφυγε για το Νησί.

Ο Ομάρ με το κάρο του συνέχιζε να κάνει δρομολόγια και έλπιζαν, ότι μια μέρα θα τη φέρει ξανά πίσω στην Ισπάρτα με νέα καλά για τους αγαπημένους!

Καλό νέο για την οικογένεια ήταν και οι ψίθυροι που αρχές του Σεπτεμβρίου του 1921 ακούγονταν στην Ισπάρτα.

«Άθλος! Οι Έλληνες στρατιώτες πέρασαν το Σαγγάριο⁵⁹!...»

59. 1η Αυγούστου 1921.

Πού κοντά βρισκόταν ο Σαγγάριος δεν ήξεραν, ούτε σε ποιο σημείο του μετώπου βρίσκονταν ο Κήρυκος και ο Βασίλης. Αφού νικούσε ο ελληνικός στρατός, νικούσαν και οι δικοί τους.

Σηκώθηκε πρώτη φορά από το κρεβάτι ο άρρωστος πατέρας, έβαλαν στο τραπέζι κρασί και γιόρτασαν τη νίκη.

✧ 2 ✧

Ο χειμώνας στην Ισπάρτα έρχεται νωρίς! Από τον Οκτώβριο ο παγωμένος βοριάς και το χιονόνερο κάνουν τους κατοίκους της Ισπάρτα να χώνονται ακόμη πριν βραδιάσει, στη ζεστασιά του σπιτιού τους.

Πιο νωρίς από τη συνηθισμένη ώρα έκλεισε και το ταπητουργείο της Μαργής και η Φωτεινή τυλιγμένη στο σάλι της με γοργό βήμα τράβηξε για το σπίτι. Δεν είχε προλάβει να ξεκουραστεί, όταν είδε από το παράθυρο τη Ροδή να πλησιάζει τρέχοντας. Ανησύχησε η Φωτεινή και έτρεξε και της άνοιξε, πριν ακόμη χτυπήσει την πόρτα.

— Για τη Χρυσάνα, ήρθα, είπε η Ροδή χωρίς να πάρει ανάσα. Η Σουσάνα, η σγουρομάλλα κοπέλα, αυτή που κάθεται δίπλα μου στον αργαλειό, δεν είναι καλά!

— Κατάλαβα για ποια λες! είπε η Φωτεινή. Η κοπέλα που είναι έγκυος...

— Ο άντρας της είναι ο βαφτισμιός μου, ο Χρίστος Σαράφογλου. Το σπίτι τους είναι στο Εμριέ, ένας τοίχος με το σπίτι της πεθεράς σου, διευκρίνισε η Χρυσάνα. Ούτε εξάμηνο δεν είχαν παντρεμένοι, όταν εκείνος, όπως και οι άντρες μας, χάθηκε...

Η Ροδή, που ένιωθε ότι κάθε δευτερόλεπτο μπορούσε να μετρά εις βάρος της Σουσάνας διέκοψε τις επεξηγήσεις..

— Άφησε τις κουβέντες, Χρυσάνα ! Η Σουσάνα βογκά από τους πόνους και τα σημάδια δείχνουν ότι έφτασε η ώρα να γεννήσει!... Η μαμή είναι άρρωστη στο κρεβάτι και μήνυσε ότι δεν μπορεί ... Έλα γρήγορα, λέει η Μαργή! Έλα και χρειάζεται τη βοήθεια σου..!

— Μα προχτές συνάντησα τη Σουσάνα και μου είπε ότι είναι εφτά μηνών και ότι έχει μέρες μπροστά της.... Ας είναι η ώρα η καλή... είπε τη σκέψη της φωναχτά η Χρυσάνα και στράφηκε προς τη Φωτεινή:

— Θα μείνω κοντά στην ετοιμόγεννη μέχρι να λευτερωθεί κι εσύ να μην έχεις έγνοια...

Στα γρήγορα ετοιμάστηκε η Χρυσάνα, τυλίχτηκε με το μάλλινο σάλι της

και μπροστά η Ροδή, πίσω εκείνη έφυγαν τρεχάτες.

Νύχτωσε για τα καλά και η Φωτεινή έβαλε για ύπνο το γιο της.

Στο φως της λάμπας κοίταζε τα σχέδια που είχε να ετοιμάσει, γέμιζε ανόρεχτα τετραγωνάκια στο χιλιοστομετρικό χαρτί, πήρε ένα βιβλίο το φυλλομέτρησε, πέρασε η ώρα.

Το μεγάλο εκκρεμές ρολόι στη σάλα χτύπησε μεσάνυχτα! Πρώτη φορά έμενε στο σπίτι μοναχή και ο φόβος καταπλάκωνε την ψυχή της. Ξάπλωσε στο κρεβάτι της και είχε τα αυτιά της ανοιχτά, μην ακούσει κανένα ύποπτο θόρυβο, μην ακούσει τα βήματα της Χρυσάνας, αν και ήξερε ότι καμιά φρόνιμη γυναίκα δεν κυκλοφορούσε μες στη νύχτα.

Με το πρόχειρο ανασκάλεμα της μνήμης της, η Φωτεινή θυμήθηκε πολύ καλά ποια ήταν η Σουσάνα και έφερε στο νου τη μορφή της. Ήταν η εγκυμονούσα, μελαχρινή και σγουρομάλλα Σπαρταλιά, που ύφαινε στον ίδιο αργαλειό με τη Ροδή και κάθονταν δίπλα - δίπλα και η ιστορία της, είχε αναστατώσει τις γυναίκες στο ταπητουργείο.

Δεν είχε περάσει πολύς καιρός, από το χαμό των αντρών της Σπάρτης ένα πρωινό την ώρα της δουλειάς, ένας ψίθυρος, σαν αέρας κυκλοφόρησε ανάμεσα στους αργαλειούς. Τα χέρια δούλευαν, οι κόμπιι δένονταν, αλλά τα αυτιά ήταν ολάνοιχτα και οι γλώσσες δεκάδων γυναικών έλεγαν σιγανά, η μια στο αυτί της άλλης, το ίδιο φοβερό μυστικό.

«Ο Χρίστος, ο άντρας της Σουσάνας, δεν είναι μακριά σαν τους δικούς μας...» ! « ... και όμως! Ήταν στην πλατεία, το μαύρο μεσημέρι!» «Ο Χρίστος είναι στα Σπάρτα!» « Τον έχει τα βράδια αγκαλιά, χαίρεται τα χάνδια του, κοιμάται στο πλευρό του...»! «Στα ψέματα κάνει τη θλιμμένη και μας ξεγελά η πονηρή, σαν λέει ότι έχασε το στήριγμά της...» ! « Τον είδαν μάτια, αυτιά άκουσαν τη φωνή του, ο Χρίστος Σαράφογλου κατάφερε και γλίτωσε!...»

Την πρώτη πληροφορία την ακολούθησαν η αμφιβολία και τα ερωτηματικά. Τη διαβεβαίωση ότι ο Χρίστος κοιμάται στο κρεβάτι του, την ακολούθησαν δεύτερες σκέψεις και ερωτήσεις και πονηρά γελάκια μεταξύ των γυναικών. Οι υποψίες έπεφταν βροχή. «Δεν τον είδατε μαζί με τους άλλους;. Πού κρύφτηκε και γλίτωσε; Σε καμιά σπηλιά στο βουνό; Κοιμάται στο σπίτι του και έχει τη Σουσάνα αγκαλιά κάθε βράδυ;»

Όποια και να ήταν η απάντηση, όπου και να κρυβόταν ο Χρίστος, η αλήθεια ήταν μία. Ότι οι άντρες τους, αν βρίσκονταν στη ζωή, περπατούσαν σε άγνωστες στράτες, δεν ξάπλωναν στα κρεβάτια τους, δεν έριχναν στο σπίτι

τους τη σκιά και τη ματιά τους. Αντίθετα η νιόπαντρη Σουσάνα αγκάλιαζε τον άντρα της, ένιωθε την ανάσα του και τη μυρωδιά του κορμιού του, χαϊρόταν τα χάρδια του, δεν είχε ορφανέψει το σπίτι της και η ψυχή της.

Ένα παράπονο πικρό, ένα κέντρισμα από τη σύγκριση, ζήλια στην ψυχή, σαν εκείνη που νιώθει ο πεινασμένος, όταν βλέπει άλλους να τρώνε πλούσια και μπουκωμένοι να μιλούν για τη φτώχεια του κόσμου ...

Μια από τις υφάντρες του γειτονικού αργαλειού δεν κρατήθηκε και πέταξε γελώντας στη Σουσάνα ένα υπονοούμενο. Μια άλλη έκανε νοήματα και μορφασμούς και μία τρίτη θέλησε να βάλει τα πράγματα στη θέση τους και να προστατέψει τη νιόπαντρη. Κουβέντα στην κουβέντα, ξέσπασε ο καβγάς.

Η Σουσάνα σπάραζε στο κλάμα, τραβούσε τα σγουρά της τα μαλλιά, φώναζε ότι δεν είναι αλήθεια αυτά που λένε οι κακές γλώσσες για τον άντρα της και ότι κι εκείνη είχε την ίδια μαύρη τύχη, που είχαν και οι άλλες γυναίκες της Ισπάρτα. Μπήκε στη μέση η Μαργή, έβαλε τις φωνές και όλες κάθισαν σιωπηλές στις θέσεις τους.

Το μυστικό του Χρίστου το έμαθε η Φωτεινή από τη Ροδή, όταν τη ρώτησε τι έχουν οι γυναίκες και καυγαδίζουν.

— Έκανε καλά που κρύφτηκε και γλίτωσε κι ας λένε ότι θέλουν οι άλλες... παρατήρησε. Θα ήμουν ευτυχισμένη και ήσυχη, αν και ο Κοσμάς με άκουγε κι έκανε το ίδιο...

Αλλά και όλες οι άλλες γυναίκες στο ταπητουργείο του Χαρίτογλου ενδόμυχα το ίδιο πίστευαν. Για το λόγο αυτό και από σεβασμό στην Σουσάνα, επειδή ήταν έγκυος, δεν ξαναμίλησαν ποτέ γι' αυτό το θέμα. Άλλωστε ήταν κοινό μυστικό, ότι και άλλοι Σπαρταλήδες είχαν ξεφύγει από τους στρατιώτες του Κεμάλ και κρύβονταν. Ποιοι και πόσοι ήταν, πώς τα κατάφεραν κι αν βρίσκονταν στο βουνό ή στην πόλη, ήταν οικογενειακά μυστικά, που ο φόβος της εκδίκησης των Τούρκων τα διπλοκλείδωνε και τα έκρυβε, ακόμη και από τους πιο κοντινούς συγγενείς και φίλους.

❧ 3 ❧

Ένας τοίχος χώριζε το σπίτι του Χρίστου από το σπίτι της Μαργής. Η πεθερά της Φωτεινής ήξερε όλη την αλήθεια, γιατί τα μάτια της έβλεπαν και άκουγαν τα αυτιά της.. Όμως, επειδή από τη φύση της δεν αγαπούσε τις πολλές κουβέντες κι επειδή γνώριζε, ως πού θα έφτανε η εκδίκηση των

Τούρκων, ακόμη και να την κρεμούσαν ανάποδα, δε θα έβγαζε από το στόμα της την παραμικρή κουβέντα. Η Μαργή είχε ακούσει από το στόμα του Χρίστου όλη την ιστορία, όταν το ζευγάρι την κάλεσε κρυφά, για να τους συμβουλέψει τι έπρεπε να πράξουν.

Ήταν μιὰ βδομάδα μετά, που οι τσέτες πήραν τους Σπαρταλήδες, που γύρισε τυλιγμένος στο σκοτάδι στο σπίτι του ο Χρίστος.

Την επόμενη μέρα η Σουσάνα παρακάλεσε τη Μαργή, να βρει μια πρόφαση και να πάει μονάχη της, να τη βρει, πριν βραδιάσει. Εκεί είδε το Χρίστο, που την όρκισε στο γυρισμό των παιδιών της, να μην πει σε κανένα λέξη από όσα ακούσει.

— Περπατούσαμε, περπατούσαμε συνέχεια και όλο οι τσέτες μας βιάζαν και μας έβριζαν, να ταχύνουμε το βήμα. Οι πιο γέροι δυσκολεύονταν, ο κυρ - Λέανδρος ο καθηγητής ήταν ανήμπορος, γιατί από τη δεύτερη κιόλας μέρα τον έψηνε ο πυρετός. Το βραδάκι φτάσαμε κοντά σε ένα μικρό ποτάμι. Εκεί θα μέναμε μέχρι το πρωί και λίγους λίγους μας κατέβαζαν στην όχθη, να ξεδιψάσουμε και να πλύνουμε τα πρόσωπά μας. Ήμουν κοντά με τον κυρ- Λέανδρο. Σαν ήρθε η σειρά μας να πάμε για νερό, εκείνος δεν μπορούσε από την κούραση και τον πυρετό να σαλέψει. Τα χείλια του ήταν σκασμένα και ξερά, τα μάτια του κλειστά και έτρεμε από το ρίγος.. Πήγα στο ποτάμι! Ήπια και ξεδίψασα και νους μου ήταν στο δάσκαλο. Πώς να του δώσω δυο στάλες να δροσιστεί; Έβγαλα το πουκάμισό μου, το βούτηξα στο ποτάμι ... Με το βρεγμένο ρούχο δρόσιζα τα χείλη του και το μέτωπο, του στάλαζα σταγόνες στο στόμα...

Ο Χρίστος σε αυτό το σημείο σταμάτησε κι έβαλε τα κλάματα !

— Ποτέ δε θα ξεχάσω πώς ρουφούσε ο άρρωστος από το βρεγμένο πανί το νερό, το πώς δεχόταν τη δροσιά στο πυρωμένο κορμί του και τα λόγια του και τις ευχές που μου έδινε. Για μια στιγμή, που συνήλθε μου είπε να ψάξω στο σακάκι του. Ραμμένο και καλά κρυμμένο είχε ένα χρυσό ρολόι και μια λίρα χρυσή. « Πάρ ' τα, παιδί μου», είπε «για μένα πια είναι άχρηστα! Δώσε τα και εξαγόρασε τη λευτεριά σου!...» Μετά τον πήρε ο ύπνος και δεν ξαναξύπνησε! Μπορεί και ήταν καλύτερα γι' αυτόν. Τα σκυλιά δεν θα τον έσερναν στους ατέλειωτους δρόμους!...

— Ο Κοσμάς μου, ο Χατζηγλάζαρος, τι κάνουν; Ρώτησε με αγωνία η Μαργή.

— Ό,τι κάνουν όλοι, κυρα- Μαργή! Ζουν! Προχωρούν και όπου τους πάνε! Είμαστε σε διαφορετικές ομάδες! Τους είδα από μακριά, δεν είχαμε

το ελεύθερο να κυκλοφορούμε όπου θέλουμε στα μέρη που στεκόμαστε!
Δεν ξέρω άλλο να σας πώ!

— Πού τους πάνε;

— Ούτε και σ' αυτό μπορώ να σου απαντήσω! Εμένα ο νους μου, από τη στιγμή που είχα στα χέρια μου, αντάλλαγμα της ελευθερίας μου το χρυσό θησαυρό, ήταν να βρω το φρουρό που θα κάνει τα στραβά μάτια και θα το σκάσω! Και τον βρήκα! Το άλλο βράδυ, σαν όλοι είχαν γείρει από την κούραση να κοιμηθούν, με πήγε παράμερα, δήθεν για την ανάγκη μου! Του έδωσα το ρολόι και με άφησε να φύγω!.. ...

Ο Χρίστος συνέχισε την ιστορία του.

Κρύφτηκα στο πρώτο χωριό. Προσποιήθηκα το γυρολόγο πραγματευτή, που μου είχαν αρπάξει τηνπραμάτεια μου και είχα χάσει το δρόμο. Δε με νοιάζει αν με πίστεψαν... Με τα παρακάλια και τη λίρα τη χρυσή βρήκα τροφή να γεμίσω το στομάχι μου, τα ρούχα ενός χότζα να ντυθώ και ένα γέρικο γαϊδούρι να καβαλικέψω... Από τα γηρατειά το ζώο δεν άντεξε το βάρος μου και το δρόμο! την άλλη μέρα λύγισε τα γόνατα και δε σηκώθηκε ξανά! ...Συνέχισα με τα πόδια και ο Θεός με φύλαξε και ήρθα γερός στο σπίτι μου!

— Τώρα τι θα κάνεις, γιε μου ! τον ρώτησε η Μαργή.

— Εγώ θα κρυφτώ! Αλλά, άλλο με τρώει. Πώς θα πούμε στην κυρα- Αγγελική για τον άντρα της; Να σιωπήσω δεν μπορώ! Σε εκείνον χρωστώ τη λευτεριά μου και θέλω να ευχαριστηθεί η ψυχούλα του! Στο παραμιλητό του το όνομα της κυρα- Αγγελικής και του Αχιλλέα του μονάκριβου του γιου, είχε στα χείλη του!

Σκέφτηκε πριν μιλήσει η Μαργή.

— Ούτε εσύ, ούτε η Σουσάνα θα μιλήσετε! Κανέννας να μη μάθει, το γυρισμό σου γιατί δε θα σε αφήσουν, Χρίστο, να χαρείς το παιδί που περιμένει η γυναίκα σου! Εγώ θα βρω την κυρα – Αγγελική και θα της πω, για τα τελευταία του άντρα της.... Θα της μιλήσω, αλλά δε θα μαρτυρήσω από πού έχω τις πληροφορίες μου!...

Η Μαργή τήρησε την υπόσχεσή της.

Ο Χρίστος ζούσε κρυφά με τη γυναίκα του στο Εμρέ και είχε την εντύπωση ότι το μυστικό του θα το έκρυβαν οι χοντροί τοίχοι του σπιτιού του.. Μετά από το σούσουρο και τον καυγά στο ταπητουργείο, φοβήθηκε μην κάνουν έρευνα στο σπίτι του και το ίδιο βράδυ έφυγε από την πόλη, να ανταμώσει με τους αντάρτες στο βουνό....

Η Μαργή το έμαθε, αλλά και πάλι δεν είπε λέξη σε κανέναν.

Τα νέα τα μετέφερε στη Φωτεινή η Ροδή, που έμενε στο ίδιο σπίτι με την πεθερά της, χωρίς να γνωρίζει πέρα για πέρα όλη την αλήθεια.

«Τι καλά θα ήταν, να είχε πάρει τον ίδιο δρόμο και ο Κοσμάς, να ήξερε ότι, θα ήταν κοντά, στις πλαγιές που έβλεπε από το μπαλκόνι του σπιτιού της!» Με τη σκέψη αυτή κοιμήθηκε περασμένα μεσάνυχτα η Φωτεινή. Ο ύπνος ήταν βαρύς και όταν ξύπνησε, είχε για τα καλά ξημερώσει.

❧ 4 ❧

Η Χρυσάνα έλειπε όλη τη νύχτα και ακόμη δεν είχε γυρίσει!

Την άκουσε να ανοίγει την πόρτα, την ώρα που η Φωτεινή τάιζε το γιο της. Εκείνη, που όταν έβλεπε το μικρό άρχιζε τα κανακέματα, τα χάχανα και τα χάδια, δεν έδωσε σημασία στο παιδί. Φαινόταν τσακισμένη και όχι από την κούραση και την αγρυπνία.

— Λευτερώθηκε η Σουσάνα; Τη ρώτησε η Φωτεινή.

— Αγόρι εφταμηνίτικο γέννησε η δύστυχη, αλλά φαρμάκι γάλα θα το βυζάξει! Απάντησε η Χρυσάνα και άρχισε να κλαίει γοερά.

— Είναι καλά το παιδί και η μάνα; Ρώτησε μια και δυο φορές η Φωτεινή.

Η γυναίκα είχε σφραγισμένα τα χείλη και κάνοντας μεγάλη προσπάθεια, μέσα από τα αναφιλητά άρχισε να εξιστορεί.

— Ήταν κακόγεννη η Σουσάνα. Σα τη δαμάλα έσκουζε από τους πόνους, τη λυπόταν η ψυχή μας. Τάζαμε στους αγίους. Είχαν σπάσει τα νερά, στέγνωσε η καημένη και το παιδί δεν έβγαινε! Απελπιστήκαμε! Στείλαμε τη Ροδή να φωνάξει τη Γιασμίν. Από εκείνη την ημέρα, που ο Χασάν ήταν ανάμεσα στους καταραμένους του Κεμάλ, είχε να της μιλήσει η πεθερά σου.... Μα ένας άνθρωπος κινδύνευε ... Ήρθε η Γιασμίν με τα βοτάνια και τα γιατρικά της...Για ώρες της δίναμε να πίνει βραστάρια από βότανα, να τραβά σκοινιά και να σπρώχνει το παιδί, μέχρι που, περασμένα μεσάνυχτα λευτερώθηκε. Κάναμε όλα τα πρόποντα ! Η Ροδή ζέστανε νερό, πλύναμε το νεογέννητο, το δώσαμε στη μάνα του και ήταν σαν την Παναγιά, όταν το πήρε στην αγκαλιά της. Χαμογέλασε το χέλι της χαμογελάσαμε κι εμείς! Χαλάλι το ξενύχτι και τους κόπους μας είπαμε, έναν λεβέντη Σπάρταλη φέραμε στον κόσμο, δόξα τω Θεώ...

— Να ζήσει και καλορίζικο το μωρό, ευχήθηκε η Φωτεινή και απόρησε πιο πολύ γιατί έχυνε τόσα δάκρυα η Χρυσάνα.

— Σαν άρχισε να χαράζει, είπαμε να αφήσουμε τη Γιασμίν και τη Ροδή κοντά στη λεχώνα και η Μαργή κι εγώ να πάμε στις δουλειές μας. Βγήκαμε από το σπίτι και στην άκρη το δρόμου, δίπλα στην εξώπορτα του σπιτιού, είδαμε έναν μπόγο, σαν άνθρωπο κουβαριασμένο. Σκύβω να δω και αλαλιάζει ο νους μου!... «Μαργή», λέω στην πεθερά σου, «δες»! Δεν είχα κάνει λάθος! Ήταν ο Χρίστος, βουτηγμένος στα αίματα ...!

Άρχισε η Χρυσάνα να κλαίει γοερά και σταμάτησε για λίγο τη διήγηση. Η Φωτεινή αμίλητη και σταυρωμένα τα χέρια, προσπαθούσε να συμμαζέψει το νου της.

Η Χρυσάνα, χωρίς να ξέρει τι σκεφτόταν η Φωτεινή, συνέχισε:

— Είναι ολοφάνερο!... Κάποιος τον ειδοποίησε, ότι η γυναίκα του κοιλοπονά και του έστησαν καρτέρι και τον μαχαίρωσαν μπροστά στην πόρτα του σπιτιού του!... Το παιδί του ακόμη δεν ήρθε στον κόσμο κι έμεινε ορφανό! Δεν το χωρά άνθρωπου νους, πώς η γέννηση και ο θάνατος αντάμωσαν στο ίδιο σπίτι, μες στη νύχτα!... Ένας ήρθε, άλλος έφυγε!

Η Φωτεινή, που μακάριζε την τόλμη του Χρίστου να ξεφύγει από τον εκτοπισμό, είχε κοκαλώσει!

— Και η Σουσάνα;

— Λίγες ώρες λεχώνα, δεν της είπαμε τίποτα! Φωνάξαμε ένα γείτονα και σύραμε το Χρίστο νεκρό στο σπίτι της πεθεράς σου και καθαρίσαμε τα αίματα από το δρόμο! Δε ξέρω πώς το έμαθε ο Παπαΐωακείμ και ήρθε αμέσως. Είπε να τον κουβαλήσουμε στην εκκλησιά της Κοίμησης και να τον θάψουμε γρήγορα- γρήγορα, στο μνήμα ενός παπά, που είναι στο παρεκκλήσι του Αγίου Παντελεήμονα, κάτω από την εκκλησία ! Ακόμη παράγγειλε, να μη λέμε εδώ κι εκεί για το φονικό του Χρίστου! ...

— Ποιος να το έκανε; Είπε την απορία της η Φωτεινή.

— Ο πόλεμος, κόρη μου! Το άδικο που άρπαξε τους δικούς μας μακριά, έδωσε και το μαχαίρι στο φονιά και δε σεβάστηκε την άγια στιγμή της γέννας και τη λαχτάρα του πατέρα να πάρει στα χέρια του το παιδί του...

Όσο και να προέτρεψε ο Παπαΐωακείμ να μη γίνεται λόγος για το φονικό, το νέο μαθεύτηκε στο Έμρ και από εκεί διέρρευσε σα μυστικό και στους άλλους μαχαλάδες των χριστιανών.

Εκείνη η μέρα στο ταπητουργείο του Χαρίτογλου ήταν θλιμμένη σαν Μεγάλη Παρασκευή.

Κάθισαν οι γυναίκες μπροστά στους αργαλειούς, αλλά στο ταπητουργείο πού και πού ακουγόταν καμιά φωνή. Οι υφάντρες είχαν συγκλονιστεί!

— Πρέπει να βοηθήσουμε τη Σουσάνα. Είπε η Φωτεινή στη Ροδή, σαν ήρθε να τη βρει στο εργαστήριό της.

— Μην ανησυχείς! Η Μαργή δε θα την αφήσει μόνη. Άκουσα και τις γυναίκες, να συζητούν πώς να συμπαρασταθούν και να τη βοηθήσουν... Ποιος το περίμενε, ότι η Σουσάνα που όλες μας ζηλεύαμε την τύχη της, θα ένιωθε τέτοια πίκρα!

Αυτά είπε η Ροδή και πήγε προς τον αργαλειό της. Έδεσε λίγους κόμπους και μετά ξαναγύρισε στη Φωτεινή και της μίλησε, σα να είχε αφήσει την κουβέντα στη μέση.

— Ξέρεις, εμείς πονάμε και θλιβόμαστε, που δεν είναι δίπλα μας οι δικοί μας άντρες, αλλά τους σκεφτόμαστε ζωντανούς, τους περιμένουμε και ελπίζουμε ότι θα γυρίσουν. Τελικά, μόνο ο θάνατος σκοτώνει την ελπίδα!.. Μόνο η πλάκα του τάφου θάβει τα όνειρα!

Χαμογέλασε η Φωτεινή, έδειξε με το βλέμμα ότι συμφωνεί και η Ροδή κάθισε πάλι στον αργαλειό της.

5

Ένα απόγευμα του Οκτώβρη, ακούστηκαν χτυπήματα στην πόρτα της Φωτεινής. Σκέφτηκε ότι ήταν η Ροδή ή ο Μηνάς, αλλά είχε κάνει λάθος. Η Χρυσάνα που πρόθυμη έτρεξε να ανοίξει, φώναξε έκπληκτη.

— Ο άγιος δέσποτας, Φωτεινή, ο Παπαΐωακείμ σε θέλει!

Ο Παπαΐωακείμ δεν ήταν μονάχος. Τον συνόδευαν δυο ασπρομάλληδες δημογέροντες, μέλη της Σχολικής Εφορείας⁶⁰, όπως συστήθηκαν. Χωρίς περιστροφές εξήγησαν ποιος ήταν ο λόγος της επίσκεψής τους. Μίλησε ο ιερέας πρώτος.

— Γνωρίζω τον πατέρα σου, Φωτεινή, από τότε που ήταν μικρό παιδί κι έπαιζε στη γειτονιά μας. Γνωρίζω καλά την οικογένεια του άντρα σου και μάλιστα, έχουμε συγγένεια με τη Μαργή, την πεθερά σου! Σε γνώρισα και σένα σε καλές στιγμές, αλλά σε εκτίμησα πολύ, όταν ορφάνεψαν τα Σπάρτα. Είσαι γενναία ψυχή, γιατί έμεινες στον τόπο μας, να παλέψεις όπως

60. Η Σχολική Εφορεία ήταν θεσμοθετημένο όργανο που βοήθησε πολύ την εκπαίδευση στη Σπάρτη με την οικονομική στήριξη που παρείχε στην ίδρυση, διατήρηση και λειτουργία των σχολείων. Για τους σκοπούς της διενεργούσε μεγάλους εράνους. Ένας μέσος ετήσιος προϋπολογισμός της Σχ. Εφορείας, στην περίοδο της ακμής της Σπάρτης (1881-1914), έφτανε στις 1500 λίρες.

όλες οι Σπαρταλιές και να συνδράμεις στις δύσκολες ημέρες που περνάμε! Σήμερα ήρθαμε στο σπιτικό σου, οι Δημογέροντες κι εγώ, για να σου κάνουμε μια πρόταση!

— Πρόταση; Σε μένα;

— Γνωρίζουμε, ότι έχεις το δίπλωμα του Διδασκαλείου της Σμύρνης συνέχισε ο ένας Δημογέροντας. Θα σε παρακαλέσουμε, να έρθεις να διδάξεις σε μια από τις τάξεις του Δημοτικού. Σε χρειαζόμαστε!... Τα παιδιά έχουν ανάγκη να μάθουν γράμματα και δεν έχουμε τους δασκάλους. Τους πήραν κι εκείνους μακριά, όπως και τον άντρα σου ...

Και συμπλήρωσε ο άλλος ασπρομάλλης.

— Για να είμαστε εντάξει, σήμερα σου κάνουμε την πρόταση και σου λέμε, ότι αν δεχτείς την πρόταση της Σχολικής Εφορείας, θα πληρωθείς... όχι όσο πρέπει, όχι όσο θα αξίζει η προσφορά σου, αλλά όσο μπορούμε... Στένεψε η ζωή μας, κόρη μου, μίκρυνε και το ταμείο ...

— Δε θέλουμε τώρα την απάντηση. Σκέψου το καλά, συζήτησέ το με τη Μαργή και τη Χρυσάνα και μας δίνει την απάντηση σε τρεις – τέσσερις μέρες, όταν θα τα ζυγίσεις και θα αποφασίσεις....

Η Φωτεινή κολακεύτηκε με τα λόγια του Παπαΐωακείμ και χάρηκε με την πρόταση των γερόντων. Ο ρόλος της δασκάλας της άρεσε από μικρή. Τα παιδιά τα αγαπούσε και ένιωθε ότι μπορούσε να ανταπεξέλθει. Όμως ένας φόβος αδιόρατος την εμπόδιζε να παρασυρθεί σε όνειρα και σχέδια. Φοβόταν, ότι η Μαργή δε θα συμφωνούσε. Στο ταπητουργείο ο ρόλος της ήταν σημαντικός και τα σχέδια και οι βαφές ήταν πράγματα που τα είχαν απόλυτη ανάγκη.

Έπεσε έξω η Φωτεινή!... Οι Σπαρταλήδες θεωρούσαν τη μόρφωση των παιδιών τους μεγάλη υπόθεση. Γι' αυτό και τα σχολεία ήταν πάντα γεμάτα μαθητές, με αγόρια και κορίτσια κι έδειχναν μεγάλο σεβασμό στους δασκάλους και σε όλους τους μορφωμένους. Γι' αυτό ακόμη και στα πιο δύσκολα χρόνια, με γενναίες δωρεές ενίσχυαν το ταμείο της Σχολικής Εφορείας.

Η Μαργή δεν είχε δίλημμα, αν η θέση της Φωτεινής ήταν στο Σχολείο ή στο ταπητουργείο. Αβίαστα είχε ζυγίσει τη σπουδαιότητα της πρότασης και είχε κάνει την επιλογή της.

— Άμα το θέλεις, να πας στο σχολείο! Τα σχέδια που έχεις ετοιμάσει είναι αρκετά για τις υφάντρες και έχουμε αρκετά νήματα βαμμένα! Έπειτα, σαν κλείνει το σχολείο, τα βράδια και τις Κυριακές, θα μπορείς δώσεις μια βοήθεια, αν σε χρειαστούμε!

Η Φωτεινή με την αγωνία να φανεί αντάξια της τιμής να γίνει δασκάλα στην Ισπάρτα, άφησε το δωματιάκι του Χατζηλάζαρου στο ταπητουργείο. Γρήγορα από το στόμα των παιδιών μαθεύτηκε ότι δίδασκε στο σχολείο. Ήταν η κυρα - δασκάλα, η μορφωμένη νύφη της Μαργγής, πρόσωπο κύρους, άξια να τη σέβονται ακόμη και οι ηλικιωμένοι.

❧ 6 ❧

Τέλη του Οκτώβρη 1921 και οι καρδιές των χριστιανών, που τα παιδιά τους πολεμούσαν εθελοντές σκίρτησαν, όταν έμαθαν ότι οι Έλληνες είχαν αποκρούσει επίθεση των Τούρκων στο Αφιόν - Καραχισάρ⁶¹.

Πανηγύρισαν το σπουδαίο νέο στο σπίτι του Πέτρου του τσαγκάρη, σα να ήταν κατόρθωμα του Κήρυκου και του Βασίλη και είχαν την ελπίδα ότι ο μπάρμπα - Πέτρος θα χαρεί και θα σηκωθεί από το κρεβάτι. Αλλά ο άρρωστος είχε βαρύνει και ίσα που άνοιξε τα μάτια του και μόλις που διαγράφηκε μια έκφραση ικανοποίησης στο πρόσωπό του.

Η Αριάδνη άνοιγε τώρα μονάχη της το μαγαζί. Η Λουκία έμενε στο σπίτι, να βοηθά τη μάνα της, που δεν τα έβγαζε πέρα. Η Σοφία και η Μερόπη δούλευαν στους αργαλειούς της Μαργγής. Η Όλγα και η Μαργαρίτα ήταν στο Νησί. Από το Λεωνίδα και το Μάρκο δεν είχαν πάρει καμία είδηση. Πίστευαν, όμως ότι είχαν βρει δουλειά και είχαν τακτοποιηθεί στη Σμύρνη. Εκεί κάτω από την προστασία της ελληνικής διοίκησης έλεγαν, θα είναι ασφαλείς. Το τρένο, υπό τον έλεγχο των Ελλήνων, εξακολουθούσε να κάνει το δρομολόγιο Σμύρνη- Εγερδέρ και η Αριάδνη και η Λουκία καθημερινά περίμεναν το μήνυμα, πότε και πού θα τους συναντήσουν.

Τα βράδια σαν κάθονταν όλες τριγύρω στο τραπέζι, η αγωνία τις κυρίευε. Η Λουκία το είπε στην αρχή σαν αστείο και μετά το επαναλάμβανε συνέχεια.

— Αν μέχρι τα Χριστούγεννα δεν έχουμε νέα, εγώ θα πάρω το τρένο και θα πάω μόνη μου στη Σμύρνη. Ρωτώντας θα τους βρω!

Και σαν να ήταν απόφαση παρμένη στα σίγουρα, η μάνα της έφερε αντίρρηση, γιατί έβλεπε την οικογένειά της να μοιάζει με δέντρο, που οι ξυλοκόποι κάθε τρεις και λίγο κόβουν ένα μεγάλο κλαδί με χυμούς και μάτια!

— Δε βλέπεις, σε ποια κατάσταση είναι ο πατέρας σου; Πού πας και μας αφήνεις;

61. 14η Οκτωβρίου 1921.

— Όταν θα πάει η Λουκία στη Σμύρνη, θα πάω κι εγώ μαζί! Συμπλήρωσε η Σοφία..

Η φωνή της φάνηκε σαν αυθάδεια στη μάνα της, σαν έλλειψη σεβασμού στην αρρώστια του πατέρα.

— Αν μείνω στην Ισπάρτα, είμαι καταδικασμένη ή να πάρω κανέναν γέρο ή κανέναν αντάρτη από το βουνό ή να μείνω γεροντοκόρη! Θα μαραθούν τα νιάτα μου στον αργαλειό και δε θα αξιωθώ να παντρευτώ, να κάνω οικογένεια και να χαρώ παιδί στην αγκαλιά μου! είπε η Σοφία και οι άλλες τρόμαξαν με το θάρρος.

Η κοπέλα είχε ξεστομίσει το μεγάλο παράπονο των κοριτσιών της Ισπάρτα, είχε αποκαλύψει με την απλοϊκή σκέψη της, τον βαθύτερο σκοπό του Κεμάλ.

Οι αδερφές της Σοφίας και η μάνα της δε μίλησαν. Η μικρή είχε δίκιο !

Όμως, μέχρι τα Χριστούγεννα μεσολαβούσαν αρκετές ημέρες και ως τότε πολλά μπορούσαν να συμβούν !

7

Πέρασαν τα Χριστούγεννα, ήρθε η Πρωτοχρονιά. Τα παιδιά γύριζαν από σπίτι σε σπίτι έλεγαν τα κάλαντα και οι νοικοκυρές έβαζαν στα καλαθάκια τους το φιλοδώρημα, ξερούς καρπούς, γλυκά και σπάνια λίγα χρήματα. Από τους εξόριστους άντρες δεν είχαν μάθει άλλη είδηση, παρά ότι βρίσκονταν σκορπισμένοι από το Καρς έως την Αρμενία. Δεν ήξεραν από χάρτες και αποστάσεις οι Σπαρταλιές, αλλά καταλάβαιναν, ότι τους χώριζαν βουνά και ποτάμια και ότι οι αγαπημένοι τους βρίσκονταν μέρες και εβδομάδες δρόμο μακριά.

Όσο ξεμάκρυναν από εκείνη τη μέρα κι εκτιμούσαν την κατάσταση πιο ψυχρά, ήταν βέβαιες ότι ο πόλεμος και ο φόβος, μην τυχόν οι Σπαρταλήδες πάρουν τα όπλα και βοηθήσουν τον ελληνικό στρατό, έκανε τον Κεμάλ να τους εκτοπίσει και να τους ρίξει στα Τάγματα Εργασίας.

Όμως αυτή δεν ήταν η μοναδική απάντηση στην απορία μικρών και μεγάλων, γιατί τα σπίτια τους έχασαν το στήριγμα και τον προστάτη.

Στο Σχολείο από την κυρα- Μυρσίνη, μια μεσόκοπη δασκάλα και από έναν γέροντα δάσκαλο η Φωτεινή άκουσε άλλη αιτία, πιο φοβερή και ανατριχιαστική εξήγηση για την εξορία των Σπαρταλήδων. Την επανέλαβε και ο Μηνάς, που είχε μήνες να τον δει και ξαφνικά, ένα χειμωνιάτικο βράδυ,

χτύπησε την πόρτα της.

— Είναι και ο φόβος, μην δώσουν οι Σπαρταλήδες βοήθεια στον ελληνικό στρατό μα περισσότερο είναι άλλο.

— Τι άλλο, Μηνά; Ρώτησε η Φωτεινή και η Χρυσάνα σταμάτησε το εργόχειρό της για να ακούσει.

— Ο Κεμάλ βαδίζει με σχέδιο. Θέλει να εξολοθρέψει κάθε ξένη φυλή που ζει στην Τουρκία και πιο πολύ τους Έλληνες και τους Αρμενίους. Σκοτώνει, καίει, αφανίζει, καταστρέφει το σπόρο της φύτρας μας. Από ποιο χωράφι περιμένεις να εσοδέψεις καρπούς, όταν δεν έχεις σπόρο να ρίξεις;

Η Φωτεινή έδωσε τα λόγια του Μηνά με τα τόσα που είχε ακούσει από το Γεωργάκη και τον άντρα της. Θυμήθηκε ιστορίες για διωγμούς, για εξορίες κι εξοντώσεις... Σκέφτηκε το Χρίστο, τον άντρα της Σουσάνας που του πήραν τη ζωή με μπαμπεσιά, μπροστά στην πόρτα του σπιτιού του... Τις υφάντρες που μουρμούριζαν ότι έγιναν στείρα γη! Αν ο Μηνάς είχε δίκιο... Τότε οι άντρες τους θα ήταν για πάντα μακριά! Τότε ... Ο Θεός να μην το επιτρέψει...

Κουβέντιασαν για τον πόλεμο, αν έμαθε τίποτα για το Μανώλη και τον Κυριάκο, πώς είναι η κατάσταση στον έξω κόσμο...

— Άσχημα! Απάντησε μονολεκτικά.

Οι γυναίκες τον κοίταξαν παράξενα και ο Μηνάς εξήγησε.

— Οι Ευρωπαίοι φίλοι μεταμορφώθηκαν κι έγιναν εχθροί!... Η κυβέρνηση του Γούναρη ζήτησε δάνειο από την Αγγλία, αλλά δεν πήρε τίποτα... Οι Σύμμαχοι δεν τα έχουν καλά με το γερμανόφιλο βασιλιά!...Εέχασαν τις υποσχέσεις και κοιτάζουν το συμφέρον τους... Εγκαταλείπουν την Ελλάδα και εξοπλίζουν και ενισχύουν τον Κεμάλ...

— Τι λες! Έκανε απορημένη η Φωτεινή. Η Χρυσάνα δε μιλούσε. Δεν έπιανε όλα όσα έλεγε ο Μηνάς, αλλά το βαθύτερο νόημα το είχε καλά καταλάβει.

— Οι Σύμμαχοι, δηλαδή, είναι σαν τους αλήτες σκύλους που γαβγίζουν στην πόρτα, εκεί που έχει κόκαλο να γλύψουν... έβγαλε το συμπέρασμα η μεσόκοπη γυναίκα.

Μειδίασαν με το παράδειγμα της Χρυσάνας, αλλά ο Μηνάς γρήγορα σοβάρεψε.

— Θέλω τη βοήθειά σου, Φωτεινή και είναι καλό να το ακούσει και η Χρυσάνα... Είστε και οι δυο γυναίκες πονεμένες και γνωστικές... Σας έχω εμπιστοσύνη...

— Σε ακούω, Μηνά, τι θέλεις από μένα;

— Βλέπετε, οι Σύμμαχοι μας εγκαταλείπουν. Η Ελλάδα είναι χώρα μικρή και φτωχή, δύσκολο να μπορέσει να αντέξει μοναχή το βάρος ενός πολέμου. Αργά ή γρήγορα θα αναγκαστεί από τα πράγματα, να τα παρατήσει. Και τότε...αλίμονο σε όλους εμάς, που θα μείνουμε στα χώματά μας μόνοι και ανυπεράσπιστοι, αδύναμοι μπροστά στον Τούρκο αφέντη ! Ο βούρδουλας της εκδίκησης θα πέσει επάνω μας και...ο Θεός να βάλει το χέρι Του...

Σταμάτησε για λίγο και συνέχισε.

— Αυτό θα είναι καταστροφή για τους Ρωμιούς και δεν πρέπει, να αφήσουμε να συμβεί!... Άνθρωποι σοβαροί αγωνίζονται, να γίνει κάτι καλό για όλους τους Μικρασιάτες!....

— Τι καλό μπορούμε να περιμένουμε; Τον ρώτησε με απορία η Χρυσάνα. Για εκείνη άλλο καλό δεν υπήρχε από το να γυρίσουν ο γιος της και ο άντρας της κοντά της.

— Να βοηθήσουμε, ο καθένας όπως μπορεί και όσο δύναται, να έρθει ο Κεμάλ σε δύσκολη θέση. Να κάνουμε τα αδύνατα δυνατά να τελειώσει ο πόλεμος, πριν αναγκαστούν οι Έλληνες και μας εγκαταλείψουν στην τύχη μας, και νικητές να είναι οι δικοί μας.

— Δε χρειάζεται να μας το πεις, Μηνά, αυτή είναι ευχή που βγαίνει από τα βάθη της ψυχής μας, αυτή είναι μέρα και νύχτα η προσευχή μας! Είπε η Χρυσάνα.

Η Φωτεινή άκουγε προσεκτικά και δε μιλούσε. Σε εκείνη στράφηκε ο Μηνάς.

— Καλές και οι ευχές και οι προσευχές, μα δεν είναι αρκετό! Θέλουμε έργα! Για τούτο σε παρακαλώ, Φωτεινή, το δέμα που θα σου δώσει η δασκάλα, η κυρά – Μυρσίνη, να το πάρεις και να το βάλεις στην αποθήκη σου στο υπόγειο, πίσω από τα δεμάτια με τα ξύλα... Θα κάνεις αυτή τη χάρη;

— Μόνο αυτό; Τον ρώτησε με φανερή στη ματιά τη δυσπιστία.

— Μόνο αυτό, για την ώρα!

— Μηνά, ξέρω μου ζητάς κάτι, που θα ήθελε και ο Κοσμάς να το κάνω και για τούτο δέχομαι. Μα πρέπει να γνωρίζω τι είναι αυτό που θα βάλω μες στο σπίτι μου, γιατί δε θέλω για τίποτα και για κανένα άγιο σκοπό, να κινδυνέψει το παιδί μου!

— Ησύχασε! Ένα δέμα με χαρτιά θα φέρεις ... Και στο σπίτι σου δε θα μείνουν πολύ.... θέλω να με πιστέψεις...

 8

Πήρε η Φωτεινή το δέμα που της έδωσε η συνάδελφός της στο σχολείο, το τύλιξε με το σάλι της και σαν σχόλασε, το έφερε στο σπίτι. Χωρίς να πει τίποτα στη Χρυσάνα, πριν καθίσουν για φαγητό, το απόθεσε στο υπόγειο στην πίσω αυλή του σπιτιού, στο σημείο που της είχε υποδείξει ο Μηνάς. Κοίταξε με ολόγυρα, μην την παρακολουθεί κανείς και μετά διπλοκλείδωσε την αποθήκη.

Όλο το απόγευμα μαύρες σκέψεις αλώνιζαν στο μυαλό της. Θυμόταν τους στρατιώτες τότε που είχαν κάνει έρευνα στο σπίτι τους και ο φόβος το βράδυ δεν την άφησε να κοιμηθεί. Πόσο ένοχο για τις αρχές ήταν αυτό το δέμα; Τι χαρτιά ήταν; Κι αν την μαρτυρήσουν, κι αν έρθουν άνθρωποι της εξουσίας και κάνουν έρευνα και τα βρουν; Πώς την έπλεξε στα συνωμοτικά του σχέδια ο Μηνάς;

Την επόμενη μέρα, πήγε στο σχολείο, έκανε το μάθημα, αλλά οι σκέψεις και ο φόβος την τυραννούσαν. Ανυπομονούσε να γυρίσει σπίτι, να δει ότι το παιδί ήταν καλά.

Μόλις σχόλασε πήρε ο κλειδί της αποθήκης κι έτρεξε να δει. Κοίταξε καλά, έψαξε με τα χέρια και τα μάτια όλη την αποθήκη. Το δέμα δε βρισκόταν στη θέση του!

Ρώτησε τη Χρυσάνα, αν πήγε καθόλου στο υπόγειο, αν ήρθε ο Μηνάς, αν φάνηκε η Ροδή ή άλλος κανένας...

— Κανένας δε φάνηκε! Το Χαριτάκι μου κι εγώ είμαστε μονάχοι στο σπίτι και η εξώπορτα ήταν κλειδωμένη, μέχρι που γύρισες.

Η απάντηση που πήρε την έβαλε σε πιο μεγάλη ανησυχία. Σκεφτόταν διάφορα, αλλά δεν μπορούσε να βρει μια λογική εξήγηση! Είπε τους προβληματισμούς της στη Χρυσάνα και συμφώνησαν, όταν συναντήσουν το Μηνά, ευθέως να τον ρωτήσουν.

 9

Στο Οροπέδιο ο Γενάρης είναι η καρδιά του χειμώνα. Ο Γενάρης του 1922 ήταν η καρδιά του πιο δύσκολου χειμώνα για τις οικογένειες των χριστιανών της Ισπάρτα.

Έκανε πολύ κρύο! Το χιόνι σκέπαζε για μέρες τη γη, αλλά δεν μπορούσε να σκεπάσει την ανάγκη της επιβίωσης και να βυθίσει σε νάρκη τις αγωνίες

των ανθρώπων. Έτσι βρήκαν ξυλιασμένη στο σπίτι της την κυρα- Αγγελική τη χήρα του Λεάνδρου του καθηγητή. Τη βοηθούσαν όσο μπορούσαν και τους επέτρεπε η κατάσταση η Σχολική Εφορεία και οι δάσκαλοι. Εκείνη περήφανη πωλούσε όσο, όσο ό,τι πολύτιμο είχε στο σπίτι της για να ζήσει. Μόνο τα βιβλία του άντρα της και μόνο τα πράγματα του Αχιλλέα δεν είχε ακουμπήσει.

— Ησύχασε! Είπαν οι γερόντισσες της γειτονιάς της. Τι είναι ο θάνατος για μας; Μια πόρτα που σε περνά από τα βάσανα και την καθημερινή αγωνία εκεί που δεν υπάρχει λύπη και στεναγμός!

Και η ζωή στην Ισπάρτα το χειμώνα, χωρίς τη βοήθεια των αντρών ήταν πιο δύσκολη από ποτέ. Ο χειμώνας ήταν σκληρός σαν τον πόλεμο, μόνο που ο χειμώνας ήξεραν πότε θα τελειώσει. Το τέλος του πολέμου, που θα σήμαινε το γυρισμό των αντρών δεν ήξεραν πότε θα 'ρθει.

— Το χειμώνα, έλεγαν οι γέροντες δε γίνονται μάχες.. Μην περιμένετε τίποτα σπουδαίο να γενεί! Η άνοιξη θα φέρει τα χαμπέρια!

Οι Σπαρταλιές είχαν καταχωνιάσει τον πόνο και τις αγωνίες τους και προσπαθούσαν να κερδίσουν το χρόνο. Να μεγαλώσουν οι μέρες, να γλυκάνει ο καιρός, να χαμογελάσει στην Ισπάρτα ο ήλιος !...

Η Αδριανή και η Λουκία δεν είχαν την υπομονή να περιμένουν την άνοιξη, να μάθουν πού βρίσκονται οι άντρες τους, ο Λεωνίδας και ο Μάρκος. Το μόνο που τις συγκρατούσε στην Ισπάρτα ήταν ο άρρωστος πατέρας τους, που μέρα με τη μέρα έσβηνε το καντηλάκι της ζωής του.

Έστειλαν με τον Ομάρ μήνυμα στο Νησί, να έρθουν στη Σπάρτη η Μαργαρίτα και η Όλγα να τον προλάβουν ζωντανό και να πάρουν την ευχή του!

Σε δυο μέρες μια άμαξα από το Νησί έφερε στην Ισπάρτα τη Μαργαρίτα, την Όλγα και τον πατέρα της, το Νικόλα Ασλάνογλου, άνθρωπο έξυπνο και με γνωριμίες πολλές, που παρήγαγε κι εμπορευόταν αλατζάδες.

Σα να τους περίμενε ο άρρωστος και την άλλη μέρα το πρωί, άφησε την τελευταία του ανάσα ήσυχα κι αθόρυβα, όπως έπεφτε το χιόνι.

Μαυροφορέθηκαν, έκλαψαν τον έθαψαν στην εκκλησία των Ταξιαρχών, απέναντι από το σπίτι που έζησε, να κοιμηθεί τον ύπνο τον αιώνιο στη γειτονιά του.

Μετά την κηδεία του πατέρα, όλα έμπαιναν σε καινούργια βάση. Λύθηκαν οι κάβοι και τα καράβια ήταν έτοιμα να σαλπάρουν στη ρότα που είχε ο καπετάνιος τους χαράξει.

Η Όλγα με την οικογένειά της θα μετακόμιζαν την άνοιξη στην Αθήνα.

Ο Ασλάνογλου που είχε διασυνδέσεις στη Σμύρνη, στην Κωνσταντινούπολη και στην Ευρώπη, έκρινε ότι δεν πάνε καλά τα πράγματα για τους Ρωμιούς και ήθελε να ασφαλίσει την οικογένειά του. Μαζί με τους Ασλάνογλου θα πήγαινε και η Μαργαρίτα.

— Η Λουκία κι εγώ θα περιμένουμε στα Σπάρτα, το πολύ μέχρι την Ανάσταση και μετά, είτε έχουμε λάβει μήνυμα από τους άντρες μας είτε όχι θα πάμε να τους βρούμε! Είπε αποφασισμένη η Αριάδνη.

— Κάνετε υπομονή είπε ο Ασλάνογλου. Θα φροντίσω να μάθω και θα σας ειδοποιήσω.

❧ 10 ❧

Δεν έστειλε μήνυμα με τον Ομάρ ή άλλο αμαξά, αλλά ήρθε ο ίδιος ο Ασλάνογλου και χτύπησε το ρόπτρο του δίπατου σπιτιού στο μαχαλά Θεμέλ. Του άνοιξε η Αριάδνη, που δεν πήγαινε πια το μαγαζί, παρά ύφαινε όπως και πολλές άλλες Σπαρταλιές στο σπίτι. Η καρδιά της σκίρτησε, γιατί νόμισε ότι θα έφερνε νέα για το Λεωνίδα και το Μάρκο.

Τον έβαλαν να καθίσει στη σάλα, του έφτιαξαν καφέ και η Αριάδνη, η κυρα -Μαρία και η Λουκία περίμεναν με ανυπομονησία να ανοίξει το στόμα του και να ακούσουν τι ήταν το σπουδαίο που θα έλεγε και δεν μπορούσε να το μεταφέρει άλλος.

— Η Όλγα, το παιδί και η Μαργαρίτα είναι καλά και σας χαιρετούν.

Δυσκολευόταν να συνεχίσει και η αγωνία των γυναικών φαινόταν στα μάτια και σε όλο το σώμα τους, που αδημονούσε, γιατί ο Ασλάνογλου δεν είχε ταξιδέψει για να φέρει τα χαιρετίσματα στην Ισπάρτα.

— Στη ζωή τα καλά και τα άσχημα πάνε πολλές φορές μαζί. Είναι για να μην μας πάρει ο πόνος στα τάρταρα και για να μη μας παρασύρει η χαρά στα ουράνια. Η μοίρα των ανθρώπων είναι να πατούν στη γη!. Έχω και καλά και κακά μαντάτα!

Όλα τα ονόματα των αντρών ακούστηκαν, βγαλμένα από το φόβο. Ποιος από όλους κινδύνευε και ποιον αφορούσε το κακό μαντάτο;

— Ο Κήρυκος μεταφέρθηκε από το μέτωπο, τραυματίας στο Νοσοκομείο στη Σμύρνη. Ο γιος του Ιάκωβου του Αμπαζόγλου, που είναι γιατρός, όταν έμαθε πως ο τραυματισμένος είναι Σπάρταλης ενδιαφέρθηκε και μας ειδοποίησε, να πάμε κοντά του!

— Το παιδί μου!, έκλαιγε η μάνα του! Καλά που δε ζει ο πατέρας του, γιατί πώς θα άντεχε τόση πίκρα!

— Είναι ο αδερφός μας σοβαρά; Ρώτησαν οι αδερφές του με ένα στόμα.

— Πιστεύω, από τα γραφόμενα του γιατρού, ότι ο Κήρυκος δεν είναι πολύ σοβαρά τραυματισμένος. Άλλωστε σύντομα θα το μάθουμε, γιατί σε δυο μέρες φεύγουμε για τη Σμύρνη! Αυτό ήρθα να σας πω!

— Και ο Μάρκος, ο Λεωνίδας έμαθες πού βρίσκονται; Ρώτησε η Λουκία.

— Στη Σμύρνη δεν τους έχει δει κανείς. Υπάρχει μια πληροφορία, ότι βρίσκονται ακόμη στο Ντιναίρ. Δεν μπόρεσα να την εξακριβώσω!

— Είναι κλεισμένοι στο Ντιναίρ; Εμείς είμαστε έτοιμες να τους γυρέψουμε στη Σμύρνη! είπε η Λουκία.

— Μέχρι τώρα, ζωή να έχεις συμπέθερε, μόνο πικρά έχουμε ακούσει. Ποιο είναι το γλυκό χαμπέρι που μας φέρνεις;

Η Αριάδνη έκανε την κρίσιμη ερώτηση.

— Ένα καλό προξενιό για τη Μαργαρίτα! Αν δίνεις κυρα- Μαρία την ευχή σου, ενδιαφέρεται ένας Σμυρνιός φίλος μου, για το γιο του, που είναι σαράφης στη Σμύρνη.

— Ο άντρας μου είναι στον ουρανό, ο αδερφός της στο Νοσοκομείο, καλά να σε έχει ο Θεός, συμπέθερε, φέρσου εσύ σαν πατέρας. Αν είναι για το καλό της κόρης μας, να έχει την ευχή μου!

Αυτό ήθελε να ακούσει ο Ασλάνογλου. Τώρα ήταν ελεύθερος να μιλά σα συγγενής για το προξενιό της Μαργαρίτας.

— Φεύγουμε και πάμε στη Σμύρνη για το Κήρυκο! ...Να υπολογίζετε ότι θα μείνουμε εκεί όλο το χειμώνα. Το σπίτι μας κοντά στην εκκλησία του Αγίου Πολύκαρπου, δεν είναι τεράστιο, αλλά οι πόρτες του είναι ανοιχτές να έρθετε όποτε θέλετε, να δείτε τον Κήρυκο και να γνωρίσετε τον Κλέαρχο, το μέλλοντα γαμπρό σας.

Έδωσε την υπόσχεση, ότι δε θα πάψει να ενδιαφέρεται να μάθει για την τύχη του Λεωνίδα και του Μάρκου και έφυγε αμέσως για το Νησί με την ίδια άμαξα που είχε έρθει.

Χαρές για τη Μαργαρίτα, στεναχώρια για τον Κήρυκο, κανένα νέο για το Βασίλη που ήταν στο μέτωπο, αγωνία για το Λεωνίδα και το Μάρκο που δεν είχαν δώσει σημεία ζωής.

Η Αριάδνη και η Λουκία δεν είχαν άλλη επιλογή, παρά να αρχίσουν μαζεύουν πληροφορίες από το Ντιναίρ. Εκεί ήταν η αρχή του νήματος που έπρεπε να ξεμπλέξουν.

Ο κουβέντιασαν πολλές φορές και κατέληξαν, ότι στην Ισπάρτα ο Μηνάς ήταν ο μοναδικός άνθρωπος που μπορούσε να τις βοηθήσει.

❧ 11 ❧

Σα να χάθηκε ο Μηνάς από το πρόσωπο της γης. Περνούσαν οι εβδομάδες και δεν τον έβλεπαν ούτε η Φωτεινή ούτε η Αριάδνη και η Λουκία. Η καθεμιά τον γύρευε για τους δικούς της λόγους.

Οι κόρες του τσαγκάρη δεν μπορούσαν να περιμένουν άλλο! Το Ντιναίρ δεν ήταν στην άκρη του κόσμου. Σαράντα περίπου χιλιόμετρα απέιχε από τη Σπάρτη. Ήθελαν γύρω στις τέσσερις ώρες να πάνε με το κάρο και άλλες τόσες να γυρίσουν. Πήγαν και βρήκαν τη Μαργή. Εκείνη ήξερε ποιοι καροτσέρηδες πήγαιναν προς εκείνα τα μέρη και ήταν άνθρωποι της εμπιστοσύνης να έχουν μαζί, δυο γυναίκες μονάχες. Παρότι δικαιολόγησαν ότι πάνε στο Ντιναίρ, για κληρονομικές διαφορές που είχε ο άντρας της Λουκίας με το σόι της πρώτης του γυναίκας, η Μαργή, σα να διάβαζε τα μάτια τους, είπε.

— Να βρούμε καροτσέρη, που δεν του αρέσουν τα λόγια τα πολλά και ό,τι θα δει και θα ακούσει δε θα το κάνει βούκινο στην πόλη. Θα το έχω στο νου μου και αύριο, μεθαύριο, θα σας στείλω νέα με τη Σοφία ή τη Μερόπη.

Την ευχαρίστησαν και πήγαν να φύγουν. Η Μαργή δεν τις άφησε. Έπιασε της Αριάδνης το χέρι και της είπε σιγανά.

— Για τον Κήρυκο, θέλω να μου πείτε! Είναι σοβαρά;

Κάθισαν παράμερα και άνοιξαν την καρδιά τους.

Τις πήρε το παράπονο και τις δυο αδερφές και είπε η Λουκία.

— Μέτρα πόσοι μήνες πάνε από εκείνη την καταραμένη μέρα! Η Κατερινούλα μου ζητά συνέχεια τον πατέρα της, εγώ δεν ξέρω αν έχω άντρα. Αν είναι στη ζωή να τον περιμένω. Αν είναι στον άλλο κόσμο, να μαυροφορεθώ και να τον κλάψω....Μια απάντηση γυρεύω και φοβάμαι, να μην ακουσθεί η ερώτηση και με ρίξουν οι αφεντάδες μας σε πιο πυκνά σκοτάδια... Πώς μπερδεύτηκε έτσι η ζωή μας, Μαργή!

Συνέχισε η Αριάδνη.

— Μετά το Πάσχα, όπως και να έρθουν τα πράγματα θα πάρουμε το τρένο για τη Σμύρνη. Παντρεύεται η Μαργαρίτα μας, θα έχουμε κοντά την Όλγα, θα βλέπουμε τον Κήρυκο, θα ανοίξει η τύχη της Σοφίας μας. Στην Ισπάρτα ζούμε κρυφά από το Θεό, Μαργή...

❧ 12 ❧

Δε χρειάστηκε να τους βρει καροτσέρη η Μαργή. Γιατί, απάντηση στα βασανιστικά ερωτήματα που βάραιναν το σπίτι του τσαγκάρη έδωσε ένας

φάκελος κλειστός, επιστολή από τη Σμύρνη, που έφερε στο σπίτι του τσαγκάρη ο Παπαϊωακείμ. Δε ρώτησαν ποιος του το έδωσε. Αυτό δεν είχε σημασία. Ούτε και είχαν την υπομονή, να φύγει ο ιερέας και να το διαβάσουν. Ενώ εκείνος μιλούσε με τη μάνα τους, η Αριάδνη και η Λουκία έτρεξαν στην κουζίνα, να ετοιμάσουν ένα ζεστό ρόφημα για κέρασμα.

Με τρεμάμενα χέρια άνοιξαν το φάκελο. Μάντεψαν με σιγουριά ποιος ήταν ο αποστολέας, γιατί γνώρισαν το γραφικό χαρακτήρα της Μαργαρίτας, που της άρεσε να βάζει στα γράμματα ουρές. Κι ας έγραφε με υπονοούμενα, κατάλαβαν τι ήθελε να πει κι ένωσαν μέσα από τις γραμμές να ξεπηδά η χαρά της που ήταν και δική τους χαρά. «..... Η αδερφή μας πηγαίνει καλύτερα. Χαιρόμαστε που την άλλη εβδομάδα θα είναι μαζί μας στο σπίτι. Οι δυο κουμπάρες μας από το Ντιναίρ, έφυγαν με καράβι για την Αίγυπτο. Θα πάνε, λένε, στην Αλεξάνδρεια και όταν φτάσουν θα μας γράφουν. Οι ετοιμασίες του γάμου προχωρούν. Μετά το Πάσχα σας θέλω όλες κοντά μου... Κλέαρχος και Μαργαρίτα...»

Ο δίσκος έτρεμε, τα μάτια γελούσαν, όλο το σπίτι έγινε φωτεινό. Πώς να κρύψουν τη χαρά τους; Ο παπάς ήταν πνευματικός, είχε υποχρέωση να χαρεί μαζί και αμέσως να ξεχάσει τα μυστικά τους. Είπαν με δυο λέξεις την αγωνία που πέρασαν για τους άντρες του σπιτιού τους. ακόμη και για το ταξίδι που σκόπευαν να κάνουν στο Ντιναίρ!

— Σας φύλαξε ο Θεός από τον άδικο κόπο και από τον άδικο πόνο...είπε ο ιερέας, που ήξερε καλά το Ντιναίρ, γιατί από εκεί ήταν η καταγωγή του.

Με ενδιαφέρον τον άκουσαν κι έκαναν με ανακούφιση το σταυρό τους!

— Ο κούλας του Καρακολάκογλου, είναι πια ένας σωρός από ερείπια και αποκαΐδια... Λένε ότι οι τσέτες έβαλαν τη φωτιά, γιατί είχαν πληροφωρηθεί ότι ο κούλας ήταν καταφύγιο και πέρασμα, για όσους πήγαιναν στο μέτωπο στο πλευρό των αδερφών μας..

— Κάηκαν άνθρωποι; Ρώτησε η Αριάδνη.

— Δεν ξέρω να σου πω, παιδί μου ! Ας ελπίσουμε ότι είχαν ειδοποιηθεί και είχαν εγκαταλείψει οι άνθρωποι τον κούλα...Μέχρι να δώσει ο Θεός, να σταματήσει ο πόλεμος, και να ησυχάσει ο τόπος, τέτοια θα ακούμε συχνά!...

Η φωτιά στον πύργο του Καρακολάκογλου, ήταν μια σπίθα μπροστά στην πυρκαγιά του πολέμου. Φάνηκε θαύμα κι ευλογία που ο Κήρυκος και ο Βασίλης είχαν φύγει πολύ πριν και ο Λεωνίδας και ο Μάρκος ταξίδευαν μακριά για τη χώρα του Νείλου.

— Έκαναν καλά και η ευχή του Θεού και η δική μου να είναι μαζί τους!

Είπε ο Παπαπαΐωακείμ. Η Αίγυπτος είναι τόπος πλούσιος και εκεί βρίσκονται πολλοί Έλληνες που έχουν προκόψει !. Στην Αλεξάνδρεια και στο Κάιρο καταφεύγουν και πολλοί δικοί μας Μικρασιάτες, κυνηγημένοι από τους τσέτες και το φόβο μην έρθουν ανάποδα τα πράγματα!

Την ώρα που έφευγε ο δέσποτας, έφτασαν ύστερα από τη δουλειά στο ταπητουργείο η Σοφία και η Μερόπη. Πολύ καιρό μοιράζονταν την πίκρα της αγωνίας, είχαν μερίδιο στη χαρά.

— Μόνο για το Βασίλη, τον άντρα μου, δεν έγραψε η Μαργαρίτα μας μια λέξη! Παρατήρησε με παράπονο η Μερόπη και δεν είχε άδικο.

Ο Βασίλης ήταν μέσα στη φωτιά του πολέμου και ο πόλεμος εξαπλωνόταν σε ένα τεράστιο μέτωπο, που διέσχιζε τον κορμό της Μ. Ασίας⁶².

Στο ταπητουργείο και στη γειτονιά μαθεύτηκε η μισή αλήθεια. Ότι η Μαργαρίτα παντρεύεται στη Σμύρνη και η μάνα της και οι αδερφές της, θα πάνε στη μεγάλη πολιτεία...

Στο δίπατο σπίτι του τσαγκάρη άλλαξε η διάθεση, φωτίστηκαν οι καρδιές από την ελπίδα. Μάζεψαν τα προικιά της μελλονύμφης, μάζεψαν και τα καλύτερα που είχαν στα σπίτια τους η Αριάδνη και η Λουκία.

Την επόμενη μέρα από το Πάσχα του 1922, η χήρα και οι κόρες του Πέτρου Σαρόγλου, έκλεισαν καλά το τσαγκαράδικο και σφάλισαν το δίπατο σπίτι απέναντι από τους Ταξιάρχες. Φόρτωσαν μπαούλα και μπόγους στο κάρο του Ομάρ κι έφυγαν από τη πόλη που γεννήθηκαν, να κάνουν στη ζωή τους μια καινούργια αρχή.

13

Πέρασε ο χειμώνας, έφυγε η άνοιξη, μπήκε το καλοκαίρι του 1922.

Άνθισαν τα τριαντάφυλλα στον απέραντο ροδώνα, γέμισε ο αέρας μοσχοβολιές αλλά η ζωή των γυναικών που άφησε απροστάτευτες ο πόλεμος και τα σχέδια του Κεμάλ ήταν το ίδιο δύσκολη όπως και το χειμώνα.

Στους αργαλειούς, στα χωράφια και στα περιβόλια, στο σπίτι και σε κάθε δουλειά οι Σπαρταλιές με τον κόπο τους κέρδιζαν το ψωμί της οικογένειας και ανάτρεφαν τα παιδιά τους. Ανάσα στις δυσκολίες ήταν η ελπίδα, ότι ο πόλεμος θα τελειώσει και μαζί η ορφάνια και τα βάσανά τους.

62. Από το Μάιο του 1922 τα ελληνικά στρατεύματα ήταν υποχρεωμένα να αμύνονται σε μια γραμμή μετώπου μήκους 713 χλμ. παρατάσσοντας μετωπική δύναμη 100.000 μόλις ανδρών, διαμοιρασμένων σε 3 τμήματα κρούσης.

Οι μάχες του πολέμου ήταν μακριά, αλλά και από τα γύρω βουνά έφταναν καθημερινά οι κρότοι από τουφεκιές στη Σπάρτη, αλλά στην πόλη μέσα η ζωή δεν ξέφευγε από τη συνηθισμένη καθημερινότητά της.

Με το πέρασμα του χρόνου, καθώς ο Μηνάς είχε εξαφανιστεί και δεν την είχε μπλέξει σε ύποπτες ιστορίες, η Φωτεινή ησύχασε και μέσα της ξεθώριασε το ερώτημα, πώς εξαφανίστηκε το δέμα από την κλειστή αποθήκη.

Εκείνη είχε το σχολείο της, είχε να ασχοληθεί με το παιδί της, με τις βάρφες και τα σχέδια στο ταπητουργείο. Σαν το έφερε η συζήτηση για το Μηνά, έμαθε από τη Ροδή, ότι ο αδερφός της, ήταν χτυπημένος από σφαίρα στα πλευρά και ότι είχε κινδυνέψει η ζωή του.

Μια ξάστερη νυχτιά, που το φεγγάρι ήταν στις τελευταίες μέρες της χάσης του, άκουσε η Φωτεινή το σιγανό χτύπημα του Μηνά στην πόρτα.

Χάρηκε πολύ που τον είδε. Και η Χρυσάνα, αν και δεν ήταν άνθρωπος των διαχύσεων τον αγκάλιασε και τον φίλησε, σα να ήταν γιος της. Ο Μηνάς ήταν εκείνος που τους έφερνε νέα από τον έξω κόσμο, ο άνθρωπος που αγωνιζόταν και κρατούσε ζωντανή την ελπίδα, να γυρίσουν οι δικοί τους.

Τον ρώτησαν τι κάνει και αφού ο Μηνάς τους μίλησε για την περιπέτειά της υγείας του, ζήτησε, χωρίς περιστροφές, από τη Φωτεινή, να συνεχίσει, να παίρνει και να κρύβει στην αποθήκη κάθε φορά τα δέματα και ό,τι θα της έδινε η δασκάλα, η κυρά- Μυρσίνη.

— Να το κάνω, Μηνά! Αφού είναι για το καλό όλων μας, θα πάρω ό,τι μου δώσει η κυρά- Μυρσίνη. Μα πρέπει να ξέρω τι είναι αυτά που φέρνω στο σπίτι μου και προπάντων, πώς φεύγουν από μια κλειστή αποθήκη, που το κλειδί δεν μπαίνει στην κλειδαριά...

Εκείνος γέλασε, λες και διασκεδάζε με την ευθύτητα που μίλησε. Συνηγόρησε και η Χρυσάνα.

— Καλά, λέει η Φωτεινή, Μηνά. Αν δε δώσεις εξήγηση να ξεχάσεις την αποθήκη και ...μη μας πεις ότι το δέμα το πήραν τα φαντάσματα!...

Ο Μηνάς σοβάρεψε.

— Νόμιζα ότι το ήξερες, Φωτεινή, ότι σου το είπε ο Κοσμάς πριν φύγει...

— Ο Κοσμάς δε μου μιλούσε γι' αυτές τις δουλειές, δεν ήθελε ούτε να με μπλέξει, ούτε να με ανησυχήσει... είπε εκείνη με νοσταλγία για τον αγαπημένο της, που και με αυτό τον τρόπο τη φρόντιζε και τη νοιαζόταν.

— Θα σας το πω εγώ, για να μη φοβάστε και να μη βάζετε διάφορα άλλα με το νου σας. Από την εκκλησιά του Σταυρού μπαίνει ο άνθρωπός μας και με πέρασμα μυστικό βγαίνει στην αποθήκη στην πίσω αυλή του

σπιτιού σας. Αυτό το πέραςμα είναι σωτήριο για το σκοπό μας και καλά να είναι ο Κοσμάς, που το δέχτηκε! Μη τρομάζετε και μη φοβάστε! Γιατί, και να ψάξετε στην εκκλησιά δε θα βρείτε από πού αρχίζει το πέραςμα, και να πάτε στην αποθήκη δε θα βρείτε κανένα άλλο άνοιγμα, εκτός από την πόρτα που θα μπείτε!

— Τι λες Μηνά! Ούτε πού το είχα φανταστεί! Έδειξε την έκπληξή της η Χρυσάνα.

Η Φωτεινή, έμενε σιωπηλή και το μυαλό της προσπαθούσε να συρράφει όλα τα παράξενα φερσίματα του άντρα της με τα μυστικά που έκρυβε η αποθήκη.

— Θέλω, να μου έχετε εμπιστοσύνη! Ορκίζομαι στο συχώριο του πατέρα μου και της μάνας μου, ότι προτιμώ να πεθάνω, παρά να πειράξουν μια τρίχα από τα μαλλιά σας. Τι θα πω στον Κοσμά;

— Μακάρι να σε άκουγε, Μηνά, ο Κοσμάς και ο Χατζηλάζαρος και οι άλλοι δικοί μας. Είναι χιλιόμετρα μακριά και ένας Θεός ξέρει, πότε και αν θα τους δούμε! Είπε η Χρυσάνα και η Φωτεινή συμφώνησε μαζί της.

Ο Μηνάς, σα να μην άκουσε συνέχισε :

— Να μου έχετε εμπιστοσύνη! Όσο για τα δέματα που θα φέρνεις, μη φοβάσαι, Φωτεινή, δεν είναι όπλα! Είναι βιβλία και άλλα χαρτιά πολύτιμα και απαραίτητα στον αγώνα μας, όπως και τα όπλα...

— Θα κάνω, Μηνά, αυτό που θες! Έχω άντρα στο στόμα του θεριού, έχω αδέρφια στη φωτιά του πολέμου... Αγαπώ τον τόπο που γεννήθηκα και θέλω την προκοπή του... Αυτό σημαίνει, ότι δεν μπορώ να αρνηθώ και θα κάνω, ό,τι περνά από το χέρι μου, είπε αποφασιστικά η Φωτεινή. Το αισθάνομαι σαν χρέος !

— Αυτό ήθελα να ακούσω από το στόμα σου, Φωτεινή και να ξέρεις ότι δεν είσαι η μόνη... Είναι πολλοί εκείνοι που πιστεύουν στο σκοπό μας και δουλεύουν για τη Μικρασιατική Άμυνα⁶³! Είναι χιλιάδες εκείνοι, που αντί να σκύψουν το κεφάλι στην φοβέρα του Τούρκου, σηκώνουν το ανάστημα και γυρεύουν δικαίωση κι εκδίκηση ...

63. Η "μικρασιατική άμυνα" ήταν μυστική οργάνωση. Δημιουργήθηκε στην Κων/λη τον Οκτώβριο του 1921 υπό το φόβο των Μικρασιατών ότι η Ελλάδα θα εγκατέλειπε την Μικρά Ασία, λόγω των δυσκολιών της εκστρατείας. Αργότερα, όταν απέτυχε η προέλαση του ελληνικού στρατού στην Άγκυρα τέθηκε ως στόχος της οργάνωσης η κήρυξη Μικρασιατικού κράτους και ο εξοπλισμός 80000 ανδρών.

Μεσοαστική οικογένεια της Σπάρτης
(οικογένεια Εφραίμογλου).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14ο

Η καταστροφή

1

Εκείνο το καλοκαίρι του 1922 οι μέρες ήταν ζεστές. Κάθε δειλινό ο ήλιος πορφύρωνε τον ουρανό και τη νύχτα το φεγγάρι πρόβαλε ολοκόκκινο, πίσω από τις βουνοκορφές του Ταύρου. Οι γέροι που κοίταζαν κι ερμήνευαν τα σημάδια του ουρανού έλεγαν, ότι μεγάλο κακό έρχεται. Οι γέροντες Σπαρταλήδες και οι Σπαρταλιές που παρακολουθούσαν τις εξελίξεις στα πολιτικά και στα στρατιωτικά, από τις διαδόσεις και τις εφημερίδες που έφταναν κρυφά από τη Σμύρνη, κουνούσαν με περίσκεψη το κεφάλι κι έφτυναν στον κόρφο τους, να μη γίνουν αλήθεια οι προβλέψεις, γιατί τα νέα ήταν πολύ άσχημα.

Οι Έλληνες στρατιώτες διασπάστηκαν, μετά από μεγάλη επίθεση των Τούρκων στο Αφιόν – Καραχισάρ⁶⁴ κι έπαθαν πανωλεθρία στη μάχη του Αλή Βεράν⁶⁵.

Και άλλοι στεναγμοί και άσχημα προαισθήματα και φόβοι! Όλοι ήταν πλεγμένοι στα δίχτυα του πολέμου κι έτρεμαν για το ποια θα ήταν η κατάληξή του. Είχαν τα παλικάρια τους στο μέτωπο, είχαν χάσει τους άντρες τους στην άδικη εξορία. Ο Κεμάλ είχε δείξει τις προθέσεις του, οι Τούρκοι συντοπίτες τους δεν έκρυβαν τη χαρά τους...

Όλο το καλοκαίρι που τα σχολεία ήταν κλειστά, η Φωτεινή μοίραζε το χρόνο της ανάμεσα στο μικρό Χαρίτο, που πλησίαζε να γίνει δύο χρονών, και στο ταπητουργείο, που η Μαργή είχε καταφέρει με το πείσμα της να διατηρήσει.

Οι φήμες έλεγαν για μάχες που είχαν χαθεί, για ανθρώπους που άφηναν τα χωριά τους κι έφευγαν κυνηγημένοι, για θάνατο και για φωτιά... Κανένας δεν ήταν σε θέση να πληροφορήσει με ακρίβεια!

64. Στις 13- 15 Αυγούστου 1922.

65. Στις 17 Αυγούστου 1922 οι Έλληνες πολέμησαν στο Αλή Βεράν και μετά από λυσσαλέες μάχες μονάδες του Ελληνικού στρατού υπό τον υποστράτηγο Ν. Τρικούπη, ηττήθηκαν.

Το μεγάλο κακό δεν είχε έρθει ακόμη! Ούτε και ο πιο ευφάνταστος νους δεν μπορούσε να το συλλάβει ούτε και η πιο τρελή γλώσσα μπορούσε να το πει!

Το είπε ο Μηνάς ένα μεσημέρι στα τέλη του Αυγούστου, όταν ήρθε στην πόλη, πρώτη φορά χωρίς προφυλάξεις και βρήκε τις γυναίκες στο σπίτι της Μαργής, όλες μαζί να τρώνε! Παραξευεύτηκαν που τον είδαν. Τρόμαξαν σαν άνοιξε το στόμα του κι έφερε το μαντάτο!...

Δεν ήταν όνειρο, δεν ήταν μία φήμη, ήταν γεγονός! Ο Μηνάς έκλαιγε και μιλούσε!... Δεν είχε μάτια να κοιτάξει την αδερφή του τη Ροδή, που περίμενε τον αρραβωνιαστικό της, τη Μαργή και τη Χρυσάνα που είχαν τα βλαστάρια τους στον πόλεμο, τη Φωτεινή που μεγάλωσε στην πολιτεία τη μεγάλη και βρέθηκε νύφη στην Σπάρτη, δεμένη με τον ίδιο καημό και τα βάσανα που είχαν όλες οι Σπαρταλιές γυναίκες!...

— Πάει η Σμύρνη⁶⁶, σας λέω! Χάθηκαν όλα!! Μπήκαν οι τσέτες, άρπαξαν,, έσφαξαν, σκότωσαν χριστιανούς, Αρμένιους και Ρωμιούς πολλούς!... ακόμη και τον Άγιο Δεσπότη!... Παρέδωσαν το βιος και τη χαρά των Σμυρνιών στις φλόγες!... Δεν το χωρά άνθρωπου νους... πάει χάθηκε η Σμύρνη.

Η Φωτεινή, που όλη την ώρα τον άκουγε αμίλητη, με σφιγμένα τα χείλη και τα μάτια ολάνοιχτα, ήταν σαν τον ουρανό που μαζεύει, μαζεύει σύννεφα, μέχρι να ξεσπάσει η καταιγίδα...Ξαφνικά, άρχισε να κλαίει με λυγμούς, να χτυπά με τα χέρια το στήθος της, να τραβά τα μαλλιά της, να ξεσπά με γροθιές στο τραπέζι και σε όποιο έπιπλο έβρισκε μπροστά της.

Την κοιτούσαν με δακρυσμένα μάτια. Κανένας δεν της μιλούσε!...

— Αφήστε τη, να κλάψει, να βγάλει το μεγάλο καημό...είπε η Χρυσάνα κλαίγοντας κι εκείνη και συνέχισε:

— Ένα βουνό στεναχώριες άντεξε, ξέσπασε τώρα η δύστυχη!... Κλαίει για τους γονείς, για τ' αδέρφια της και για τον τόπο που μεγάλωσε, κλαίει για τον άντρα που αγάπησε. Κλαίει για τη δική της τη ζωή της, που σκοτεινιάζει και για τη μοίρα όλων, που χάσαμε τους ανθρώπους μας... Μας κύκλωσε το κακό, μας έπνιξαν οι πίκρες. Πού να σταθεί η ψυχή της Φωτεινούλας μου, πού να ακουμπήσει;

Ο μικρός Χαρίτος, αθώο πλάσμα που δεν μπορούσε να καταλάβει πόσο

66.Στις 27 Αυγούστου 1922 τα τούρκικα στρατεύματα μπήκαν στη Σμύρνη. Ακολούθησαν σφαγές του ελληνικού πληθυσμού και ο μαρτυρικός θάνατος του Χρυσοστόμου Σμύρνης από τον όχλο, στον οποίο παρέδωσε τον Ιεράρχη ο διοικητής Νουρεντίν Μπέης. Στις 31 Αυγούστου η Σμύρνη λεηλατείται και παραδίνεται στις φλόγες.

βαριές ήταν οι στιγμές, έκανε βήματα, έφτασε με τα μικρά του ποδαράκια τη Φωτεινή και με τα χεράκια του αγκάλιασε τα γόνατά της...

Έσκυψε η μάνα, πήρε το γιο της αγκαλιά, σταμάτησε το θρήνο. Έγειρε το παιδί το κεφαλάκι του στον ώμο της, κούρνιασε σαν το πουλάκι. Χάιδεψε εκείνη την ράχη του, είδε ένα φως να αχνοφέγγει στο σκοτεινό ορίζοντα της ψυχής της.

2

Η φοβερή είδηση για την καταστροφή της Σμύρνης, διαδόθηκε στη Σπάρτη, όπως η πυρκαγιά στο δάσος. Δάκρυζαν τα μάτια, έκλαιγαν ο καρδιές των Σπαρταλήδων, χαμογελούσαν χαιρέκακα οι Τούρκοι. Οι καλές ημέρες της ειρηνικής συμβίωσης είχα μείνει ανάμνηση και το μέλλον που ξημέρωνε έβαζε τους δικούς του κανόνες, γραμμένους από το νικητή του πολέμου, το Μουσταφά Κεμάλ.

Και μετά το ξάφνιασμα, φούντωσε η αγωνία και η βαριά προσμονή. Ο πόλεμος είχε τελειώσει, όμως τι απέγιναν τα παλικάρια της Σπάρτης που είχαν μεθύσει από το κρασί της ελληνικής δόξας και ιστορίας και βρέθηκαν εθελοντές στο μέτωπο να πολεμούν αντίπαλοι με το στρατό του κράτους, του οποίου ήταν υπήκοοι; Για την Τουρκία οι Μικρασιάτες που τάχθηκαν στις τάξεις του ελληνικού στρατού ήταν ένοχοι εσχάτης προδοσίας. Πού θα μπορούσαν να σταθούν; Πώς θα γλίτωναν από την εκδίκηση του Κεμάλ;

Οι οικογένειές τους και όλοι οι Σπαρταλήδες κάθε στιγμή και κάθε μέρα, περίμεναν μια είδηση να μάθουν για την τύχη τους.

«Τα ελληνικά στρατεύματα και πλήθη κόσμου πέρασαν με καράβια στην Ελλάδα... Τα τελευταία τμήματα του Ελληνικού στρατού επιβιβάστηκαν στα πλοία από το Τσεσμέ της Ερυθραίας...»

Την είδηση την έφεραν δυο λεβέντες στρατιώτες, που με χίλια βάσανα και ταλαιπωρίες γύρισαν στον τόπο τους κι εξιστόρησαν το άδοξο τέλος της μικρασιατικής εκστρατείας.

— Ποιοι είναι; Πού βρίσκονται; Να πάμε, να τους βρούμε και να τους ρωτήσουμε, αν είδαν τα παιδιά μας, αν άκουσαν κάτι για τον Κυριάκο, για το Μανώλη. ... Πρότεινε η Χρυσάνα και η φωνή της έβγαινε από τα βάθη της ψυχής της.

— Κρύβονται στο βουνό!... Πότε στη μια σπηλιά και πότε στην άλλη! Φοβούνται να έρθουν στα σπίτια τους, γιατί αν τους πιάσουν θα τους του-

φεκίσουν την ίδια ώρα !... Της απάντησε η Μαργή, όπως κάποιες υφάντριες την είχαν πληροφορήσει.

Και οι δικοί τους άνθρωποι; Άραγε ζουν και πού βρίσκονται;

Κι εκείνη είχε τις ίδιες αγωνίες. Κι ας ήταν λίγα τα λόγια της, για να μη δίνει αφορμή στη Ροδή, να σκέφτεται τον Κυριάκο και να μαραζώνει.

Πολλά τα ερωτήματα, αλλά ασφαλή απάντηση κανένας δεν μπορούσε να δώσει.

3

Η Μαργή ξαφνιάστηκε όταν η Φωτεινή της είπε ότι ο Αχιλλέας, ο γιος του Λεάνδρου του καθηγητή, που μαζί με τον Κυριάκο και το Μανώλη είχαν φύγει για να πολεμήσουν εθελοντές στον ελληνικό στρατό, βρισκόταν στην Ισπάρτα και τη ζητούσε.

— Κρύβεται στο σπίτι της κυρα- Μυρσίνης της δασκάλας, που είναι η νονά του, εκεί θα τον βρούμε!

— Θα έχει νέα για τον Κυριάκο γι' αυτό με ζητά! ...αναπετάρισε από την αγωνία η καρδιά της μάνας.

Συμφώνησαν να συναντηθούν, όταν θα τελείωνε το απογευματινό μάθημα στο σχολείο, στη Μητρόπολη, στην εκκλησία που ήταν αφιερωμένη στη Γέννηση της Θεοτόκου, στο μαχαλά Κεμέρ. Εκεί έμενε η δασκάλα.

Η κυρα – Μυρσίνη από το 1914, που ο άντρας της εκτοπίστηκε και δεν ξαναγύρισε, ζούσε μονάχη στο δίπατο σπίτι. Ήταν από τις πιο παλιές δασκάλες του Νηπιαγωγείου και ο κόσμος τη σεβόταν και την αγαπούσε.

Λες και στεκόταν πίσω από την πόρτα και αμέσως άνοιξε, μόλις η Φωτεινή και η Μαργή χτύπησαν μια φορά το ρόπτρο.

Το εσωτερικό του σπιτιού δεν ταίριαζε με την εξωτερική του όψη. Ενώ απέξω ήταν απλό κι έδειχνε μάλλον φτωχικό, το εσωτερικό του πρόδιε πλούτο και καλό γούστο. Κατάλαβε τη σκέψη της Φωτεινής η κυρα- Μυρσίνη και της εξήγησε.

— Όλα τα ωραία και τα καλά που βλέπεις, έγιναν πριν το 1914. Όταν έχασα τον άντρα μου, σταμάτησε και ο χρόνος σ' αυτό το σπίτι...

Ανέβασε τις επισκέπτριες στον πάνω όροφο και τις οδήγησε σε ένα δωμάτιο, που είχε τα παράθυρα όλα κλειστά. Μια χάλκινη λάμπα φώτιζε το χώρο και δίπλα στο καρυδένιο τραπέζι στεκόταν όρθιος ένας άντρας.

Ήταν ο Αχιλλέας; Οι γυναίκες τρόμαξαν να τον γνωρίσουν. Αδυνατισμένος, κουρασμένος άνθρωπος, με σκυθρωπό το πρόσωπο και συννεφιασμένο το

βλέμμα, δεν έμοιαζε με την εικόνα του ανέμελου νεαρού που είχαν στη μνήμη.

— Να, ήρθε, Αχιλλέα μου, η κυρα- Μαργή να τη ρωτήσεις και να μάθεις για τον πατέρα σου! Είπε η κυρα – Μυρσίνη για να σπάσει την αμηχανία της πρώτης στιγμής.

Η Μαργή αληθινά τα είχε χάσει. Έκανε μεγάλο κόπο να συγκρατήσει τα δάκρυα. Δυόμισι χρόνια είχαν περάσει από τότε που έφυγαν ο Κυριάκος της και ο Αχιλλέας και άλλα παλικάρια της Σπάρτης, για να πολεμήσουν στο πλευρό των Ελλήνων. Πού έδωσαν τα νιάτα και τα όνειρά τους; Για ποια πατρίδα τα θυσίασαν; Η νοσταλγία και η ανησυχία για το γιο της την πλημμύρισε.

— Καθίστε! Πρότεινε η νοικοκυρά του σπιτιού και στρέφοντας το βλέμμα προς τη Μαργή συνέχισε:

— Ο Αχιλλέας θέλει να μάθει για τον πατέρα του... Η συχωρεμένη η μάνα του, μου είχε εκμυστηρευτεί ότι εσύ Μαργή της είχες μιλήσει για το Λέανδρο...

Η Μαργή ξερόκατάπие! Κατάλαβε ότι ο Αχιλλέας δεν τη ζήτησε για να της πει, αλλά για να ακούσει...

— Είχα ορκιστεί να μην πω λέξη, από αυτά που έμαθα, αλλά τώρα πια οι όρκοι δεν έχουν σημασία! ... Άκουσε, γιε μου, να μάθεις

Η Μαργή διηγήθηκε ό,τι γνώριζε για τις τελευταίες μέρες του Λέανδρου του καθηγητή και δεν παρέλειψε ούτε μία λέξη απ' αυτά που της είχε εμπιστευθεί ο Χρίστος Σαράφογλου. Ο Αχιλλέας αμίλητος, ροφούσε όσα άκουγε. Άφησε να τελειώσει η Μαργή και είπε.

— Όταν ακούσαμε ότι ο Κεμάλ πήρε τους άντρες της Ισπάρτα, είμαστε στο ίδιο σώμα στρατού με το Μανώλη και τον Κυριάκο. Δεν μάθαμε λεπτομέρειες, ποιοι και πώς έφυγαν, αλλά εγώ από τότε είχα ξεγράψει τον πατέρα μου. Ήξερα ότι δεν θα άντεχε!... «Να!» είπαμε, «να, γιατί πρέπει να πολεμούμε με νύχια και με δόντια τον εχθρό! Για την ελευθερία μας και τις οικογένειές μας, που βρίσκονταν στο στόμα του λύκου!» Είμαστε μαζί μέχρι που περάσαμε το Σαγγάριο.... Ακόμη τότε ελπίζαμε!. Μετά χωρίσαμε! Μετά άλλαξαν όλα! ...

Χτύπησε τη γροθιά του στο τραπέζι, σα να ήθελε να διώξει την πίκρα και το θυμό που τον κυρίευε. Οι γυναίκες αμίλητες περίμεναν τη συνέχεια.

— Σα τα λιοντάρια πολεμούσαμε...Βρισκόμαστε στο Αφιόν Καραχισάρ, όταν ο ίδιος ο Κεμάλ μας περικύκλωσε⁶⁷. Από εκείνη τη στιγμή κα-

67. 13 Αυγούστου 1922.

ταλάβαμε ότι μετρούσαμε τις στιγμές του τέλους. Η επαφή με το στρατηγείο στη Σμύρνη είχε χαθεί, πολλοί λιποτακτούσαν !... Στρατός πια δεν υπήρχε, παρά μονάχα περηφάνια και φιλότιμο. Εμείς οι άντρες της V Μεραρχίας, κάτω από τις διαταγές του Τρικούπη δεν τα παρατήσαμε. Άυπνοι και χωρίς ξεκούραση και φαΐ, με ελάχιστα πυρομαχικά αλλά με περισσό πείσμα και δύναμη που έβγαινε από μέσα μας, δώσαμε μάχη στο Χαμούρκιοϊ – Ιμπουλάκ και χτυπήσαμε αλύπητα τον εχθρό. Αίμα και πολλοί νεκροί και από τις δυο μεριές, αλλά οι Τούρκοι ήταν αναρίθμητοι. Εμείς λεπτό προς λεπτό λιγοστεύαμε... Άλλοι τὰ παράτησαν κι έφυγαν, άλλοι συνταγμένοι προχώρησαν προς το Ουσάκ. Την τέταρτη μέρα βρεθήκαμε στην κοιλάδα του Αλή Βεράν⁶⁸, όπου εκεί θαρρώ πως γράφτηκε το τέλος της εκστρατείας!

Ο Αχιλλέας σταμάτησε για μια στιγμή, ίσα για να αναστενάξει και συνέχισε να αφηγείται με τα μάτια κλειστά, με τις συσπάσεις του προσώπου του να δείχνουν ότι οι αναμνήσεις από τον πόλεμο ήταν νωπές, ανοιχτές πληγές.

— Μιλιούνια οι εχθροί μας είχαν κυκλώσει. Ξέραμε, ότι τα πολεμοφόδια ήταν ελάχιστα, ότι είχε πέσει η διαταγή για οπισθοχώρηση, ότι ο πόλεμος είχε κριθεί και ο τόπος μας ματωμένος και ρημαγμένος έμενε στα χέρια του Κεμάλ. Εμείς αποδεκατισμένοι, τέσσερις μέρες χωρίς ύπνο και χωρίς ξεκούραση και φαΐ, «Αέρα» φωνάζαμε και πολεμούμε με την ψυχή, μόνο για την τιμή μας!... Πρώτα επιτίθεται το τούρκικο ιππικό, μετά αρχίζουν τα κανόνια και σκάβεται η γη. Τίποτα δε μένει όρθιο!... Χαλασμός κόσμου! Στρατιώτες, κάρα, υποζύγια, αυτοκίνητα, όλα τινάζονται στον αέρα και πέφτουν κάτω, νεκρά κορμιά, πόδια, κεφάλια, διαμελισμένα ζώα. Ακολουθεί μάχη σώμα με σώμα! Πατούμε πάνω σε τραυματίες και νεκρούς, πολεμούμε χωρίς σταματημό!...

Ο λόγος του Αχιλλέα έβγαινε από το στόμα σα βουερός ποταμός, φουσκωμένος από τα φοβερά που έζησε. Καμιά από τις γυναίκες δεν τον διέκοψε. Και οι τρεις τον άκουγαν με μάτια δακρυσμένα.

— Στη μάχη ο άνθρωπος δεν έχει αισθήματα, γίνεται ανήμερο θηρίο!... Ξεχνάς το πριν και το μετά και σκέφτεσαι πώς αυτή τη στιγμή τελειώνουν όλα, πως στα χέρια σου κρατάς τη ζωή και το θάνατο! Στην κοιλάδα του Αλή Βεράν κείτονταν νεκροί, βογκούσαν τραυματίες, βροντούσαν

68. Χωριό παρακαείμενο στη σιδηροδρομική γραμμή που ενώνει την Κουιτάχεια με το Τουμπλού Μπουρνάρ.

όπλα, σηκώνονταν μαχαίρια ... η μέρα φαινόταν ατέλειωτη! Σαν έπεσε το σκοτάδι, μας μεταβιβάζεται η διαταγή του στρατηγείου: «ακροποδητί δια Μπανάζ!...»

Εγώ και δυο Κρητικοί αποφασίζουμε να μην ακολουθήσουμε τους άλλους! Μέσα στο σκοτάδι και στη σύγχυση ξεκόβουμε από το σώμα. Κρυβόμαστε σε ένα χαμόσπιτο και μόλις χαράζει αλλάζουμε τα ρούχα μας με τα ρούχα σκοτωμένων Τούρκων... Φεύγουμε από τον τόπο του σφαγείου μαζί και μετά χωρίζουν οι δρόμοι μας. Ντυμένος Τούρκος στρατιώτης, βαδίζω μερόνυχτα κοντά στη σιδηροδρομική γραμμή και παντού βλέπω το χάος.! Χωριά παραδομένα στη φωτιά, άνθρωποι διωγμένοι, φτώχεια και δυστυχία!... Μαθαίνω πως οι Τούρκοι σκότωσαν τους λαβωμένους στρατιώτες, πώς ο Τρικούπης ταπεινωμένος παραδόθηκε!... Κουρασμένος και απογοητευμένος, αναζητώ σαν μικρό παιδί τη μάνα μου, να γείρω στον ίσκιο του σπιτιού μας, να ανασάνω τον καθαρό αέρα της Σπάρτης!... Πώς αρχίσαμε και πώς τελειώσαμε, Θεέ μου!

Σταμάτησε να μιλά. Η Μαργή για να γυρίσει την κουβέντα, αλλά πιο πολύ για να ελαφρώσει τη δική της αγωνία τον ρώτησε.

— Έμαθες πού βρίσκονται οι δικοί μας;

— Αν είναι σωστή η πληροφορία που μου έδωσε ένας πατριώτης, ο Κυριάκος και ο Μανώλης πολεμούσαν με το Μαύρο Καβαλάρη, τον Πλαστήρα και ότι τράβηξαν προς το Τσεσμέ! Δεν ξέρω τίποτ' άλλο!

— Εσύ τι θα κάνεις τώρα, Αχιλλέα; Ρώτησε η Φωτεινή.

— Θα ζήσω!

Σήκωσε το πρόσωπο και οι γυναίκες είδαν τα μάτια του Αχιλλέα να αστράφτουν. Στο πρόσωπό του διαγράφηκε ένα αχνό χαμόγελο και συνέχισε:

— Το καλύτερο μνημόσυνο για τη μάνα και τον πατέρα μου, το χρέος που μου έμεινε να ξεπληρώσω, για να μείνουν ακέρια μέσα μου για ό,τι αγάπησα κι έχασα, είναι να σταθώ όρθιος και να ζήσω!. Δεν μπορώ να μείνω πια στον τόπο που γεννήθηκα και σαν πουλί θα πετάξω σε άλλους ουρανούς... Φεύγω πριν χαράξει και πατρίδα μου λογαριάζω όλη τη γη! Εγώ που πέρασα μέσα από τη φωτιά του πολέμου, δε φοβάμαι να παλέψω για τη δική μου ζωή. Αυτόν τον πόλεμο θα τον κερδίσω...

 4

Μέσα στις φωτιές και στα χαλάσματα του πολέμου η δίψα για ανάσταση της ρημαγμένης ζωής και η ελπίδα χαμογελούσε στις πικραμένες καρδιές.

Μπορεί οι Σύμμαχοι να επιβάλλουν στον Κεμάλ να δώσει αμνηστία, να υπογράψει συνθήκη με όρο την ειρηνική συνύπαρξη των θρησκευτικών και εθνικιστικών μειονοτήτων!

Μπορεί να ήταν ανάμεσα σ' αυτούς που πέρασαν στην Ελλάδα ο Κυριάκος, ο Μανώλης, τα αδέρφια και οι γονείς της Φωτεινής και οι Σπαρταλήδες που ζούσαν και πρόκοβαν στα παράλια της Ιωνίας!.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15°

Ο Ξεριζωμός

Όταν τελειώσει ο μεγάλος σεισμός, ένας χορός μετασεισμών αποτελειώνει την καταστροφή και ανοίγει πιο βαθιές τις πληγές που αφήνει ο πρώτος. Είχαν κάνει λάθος όσοι Σπαρταλήδες πίστεψαν, ότι με το τέλος του μικρασιατικού πολέμου το κακό είχε τελειώσει. Είχαν πλανηθεί όσοι εκτιμούσαν, ότι ο Κεμάλ θα ζητούσε να επικρατήσει ειρήνη στο εσωτερικό του κράτους, για να αρχίσει η Τουρκία την πορεία της στη νέα εποχή.

Αρχές του Οκτώβρη του 1922 ! Η Σμύρνη είχε μείνει φάντασμα πόλης, γεμάτη στάχτες και καπνούς, απομεινάρια της ιστορίας ανάμεσα στα αποκαΐδια της καταστροφής της.

Η Ισπάρτα, χτισμένη στην καρδιά της Πισιδίας, ψηλά στις πλαγιές του Ταύρου, εξακολουθούσε, φαινομενικά τουλάχιστο, να δείχνει ότι δεν είχε επηρεαστεί από την καταστροφή της Σμύρνης, της Ιωνίας και των περιοχών που είχε περάσει ο πόλεμος. Όμως, ο καημός έκαιγε κρυφά και στη ζωή Ρωμιών είχαν προστεθεί και άλλα βάσανα και άλλες πικρές σκέψεις. Ποιο θα ήταν με το νέο καθεστώς το μέλλον το δικό τους; Ποια θα ήταν η τύχη των Σπαρταλήδων που ενάμιση χρόνο βρίσκονταν μακριά από τα σπίτια τους, εξόριστοι στα βάθη της Ανατολίας;

Και μετά την καταστροφή της Σμύρνης οι Σπαρταλιές εξακολουθούσαν να πορεύονται στο δρόμο της ζωής, όπως και πρώτα.

Η Φωτεινή είχε στρωθεί στη δουλειά στο σχολείο της, η Χρυσάνα πρόσεχε το παιδί και ύφαινε, η Ροδή ύφαινε και ονειροπολούσε, η Μαργή μετρούσε τα τόπια τα χαλιά που είχαν μαζευτεί στην αποθήκη και δήλωσε:

— Σε κάθε αργαλειό, όταν τελειώνει το χαλί που οι γυναίκες έχουν αρχίσει, δε θα μπαίνει άλλο στημόνι, δε θα δένονται άλλοι κόμποι. Σκόρπισαν και πάνε οι έμποροι της Σμύρνης! Έγιναν στάχτη τα αρχοντικά που τα στόλιζαν οι κόποι μας! Έκλεισαν οι δρόμοι και κανένας δεν έρχεται να αγοράσει τα χαλιά μας!. Για ποιους να δουλεύουμε τώρα; Να τελειώσουμε ό,τι έχει αρχίσει και ...τέλος!...

Τα ίδια είπαν και οι άλλοι ταπητουργοί.

Οι Σπαρταλιές δαγκώθηκαν. Και τώρα; Πώς θα πολεμήσουν τις ανάγκες της ζωής, σαν κλείνει η μια δουλειά μετά την άλλη; Από πού θα εξοικονομήσουν τα απαραίτητα, μόνες χωρίς προστάτες;

Σάστισαν και σκέφτονταν ότι η ανέχεια θα έσφιγγε πιο σφιχτά τις οικογένειές τους και ότι οι δυσκολίες θα πλήθαιναν με αυτό το τέλος του πολέμου. Αναλογίζονταν τα σκαλοπάτια της απελπισίας που είχαν κατέβει, σπρωγμένες από το άδικο. Σε πόσο βάθος ακόμη, βρισκόταν η συμφορά που μπορεί ο άνθρωπος να αντέξει;

Δεν είχαν καταλάβει το εκδικητικό μένος των Τούρκων, δεν μπορούσε ο νους τους να συλλάβει τους διωγμούς που είχε στο νου του ο Κεμάλ, για να αναστήσει το νέο τουρκικό εθνικό κράτος..Δεν είχαν οι Σπαρταλιές της Κασάνδρας τη μαντική, για να δουν, τα κακά μαντάτα που θα έφερναν οι επόμενες μέρες στους Χριστιανούς της Ισπάρτα !...

Απλές γυναίκες, μάνες και αδερφές, κοίταζαν τα χέρια που θα έμεναν άεργα και ξόδευαν τα δάκρυά τους και μοιρολογούσαν, γιατί θα σιγούσαν οι αργαλειοί.

Πού να ήξεραν οι άμοιρες!

Αυτό το κακό ήταν μικρό σαν ένα πετραδάκι, μπροστά στο φοβερό μαντάτο, που θεόρατος βράχος θα κυλούσε από ψηλά καταπάνω τους και θα πλάκωσε τις ζωές τους και θα συνέτριβε ό,τι είχαν στον τόπο τους και με τον κόπο τους δημιουργήσει.

Στις 8 Οκτωβρίου του 1922, σαν βρυχηθμός από θηρίο της αποκάλυψης, ακούστηκε η διαταγή.

« Με απόφαση του Κεμάλ, οι ελληνικής καταγωγής χριστιανοί κάτοικοι της Ισπάρτα, είναι υποχρεωμένοι να αφήσουν τα σπίτια τους και να αναχωρήσουν μέσω Αϊδινίου – Σμύρνης, ως το τέλος του Οκτώβρη...»

Το σάλπισμα του τέλους! Βουβαμάρα και απόγνωση!

Και η πιο αισιόδοξη λογική δεν μπορούσε να το αντέξει! «....Μέσω Αϊδινίου – Σμύρνης, ως το τέλος του Οκτώβρη...»

Εφτακόσια χιλιόμετρα χώριζαν την Ισπάρτα από τη Σμύρνη!

Από τις πλαγιές του Ταύρου ως τα ανατολικά παράλια του Αιγαίου μεσολαβούσαν βουνά, λαγκάδια, πεδιάδες, δάση, ποτάμια! Απλώνονταν τόποι που είχαν ερημώσει από τον πόλεμο, γη που είχε στοιχειώσει από τη φωτιά και το θάνατο, κακοτοπιές και μέρη δύσβατα! Πώς θα μπορούσαν να πορευτούν τα γυναικόπαιδα και οι γέροι;

Ο στόχος ήταν φανερός. Ο Κεμάλ ήθελε να αφανίσει και το σπόρο και το χωράφι! Στη νέα Τουρκία δε χωρούσαν οι μειονότητες ...

Ο Παπαϊωακείμ δεν το έβαλε κάτω! Ύψωσε το ανάστημα, επιστράτευσε όσα μέσα μπορούσε! Φώναξε, διαπραγματεύτηκε, παζάρεψε, επέμενε, αντιπρότεινε!. Έδωσε για αντάλλαγμα το χρυσάφι των εκκλησιών⁶⁹ και πέτυχε το λιγότερο κακό.

« Να αναχωρήσουν στις 14 Οκτωβρίου 1922 μέσω Αττάλειας και να επιβιβαστούν σε πλοία με προορισμό την Ελλάδα»!

Από το Οροπέδιο του Ταύρου ως το λιμάνι της Αττάλειας! Εκατό χιλιόμετρα δρόμος και τα κύματα της θάλασσας!...

Βγήκαν οι ντελάληδες, το είπαν στις εκκλησιές οι παπάδες, το μурμούρισαν στους μαχαλάδες, από στόμα σε στόμα το έμαθαν οι χριστιανοί, γέροι, γριές, παιδιά, γυναίκες.

«Την Παρασκευή το μεσημέρι, να συγκεντρωθούμε όλοι, μπροστά από τις μεγάλες εκκλησιές μας και από χει...»

❧ 2 ❧

Οι γέροντες δάσκαλοι και οι δασκάλες μάζεψαν τα βιβλία τους, έσβησαν με το σφουγγάρι τον πίνακα, σφάλισαν τις πόρτες του σχολείου.

Στο σπίτι της η Φωτεινή με βουρκωμένα μάτια και με σφιγμένα χείλη, την παραμονή πριν την έξοδο, μάζεψε ό,τι μπορούσε. Έδωσε σε ένα μπόγο τα ρουχαλάκια του παιδιού, λίγα ρούχα δικά της και τα καλά ασπρόρουχα. Τα έπιπλα, τις βαριές και τις αέρινες κουρτίνες, τα πουπουλένια παπλώματα, τα μεταξωτά χαλιά, τα σερβίτσια τα хруστάλλινα, τις ακριβές πορσελάνες, τα σκεύη και τα στολίδια του σπιτιού δεν ήταν δυνατόν να τα διπλώσει και να τα πάρει μαζί. Ένα κομμάτι της ζωής της, η προίκα της και ο πλούτος του σπιτιού θα έμεναν πίσω...

69. Οι πολυέλαιοι, οι χρυσοί σταυροί και ο άλλος εξοπλισμός των τεσσάρων κύριων ναών της Σπάρτης υπολογίστηκε σε 100.000 λίρες. Ολόκληρη η κινητή περιουσία των εκκλησιών που ζύγιζε εκατοντάδες οκάδες ασήμι και χρυσάφι και συμπεριελάμβανε Ευαγγέλια, ειλητάρια, εικόνες, σταυρούς, καντήλια και άλλα εκκλησιαστικά σκεύη σπάνιας τέχνης παραδόθηκαν από τον αείμνηστο παπα-Ιωακείμ στις τουρκικές αρχές, μετά την ήττα των Ελλήνων και πριν το διωγμό το 1922; (Καθημερινή 16/3/1997- 7 Ημέρες σελ.30). Βέβαια θα πρέπει πολλά ακριβά κειμήλια να χύφτηκαν στη γη ή αλλού, με την ελπίδα της επιστροφής. Ωστόσο ήταν αδύνατο οι Έλληνες να μετέφεραν στην Ελλάδα πολύτιμα αντικείμενα. Αυτό έγινε με την Ανταλλαγή. Οι Σπαρταλήδες δεν ήταν ανταλλάξιμοι.

Ήταν βαρύ το φορτίο του ξεριζωμού, ήταν μαχαιριές στα στήθη και πληγές στο νου οι αναμνήσεις. Όλο το διάστημα που μάζευε στο πάνω πάτωμα ήταν δακρυσμένη και βουβή. Η σκέψη της στεκόταν στο κάθε αντικείμενο και χωρίς οίκτο το τύλιγε με τις αναμνήσεις και τις χαρές του γάμου της και γίνονταν πιο τραγικές εκείνες τις ώρες.

Όσο διάλεγε τι θα έπαιρνε και τι θα άφηνε, είχε τα χείλη σφραγισμένα, το στόμα κλειστό και μονάχα μια φωνή έβγαλε. Τόσο σπαρακτική, που την άκουσε η Χρυσάνα από το ισόγειο και τρόμαξε:

— Πού είσαι, Κοσμααά...;

Έτρεξε η Χρυσάνα κοντά της. Την αγκάλιασε και την τράβηξε να κατέβουν μαζί στο ισόγειο και την έβαλε να καθίσει.

Εκεί άνοιξε την καρδιά της η Φωτεινή και μοιράστηκε με τη Χρυσάνα τα συναισθήματα και τις θύμησης που έκαναν τα μάτια της να αναβλύζουν.

— Όταν για πρώτη φορά, αρραβωνιασμένη λίγες μέρες πριν το γάμο, με έφερε ο Κοσμάς να δω το σπίτι μας, έβαλε το κλειδί στην παλάμη μου, με κοίταξε κατάματα και μου είπε: «άνοιξε και μπες, εσύ πρώτη, κυρά μου!... Εδώ θα είναι η φωλιά μας!... ».

Την πήρε το παράπονο και άρχισε να κλαίει. Όλες οι ελπίδες και τα όνειρα, όλες οι στιγμές της ευτυχίας, ήταν ζωντανές στη μνήμη της και γιγάντωναν τον πόνο.

— Από πού αρχίσαμε, Χρυσάνα και πού φτάσαμε! Κι εκείνος διωγμένος κι εγώ καταδιωγμένη!... Τι να πάρω μαζί μου, τι να δέσω στον μπόγο μου; Πόσα από τα καλά που είχα και πόσα από τα όμορφα που έζησα μπορώ να σηκώσω;

Σταμάτησε η Φωτεινή, σηκώθηκε όρθια, έκανε ένα κύκλο στη σάλα, άνοιξε τα χέρια της να αγκάλιαζε όλο το χώρο και συνέχισε:

— Ό,τι και να πάρω μαζί μου, το σπίτι μου, όπως το έζησα και το αγάπησα, θα το αφήσω πίσω... Το μπαλκονάκι που έβλεπα ως πέρα και ρουφούσα την ευωδιά από τις τριανταφυλλίες, τις ευτυχισμένες στιγμές που έζησα σε κάθε γωνιά του, τον κήπο μου και το κάθε τι, όλα διατάζει ο Κεμάλ, να τα αφήσω ... Και να πάω πού;..., Να βρω τι;...

— Εγώ είμαι σίγουρη, ότι θα ξαναρθούμε! Θα το δεις, κόρη μου! Προσωρινά φεύγουμε από τα μέρη μας, μέχρι τα πράγματα να ησυχάσουν και μετά, πάλι πίσω! Τα σπίτια μας και τα καλά μας θα τα βρούμε, όπως τα αφήσαμε! Να μη στεναχωριέσαι Φωτεινή μου, έτσι έγινε και το δεκατέσσερα, έτσι έλεγαν οι παππούδες μας, ότι είχε γίνει και παλαιότερα!

Η ελπίδα του γυρισμού ήταν μια καραμέλα, αντίδοτο στον πικρό ξεριζωμό, γλύκα που τη μοίραζαν απλόχερα όλοι μεταξύ τους!... Ήταν λόγος παρηγοριάς βγαλμένος από τις διηγήσεις και την ιστορία. Τον έλεγε η Χρυσάνα στη Φωτεινή και στον εαυτό της, τον έλεγαν οι γεροντότεροι στα εγγόνια τους.

Μα η ελπίδα της επιστροφής ήταν ένα ροδαλό σύννεφο κρυμμένο κάπου στο σκοτεινό ουρανό, όνειρο κι ευχή τους. Η προσφυγιά ήταν η μαύρη πραγματικότητα και ο μόνος δρόμος που το κράτος τους υποχρέωνε να περπατήσουν.

3

Το τελευταίο βράδυ η Φωτεινή με το παιδί της, η Χρυσάνα και η Ροδή μαζεύτηκαν στο σπίτι της Μαργής. Η ίδια δεν τους κάλεσε, αλλά το συμφώνησαν μεταξύ τους.

Θα ήταν καλύτερα για τις γυναίκες, να έχει η μια την άλλη παρέα, θα ήταν καλύτερα και για τη Μαργή, γιατί επέμενε να μείνει στον τόπο της και φώναζε τότε με κλάμα παράπονου και τότε με θυμό, ότι δεν ήθελε να αφήσει τον τόπο που γεννήθηκε και ότι κανένας δεν μπορούσε να τη διώξει.

Η Μαργή Χαρίτογλου, η γυναίκα που είχε αντέξει θανάτους και χαμούς και που ήταν δυνατή σαν την πέτρα, την οικογένειά της και τους άλλους να στηρίζει, μπροστά σε αυτή τη συμφορά είχε καταθέσει την υπομονή, το πείσμα και το ηθικό της. Σα να τα είχε θολώσει το μυαλό της και όλο μουρμούριζε ακαταλαβίστικα... Η πέτρα είχε ραγίσει....

— Πού να αφήσω πίσω μου τόσους κόπους; ...Κατάλαβέ με, να χαρείς!... Τα χαλιά είναι παιδιά μου!... Μέτρησε, μέτρησε όσο μπορείς!... χιλιάδες κόμποι, όμορφοι σφιχτοί, δάκτυλα σβέλτα, μάτια άγρυπνα, καημοί της ψυχής! Δεν μπορείς να τα μετρήσεις! Να, ο Χαρίτος ο άντρας μου και ο σύντροφός μου, εδώ πέρασε τα χρόνια του!... Να και ο Χατζηλάζαρος, κανένας δεν τον ξεπερνά στην τέχνη! Να και τα καμάρια των ματιών μου! Ο Κυριάκος μου ο μικρός μου γιος, ο Κοσμάς μου ο προκομμένος μου, ο Κώστας μου ο αδικημένος λεβέντης μου!... Όλοι πέρασαν από δω! ...Οι παππούδες μου, οι γονείς μου, οι φίλοι και οι συγγενείς μας... Εδώ είναι τα πατήματά τους... Γιατί να φύγω;...

Οι γυναίκες δάκρυζαν με τα λόγια της Μαργής. Η κάθε φράση που άκουγαν ήταν βαθύς αναστεναγμός βγαλμένος και από τα δικά τους χείλη. Έκαναν τα πικρά γλυκά και προσπαθούσαν με χίλια δυο επιχειρήματα, να τη

βγάλουν από το παραμιλητό, να την πείσουν ότι έπρεπε να ακολουθήσει.

Πού να βρουν λόγια να τη συνεφέρουν;... Ένα μονάχα ήταν το ακλόνητο επιχείρημα. Η ελπίδα ότι θα σμίξουν οι οικογένειες στο τέλος του άγνωστου δρόμου. Στην Ελλάδα, έλεγαν, εκεί θα βρουν τα στρατευμένα παλικάρια. Τον Κυριάκο, το Μανώλη... Στην Ελλάδα, όταν ελευθερωθούν θα καταφύγουν ο Κοσμάς και ο Χατζηλάζαρος... Στην Ελλάδα, τη μεγάλη πατρίδα... Έπειτα είναι και ο μικρός Χαρίτος! ...

— Πού θα αφήσεις τη γενιά σου, Μαργή;

Αυτό τη ρώτησε, η Χρυσάνα δείχνοντάς της το μικρό εγγονό και τονίζοντας τις λέξεις μια- μια.

Η Μαργή αμίλητη, σα να ξύπνησε από βαθύ λήθαργο, σηκώθηκε να μαζέψει τα απαραίτητα που θα έπαιρνε μαζί της.

Σταμάτησε για λίγο, όταν της είπαν ότι στην αυλή της στέκεται η Γιασμίν.

— Γιατί δεν μπαίνει στο σπίτι; Ρώτησε δήθεν απορημένη η Μαργή.

Είχε μήνες να μιλήσει με την Τουρκάλα, που τόσα χρόνια είχαν περάσει μαζί με αγάπη και αληθινή φιλία. Η Γιασμίν θυμόταν, ότι ο Ομάρ έχασε το μάτι του από τους Έλληνες στο μέτωπο και η Μαργή δεν μπορούσε να ξεχάσει, ότι ο Χασάν ήταν μαζί με τους τσέτες, που της είχαν ρημάξει το σπίτι.

Εκείνες τις τελευταίες ώρες στην Ισπάρτα, η Μαργή δεν μπορούσε να αρνηθεί τη Γιασμίν, όπως δεν μπορούσε να αρνηθεί και τη ζωή της. Άφησε ανοιχτό τον πόγο που μάζευε και πήγε κοντά της...

Έπεσε η μια στην αγκαλιά της άλλης. Δε μιλούσαν παρά έκλαιγαν, έκλαιγαν.... Ούτε συγγνώμη, ούτε συγχώρεση! Μόνο δάκρυα για όσα άφηνε πίσω του ο χωρισμός, μόνο δάκρυα γιατί βρέθηκαν απέναντι, στις όχθες του ποταμού, που φούσκωσε ο πόλεμος και βάθυναν την κοίτη του άλλοι...

— Έγινε κομμάτια η ψυχή μου! ήταν οι πρώτες λέξεις που είπε η Γιασμίν.

Έβγαλε τον μποξά που τύλιγε τους ώμους της και τον πέρασε στους ώμους της Μαργής.

— Πάρ' το ! Δε θέλω να με ξεχάσεις! Μουρμούρισε και όσο μπορούσε πιο γρήγορα βγήκε κλαίγοντας στο δρόμο.

Ήταν το τελευταίο βράδυ! Κρύα η νύχτα, παγωμένα τα κορμιά, σκοτεινός ο ουρανός τους!

Ξάπλωσαν αργά, αλλά καμιά από τις γυναίκες που σκέπαζε το σπίτι

της Μαργγής δεν έκλεισε μάτι. Δεν σκέφτονταν τα εκατό χιλιόμετρα που είχαν μπροστά τους,. Λογάριαζαν τη ζωή που άφηναν πίσω τους, τις έπνιγε ο άδικος ξεριζωμός, τις λύγιζε ο αποχαιρετισμός της όμορφης πατρίδας.

❧ 4 ❧

Εημέρωνε η Παρασκευή, 14 Οκτώβρη 1922, σα Μεγάλη Παρασκευή, ημέρα θρήνου!

Ο Μηνάς περίμενε μες στη νύχτα και όταν λάλησε ο πρώτος πετεινός, χτύπησε πρώτα το παράθυρο και μετά σιγανά την πόρτα. Του άνοιξε η Χρυσάνα. Σηκώθηκαν και οι άλλες, μαζεύτηκαν ολόγυρα, πίστεψαν ότι κάτι καλό θα έλεγε.

— Ήρθα να σας αποχαιρετήσω! Είπε.

Και αυτός ο άντρας, που όλες πίστευαν ότι ήταν σκληρός μαχητής και δε λιποψυχούσε, αναλύθηκε στα δάκρυα.

— Ήρθα να παραδώσω στη Ροδή τις οικονομίες που είχε ο γέρος μου μαζέψει, για να τις χαλάσει στο γάμο της...

Από τον κόρφο του έβγαλε ένα δερμάτινο μικρό σακούλι και το απόθεσε στα χέρια της αδερφής του.

— Είναι για τις χαρές σου, για την ώρα την καλή! είπε και τη φίλησε στο μέτωπο και μετά άπλωσε τα χέρια να την αγκαλιάσει.

— Δε θα έρθεις μαζί μας; Τον ρώτησε η κοπέλα κλαίγοντας.

— Όχι, αδερφούλα μου! Όλα μου τα χρόνια τα πέρασα στα βουνά. Εδώ στα βουνά θα μείνω και ας με κάνει ο Κεμάλ ό,τι θέλει...

Και μετά, γελώντας μέσα από τα δάκρυα είπε πιο δυνατά.

— Θα μείνω να φυλάω τα σπίτια σας, θα φυλάω τους τάφους των γονιών μου και όλων των Σπαρταλήδων που κοιμήθηκαν στον τόπο μας! Έχει πολλές σπηλιές το βουνό μου να κρυφτώ, για λίγο καιρό, μέχρι να περάσει η άγρια μπόρα!... Μετά, θα τριγυρνώ ελεύθερα και θα λέω ιστορίες στους βοσκούς και στους παραγιούς μου... Έχετε γεια! Σας χαιρετώ...!

Έφυγε ο Μηνάς, φώτισε ο Θεός την ημέρα.

Λίγες ώρες απέμειναν μέχρι το μεσημέρι και η Φωτεινή είπε στη Ροδή και στη Χρυσάνα, ότι ήθελε να πάει για τελευταία φορά στο σπίτι της.

— Κρατάτε λίγο το παιδί και έρχομαι ! Δε θα αργήσω!

— Θα έρθω κι εγώ μαζί σου! είπε η Ροδή, γιατί φοβήθηκε να την αφήσει μόνη.

— Όχι, σε παρακαλώ! Μέρα είναι, κόσμο πολύ έχουν οι δρόμοι! Θα πάω σπίτι, να μαζέψω τα χαρτιά του Κοσμά και σε λίγο θα είμαι πίσω...

— Είναι καλύτερα, να πάει μονάχη στο σπίτι της, ψιθύρισε στη Ροδή η Χρυσάνα. Τη Φωτεινή τη νιώθω, σα να είναι κόρη μου...

5

Το σπίτι, δίπλα στο εκκλησάκι του Σταυρού, ήταν τυλιγμένο στην πρωινή δροσιά, με κλειστές τις πόρτες και τα παράθυρα όπως την προηγούμενη μέρα τα είχε αφήσει.

Ήθελε να αποχαιρετήσει το σπίτι της η Φωτεινή! Ήθελε να είναι στο σπίτι της αυτές τις στιγμές ολομόναχη, με μοναδική συντροφιά την ανάμνηση του άντρα που ερωτεύτηκε και να μην έχει δίπλα της κανέναν άλλον.

Άνοιξε την εξώπορτα, την κύρια είσοδο. Άφησε ανοιχτή την πόρτα και με γρήγορα βήματα ανέβηκε στον όροφο. Μπήκε στο δωμάτιο που είχε το γραφείο του ο Κοσμάς. Βουβοί οι τοίχοι! Παγωνιά και θανατερή σιωπή! Λες και είχε φύγει από το σπίτι η ζεστασιά και η ανάσα της ζωής! Αγριεύτηκε! Ένας φόβος απροσδιόριστος πλάκωσε την ψυχή της. Από τις γρίλιες έμπαινε το φως, δε χρειάστηκε να ανοίξει κανένα παράθυρο. Μάζεψε τα χαρτιά του άντρα της, τα έβαλε γρήγορα σε ένα μαύρο χαρτοφύλακα και κατέβηκε τρέχοντας τις σκάλες...

Άκουσε τους χτύπους από ρολόι, το μεγάλο εκκρεμές. Δεν μέτρησε πόσοι ήταν οι χτύποι, δεν είχε σημασία πια η ώρα! ...

Χωρίς να κοιτάξει πίσω και ολόγυρα βγήκε από την κύρια είσοδο, έβαλε το κλειδί στην κλειδαριά....

— Μην κλείσεις την πόρτα!

Τρόμαξε από τη βραχνή αντρική φωνή, που ακούστηκε στην ερημιά. Γύρισε το κεφάλι και είδε! Η Ανιφέ με τρία –τέσσερα μικρά ολόγυρα, ένας άντρας Τούρκος, ψηλός ξερακιανός, κακοντυμένος, δυο γυναίκες μεγάλες και μια γερόντισσα με άλλα τόσα παιδιά κοντά της, είχαν παραταχθεί σε μια σειρά στην αυλή του σπιτιού της... Ήταν η οικογένεια της Ανιφέ

— Μην κλείσεις την πόρτα! Της ξαναείπε με σκληρή φωνή ο άντρας. Φεύγεις εσύ, μπαίνουμε εμείς...

Η Φωτεινή δε μίλησε, δε βρήκε τη δύναμη να αντιδράσει. Άφησε την πόρτα του σπιτιού της ανοιχτή και με το κλειδί κρατημένο σφιχτά στη χούφτα πήρε τρέχοντας τον κατήφορο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16°

Πορεία προς τη νέα πατρίδα

❧ 1 ❧

Μια μακριά, αργόσυρτη γραμμή από κάρα, ζώα, μπόγους, δέματα, γυναικόπαιδα, γέροντες και γερόντισσες ξεκίνησε από την καρδιά της Σπάρτης, την Παρασκευή 14 Οκτωβρίου 1922.

Βήματα βαριά, ξεριζωμού πορεία!

Στη διαδρομή κι άλλα γυναικόπαιδα από τα γύρω χωριά, έρχονταν κι έωναν την τύχη τους με τους Σπαρταλήδες και συνέχεια μάκρανε η γραμμή. Έφτασαν τις τέσσερις με πέντε χιλιάδες ψυχές. Άνθρωποι καταδιωγμένοι από τον τόπο τους, συνοδοιπόροι στη αναγκαστική δύσκολη πορεία της προσφυγιάς..

Πίσω τα σπίτια τους, ο τόπος που γεννηθήκαν, η αγαπημένη Ισπάρτα.

Δίπλα η μάνα με το μικρό στην αγκαλιά, με το μεγαλύτερο παιδί να της κρατά το χέρι, οι αναστεναγμοί του γέροντα και της γερόντισσας, όλος ο βιος, όλα τα πλούτη τυλιγμένα σ' έναν μπόγο, στοιβαγμένα σ' ένα μπαούλο..

Μπροστά το άγνωστο, ο κακοτράχαλος δρόμος, το στενό μονοπάτι.

Προορισμός τους το λιμάνι της Αττάλειας. Εκατό χιλιόμετρα απόσταση. Θα βάδιζαν με το φως της μέρας, θα ανέβαιναν και θα κατέβαιναν βουνά, θα διέσχιζαν πεδιάδες όσο άντεχαν τα πόδια, όσο το επέτρεπε ο καιρός. Δυο- τρεις- τέσσερις ημέρες δρόμο!

Είπαν κάποιοι γέροντες ότι ήξεραν τη διαδρομή, ισχυρίστηκαν ότι είχαν περπατήσει κάποτε στα ίδια μονοπάτια. Τους ξεγέλασαν τα γέρικα μάτια, τους έπαιξε σκληρό παιχνίδι η μνήμη κι έχασαν το δρόμο.

Οχτώ μέρες περιπλανήθηκαν σε άξενους τόπους, σε άγνωστα μέρη.

Ληστές έστησαν καρτέρι και τους λήστεψαν. Εκβιαστές (οι τσανταρμάδες) εκμεταλλεύτηκαν την ανάγκη τους να πορεύονται με ασφάλεια και απαίτησαν παράδες και χρυσάφι. Φύλακες και αυτόκλητοι προστάτες εξαργύρωσαν πανάκριβα την προστασία.

Άξιος ηγέτης, όπως άλλοτε στην έρημο ο Μωυσής, αναδείχτηκε ο Πα-

παίωακείμ Πεσματζόγλου Νους οργανωτικός, καρδιά στοργικού πατέρα, γλώσσα παρηγοριάς και αυστηρότητας, μάτι μεγάλου και φωτισμένου αρχηγού, ποιμενάρχης κατατρεγμένων υπηρέτησε με τον καλύτερο τρόπο την αποστολή του. Κοντά του μια πλειάδα γυναικών, διακόνισσες στη δύσκολη αποστολή, πολύτιμες συνεργάτιδες και βοηθοί να οργανωθεί και να πορευτεί τόσο πλήθος.

Δεν είχαν άλλη επιλογή, παρά μονάχα της προσφυγιάς το δρόμο...

Μάτωσαν τα πόδια από το περπάτημα, πιάστηκε η αναπνοή από την κούραση και τη σκόνη. Χόρτασαν με τις λιγοστές προμήθειες, ξεδίψασαν με το νερό της βροχής, έπλυναν το πρόσωπό τους σε νεροσυρμές, ξαπόστασαν στις πέτρες και στις ξερολιθιές, κοιμήθηκαν κάτω από τα άστρα. Κουράστηκαν...!

Σώοι, με μοναχή απώλεια την αρπαγή ενός παιδιού, είδαν από μακριά τη θάλασσα, διέκριναν μέσα στην ομίχλη τις στέγες από τα σπίτια της Αττάλειας. Δάκρυσαν τα γέρικα μάτια, θαύμασαν τα παιδιά για τη γαλάζια απεραντοσύνη. Φτερούγισε η ελπίδα, πίστεψαν ότι τα βάσανα τελείωσαν.

❧ 2 ❧

Οι δρόμοι της Αττάλειας ήταν πολύ στενοί. Άπλωναν τα χέρια τα παιδιά κι έπιαναν τους δυο απέναντι τοίχους. Ο αέρας που ερχόταν από τη θάλασσα και κύκλωνε τα στενά, ήταν αποπνικτικός, υγρός και ζεστός. Έφερνε τη μυρωδιά από το κατράμι των καραβιών και τις διάφορες οσμές από τις γειτονιές της πόλης. Τα σπίτια στην Αττάλεια ήταν κολλητά το ένα με το άλλο και στριμώχνονταν να χωρέσουν κοντά στη θάλασσα, στο μεγάλο εμπορικό κέντρο και στο ονομαστό λιμάνι της Ανατολής..

Νοστάλησαν οι πρόσφυγες της Ισπάρτα τον καθαρό αέρα του βουνού, το οροπέδιο, το ύψος και την απλοχωριά του!.

Οι αρχές του τόπου, με τις παραστάσεις και τις επίμονες διαμαρτυρίες του Παπαίωακείμ, τους βόλεψαν, όπως – όπως στα σπίτια που είχαν αφήσει, παίρνοντας το δρόμο της προσφυγιάς οι Ατταλειώτες. Υπήρχαν και άλλοι άνθρωποι καταδιωγμένοι και άλλες ψυχές ματωμένες από το άδικο!

Ο πόνος του άλλου, που έγινε παρηγοριά, οι διηγήσεις των γερόντων, τα σχέδια των γυναικών, τα όνειρα και τα παιχνίδια των παιδιών στα στενοσόκακα και στις αυλές της Αττάλειας, γέμιζαν τον άδειο τους χρόνο, ξεγελούσαν τον καημό του ξεριζωμού, πάσχιζαν να σταλάξουν βάλαμο στις νωπές πληγές.

Πέρασαν δεκαέξι μέρες!

Μετά από πλήθος παραστάσεις, διαμαρτυρίες, παζαρέματα και παρακλήσεις και ύστερα από μαρτυρικές ώρες αναμονής και αγωνίας, έδωσαν οι αρχές την άδεια να επιβιβαστούν οι πρόσφυγες σε τρία πλοία που ήταν δεμένα στο λιμάνι της Αττάλειας. Το μεγαλύτερο λεγόταν «Ανδρέας Άνδρου»⁷⁰.

Σε αυτό το πλοίο ανέβηκαν οι Σπαρταλήδες από το μαχαλά Έμρε, της Κοίμησης της Θεοτόκου. Μαζί τους και η Φωτεινή και Ροδή και η Μαργή, η Χρυσάνα και η Σουσάνα.

Στο μακρύ ταξίδι έλεγαν και άκουγαν ιστορίες για τα καλά που άφησαν πίσω τους, μοιράζονταν την αγωνία και τα σχέδια για το μέλλον, αντάλλασαν πληροφορίες για την ελληνική πατρίδα που θα έφταναν. Γλύκαιναν τον καημό του ξεριζωμού με την ελπίδα, ότι εκεί που πήγαιναν θα συναντούσαν κι άλλους πρόσφυγες, αγαπημένους και γνωστούς και ότι θα είναι προσωρινή η προσφυγιά τους.

Η Μαργή σκεφτόταν τον Κυριάκο, να τους περιμένει....Η Χρυσάνα έκανε όνειρα ότι θα αγκαλιάσει το μοναχογιό της και θα μάθει νέα για τις κόρες, τους γαμπρούς και τα εγγόνια της... Η Φωτεινή ευχόταν να συναντήσει τους γονείς, τα αδέρφια, τους συγγενείς και τους φίλους που διώχτηκαν από τη Σμύρνη. Η Ροδή κουβαλούσε μαζί της τα ιστιά του αργαλειού και σχεδίαζε, να τον στήσει στη νέα πατρίδα, να υφάνει και να αποτελειώσει το χαλί που θα έστρωνε στο νυφιάτικο σπιτικό της.

Ο κάθε πρόσφυγας μια ιστορία, η κάθε ιστορία μια ακόμη εκδοχή του ίδιου πόνου του άδικου ξεριζωμού και ευχή κι ελπίδα ότι θα κάνουν την αρχή μιας καινούργιας ζωής.

Ταξίδευαν με προορισμό τη μεγάλη μάνα Ελλάδα, αλλά δεν μπορούσαν να τη φανταστούν στην πραγματική της, μικρή διάσταση και πόσο στενή θα ήταν η μητρική αγκαλιά της.

❧ 3 ❧

Το « Ανδρέας Άνδρου» άραξε στον Πειραιά!... Πάτησαν το χώμα το ελληνικό οι θαλασσοδαρμένοι.

Απογοήτευση από τη φτώχεια του τόπου, από τα βλέμματα των ανθρώπων.

70. Τα πλοία ήταν ελληνικά, αλλά υπήρχε ως προστασία κι ένα αμερικάνικο αντιτορπιλικό. Το μεγαλύτερο πλοίο λεγόταν «Άνδρέας Άνδρου».

Η κυβέρνηση τους εγκατέστησε σε επιταγμένους χώρους υποδοχής, σε παράγκες και αντίσκηνα.

Ήταν όλοι μαζί, ο ένας αποκούμπι στον άλλον, για να ξεπεράσουν τα δύσκολα, τη φτώχεια, τη μιζέρια, την καχυποψία των ντόπιων, τη διαφορετικότητα στη γλώσσα και στις καθημερινές συνήθειες.

Λίγες μέρες μετά, βρέθηκε ο τόπος της οριστικής εγκατάστασης. Ήταν η καταπράσινη έκταση στους «Ποδαράδες». Ήταν τα νερά του Ποδονίφτη, η περιοχή που προσιδίαζε με τη μακρινή πατρίδα, εκείνη που συγκέντρωνε τις προϋποθέσεις της υγιεινής διαμονής και της ανάπτυξης της τέχνης που γνώριζαν καλά, της ταπητουργίας.

Εκεί, στις αρχές του 1923, ο Οργανισμός Περιθάλψεως Προσφύγων έστησε παράγκες και αντίσκηνα κι εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες από τη Σπάρτη της Πισιδίας.

Στις 27 Ιουνίου 1923 μπήκε ο θεμέλιος λίθος της πόλης των προσφύγων. Έπεσαν αρκετές ιδέες για το όνομά της. Ήθελαν να μιλά για την παλιά πατρίδα τους και τη δική τους ιστορία. Τελικά την ονόμασαν Νέα Ιωνία, να θυμίζει όλους τους Μικρασιάτες, αναφορά και μνήμη και τιμή για της πανάρχαιας κοιτίδας των Ελλήνων.

Τον Ιούλιο του ίδιου έτους υπογράφηκε η συνθήκη της Λωζάννης. Μέχρι το Δεκέμβριο, ήρθαν στην Ελλάδα και αντάμωσαν με τις οικογένειές τους οι εξόριστοι άντρες, περίπου οι μισοί - από εκείνους που είχε διώξει από την Ισπάρτα ο Κεμάλ. Οι άλλοι, δεν άντεξαν μέρες και νύχτες να πορεύονται, δεν άντεξαν τα βάσανα στα «αμελέ ταμπουρού» και άφησαν τα κόκαλά τους στην Ανατολή τα βάθη.

Στους Ποδαράδες, στη Νέα Ιωνία, μέρα με τη μέρα στέριωναν οι πρόσφυγες τη ζωή με τον πολιτισμό, με τις μνήμες και με την αφοσίωση στη δουλειά, που είχαν φέρει από τη μακρινή Ισπάρτα.

Μέσα στα αντίσκηνα έστησαν η Ροδή και άλλες Σπαρταλιές τους αργαλειούς τους. Πετούσαν τα δάχτυλα, έδεναν τους κόμπους το μαλλί ύφαιναν τα περίτεχνα χαλιά, έκαναν τέχνη την παράδοση, κέρδιζαν το ψωμί τους. Πιο κει οι γέροντες και οι γερόντισσες κρατούσαν τα μικρά παιδιά, να δουλέψουν οι μεγάλοι. Σε άλλο αντίσκηνο η Φωτεινή, είχε συγκεντρώσει τους μαθητές για μάθημα κι εξακολουθούσε να είναι και στη νέα πατρίδα η κυρα-δασκάλα..

Πάντα ανηφορικός για όλους ο δρόμος της ζωής, σπαρμένος με αγκάθια για τους πρόσφυγες απ' τη Μικρά Ασία.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Πώς στη σχισμή του σκληρού βράχου φυτρώνει ένα φυτό και πώς -θαύμα της ζωής- απλώνει τα κλαδιά, τα φύλλα, τα λουλούδια και την ομορφιά του, έτσι και οι πρόσφυγες της Σπάρτης. Ρίζωσαν και πρόκοψαν στη νέα πατρίδα. Η Φωτεινή αντάμωσε με τους γονείς της κι έμαθε, ότι τα αδέρφια της και ο Γεωργάκης είχαν καταφύγει κι εργάζονταν στο Παρίσι. Μα η ζωή της φωτίστηκε, όταν στο τέλος του 1923 γύρισε από την εξορία ο Κοσμάς. Η ταπητουργία στη Ν. Ιωνία με το πέρασμα του χρόνου άκμαζε και ανθούσε κι εκείνος έγινε πάλι αντιπρόσωπος των Σπαρταλήδων ταπητουργών στην αγορά της Ευρώπης και της Ελλάδας. Δούλεψαν, πρόκοψαν απέκτησαν άλλα δυο παιδιά, αξιώθηκαν να ζήσουν καλά και να καμαρώνουν για την οικογένειά τους. Η Χρυσάνα έκλαψε πολύ για τον άντρα της το Χατζηλάζαρο, που δεν άντεξε τα βάσανα στα Τάγματα Εργασίας και ξεψύχησε στη μακρινή Αρμενία. Με τη βοήθεια του Ερυθρού Σταυρού βρήκε τη μια της κόρη. Για την άλλη της κόρη έτρεξε, ρώτησε, δεν έμαθε ποτέ, αν ήταν στη ζωή και τι απέγινε εκείνη και η οικογένειά της. Όμως η παρουσία του Μανώλη, αλάφρωνε τον πόνο της. Ο γιος της δούλευε και σπούδασε κι έγινε φαρμακοποιός, όπως επιθυμούσε. Ο Κυριάκος ένωσε τη ζωή του με τη Ροδή, γέμισε χαρά τη μάνα του, τη Μαργή, αλλά οι ανάγκες που έτρεχαν δεν τον άφησαν να κάνει πραγματικότητα τα σχέδιά του. Δεν ακολούθησε τους Σπαρταλήδες στη Μακεδονία, εκεί που θα φύτευαν τριανταφυλλιές και θα έβγαζαν το ελληνικό ροδέλαιο. Έμαθε την τέχνη του χτίστη, καθημερινά σκαρφόλωνε στις σκαλωσιές, έχτιζε τα σπίτια των προσφύγων. Ο ροδώντας που ονειρεύτηκε, η ευωδιά από τα δικά του ανθισμένα τριαντάφυλλα που θα πλημμύριζε το οροπέδιο της Σπάρτης, έμεινε μονάχα όνειρο, δεμένο με την ανάμνηση της μακρινής πατρίδας...

ΤΕΛΟΣ

Σημείωση:

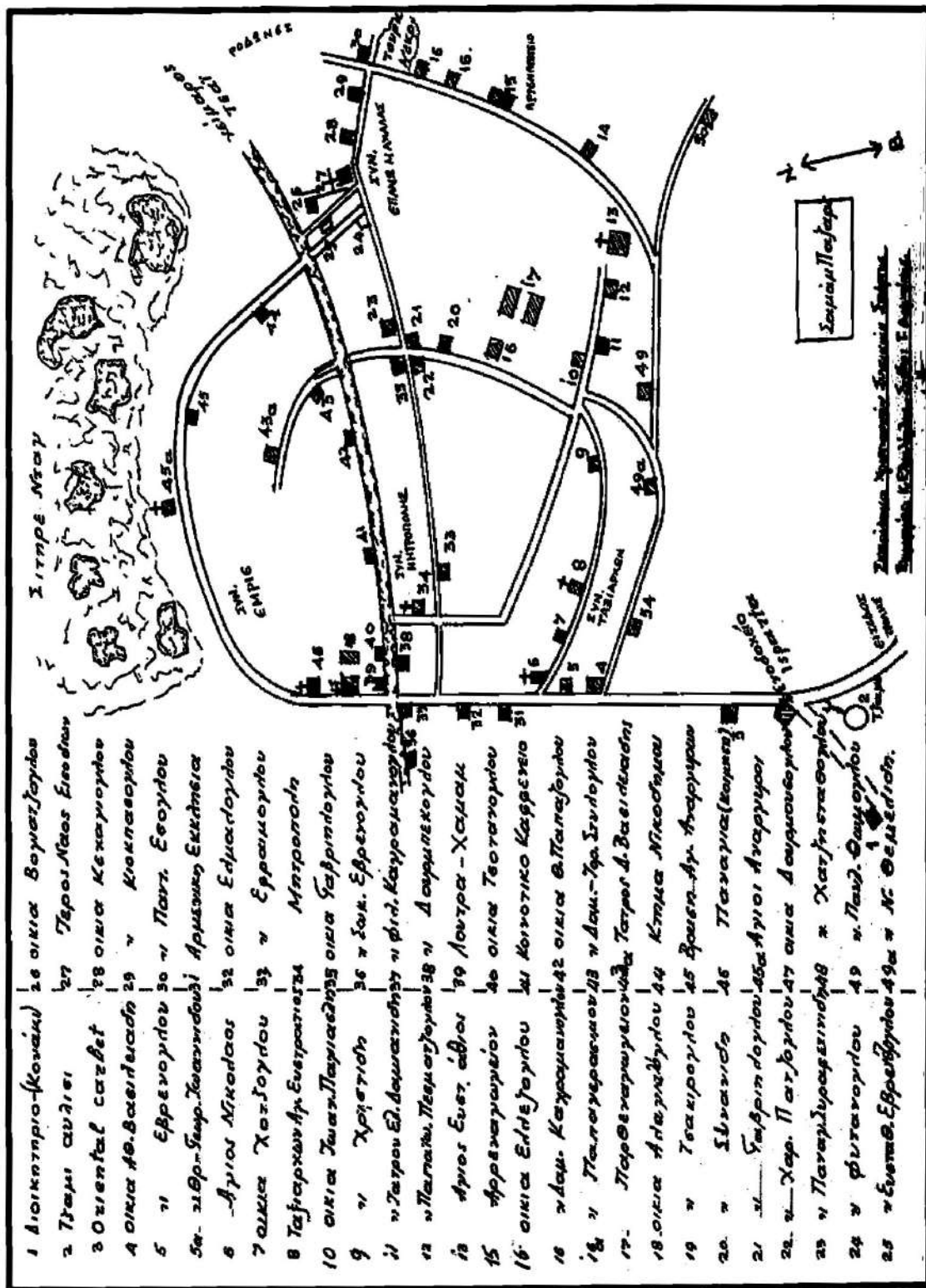
Το μυθιστόρημα βασίστηκε σε αληθινά γεγονότα και στις πληροφορίες που άντλησα από πηγές και αφορούν, στους ανθρώπους, τον τόπο και το χρόνο που εκτυλίσσεται η υπόθεση του έργου. Οι ήρωες του μυθιστορήματος είναι πρόσωπα φανταστικά. Είναι διακριτά από τον αναγνώστη τα ιστορικά πρόσωπα που αναφέρονται στο έργο κι έδρασαν στην πολιτική, στρατιωτική και κοινωνική σκηνή της περιόδου της Μικρασιατικής Εκστρατείας και στα χρόνια που ακολούθησαν.

Η Μικρά Ασία με τα αρχαία ονόματα των επαρχιών.

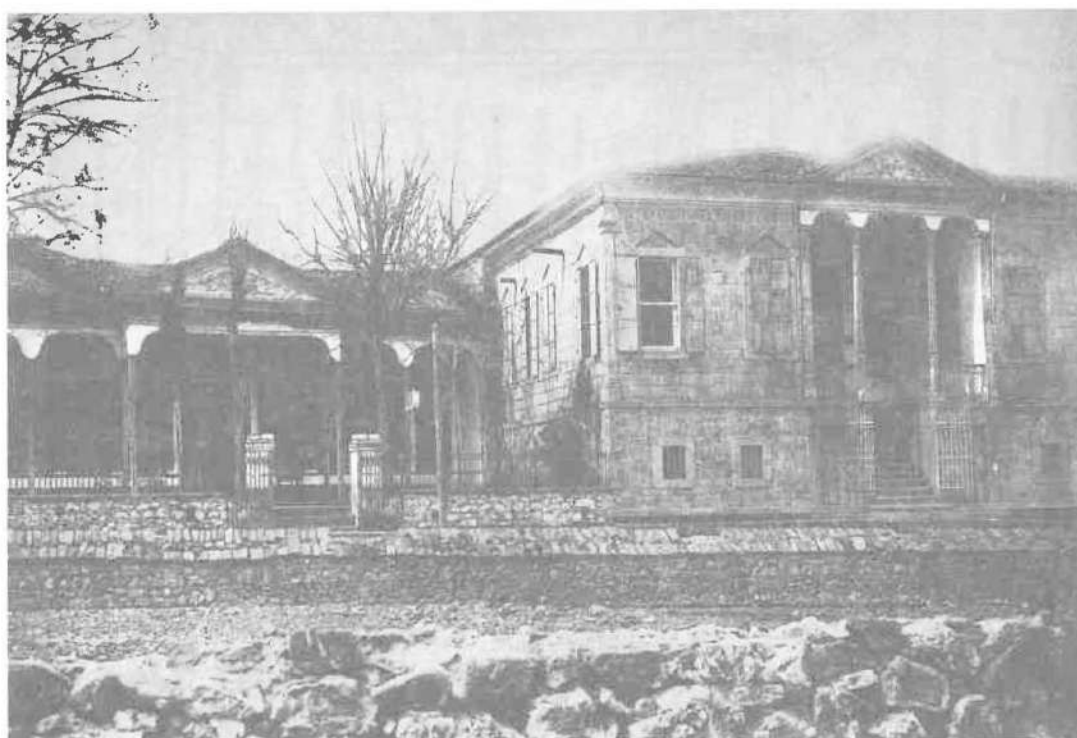
Η περιοχή της Ιεράς Μητροπόλεως Πισιδίας.

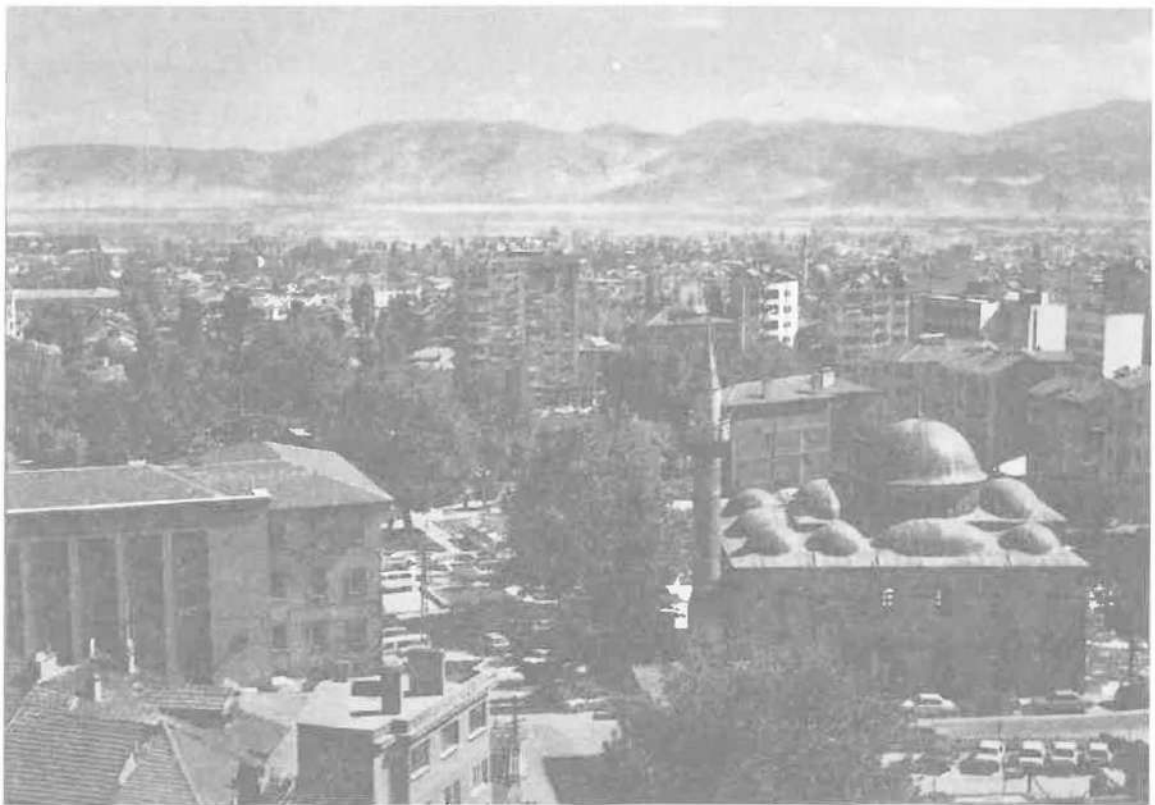
Σχμαρίφημα της θέσης σπιτιών, εκκλησιών κλ.π. των Ελλήνων της Σπάρτης.

Ο ναός της Μητροπόλεως (Γενέσιον Θεοτόκου).

*Η κατοικία και το Εργαστήρι χαλιών Δουρμπέογλου,
δίπλα στο χείμαρρο του Τσάι.*

Το κέντρο της σημερινής πόλης. Στο βάθος η οροσειρά του Ταύρου.

Το Εγερδέρ, όπως καταλήγει στο Νησί.

Εκδόσεις Ενώσεως Σπάρτης Μ. Ασίας

BIBΛΙΑ

- Βάσου Βογιατζόγλου: Η Πισιδία της Μ. Ασίας-1978
- Βάσου Βογιατζόγλου: Οι γειτονιές των απίστων -1981
- Χάρη Σαπουντζάκη: Η Ελληνική Παιδεία στη Σπάρτη Πισιδίας (κατά τα τελευταία 200 χρόνια πριν από την καταστροφή)-1983-Α΄ βραβείο Εστίας Ν. Σμύρνης (εξαντλήθηκε)
- Βάσου Βογιατζόγλου: Η Σπάρτη της Μ. Ασίας (σύμμεικτα λαογραφικά) 1986-Εύφημος μνεία Ακαδημίας Αθηνών Β΄ έκδοση, 1992
- Παπαΐωακείμ Πεσματζόγλου: Οι αναμνήσεις μου (από την πατρίδα μου Σπάρτη Μ. Ασίας). Επιμέλεια: Χάρη Σαπουντζάκη-1990-(εξαντλήθηκε).
- Πρακτικά 5^{ου} Συμποσίου Ιστορίας- Λαογραφίας Αττικής (Η εγκατάσταση των προσφύγων στους δήμους και τις κοινότητες της Αττικής). 1995. (εξαντλήθηκε).
- Χάρη Σαπουντζάκη: Ανθολόγιο Πισιδίας, 2000
- Αντώνη Καζαντζόγλου: Η βιογραφία του μητροπολίτου Πατάρων Μελετίου, 2000.
- (Επιμέλεια) Χάρη Σαπουντζάκη: Η έλευση της Α. Θ. Π. του Οικουμενικού Πατριάρχου Βαρθολομαίου στην Ένωση-2002
- (Επιμέλεια) Χάρη Σαπουντζάκη: Οι Σπαρταλήδες στην παλιά και τη νέα πατρίδα- Λεύκωμα- 2007
- Ειρήνης Κατσιόπη- Σπυριδάκη: Στο οροπέδιο των ρόδων (ιστορικό μυθιστόρημα)- 2011

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

- Η Σπάρτη της Ανατολής-τεύχη 1-37(1989-2008)

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- Η Σπάρτη της Ανατολής-τεύχη 1-3 (2009-2011)

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το ανά χείρας βιβλίο αποτελεί το τέλος μιας προσπάθειας, που ξεκίνησε με πολύ ενθουσιασμό πριν δύο χρόνια και στόχο είχε τη συμμετοχή μου στο διαγωνισμό της Γυναικείας Λογοτεχνικής Συντροφιάς, όπου και διακρίθηκα.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στην Ένωση Σπάρτης Μικράς Ασίας, διότι έδειξε τιμητικό ενδιαφέρον και αποφάσισε την έκδοση του βιβλίου και διότι οι εκδόσεις της και η ιστοσελίδα της υπήρξαν πολύτιμες πηγές άντλησης πληροφοριών και στοιχείων, για να φανταστώ τους ήρωες στο συγκεκριμένο τόπο και χρόνο (1919-1922) και να κινηθεί η μυθοπλασία μου στα πλαίσια της πραγματικής ζωής και της Ιστορίας.

Θεωρώ υποχρέωσή μου, να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον Πρόεδρο της Ένωσης Σπάρτης Μικράς Ασίας, κύριο Χάρη Σαπουντζάκη, ο οποίος, ως μέντορας με τις ευθύβολες κρίσεις και παρατηρήσεις του και ως Σπάρταλης Μικρασιάτης με τις βαθιές γνώσεις του, συνέβαλε δημιουργικά στην τελική απόδοση αυτού του πονήματος.

Τέλος, εκφράζω προκαταβολικά τις ευχαριστίες μου σε όσους με οποιοδήποτε τρόπο ασχοληθούν με την επιμέλεια και τη διαδικασία της έκδοσης του βιβλίου και σε όσους το διαβάσουν .

Αργυρούπολη , Αύγουστος 2011

Η Συγγραφέας

Ειρήνη Κατσίπη - Σπυριδάκη

Περιεχόμενα

	Σελ.
Εισαγωγή	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο	
Ημέρες δόξας και χαράς	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο	
Στο κατώφλι της νέας εποχής	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο	
Η άνοιξη και το καλοκαίρι στο Οροπέδιο	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο	
Πίσω στη Σμύρνη, την κοσμοπολίτισσα	59
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο	
Ο βαρύς χειμώνας	65
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο	
Γιορτές και χαρές στο καταχείμωνο	93
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7ο	
Στη δίνη των γεγονότων.....	103
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8ο	
Ο ήλιος μάζεψε το φως του	119
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9ο	
Το βαθύ ποτάμι	131
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10ο	
Στα νύχια του θηρίου	145
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11ο	
Οι Αμαζόνες της Σπάρτης	163
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12ο	
Αγωνίες και δυσκολίες	181

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13ο	
Ο μεγάλος πόλεμος	189
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14ο	
Η καταστροφή	215
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15ο	
Ο ξεριζωμός	223
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16ο	
Πορεία προς τη νέα πατρίδα.....	231
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	235
Φωτογραφικό υλικό.....	236

Κατά την περίοδο της έκδοσης του βιβλίου το Διοικητικό Συμβούλιο της Ενώσεως Σπάρτης Μ. Ασίας είχε την ακόλουθο σύνθεση:

Πρόεδρος: Χάρης Σαπουντζάκης

Αντ/δρος Α΄: Ηλίας Μωραλόγλου

Αντ/δρος Β΄: Νίκος Χατόγλου

Γ. Γραμματέας: Λουκάς Χριστοδούλου

Ειδ. Γραμματέας: Δημήτρης Μωραλόγλου

Ταμίας: Ξένια Παλιόγλου

Υπευθ. Δημ. Σχέσεων: Βλαδίμηρος Καϊσερλόγλου

Έφορος: Κοσμάς Χατόγλου

Μέλη: Στάθης Ουλκέρογλου, Βασιλεία Ζαχαράκη, Όμηρος Ακιανίδης.

Αναπλ. Μέλη: Σίμος Ιντζόγλου, Σήφης Πολυκάρπου

Εξελ. Επιτροπή: Αθ. Γουναρίδης, Ελένη Ελμαλόγλου, Σταύρος

Παπαγερασίμου, Κωνσταντίνος Χατζηαποστόλου

ΣΤΟ ΟΡΟΠΕΔΙΟ ΤΩΝ ΡΟΔΩΝ

Στην Ισπάρτα (Σπάρτη) της Πισιδίας, που βρίσκεται στην καρδιά της Πισιδίας, χτισμένη ψηλά στο Οροπέδιο του Ταύρου, το Μάιο του 1919 ο Σπάρταλης Κοσμάς παντρεύεται τη Φωτεινή, κόρη εμπόρου της Σμύρνης. Η οικογενειακή χαρά σμίγει με τον πατριωτικό ενθουσιασμό, για την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στα μικρασιατικά παράλια και για την πολιτική του Βενιζέλου. Όμως οι σχέσεις των Ελλήνων και Τούρκων διαταράσσονται, καθώς η τούρκικη ηγεσία ξεσπά σε αντίποινα, και το κίνημα του Κεμάλ εξαπλώνεται..

Ο Κοσμάς και άλλοι Σπαρταλήδες αψηφούν την αγριότητα και το φόβο και προσπαθούν με κάθε τρόπο να βοηθήσουν την ελληνική υπόθεση. Η Φωτεινή συμμερίζεται τις αγωνίες και τους προβληματισμούς των Μικρασιατών και μυείται στην τέχνη της ταπητουργίας, που ακμάζει στην περιοχή.

Το Μάιο του 1921 όλοι οι άνδρες της Σπάρτης, μαζί και ο Κοσμάς, εξορίζονται στα βάθη της Ανατολής και οι Σπαρταλιές αναγκάζονται να σηκώσουν το βάρος της επιβίωσης των οικογενειών τους. Η Φωτεινή δεν εγκαταλείπει την πόλη, αλλά συμπαραστέκεται στον αγώνα τους με όλες της τις δυνάμεις.

Όταν ο πόλεμος τελειώνει, οι γέροντες τα παιδιά και οι γυναίκες της Σπάρτης αντιμετωπίζουν την πιο σκληρή διαταγή του κεμαλικού καθεστώτος...

Ένα μυθιστόρημα, που αναφέρεται στα τελευταία χρόνια της ζωής των Ελλήνων στο Οροπέδιο των ρόδων, σκιαγραφεί τις επιπτώσεις της Μικρασιατικής εκστρατείας και αναδεικνύει τη θέληση, τη μαχητικότητα, και το θάρρος να ανταπεξέλθουν τα δύσκολα.

ISBN: 978-960-9592-00-0